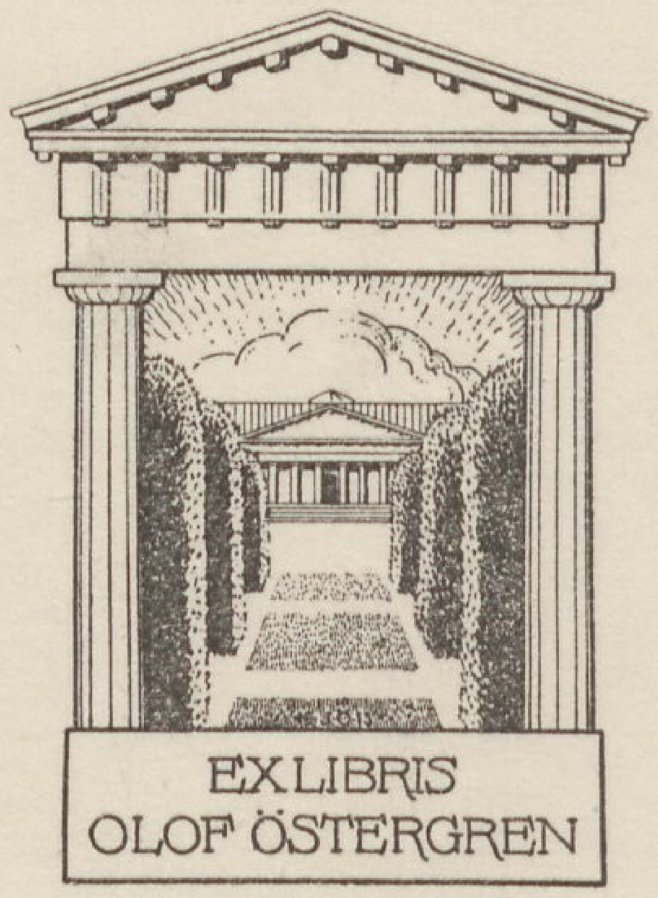
Boktryckeri-Kalendern

1910

EX LIBRIS
OLOF ÖSTERGREN

Boktryckeri Kalendern

1910

Gustaf

Boktryckeri Kalendern 1910

Under medverkan af framstående fack=
män utgifven af Wald. Zachrisson
14:de och 15:de årgången

Förord

En tidrymd af fulla fyra år har förgått sedan den sista Boktryckeri-Kalendern utgafs. Frågar man mig om orsaken till detta långa uppehåll, så måste jag svara, att särskildt de två sista åren, under hvilka vi genomlefvat en allvarlig ekonomisk kris i vårt land, icke uppmuntrat till en så ideell sysselsättning, som utgifvandet af detta arbete är. Lägger man därtill fjolårets dystra händelse, storstrejken, genom hvilken vi visserligen blefvo »en erfarenhet rikare», men som å andra sidan i hög grad var kännbar för vår ekonomi, icke så mycket genom den direkta verkan af arbetsnedläggelsen, som fastmera genom densammas följder — en allmän förstämning och förlamning på arbetsmarknaden — så finner man att uppskofvet med utgifvandet af Boktryckeri-Kalendern är ganska förklarligt.

I stället för att tala om tider som gått må vi rikta våra tankar mot framtiden. Vi

»Know not what the future hath
Of marvel and surprise»,

men vi äro fullt öfvertygade därom, att boktryckarekonsten jämte dess så att säga binäringar, de öfriga grenarne af grafisk konst, fortfarande går en storartad utveckling till mötes och att nya uppfinningar, förbättrade framställningsmetoder samt helt nya uppslag, väl så underbara som de vi hittills upplefvat, komma att följa slag i slag. Det gäller för fackmannen att med vaken blick följa allt det nya och att af det användbara tillgodogöra sig det bästa.

Huru ofattligt stora de tekniska framstegen än varit inom vårt fack — man jämföre blott det tidsödande arbetet i trähandpressen med tryckningen af t. ex. en 8-sidig tidning i

en dubbelbred 4=rull=rotationsmaskin med en hastighet af 100,000 exemplar i timman eller handsättningen med sätt=ning och gjutning af typer i en modern sättmaskin af ända till 10,000 typer i timman! så stå vi dock *i princip* fort=farande på alldeles samma ståndpunkt som Gutenberg, då han uppfann boktryckarekonsten. Antingen bokstäfverna sättas för hand eller sättas och gjutas i sättmaskin som individuella typer eller i spaltbreda rader, så måste fort=farande typ för typ sättas samman, insvärtas och tryckas, antingen direkt eller i stereotyperad form mot papperet. Det är alltså endast i hastighet som utvecklingen gått framåt. Men skall hastigheten, byggd på den gamla prin=cipen i längden kunna tillfredsställa de alltjämt växande anspråken?

En uppfinning af den allra största betydelse, därför att den visar hän mot nya banor för utvecklingen, är det s. k. Mertenstrycket, hvaraf vi äro i tillfälle visa ett prof. Denna uppfinning betyder detsamma som en fullständig revolu=tion på illustrationens område. Vid jämförelse med denna uppfinning kommer det frambrytande »Offset»=trycket i andra planet. Båda förfaringssätten komma att spela en betydande roll för den moderne boktryckaren.

På pappersfabrikationens område har försöket att ersätta det allt för glatta konsttryckspapperet krönts med ganska stor framgång och i marknaden föres numera både matt och alldeles glanslöst papper användbart för tryckning af auto=typier tagna med öppet raster och särskildt djupt etsade.

På illustrationsframställningens område komma nyheter nära nog oafbrutet. För industriella ändamål har omarbe=tandet af originalen för t. ex. maskinklichéer medelst »air=brush»=retusch nått en oanad fulländning; vid reproduk=tion i färger ha genomgripande förändringar skett, särskildt

att nämna d:r Alberts direkta process medelst olika färgade emulsioner och utan färgfilter, samt hans uppfinning att efter negativets tagning inkopiera rastret; vidare uppträda alltjämt nya typer af etsmaskiner, kameror, elektrisk belys⸗ning medelst båglampor och strålkastare, olika formade raster m. m. Äfven på galvanoplastikens område har d:r Albert visat sig banbrytande.

Om bröderna Lumières epokgörande uppfinning på färg⸗fotograferingens område har den framstående boktrycka⸗ren Martius Truelsen i Köpenhamn skrifvit en artikel, som helt säkert skall väcka intresse.

I trots af alla dessa och många flera betydande och snill⸗rika uppfinningar står det faktum kvar, att vi, beträffande konstnärligt boktryck, ännu icke lyckats öfverträffa det mest storartade konstverk, som världen ännu skådat på boktryc⸗kets område, nämligen den af Johannes Gutenberg omkring 1455 tryckta 42⸗radiga bibeln.

Till Boktryckeri⸗Kalenderns medarbetare i alla länder ut⸗talar jag mitt varmaste tack för deras medverkan! Det är sådane män, ledande på fackets olika områden, som vi hafva att tacka för den höga ståndpunkt som boktryckarekonsten för närvarande intar och det är mera än älskvärdt af dem, som hvar i sin stad hafva stora, maktpåliggande uppgifter sig ålagda, att till fackmännens gagn och fromma meddela sina värdefulla erfarenheter och kunskaper med den enda önskan som mål: att hjälpa fackets utöfvare och att därvid bidraga till framgången af den mest lefvande och mest in⸗flytelserika af alla konster, boktryckarekonsten.

Göteborg den 20 November 1910

Wald. Zachrisson

Innehålls=Förteckning

Parti från Stockholm. Efter oljemålning af *Axel Erdmann*

Trefärgsklichéer och tryck å mattpapper från
Wald. Zachrissons Boktryckeri A.-B., Göteborg

Boktryckerikonstens uppfinning och guldålder

IV. Sverige

Af Isak Collijn

Oaktadt de studier och forskningar öfver våra äldsta svenska tryckta böcker, som tid efter annan företagits af flere framstående bibliografer och litteraturhistoriker, *Benzelius d. y., Lidén, Schröder, Klemming, Schück* och *Andersson*, måste man dock säga, att tiden ännu icke är inne att skrifva vårt lands äldsta boktryckerihistoria. Och detta af hufvudsakligen två skäl, som båda väga lika tungt i vågskålen: den nästan fullständiga frånvaron af urkunder och aktstycken, som kunna belysa våra äldsta böckers tillkomst och de mäns lif och öden, som sysslat med dessa, samt den stora sällsyntheten hos våra svenska inkunabler. En notis i Stockholms stads tänkebok för år 1495, att »boktryckiaren med krokotta näsan pligtade 2 mark för knifdrag», hjälper oss icke långt. Det kan därför icke nog framhållas, huru önskvärdt det vore, att vårt urkundsmaterial blefve bearbetadt äfven med hänsyn till vår äldsta tryckerihistoria, liksom också med afseende på bokhandelns och bokbinderiets historia i vårt land. Hvad vidare våra inkunablers sällsynthet beträffar, så är det ju mer än väl bekant, huru hårdhändt reformationens förkämpar i vårt land foro fram med den katolska kyrkans egendom och öfverhufvud taget med allt, som erinrade om den papistiska läran. Då våra första tryck hufvudsakligen utgjordes af missaler, breviarier och andra för

det katolska gudstjänstbruket afsedda liturgiska böcker, förstår man ju lätt, att just dessa vid reformatorernas räfster skulle hemfalla åt förstörelsen. En sak har dock delvis räddat dem undan fullständig förintelse, nämligen det goda pergament, hvarpå somliga äro tryckta. Den ena stora folianten efter den andra har under tidernas lopp söndertagits och de lösa pergamentsarken hafva användts till omslag om rikets räkenskapshandlingar och de årliga ränte- och tiondelängderna från de skilda landskapen. Härigenom hafva, särskildt i Kammarkollegiets arkiv, många dylika blad kunnat tillvaratagas, och det har lyckats *Klemming*, som inlagt så stora förtjänster om vårt äldsta svenska boktryck, att med dessa omslag rekonstruera några af våra viktigaste paleotyper, såsom det äldre Uppsalamissalet och det svenska Gradualet. Af i Sverige tryckta 1400-talsböcker känner man hittills endast ett tio-tal och af dessa har mången blott genom en dylik tillfällighet bevarats till vår tid för att vittna om, att äfven vårt land jämförelsevis tidigt kom i åtnjutande af frukterna af Gutenbergs uppfinning. Dock var tryckerirörelsen i Sverige den första tiden tämligen obetydlig och de här installerade pressarna, hvars verksamhet jag nedan skall söka följa, hafva ej räckt till för landets behof, ty några af de viktigaste och mest fordrande arbetena hafva måst beställas och utföras på utländska, särskildt lübeckska och nürnbergska tryckerier.

Till en början synes ingen boktryckare hafva på allvar slagit ned sina bopålar i vårt land för att här i större utsträckning utöfva sitt yrke. Vår första daterade bok, tryckt i *Stockholm* år 1483, är sålunda en kringvandrande boktryckares verk, *Johann Snells* från Lübeck, som närmast kom från Danmark och tidigt försvann. Den hittills gäl-

lande åsikten, att Lübeckboktryckaren *Bartholomæus Ghotan* besökt Stockholm samma år, är som jag nedan skall visa falsk. I stället har han varit verksam som tryckare i Stockholm åren 1486—87. År 1495 finnes ett litet tryckeri installeradt i *Vadstena* kloster, hvilket dock enligt uppgift i klosterdiariet efter ett halft års verksamhet förstördes vid en eldsvåda. Samma år finna vi ett tryckeri upprättadt i *Stockholm* af en *Johannes Fabri* eller *Smedh,* hvarifrån några breviarier samt vår första bok på svenska utgingo. Men år 1496 är Fabri redan död, och hans typer synas hafva gått till *Mariefreds kloster* vid Gripsholm, där en enda bok trycktes med dessa år 1498. Tryckeriverksamheten i vårt land ligger sedan helt nere, tills år 1510 ett litet tryckeri uppsättes i *Uppsala* af *Paul Grijs,* hvilken under loppet af tio år där tryckte ett tio-tal smärre arbeten. År 1523 installerade biskop Brask ett antagligen ännu mindre tryckeri i *Söderköping,* som förestods af *Olavus Ulrici.* Samma år finna vi lübeckaren *Jürgen Richolff* i *Uppsala* och år 1526 börjar en ny epok i det svenska boktryckets historia genom grundläggandet af det Kungliga boktryckeriet i *Stockholm* och tryckandet af Thet nyia testamentit på swensko.

Dels till följd af det knappa materialet, dels på grund af saknaden af arkivaliska upplysningar finnas i vår äldsta svenska tryckerihistoria många olösta frågor — och detta på de viktigaste punkterna — hvilka icke kunna tillfredsställande besvaras, såframt icke nya fynd bringa härför nödvändiga fakta i dagen. När arkivens alla gamla omslag en gång hunnit att granskas, kunna vi kanske hoppas, att äfven dessa frågor skola få sin rätta lösning. Om jag därför redan nu tillmötesgår den önskan, som Boktryckeri-Kalenderns redaktör och utgifvare framställt till mig, att

lämna en kortfattad historik af den svenska boktryckar=konstens äldsta öden såsom fortsättning och slut på baron *Hiertas* artiklar om »Boktryckerikonstens uppfinning och guldålder» i föregående årgångar af Kalendern, så är det med insikt om att icke kunna lämna en fullständigt uttöm=mande framställning af det intressanta ämnet, som jag går till verket. Å andra sidan har det dock lyckats mig att under mina forskningar på detta och närliggande områ=den framdraga några nya rön och göra en del fynd, som äro förtjänta af uppmärksamhet och som lämna icke så oväsentliga nya bidrag till vårt svenska boktrycks äldsta historia, sådan denna är skildrad i *Klemmings* verk Sve=riges Bibliografi 1481—1600. Detta arbete, hvaraf fyra häften, omfattande tiden 1481—1530, utgifvits af Svenska Litteratursällskapet åren 1889—92, är en förträff=lig källa för den, som älskar att fördjupa sig i studiet af vår äldsta tryckta litteratur, men måste, på grund af de stora framsteg inkunabelforskningen under de två sista årtiondena gjort och de nya metoder denna betjänar sig af, nu i viss mån till sina äldre delar anses föråldrad. Jag ber emellertid, att min följande framställning endast må betraktas såsom en redogörelse för den ståndpunkt, hvarpå forskningen rörande våra äldsta tryckta böcker för närvarande befinner sig, och icke såsom någon af=slutad studie. För utförligare detaljer hänvisar jag till min ännu pågående artikelserie: »Blad ur vår äldsta sven=ska tryckerihistoria» i Nordisk Boktryckarekonst, årgång 1905 ff.

Innan jag öfvergår till självfva ämnet för denna artikel, anser jag mig först böra lämna en öfversikt af de äldsta pressarna i vårt grannland Danmark, där den första boken trycktes ett år tidigare än i vårt eget land och af samme

man. Norge, politiskt och kulturellt beroende af Dan=mark, fick ej något tryckeri förrän år 1643 och kan därför här lämnas ur räkningen.

Danmarks liksom Sveriges prototypograf är *Johann Snell.* Man har på vissa grunder antagit, att han till na=tionaliteten varit holländare, men *H. O. Langes*[1] och mina egna forskningar[2] hafva tydligt ådagalagt, att han först utöfvat sin verksamhet i den blomstrande hansestaden Lübeck, efter att kanske hafva lärt sig sitt yrke hos Mi=chaelisbröderna i Rostock. Lübeck var denna tid Nord=Tysklands största och mest lifaktiga boktryckarstad med minst sex stora tryckerier. Från denna stad bedrefs äfven en liflig bokhandel ej blott med lübeckska tryckalster utan äfven med andra städers. Marknaden för denna handel var utom Norra Tyskland hufvudsakligen de skandinaviska länderna och Östersjöprovinserna. I Lübeck hafva äfven många betydande arbeten tryckts för såväl dansk som svensk räkning, hvartill jag längre fram får tillfälle att återkomma. Oaktadt ingen bok finnes, som utgått från Snells Lübeckpress försedd med hans namn, har det dock lyckats oss påvisa en hel rad af tryck från åren 1480—81, hvilka alla af skäl, som utrymmet här ej medgifver att framlägga, måste hafva tryckts af Johann Snell i Lübeck. Det är först i den lilla i *Odense* år 1482 tryckta skriften: *Guilhelmus Caorsin:* De obsidione et bello Rho=diano (fig. 1), som Snells namn för första gången fram=träder i en boks slutskrift: Finit descriptio obsidionis urbis rhodie. per venerabilem virum iohannem snel artis impres=sorie magistrum in ottonia impressa sub anno domini 1482. Denna lilla bok, som blott omfattar 14 blad och handlar om johanniternas glänsande försvar af ön Rhodos

Incipit Gwilhelmus rhodiorū vice cancellarius de
obsidione ⁊ bello rhodiano Sub āno dm̄ Millesimoqua
dringentesimooctuagesimoprmo. p quo Sixtꝰ papa quar
tus fecit annū iubileū p vniuersū orbem   Capl̄m primū

Hodie vrbis obsidionē descripturus:
causas ī primis narrare institui que tur
corum tyrānum mahumetū potissime
impulerunt. vt tanto conatu rhodios
aggrederetur Licet em̄ cum turcis nō
parua dissidia rhodij habuerint. tamē
cū eo qui nunc imperat post constanti
nopolis expugnacionē grauia gessere bella Inimicus qui
dem vires indies augens insolencior redditur Cunqz qua
tuor ⁊ viginti annorū curriculo cōplures sibi vicinas dicio
nes subegisset. animo inflatus egre admodum tulit rhodi
am vrbem equitūqz iherosolimorū dicionē finitimā eiꝰ im-
perio liberā absolutāqz esse Maxime qꝫ diuerso tempore
quatuor classibus instructis castella ⁊ rhodiorū agros in-
uaserit. obsederit: oppugnauerit. ex quibus ignominiā dis
crimen ⁊ cladem reportauit Ex turcis namqz multi truci-
dati. palo suffixi. furcis suspensi. sagittis affecti. lapidibꝰ ce
si. calamis preustis suffossi. gladijs obiecti: mēbratim dis-
cerpti perierunt. terra mariqz hostes succubuerunt.

Secundū capitulū

Conspecta igitur rhodiorum militū generositate. quod vi
assequi non potuit. dolo versuciaqz temptare decreuit
Sepius em̄ submissis greculis q̄ sibi parēt: studuit confede
racionem cū rhodijs inire equa condicione p̄missa. dūmo-
do quippiā tributi titulo cōcederetur Cū vero reiectū vecti
gal sepenumero videret. arte pacē tractat. eam ratam ha
bet si tacita tributi condicione. orator iherosolimorum cum

a

Fig. 1. Caorsin: De bello Rhodiano 1482

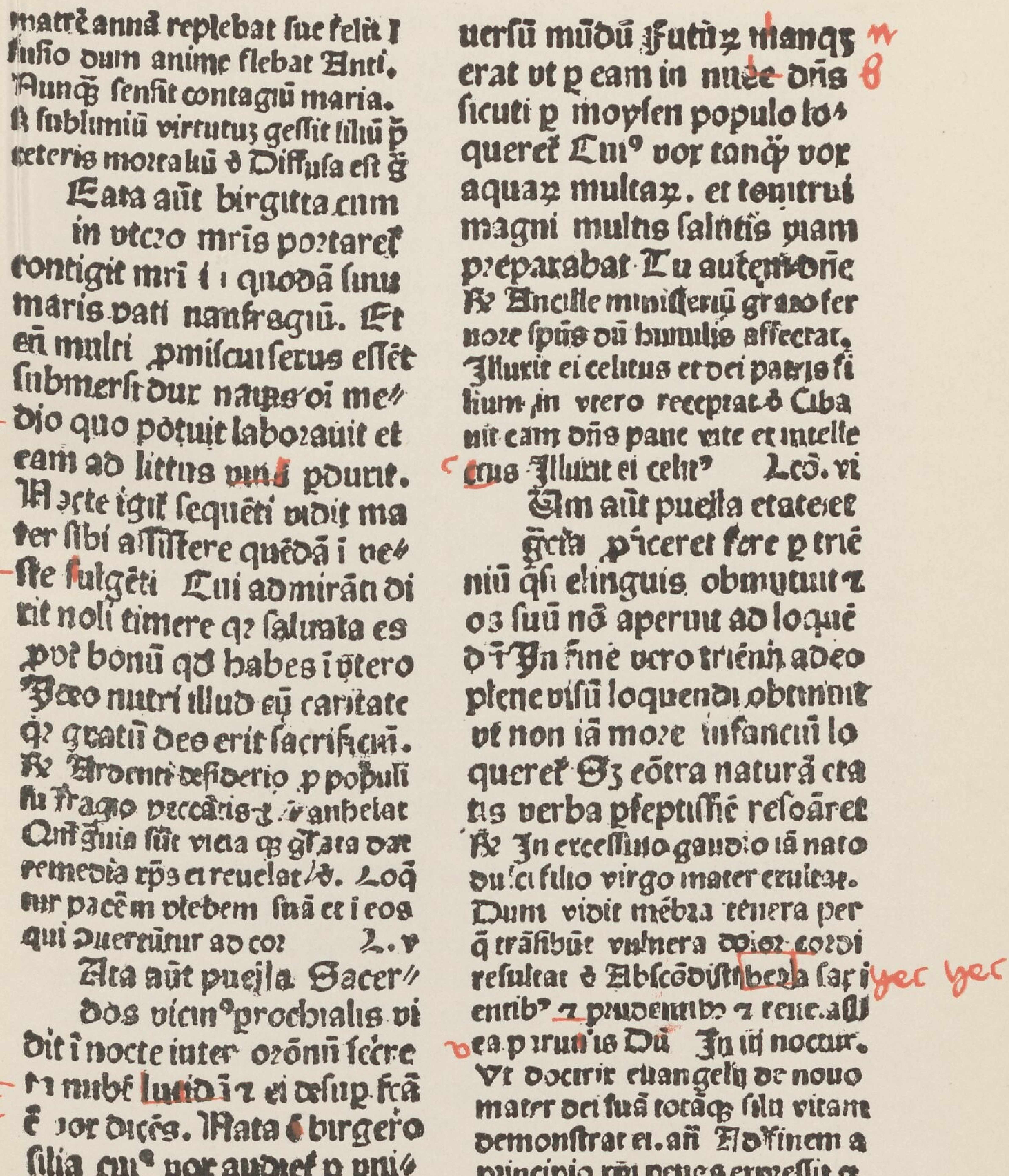
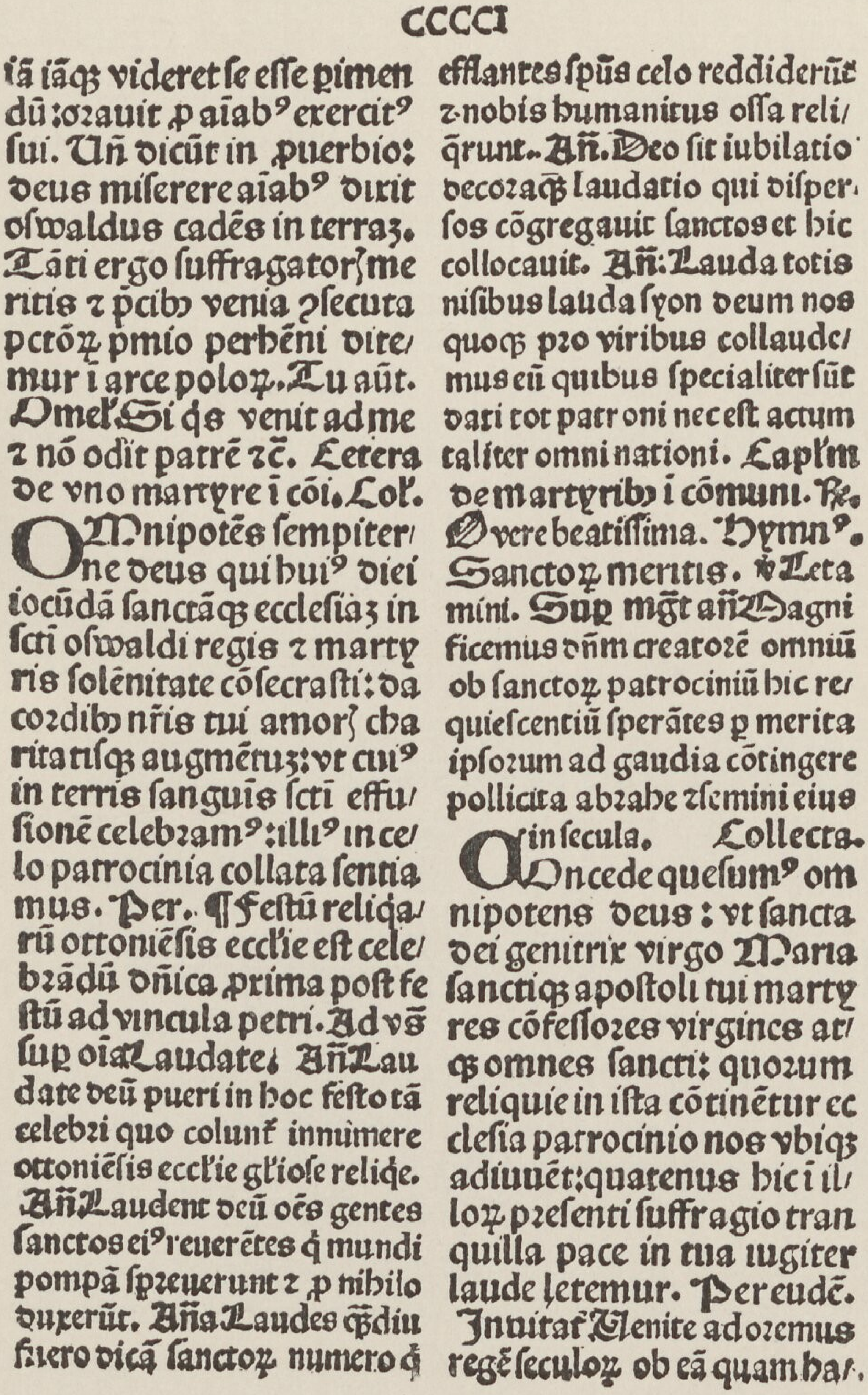

matrē annā replebat sue felit i
fusio dum anime flebat Anti.
Nunc sensit contagiū maria.
R̄ sublimiū virtutū gessit liliū p̄
ceteris mortaliū ꝟ Diffusa est ğ
Cara aūt birgitta cum
in vtero mris portaret
contigit mri i quodā sinu
maris pati naufragiū. Et
eñ multi ꝑmiscui serus esset
submersi dux nauis oi me
dio quo potuit laborauit et
eam ad littus vnus pduxit.
Nocte igit sequēti vidit ma
ter sibi assistere quēdā i ve
ste fulgēti Cui admirāti di
xit noli timere q₂ saluata es
ꝓt bonū qd habes i vtero
Ideo nutri illud cū caritate
q₂ gratū deo erit sacrificiū.
R̄ Ardenti desiderio ꝑ populi
suffragio peccātis anhelat
Cui gemina sūt vicia grata dat
remedia xp̄s ei reuelat ꝟ. Loq̄
tur pacē in plebem suā et i eos
qui ouertūtur ad cor L. v
Nata aūt puella Sacer
dos vicin⁹ prochialis vi
dit i nocte inter orōnū secre
ta nubē lucidā et ei desup frā
ē vox dicēs. Nata ē birgero
filia cui⁹ vox audiet ꝑ vni
uersū mūdū Futūꝝ manqꝫ
erat vt ꝑ eam in nube dn̄s
sicuti ꝑ moysen populo lo
queret Cui⁹ vox tanq̄ vox
aquaꝝ multaꝝ. et tonitrui
magni multis salutis viam
preparabat Tu autē dn̄e
R̄ Ancille ministeriū grato fer
uore spūs dū humilis affectat
Illuxit ei celitus et dei patris fi
lium in vtero receptat ꝟ Ciba
uit eam dn̄s pane vite et intelle
ctus Illuxit ei celit⁹ Lc̄. vi
Cum aūt puella etate et
gr̄a p̄ceret fere ꝑ triē
niū q̄si elinguis obmutuit ⁊
os suū nō aperuit ad loquē
dū In fine vero triēnij adeo
plene vsū loquendi obtinuit
vt non iā more infanciū lo
queret Sꝫ cōtra naturā eta
tis verba pfeptissīe resoāret
R̄ In excessiuo gaudio iā nato
dulci filio virgo mater exultat.
Dum vidit mēbra tenera per
q̄ trāsibūt vulnera dolor cordi
resultat ꝟ Abscōdisti hec a sapi
entib⁹ ⁊ prudentib⁹ ⁊ reue. ass
ea paruulis Dū In iij noctur.
Vt doceret euangelij de nouo
mater dei suā totāqꝫ filij vitam
demonstrat ei. añ A fine a
principio xp̄i petitos expressit ⁊

Fig. 2. Breviarium Othinense 1482. Korrekturläst sida

mot turkarna, är således den äldsta daterade danska bok. Exemplar af densamma finnas endast i Köpenhamn och Uppsala. Snell har säkerligen blifvit kallad från Lübeck till Odense af biskop Karl Rønnow för att trycka liturgiska böcker för Fyens stift. En sådan bok, tryckt med Snells typer, är nämligen känd, ehuru i ett mycket defekt exemplar, som finnes i det Kongelige Bibliothek i Köpenhamn. Det är första upplagan af Odensebreviariet, säkerligen fullbordad år 1482, om före eller efter Caorsin låter sig ej säga. I en medeltida bokhandskrift i Uppsala Universitetsbibliotek, som ursprungligen tillhört franciskanerklostret på Gråmunkeholmen i Stockholm, har jag dessutom funnit några korrekturlästa blad af denna sällsynta bok (fig. 2). Af detta breviarium trycktes en andra upplaga af bröderna Lucas och Mathæus Brandis år 1497 i Lübeck, hvaraf äfven endast ett exemplar i Köpenhamn är kändt. Och förlidet år lyckades det mig att uppspåra och bestämma en tredje upplaga af detta breviarium, tryckt i Basel hos den äfven i den svenska bokhistorien kände tryckaren Jacob Wolf von Pforzheim, väl omkring år 1510 (fig. 3), en upplaga som hittills varit fullständigt okänd i den danska typografiens annaler[3]. Snells verksamhet i Odense, där han enligt en af Lange uttalad förmodan haft sin press installerad i St. Hans kloster, blef icke långvarig. År 1483 trycktes i Lübeck af Lucas Brandis ett missale för Odense stift. Kanske har denna beställning undgått Snell, kanske har han med sitt tämligen enkla stilförråd ej mäktat åtaga sig densamma. Huru härmed än förhåller sig, har han, väl senast om våren 1483, lämnat Odense för att begifva sig till Sverige och den 20 december detta år tryckte han i Stockholm vår första daterade bok Dialogus creaturarum.

CCCCI

iā iāqȝ videret se esse ꝑimen dū: orauit ꝓ aīabꝰ exercitꝰ sui. Vñ dicūt in ꝓuerbio: deus miserere aīabꝰ dixit oswaldus cadēs in terraȝ. Tāti ergo suffragatorꝫ meritis ꝛ p̄cib9 venia ꝯsecuta pctōꝝ pmio perhēni dite/mur ī arce poloꝝ. Tu aūt. Omel. Si qs venit ad me ꝛ nō odit patrē ꝛc̄. Cetera de vno martyre ī cōi. Col.

OMnipotēs sempiter/ne deus qui huiꝰ diei iocūdā sanctāqȝ ecclesiāȝ in scti oswaldi regis ꝛ marty ris solēnitate cōsecrasti: da cordib9 nr̄is tui amorꝫ cha ritatisqȝ augmētuȝ: vt cuiꝰ in terris sanguis scti effu/sionē celebramꝰ: illiꝰ in ce/lo patrocinia collata sentia mus. Per. ¶ Festū reliq̄a/rū ottoniēsis eccl'ie est cele/brādū dn̄ica ꝓrima post fe stū ad vincula petri. Ad vs̄ sup oia Laudate. Añ Lau date deū pueri in hoc festo tā celebri quo colunt innūmere ottoniēsis eccl'ie gl'iose reliq̄e. Añ Laudent deū oēs gentes sanctos eiꝰ reuerētes q̄ mundi pompā spreuerunt ꝛ ꝓ nihilo duxerūt. Añ Laudes q̄ꝫdiu fuero dicā sanctoꝝ numero q̄

efflantes spūs celo reddiderūt ꝛ nobis humanitus ossa reli/q̄runt. Añ. Deo sit iubilatio decoraqȝ laudatio qui disper/sos cōgregauit sanctos et hic collocauit. Añ: Lauda totis nisibus lauda syon deum nos quoqȝ pro viribus collaude/mus eū quibus specialiter sūt dati tot patroni nec est actum taliter omni nationi. Capl'm de martyrib9 ī cōmuni. R̄. O vere beatissima. Hymnꝰ. Sanctoꝝ meritis. ℣ Leta mini. Sup mḡt añ Magni ficemus dn̄m creatorē omniū ob sanctoꝝ patrociniū hic re/quiescentiū sperātes ꝑ merita ipsorum ad gaudia cōtingere pollicita abrahe ꝛ semini eius in secula. Collecta.

COncede quesumꝰ om nipotens deus: vt sancta dei genitrix virgo Maria sanctiqȝ apostoli tui marty res cōfessores virgines at/qȝ omnes sancti: quorum reliquie in ista cōtinētur ec clesia patrocinio nos vbiqȝ adiuuēt: quatenus hic ī il/loꝝ presenti suffragio tran quilla pace in tua iugiter laude letemur. Per eudē. Inuitat. Venite adoremus regē seculoꝝ ob eā quam ha/.

Fig. 3. Breviarium Othinense [1510]

Nästa danska press finna vi år 1486 i *Slesvig*, där *Steffen Arndes*, till börden hamburgare, för detta stift tryckte det praktfullaste missale (fig. 4), som blifvit framställdt för någon kyrka i Norden. Typerna, som äro af fem olika storlekar, utmärka sig för ett ovanligt elegant snitt, trycket är jämnt och skarpt. Verket röjer afgjordt italienskt in=flytande. Också hade Arndes en tid i slutet af 1470=talet och början af 1480=talet praktiserat i Italien, nämligen i Perugia. Utom missalet har han i Slesvig äfven tryckt några mindre arbeten, hvaraf nu två äro kända: en Donat samt en upplaga af den bekanta skriften Dialogus Salo=monis et Marcolfi (fig. 5), af hvilket danska tryck jag för några år sedan anträffade det enda kända exemplaret i Uppsala[4]. Arndes slår sig redan samma år, 1486, ned i Lübeck, där han blir denna stads mest betydande bok=tryckare vid 1400=talets slut och under 1500=talets tvänne första decennier: han dog år 1519. Hans talrika arbeten här utmärka sig för stilkänsla och konstnärlighet, ehuru de få en mera nationellt tysk karaktär öfver sig än hans Perugia= och Slesvigtryck. Jag erinrar här blott om den stora illustrerade lågtyska bibeln af år 1494, som är Arn=des verk. Äfven för svensk räkning har Arndes varit verk=sam, ty han är, som jag längre fram skall visa, med säkerhet tryckaren af det stora Svenska Gradualet.

Den första på danska satta boken är Den danske Rim=krønike (fig. 6) af år 1495, som till upphofsman har en holländsk boktryckare, *Gotfred af Ghemen*, hvilken, efter att först hafva varit verksam i Gouda, omkring år 1490 kom till Köpenhamn; hans första här daterade bok, en Donat, bär årtalet 1493. Ghemen är Danmarks förste bofaste boktryckare och är särskildt känd för sina många tryck på danska. Danskan är dålig och hans böcker vimla

verus est agnus qui abstulit peccata mundi
Qui mortem nostram moriendo destruxit:
et vitam resurgendo reparauit. Et ideo cuꝫ
angelis et archangelis cuꝫ thronis et domi=
nationibus. Cumqꝫ omni milicia celestis ex
ercitus hymnum glorie tue canimus sine fi=
nẽ dicentes: Sanctus. Infra actionem
Cõmunicãtes ꝑ totã ebdomadã
⁊ diem sacratissimũ celebrãtes
resurrectionis dñi nostri ihesu cristi
secundũ carnem Sed ⁊ memoriã ve
nerãtes. In primis gloriose semper
virginis marie genitricis eiusdem
dei ⁊ domini nostri ihesu cristi Sed
⁊ beatorũ apostolorũ Hanc igitur
oblacionem seruitutis nostre: sed et
cũcte familie tue quã tibi offerimus

Fig. 4. Missale Slesvicense 1486

Foliū Primū.

¶ Dyalogus Salomonis ꝛ Marcolfi

Cum staret salomon sup̄ soliuȝ dauid pr̄is sui: plen⁹ sapiētie ꝛ diuicijs vidit quēdaȝ hominēȝ Marcolfum noīe a pte oriētis veniētē. facie turpissimū: diffor mē: ꝛ tñ eloquētissimū: vxor ei⁹ erat cū eo que nimis erat terribilis ꝛ rustica: Cū eos ābos cōspectui suo pariter exhiberi iussisset stabāt ābo añ eū se mutuo cōspicientes: Statura itaqꝫ Marcolfi fuit curta ꝛ grossa: caput habuit grāde: frōtē latissimā rubicūdā ꝛ rugosaȝ: aures pilosas ꝛ vsqꝫ ad mediū maxillarū pendētes: ocu los grossos ꝛ lipposos: labiū subcominus quasi caballinū: barbam sordidā ꝛ fetosaȝ quasi hirci: manus trūcas: digitos breues ꝛ grossos: pedes rotūdos: nasum spissuȝ ꝛ gibbosuȝ: labia magna ꝛ grossa: faciē aȝininā: capillos veluti sūt spinule hircorū: calciamēta pedū ei⁹ rustica erāt nis: ꝛ cī gebat renes eius didi˜ gladius tirpatā: ꝛ i sūmo capite repalatū capiculū de tilia factū eiecit cum cornu hircino factū ꝛ ornatū: pāniciosa atqꝫ luto sa pellis: curta tunica vsqꝫ ad nates: calige repa gulate: vestimenta eius coloris turpissimi erant: Uxor quoqꝫ ei⁹ erat pusilla ꝛ nis grossa: cū gros sis māmis: comā hēbat spinosaȝ: sup̄cilia lōga se tosa ꝛ acuta quasi dorsū porci: barbā vt habȝ hir cus: aures aȝininas: oculos lipposos: aspectum

Fig. 5. Dialogus Salomonis et Marcolfi [1486]

¶Gamble Knud Sønssøn

t Ha ieg fick dāmarks spyre i hand
och skulle tha styre thz ryge
Tha halt ieg hēne alt som en mand
och eblet oc saa tellige
Kyrker oc kloster thm̄ hade iegh ker
ieg thm̄ forbedrede oc bygde
Och theris personer fiern oc ner
styrkede ieg oc trygdhe
Thi gaff meg gud thn̄ løcke i gen
ath ieg mwnne tydskeland winne
Och swerige oc norge for wthn̄ men
hā gaff meg saa tÿl sinne
Mz twsende skiff ieg tÿl engeland for
ther mz ieg megh berÿdde
Och mz thn̄ sāme flode stor
try aar ieg meth thm̄ strÿdde
Romerne dreffue keyser Henric wdh
som gundel myn dotther hade
Hānū førde ieg ind om ieg hedh knud
for wthn̄ all hās skade
Sex twsent folk ieg altÿd holt
paa skybene trysynne tiwe
Mz harnisk oc fitalig ieg ferdig bolt
tÿl krÿ wore the well snuwe
Paa slotthn̄ om winteren holt ieg thm̄
tÿl søøs om someren the wore
Mz thm̄ beskermde ieg myn rige fem
ath the bleffue for wthn̄ fare

Fig. 6. Den Danske Rimkrønike 1495

af tryckfel, men Ghemens verksamhet, som räckte ända till år 1510, har likväl varit af stor betydelse för den danska litteraturen. Af böcker, som lämnat hans pressar, böra här utom tre upplagor af nyss nämnda rimkrönika framhållas den Skaanske Lov, den Sjællandske Lov, båda från år 1505, vidare folkböcker, såsom Karl Magnus Krønika, Flores og Blanzeflor[5] m. fl.

Den förut nämnde Lübecktryckaren *Mathæus Brandis* har äfven spelat en viktig roll i Danmarks tryckerihistoria. Så har han år 1504 haft ett tryckeri i *Ribe*, där han tryckte en upplaga af den Jydske Lov. Lange förmodar att han dessförinnan äfven haft en press i *Slesvig*. Slutligen har han i *Köpenhamn* år 1510 tryckt det stora Köpenhamnska missalet.

Och härmed är det viktigaste om Danmarks äldsta tryckerihistoria sagt. För dem, som önska fördjupa sig i ämnet, hänvisar jag till *Chr. Bruun's* Den Danske Literatur fra Bogtryckkerkunstens Indførelse i Danmark til 1550.

Den första i Sverige tryckta bok med utsatt datum, tryckort och boktryckarens namn är, som redan nämnts, Dialogus creaturarum optime moralisatus[6], en samling fabler och exempel på latin till hjälp för präster och munkar vid deras predikningar. Författaren eller kompilatorn till detta verk uppgifves vara en viss Nicolaus Pergamenus, som lefvat på 1300-talet. Af denna bok finnas flera i Nederländerna tryckta inkunabelupplagor, dels på latin, dels på holländska, de flesta tryckta af Gerardus Leeu i Antwerpen och i Gouda. Den första latinska upplagan, tryckt i sistnämnda stad år 1480, har legat till grund för den stockholmska, hvars slutskrift (fig. 7) lyder: Presens liber dia-

Pñs liber · dialogus creaturaꝝ
appellatus iocūdis fabulꝫ plen⁹
Impressus per Johānem snell
artis impssorie mgrm̄ · in stock
holm inceptus et munere dei finitus est. Anno dm̄
M·cccc·lxxxiij · Mensis decēbris In vigilia thome ·

Fig. 7. Dialogus creaturarum 1483. Sista sidan

logus creaturarum appellatus iocundis fabulis plenus. Im=pressus per Johannem snell artis impressorie magistrum. in Stockholm inceptus et munere dei finitus est. Anno domini M.cccc. lxxxiij. Mensis decembris In vigilia thome. Denna slutskrift befinner sig på sista sidan å ömse sidor om Snells boktryckarmärke, som består af tvänne snedt ställda, öfver en gren hängda sköldar; i den vänstra finnes en kvist med två rosor(?), i den högra Snells boktryckar=signet. Häröfver ett större träsnitt (102×98 mm.): tvänne lejon hållande mellan sig en sköld med det svenska riks=vapnet tre kronor; såsom sköldprydnad är använd en kvist med en sexbladig ros.

Dialogus creaturarum innehåller 157 blad i kvart, för=delade på 2 ark om 6 blad och 18 om 8. Det sista bladet med slutskriften är ett stickblad, som vidfästs sista arket. Arken äro signerade Aij—Biij, aiiij—ſiiij, hvilka signaturer befinna sig nedtill på sidan något till vänster om den=sammas midtlinje, en egendomlighet för Snells tryckare=praxis. De två första arken innehålla en Prefacio på tre sidor samt tvänne register. Dialogernas antal, som här=efter följa, utgör inalles 122, hvaraf den sista felaktigt bär numreringen Cxxiij — liksom i Gouda=upplagan. Hvarje dialog är prydd med ett synnerligen groft träsnitt (fig. 8), omvänd kopia på motsvarande träsnitt i den holländska upplagan. Boken är genomgående tryckt med en enda typsort, som icke förekommer utanför Sverige. Typerna äro säkerligen också skurna och gjutna af Snell själf i Stockholm efter föredöme af tyska missaltyper, äfven om de icke kunna frånkännas en viss likhet med holländska typer. Vi återfinna dem senare i Uppsalaboktryckaren Paul Grijs böcker. Af initialer finnas i Dialogus tre större trä=snittsinitialer samt en mängd s. k. lombardinitialer af metall

Syren est monstrum maris quia ab umbilico
desuper est ut pulcerrima virgo inferius au
tem piscis tota hec|syren tam dulcit̃ cãtat ꝙ propt̃
dulcedinem cantus illius naute gubernacula relin
quunt et obdormiunt. eapropter multi periclitan=
tur Quidã autem inpudicus luxuriosus navigãs
per mare intuitus est sirenem pulcherrimã. qui sta
tim ipsam concupiens ad luxuriam proclamavit .:.
Syren aũt magis dulciter clamabat et cantabat
se quoqꝫ parabat ut hunc lubricũ recipet et ait Ut
intueor me diligis. Sed si vis mecũ concũbere de=
scẽde influctib⁹ et ad libitũ corꝑe meo perfrueris.:
Erat eni hic ita a luxuria iflãmat⁹ ꝙ q̃si nil de se sẽ=
ciebat :Idcirco misit se in marinis undis ut cum
ipsa cubaret At illa hoc intuens ipsum in undis reli
quit pichtare per mareqꝫ natavit ut solebat dicẽs.

f iiij

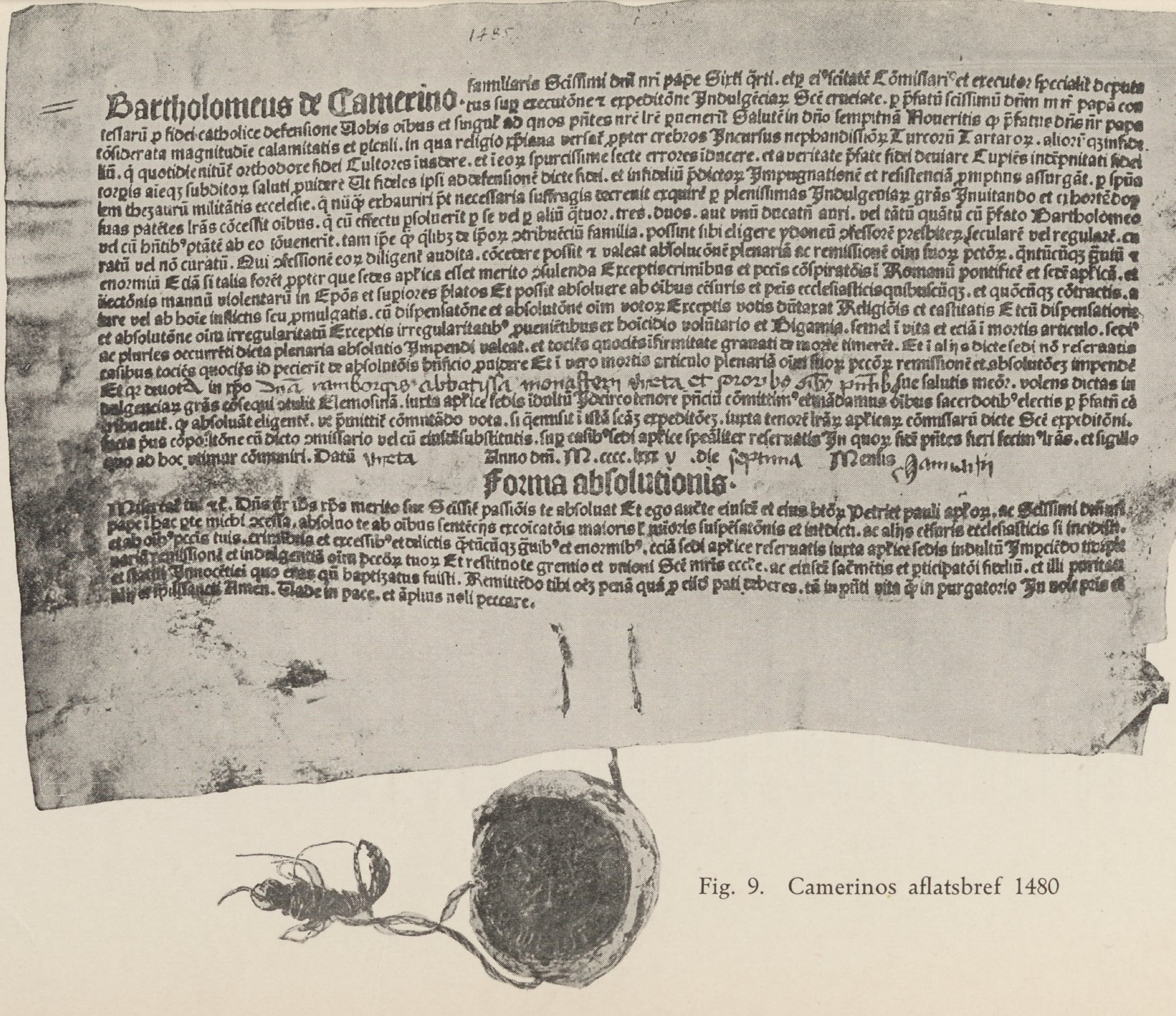
Fig. 8. Dialogus creaturarum 1483

med allehanda prydnader, däribland menniskoansikten. Särskildt anmärkningsvärda äro de talrika rubrik- eller alineatecknen, hvaraf icke mindre än 18 olika former förekomma, något i sitt slag enastående.

Af denna vår första svenska bok är endast ett enda, helt fullständigt exemplar kändt, som för någon tid sedan förvärfvades af Kungl. Biblioteket i Stockholm, som dessutom äger ett defekt, från Biskopliga gymnasiebiblioteket i Hildesheim, där Lange upptäckt detsamma. Uppsala Universitetsbibliotek äger ett exemplar, som är fullständigt så när som på det första tomma bladet; i Köpenhamns exemplar saknas registren. British Museum äger ett defekt exemplar och slutligen har jag funnit några fragment i stadsbiblioteket i Lübeck. Ett exemplar, som tillhörde universitetsbiblioteket i Åbo, gick förloradt vid stadens brand 1827.

Dialogus creaturarum visar alltså, att boktryckaren Johann Snell, först 1482 verksam i Odense och dessförinnan i Lübeck, den 20 december 1483 tryckte en bok i Stockholm. Här stå vi alltså än så länge på fast mark, men gäller det att utforska och följa Snells vidare öden i Sverige, råka vi in på hypotesernas vida fält. Ingen som helst upplysning om Snell i Stockholm finnes bevarad till vår tid annat än i slutskriften i Dialogus; den kunskap, som kan stå att vinna om hans fortsatta verksamhet här, måste därför sökas i andra samtidiga svenska tryck.

Det gäller alltså att finna, om Snells typer, såväl de i Lübeck och Odense som de i Stockholm använda, eller drag, som äro utmärkande för hans tryckarepraxis, återfinnas i något annat tryck. Riksarkivet äger ett aflatsbref på pergament (fig. 9), utfärdadt för abbedissan Ramborg Larsdotter och nunnorna i Vreta kloster den 7 jan. 1485 af den

Bartholomeus de Camerino

Forma absolutionis

Fig. 9. Camerinos aflatsbref 1480

påflige kommissarien Bartholomaeus de Camerino, som åren 1484—85 besökte Sverige. Af årtalet är i brefvet 1480 uttryckt: Mcccc lxxx, det öfriga ifylldt för hand. Detta aflatsbref är tryckt med samma texttyp som den ofvan beskrifna Odenseboken Caorsin från år 1482, och jag var därför öfvertygad om, att äfven detta aflatsbref var tryckt af Snell — en öfvertygelse, hvari jag framhärdar —, men i Stockholm och detta med desto större sannolikhet, som äfven Caorsintypen sedan förekommer i Grijs tryck i Uppsala. Under forskningar, som jag sommaren 1907 bedref i Lübecks stadsbibliotek, fann jag emellertid i pärmarna på i Lübeck bundna inkunabler icke mindre än 8 exemplar af detta aflatsbref[7], samt året därpå ännu ett i stadsbiblioteket i Hamburg, hvarför min teori om Stockholm som detta aflatsbrefs tryckort förfaller. I stället måste det vara tryckt i Lübeck före Snells Odensebesök.

Finnas då inga andra spår af Snells verksamhet i Stockholm, som skulle kunna tillåta oss att draga några om än så vaga slutsatser, till dess något lyckligt fynd eller påtagliga urkundsbevis kunna bestyrka dem? Jo, ett sådant spår finnes, som jag redan ofvan på tal om Snells uppehåll och verksamhet i Odense berört, nämligen den handskrift från gråbrödraklostret i Stockholm, i hvars pärmar bland annat några fragment af Odensebreviariet finnas inklistrade. Detta fynd är så pass viktigt och tillåter så långt gående slutsatser, att jag ej tvekar att här någorlunda utförligt redogöra för detsamma.

Den handskrift som här är fråga om, Uppsala Universitetsbiblioteks C 604, innehåller Aristoteles: Analyticorum posteriorum Liber I—II, Originalia philosophiae secundum alphabetum och Sophismata, skrifna af olika händer på 1300-talet. Bandet, i hvilket

dessa tre handskrifter äro bundna, är af yngre datum, nämligen från år 1489, hvilket framgår af följande anteck=ning på främre pärmens innersida: Hunc librum ligari fecit frater Kanutus Johannis quondam Custos et gardi=anus Stokholmensis cuius sexternos in hunc modum col=lectos a capsa antique liberarieque(!) sumptos renovari fecit. Ad usum pauperum fratrum studere et profitere volentium in eisdem anno domini 1489. En ännu längre anteckning om samma sak finnes vid slutet af Originalia. Denna anteckning är af synnerligen stor vikt, ty den visar, att vi här hafva att göra med ett i Sverige bundet original=band. Den nämnde *Kanutus Johannis,* utan tvifvel en af de märkligaste personerna vid vår medeltids slut, var gardian i Stockholms franciskanerkloster på Gråmunke=holmen omkring 1485—1492 samt ordens »inquisitor per tria regna». År 1492 studerade han i Uppsala på dok=torsgraden, 1495 utnämndes han till »lector principalis studii Lundensis», en befattning som han vägrade emottaga och därför måste begifva sig till Danmark. Han slutade sina dagar följande år i Söderköpings gråbrödrakloster. Genom upprepade utländska resor hade han förvärfvat sig en stor bildning och framför allt kärlek till böcker, som han på skilda ställen utomlands, så i Greifswald och Reval, uppköpte och skänkte till sitt kloster. I Uppsala Universitetsbibliotek förvaras nu ett tjugutal bokhand=skrifter och inkunabler, som bära en likartad anteckning om proveniensen som den nyss citerade och som nästan alla äro bundna i band med samma blindpressningar, vare sig de äro förvärfvade utifrån eller från Lund och Upp=sala. Kanutus Johannis har inlagt stor förtjänst om sitt klosters gamla bokbestånd, dit C 604 hört, och på sin bekostnad låtit renovera och binda flera bland dem. Dessa

böcker synas mig visa, att en bokbinderiverkstad funnits vid medeltidens slut i Stockholms franciskanerkloster, lik=som också Vadstena kloster ägt eget bokbinderi; diariet nämner flera bröder, väl förfarna och kunniga i konsten att binda böcker. C 604 är bunden i träpärmar öfverdragna med rödt kalfskinn, i hvilka några enkla blindstämplar äro intryckta. Upptill på främre pärmen är en titellapp anbragt, som är skyddad af en beslagen hornskifva. Knäppena saknas, ty bakre pärmen är afbruten och handskriften i slutet mycket illa medfaren. I dessa pärmar finnas inklist=rade närmast trät tvänne fragment af det gamla Uppsala=missalet samt öfver dessa de förut nämnda korrekturlästa fragmenten af Odensebreviariet från år 1482, däribland lägget yy i.

De slutsatser, som jag drager af dessa fragment, äro i korthet följande. Äfven ett tryckeri har funnits i klostret på Gråmunkeholmen år 1483, nämligen Johann Snells året förut i St. Hans kloster i Odense uppställda press. Betänker man, huru lågt bildningen stod i vårt land vid 1400=talets slut, och att studier och vetenskaper denna tid här nästan endast utöfvades i klostren, om man undantager det unga universitetet i Uppsala, hvars flesta lärare dock voro and=lige, förefaller det ju helt naturligt, att det största klostret i Stockholm skulle öppna sina portar för det första svenska tryckeriet. Vadstena kloster skaffade sig ju också ett eget tryckeri 1495 och så gjorde karthusianerna i Mariefred tre år senare. Från Odense synes Snell hafva brutit upp med allt sitt typografiska material, typer, press, papper, t. o. m. makulatur, ty papper var denna tid en lyxvara. Huru eljes förklara förekomsten af dessa korrekturlästa blad af ett Odensetryck från år 1482 i pärmarna på en sju år senare i Stockholm bunden handskrift, huru vidare förklara, att

en i Odense trettio år förut använd typ så sent som på 1510=talet dyker upp i några Uppsalatryck?

De nämnda fragmenten af det äldre Uppsalamissalet äro nästan ändå viktigare. Denna bok, vårt äldsta svenska missale, hör till de böcker, som Klemming lyckats sammanleta och rekonstruera af gamla omslag, de flesta från Kammararkivets bundtar. Det i Kungl. Biblioteket i Stockholm befintliga exemplaret är fullständigt så när som på 9 blad, hvaraf två tomma, af de 244 $^1/_2$, som det fullständiga missalet innehållit, hvilket framgår af en jämförelse med den i Basel år 1513 tryckta andra upplagan. I Uppsala Universitetsbibliotek finnes ett andra ännu mera defekt exemplar, som tillkommit på samma sätt. Sista bladet, som väl innehållit slutskriften med ort och datum, har man ännu icke lyckats återfinna, hvarför denna boks historia hör till de frågor i vår boktryckerihistoria, som ännu vänta på sin lösning. Som tryckort och tryckår sätter Klemming i Sveriges Bibliografi för Missale Upsalense »kanske Stockholm 1483», under det att han här som missalets tryckare antager Bartholomæus Ghotan från Lübeck, som detta år skulle hafva besökt Sverige. I Sveriges äldre liturgiska literatur (1879) däremot anför Klemming en hel del skäl, som tala emot Ghotan som tryckaren och han synes snarast böjd för att tillskrifva Michaelisbröderna i Rostock missalet.

Hvad först tryckorten beträffar, synas mig fragmenten i den i Stockholm bundna handskriften C 604 tydligen visa, att missalet måste vara tryckt i Stockholm. Härför talar också en annan omständighet: intet exemplar af denna upplaga af Uppsalamissalet är kändt utanför Sveriges gränser, — om jag undantager de blad, som Klemming skänkt till vissa större bibliotek och som utgöra dupletter från

omslagen i Kammararkivet. När är då Uppsalamissalet tryckt? Klemming säger i ofvan anförda arbete: icke före 1487, ty det nästa missale som trycktes för något svenskt stift, nämligen Strengnäsmissalet, bär detta årtal och gör ett alltigenom yngre och modernare intryck än Uppsala=missalet. Detta beror ju emellertid på, från hvilket tryc=keri respektive missale utgått, och torde knappast kunna gälla som en norm för datering. Däremot gifva våra frag=ment i C 604 ett tillfredsställande approximativt svar på denna fråga: icke efter år 1489, ty detta år blefvo ju frag=menten inbundna i handskriften enligt Kanutus Johannis ofvan citerade anteckning. Och hvem är boktryckaren? Svaret synes mig mycket enkelt och nära till hands lig=gande. År 1483 fanns ett tryckeri i franciskanerklostret i Stockholm, som förestods af Johann Snell. Fragment af Uppsalamissalet, d.v.s. kasserade, möjligen feltryckta blad, hafva funnits inom klostrets murar och tillsammans med korrektur af ett annat Snelltryck användts vid bindningen af en af klostrets handskrifter. Det synes mig därför högst troligt, att Uppsalamissalet är tryckt på franciskanerklost=rets officin af Johann Snell, sannolikt år 1484. Ghotan har detta år icke varit i Stockholm, som jag längre fram skall visa, och kan således icke vara missalets tryckare. Innan jag inlåter mig på en närmare granskning af hypotesen om Johann Snell som det äldre Uppsalamissalets upphofsman, vill jag först nämna några ord om bokens typografiska utstyrsel och därmed sammanhängande frågor.

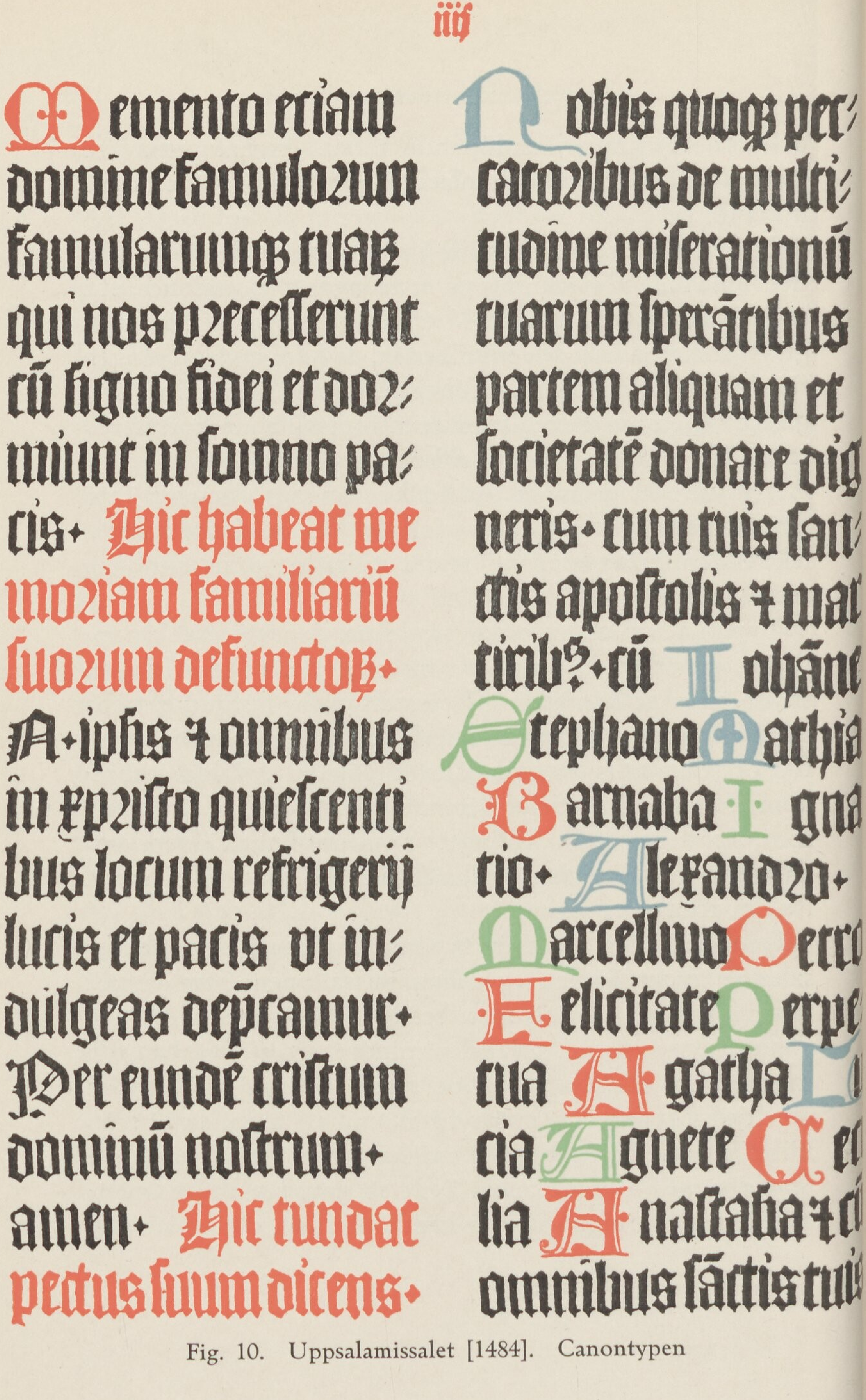
Missale Upsalense vetus innehåller, som nämndt är, 244 $^1/_2$ blad — det halfva är en liten instickslapp vid bladet l x framför officium de sancta trinitate. Det är tryckt i svart och rödt på två kolumner om 32 rader, om jag undantager de sju blad i början, som omfatta kalendariet

och äro tryckta i jämnlöpande rader. Signaturerna äro tryckta oftast i rödt och placerade öfverst på sidan, på midten.

Innehållet fördelar sig på följande sätt: de tio första bla≈den innehålla förteckning på fastedagar, processioner, etc. samt kalendariet. Bladen 11 till 80 upptagas af söndags≈gudstjänsterna från advent till påsk, de 8 följande af sången för festdagarna. Härefter följer på 12 blad, sannolikt före≈gångna af ett nu förloradt träsnitt, föreställande korsfästel≈sen, självfva mässan, canon missæ, tryckt med stora typer. Återstoden af missalet innehåller söndagsofficierna från påsk till advent samt en speciell del för helgonofficierna, lektier, collectae, etc. vid andra tillfällen samt slutligen sequentier.

Typerna äro af tre olika storlekar, den största, canon≈typen, naturligtvis använd i messan (fig. 10), vidare en större, mycket karakteristisk missaltyp för hufvudtexterna samt en mindre typ, som kunde kallas för sequenstypen, för öfriga partier af gudstjänsten (fig. 11). Vidare före≈komma lombardinitialer i trenne olika storlekar, tryckta i rödt, samt fyra andra initialer. Tomrum finnas äfven läm≈nade för vissa initialer, hvilka då äro för hand rubricerade i blått, rödt eller grönt.

Den viktigaste af de tre typerna, hvarmed Uppsalamis≈salet är tryckt, är den egentliga missaltypen, som genast faller i ögonen genom sina breda kraftiga versaler. De båda öfriga typerna, såväl den mindre, sequenstypen, som canontypen erbjuda däremot stora likheter med andra nordtyska typer och synas förekomma i tryck såväl från Lübeck som Rostock. Det må här genast vara sagdt, att Snells press i Lübeck också ägde ett garnityr af en canon≈typ, äfven om ingen bok är känd, i hvilken den användts.

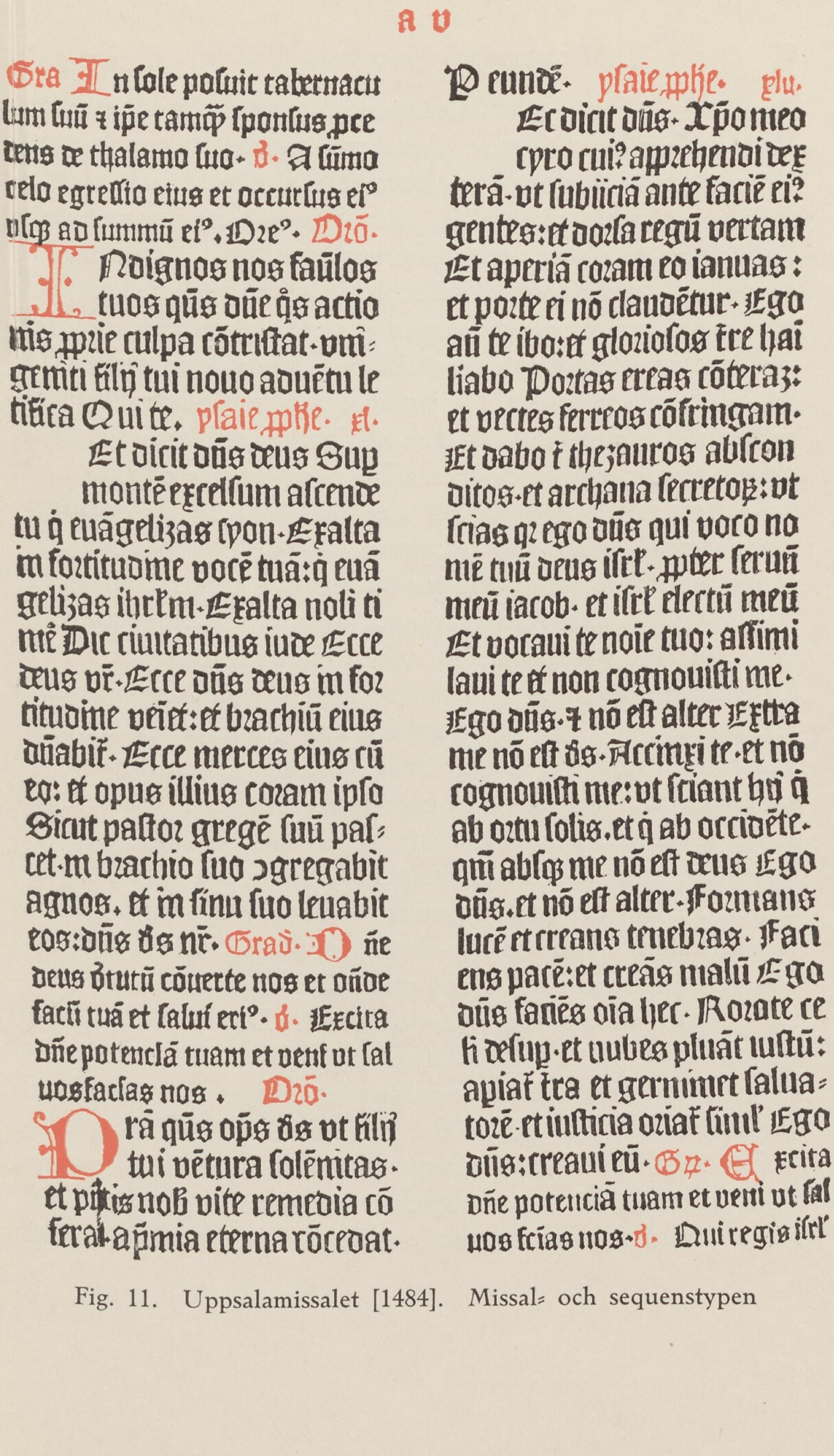

iiij

Memento etiam
domine famulorum
famularumqꝫ tuaꝝ
qui nos precesserunt
cū signo fidei et dor-
miunt in sompno pa-
cis. Hic habeat me
moriam familiariū
suorum defunctoꝝ.
A. ipsis et omnibus
in christo quiescenti
bus locum refrigerij
lucis et pacis ut in-
dulgeas deprecamur.
Per eundē cristum
dominū nostrum.
amen. Hic tundat
pectus suum dicens.

Nobis quoqꝫ pec-
catoribus de multi-
tudine miserationū
tuarum sperātibus
partem aliquam et
societatē donare dig
neris. cum tuis san-
ctis apostolis et mar
tiribus. cū Johāne
Stephano Mathia
Barnaba Igna
tio. Alexandro.
Marcellino Petro
Felicitate Perpe
tua Agatha Lu
cia Agnete Ce
lia Anastasia et cū
omnibus sāctis tuis

Fig. 10. Uppsalamissalet [1484]. Canontypen

a v

Gra In sole posuit tabernacu
lum suu̅ ⁊ ip̄e tam̄q̄ sponsus p̄ce
dens de thalamo suo. ꝟ. A su̅mo
celo egressio eius et occursus eiꝰ
usq̄ ad summu̅ eiꝰ. Oreᵒ. Orō.
Indignos nos famulos
tuos qs̄ dn̄e q̄s actio
nis p̄prie culpa cōtristat. uni-
geniti filii tui nouo aduētu le
tifica Qui te. psaie ꝓphe. xl.
Et dicit dn̄s deus Sup
monte̅ excelsum ascende
tu q̄ euāgelizas syon. Exalta
in fortitudine voce̅ tuā: q̄ euā
gelizas ihrl'm. Exalta noli ti
me̅ Dic ciuitatibus iude Ecce
deus vr̄. Ecce dn̄s deus in for
titudine veniet: et brachiu̅ eius
dn̄abit. Ecce merces eius cu̅
eo: et opus illius coram ipso
Sicut pastor grege̅ suu̅ pas-
cet. in brachio suo ꝯgregabit
agnos. et in sinu suo leuabit
eos: dn̄s ds̄ nr̄. Grad. D ne
deus v̄tutu̅ cōuerte nos et ondē
faciē tuā et salui erimꝰ. ꝟ. Excita
dn̄e potenciā tuam et veni vt sal
uos facias nos. Orō.
Pra qs̄ ops̄ ds̄ vt filii
tui vētura solēnitas.
et p̄ntis nob̄ vite remedia cō
ferat. a p̄mia eterna rōcedat.

P eunde̅. psaie ꝓphe. xlv.
Et dicit dn̄s. Xp̄o meo
cyro cuiꝰ apprehendi dex
terā. vt subiiciā ante facie̅ eiꝰ
gentes: et dorsa regu̅ vertam
Et aperiā coram eo ianuas:
et porte ei nō claudētur. Ego
an̄ te ibo: et gloriosos terre hu-
miliabo Portas ereas cōterā:
et vectes ferreos cōfringam.
Et dabo t thezauros abscon
ditos. et archana secretorꝫ: vt
scias q2 ego dn̄s qui voco no
me̅ tuu̅ deus isrl'. ꝓpter seruu̅
meu̅ iacob. et isrl' electu̅ meu̅
Et vocaui te noīe tuo: assimi
laui te et non cognouisti me.
Ego dn̄s. ⁊ nō est alter Extra
me nō est ds̄. Accinxi te. et nō
cognouisti me: vt sciant hii q̄
ab ortu solis. et q̄ ab occidēte.
q̄m absq̄ me nō est deus Ego
dn̄s. et nō est alter. Formans
luce̅ et creans tenebras. Faci
ens pace̅: et creās malu̅ Ego
dn̄s faciēs oīa hec. Rorate ce
li desup. et nubes pluāt iustū:
apiat̄ t'ra et germinet salua-
tore̅. et iusticia oriat̄ simul Ego
dn̄s: creaui eu̅. Gr. Excita
dn̄e potenciā tuam et veni vt sal
uos f'cias nos. ꝟ. Qui regis isrl'

Fig. 11. Uppsalamissalet [1484]. Missal- och sequenstypen

Jag har nämligen i stadsbiblioteket i Lübeck funnit en liten lågtysk bönbok: Tyde des lydendes unses heren ihesu cristi, etc., som jag kunnat tillskrifva Snell. Denna bok har några blanka blad, på hvilka finnas tydliga blind-aftryck af en del typografiskt material, som användts till underlag för de tomma sidorna, steg och utslutningsgods såväl som typer och däribland just en canontyp[8].

Hvad nu missaltypen beträffar, erbjuder den vid en ingående undersökning, för hvars detaljer jag här icke kan redogöra, en slående likhet med Dialogustypens snitt, särskildt hvad vissa af de större bokstäfverna beträffar. Det är därför icke uteslutet, att de båda typerna härstamma från samma stilgjutare. Denna missaltyp synes uteslutande hafva kommit till användning i Uppsalamissalet, den anträffas nämligen icke i vare sig något annat svenskt eller utländskt missale. En viss likhet i tryckarpraxisen i Uppsalamissalet och i andra Snelltryck skulle äfven kunna framhållas, så t. ex. signaturernas egendomliga placering i missalet: upptill på sidan. Snell varierar i sina olika tryck signaturernas placering på ett mycket originellt och från andra tryckares praxis helt afvikande sätt; den i Uppsalamissalet använda arksigneringen synes också vara enastående. Af det öfriga typografiska materialet, lombarderna och initialerna, låta sig inga slutsatser dragas. Lombarderna äro visserligen till en del af ungefär samma utseende som i Dialogus, men dock icke desamma. De äro helt säkert liksom typerna af lybskt ursprung. En af de större initialerna återfinnes egendomligt nog senare i ett tryck af Lucas Brandis från år 1499 i Lübeck.

Det är således endast missaltypen i Uppsalamissalet, som är af vikt för frågan om tryckaren. Kan denna påvisas i något annat tryckalster, torde vi icke behöfva länge tveka

om svaret. Och verkligen, den finnes, ehuru endast i ett par ord, i ett litet tryck, som jag redan ofvan berört, nämligen i det Camerinska aflatsbrefvet från år 1480 (fig. 9), samma aflatsbref som jag en gång felaktigt bestämt som utgånget från Snells Stockholmspress i stället för från hans Lübeckofficin. I detta aflatsbref äro nämligen de tre första orden »Bartholomeus de Camerino» samt absolutionsöfverskriften »Forma absolutionis» tryckta med Uppsalamissalets egenartade missaltyp. Två varianter finnas af detta aflatsbref, där »Camerino» är tryckt med tvänne olika C-typer. Båda dessa C höra till vår missaltyp. Snell har tydligen redan i Lübeck ägt denna stil, eller en mindre uppsättning däraf. Har den följt honom till Odense eller har han låtit den senare jämte annat typografiskt material komma till Stockholm med någon medhjälpare? Och har denne efter Snells död, som synes hafva inträffat snart nog efter missalets fullbordande, så fört större delen af Snells typer tillbaka till Lübeck igen? Var denne någon kanske Lucas Brandis, som efter 1483 för en längre tid försvinner ur Lübecks boktryckerihistoria för att mot slutet af 1490-talet åter dyka upp där? Se där allt frågor, som här resa sig och som nog aldrig skola blifva till fullo besvarade. Men många omständigheter synas peka på, att den första pressen i Sverige med största sannolikhet varit installerad i franciskanerklostret under Johann Snells ledning. Här har Dialogus creaturarum tryckts den 20 December 1483 och här har säkerligen redan följande år tryckningen af Missale Upsalense vetus afslutats. Det är ingalunda uteslutet, att Snell kallats till Stockholm enkom för att trycka detta missale på anmodan af ärkebiskop Jakob Ulfsson, Uppsala universitets grundläggare. I min framställning här ofvan har jag gått ut ifrån den åsik-

ten, att Dialogus creaturarum vore icke blott den första daterade bok, utan öfverhufvud taget den första bok, som tryckts i Sverige. En annan teori har emellertid vunnit häfd och hittills utan motsägelse varit rådande. Enligt denna, hvars upphofsman Klemming är, skulle den första bok, som utgått från ett svenskt tryckeri, vara den lilla boken om den heliga Katherinas lif och henne till=skrifna underverk, som är känd under namnet Vita Ka=therine. Denna boks slutskrift lyder endast »Impressum Holmis», tryckt i Stockholm. Då den emellertid är tryckt med typer, som förekomma i den lübeckske boktryckaren Bartholomæus Ghotans böcker och då denne enligt en urkund lär hafva varit på besök i Stockholm år 1483, har Klemming häraf dragit den slutsatsen, att han vid detta tillfälle här tryckt Vita Katherine. Dialogus är fullbordad den 20 december, hvarför Vita Katherine med stor sanno=likhet, om Klemmings åsikt håller streck, bör vara tryckt före denna bok. Af skäl, som jag i det följande skall fram=lägga, måste jag dock anse, att Vita Katherine är tryckt betydligt senare, en åsikt, som också vinner i sannolikhet genom en granskning af den urkund, hvarpå Klemming stödt sin utsago om Ghotans Stockholmsvistelse år 1483 och hvartill jag nedan återkommer.

Katherina var dotter till vår medeltids berömdaste kvinna, den heliga Birgitta. Hon har inlagt stora förtjänster om sin moders stiftelse, Vadstena kloster, hvars förestånda=rinna hon var under nydaningens brydsamma tid. Det är äfven genom hennes energi som påfven fem år efter Birgittas död, 1378, gaf bekräftelse åt den nya svenska klosterorden, vår Frälsares orden. Katherina har äfven afsevärdt bidragit till sin moders helgonförklaring, en angelägenhet, som på det högsta intresserade den svenska kyrkan, men som dock

icke kom till stånd förrän år 1391, tio år efter Katherinas död. Det dröjde icke länge, förrän röster höjdes för att låta samma ära, som vederfarits modern, också komma dottern till del. Underverk hade tillskrifvits henne både under hennes lefnad och efter hennes död. På allvar väcktes frågan om hennes kanonisation i Rom först år 1463 af bi⸗skopen i Västerås Birger Magnusson, och åren 1469—1474 arbetade en af biskop Henrik i Linköping tillsatt kommis⸗sion med att efterforska och samla Katherina tillskrifna underverk. Denna kommissions berättelse öfversändes jämte hennes lefnadsbeskrifning till påfven Sixtus IV, som påbjöd tillsättandet af en ny kommission, för hvilken 13 punkter ur Katherinas lif framlades till undersökning. Denna andra kommission var verksam åren 1475—1477, dess protokoll äro i handskrift bevarade till vår tid. Man lyckades emellertid aldrig uppnå målet att få Katherina helgonförklarad men i en skrifvelse af den 16 aug. 1482 tillät påfven hennes dyrkan på det inom kyrkan öfliga sättet. Katherina har därför med orätt titulerats än sancta, än beata, hon är endast inrangerad under den lägsta kate⸗gorien af den romerska kyrkans saliga med rätt att kallas venerabilis. Genom en af Innocentius VIII år 1488 ut⸗färdad bulla gafs senare tillstånd till Katherinas translation, d. v. s. hennes kvarlefvor skulle i afvaktan på kanonisations⸗tillståndet under kyrkliga ceremonier och högtidligheter upptagas och förflyttas till en förnämlig plats i den kyrka, där hon låg begrafven. Denna translation ägde också rum i Vadstena kloster år 1489; festligheterna började den 31 juli och varade under stor tillslutning från hela landet och i närvaro af riksföreståndaren Sten Sture och ärkebiskopen Jakob Ulfsson med lysande följen i fyra dagar. När gä⸗sterna drogo bort från klostret erhöllo de dyrbara skänker

af abbedissan. Ärkebiskopen och herr Sten fingo bland annat »eena bok, som stodh i S. Catharinæ Historia», enligt Nicolaus Ragvaldis samtidiga relation om translationen.

Det är säkerligen vår lilla bok Vita Katherine, som här afses och för hvilken således en första approximativ datering erhålles: den kan ej vara tryckt efter den 31 juli 1489. Boken är en liten kvart om 48 blad med 28—29 rader på sidan; bladen äro fördelade på sex 16-sidiga ark, signerade a—f; den består egentligen af två afdelningar. Den ena (fol. 1—25) innehåller självfva lefnadsbeskrifningen, författad af Vadstenamunken Ulf Birgersson, † 1433; den andra (fol. 26—48) aftrycker den första kommissionens officiella berättelse öfver Katherinas mirakler. De flesta af dessa underverk bestå i sjukdomars botande och dödas återväckande till lif genom åkallan af Katherina eller genom vallfärder till Vadstena och löften om besök vid hennes graf där. Sista sidan, som i likhet med officiella handlingar är tryckt indragen, innehåller ett notariatinstrument, utfärdadt af Benedictus Pauli, clericus Upsalensis och notarius publicus, som bestyrker, att han närvarit vid ofvanstående berättelses föredragande på kyrkomötet i Arboga (1474). Härunder befinner sig den korta slutskriften: ℂ Impreſſum Holmis (fig. 12).

Den nyss nämnda omständigheten, att en bok med »S. Catharinæ Historia» utdelades vid translationshögtidligheterna i Vadstena kloster år 1489, synes mig starkt tala emot Klemmings datering af denna bok till år 1483. Det ser snarare ut, som om den blifvit beställd enkom för att sprida mera glans öfver de stora festligheterna vid detta tillfälle, som hade icke blott en kyrklig utan äfven en nationell prägel öfver sig. I så fall bör Vita Katherines tryckår sättas till omkring år 1488. För en så pass sen

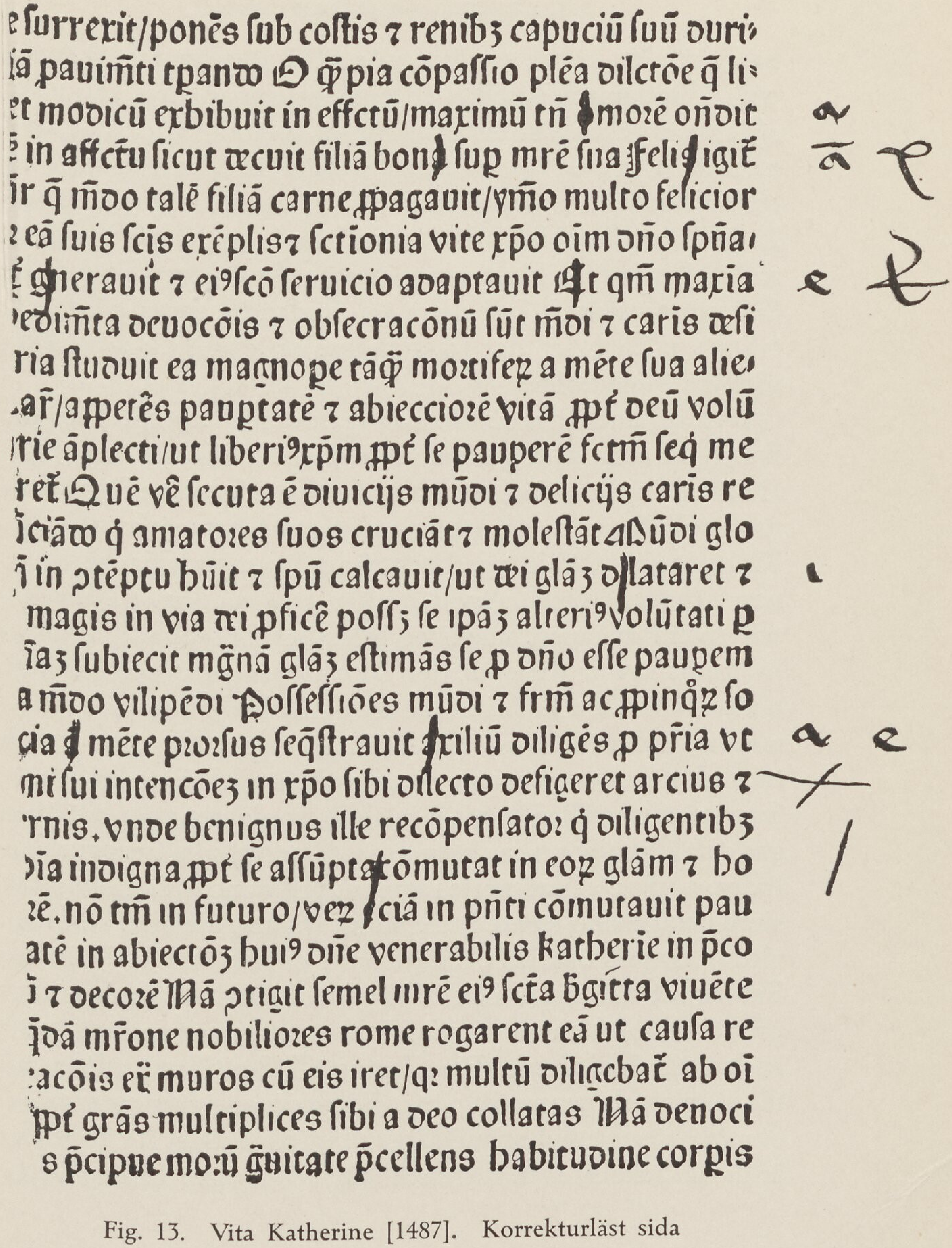
ET Ego bn̄dictus pauli clericus
vpsalen̄ dyoces̄ publicus imp̄iali
auct̄e notarius Quia p̄ntis libri
p̄ntacōni lectioni audicōni examiacōni p̄iter
et de articulo ad articulū discrecōni demū et
secretorū appensioni Omibusq̄ alijs et singu
lis In sacro cōcilio p̄uinciali arbogis arosien̄
dyoces̄ celebrato actis et factis p̄ns p̄sonalit̄
int̄fui. Eaq̄ sic fieri p̄ut an̄dictū est vidi ⁊ au
diui. Ideo huic libro p̄nti Signū meū cōsue
tum vna cū noīe meo inscripsi Rogatus ⁊ re
quisitus p̄ religiosos viros Frēm Johānem
confessorem gnālem Et frēm Rodkerū ꝯuen
tualē mōsterij vastenen̄ lyncopen̄ dyoces̄ In
fidem ⁊ testimoniū oim p̄missoꝝ venerabilibꝫ
viris ⁊ dn̄is Erico andree preposito vpsalen̄
et Symone decretorum doctore ac Cantore
lyncopen̄ Testibus ad premissa vocatis pari
ter Et rogatis.

¶ Impressum Holmis.

Fig. 12. Vita Katherine [1487]. Sista sidan

datering talar äfven följande fynd. Bland de handskrifter, som den nyss nämnde gardianen för Stockholms franciskanerkloster, Kanutus Johannis, lät binda och renovera för klostrets räkning, hör äfven Uppsalacodexen C 654, som bl.a. innehåller Tabula ad inueniendam solis et lunæ coniunctionem etc. från 1300-talets slut eller början af 1400-talet. På försättsbladet finnes följande anteckning af Kanutus Johannis hand: Liber assignatus Conuentuj stokholmensi ad usum libererie ipsius per fratrem Kanutum Johannis quondam custodem et gardianum ibidem anno domini 1491. I pärmarna på denna handskrift sitta tvänne korrekturlästa blad af Vita Katherine[9] inklistrade (fig. 13). Vore vår bok tryckt år 1483, är det väl knappast troligt, att korrektur af densamma så sent som år 1491 användts vid en boks inbindning.

Vita Katherine är tryckt med en enda stilsort, boktryckaren Bartholomæus Ghotans vanligaste texttyp i Magdeburg och Lübeck. Första gången denna typ anträffas är nog i ett litet år 1480 dateradt aflatsbref, utfärdadt af Johannes Nixtein och tryckt under Ghotans uppehåll i Magdeburg, där han nämnda år fullbordade det vackra missalet för detta stift jämte flera latinska psalterieupplagor. Denna texttyp förekommer i de flesta tryck, som lämnat Ghotans pressar med undantag för ett eller annat liturgiskt tryck, där denna stil ej passar, ända till i hans sista, år 1492 tryckta bok. Under denna tid genomgår typen en del smärre förändringar, några nya bokstafsformer tillkomma, andra försvinna, m. m. Dessa små förändringar, som särskildt röra minusklerna h och w, tillåta dock att med något så när stor säkerhet datera vissa af Ghotans odaterade tryck. Hans verksamhet i Magdeburg synes hafva sträckt sig öfver åren 1479—1482; år 1484 finna vi honom bosatt i Lübeck, där

e surrexit/ponēs sub costis ⁊ renibꝫ capuciū suū duri-
lā pauimēti tpando O q̄ pia cōpassio pléa dilcrōe q̄ li-
et modicū exbibuit in effctū/maximū tñ more ondit
in affctu sicut decuit filiā bona sup mrē sua Feli igit
ir q̄ mōo talē filiā carne ppagauit/ymo multo felicior
e eā suis scis exēplis ⁊ scīonia vite xpo oim dño spōsa-
generauit ⁊ ei⁹ scō seruicio adaptauit Et qm̄ maxia
edimēta deuocōis ⁊ obsecracōnū sūt mōi ⁊ caris desi
ria studuit ea magnope tāq̄ mortifep a mēte sua alie-
ar/appetēs pauptatē ⁊ abiecciorē vitā ppt deū volū
rie āplecti/ut liberi⁹ xp̄m ppt se pauperē fctm̄ seq̄ me
ret Quē vē secuta ē diuicijs mūdi ⁊ delicijs caris re
iciādo q̄ amatores suos cruciāt ⁊ molestāt Mūdi glo
in ptēptu hūit ⁊ spū calcauit/ut dei glāꝫ dilataret ⁊
magis in via dei pficē possꝫ se ipāꝫ alteri⁹ volūtati p
iāꝫ subiecit mḡnā glāꝫ estimās se p dño esse paupem
a mōo vilipēdi Possessiōes mūdi ⁊ frm̄ ac ppinq̄z so
cia a mēte prorsus seq̄strauit Filiū diligēs p pria vt
mi sui intencōeꝫ in xpo sibi dilecto defigeret arcius ⁊
rnis. vnde benignus ille recōpensator q̄ diligentibꝫ
ia indigna ppt se assūpta cōmutat in eop glām ⁊ ho
rē. nō tm̄ in futuro/vep eciā in pn̄ti cōmutauit pau
atē in abiectōꝫ hui⁹ dñe venerabilis katherie in pco
⁊ decorē Nā ptigit semel mrē ei⁹ scta bgitta viuēte
dā mrone nobiliores rome rogarent eā ut causa re
acōis ex̄ muros cū eis iret/q: multū diligebat ab oi
ppt grās multiplices sibi a deo collatas Nā denoci
s pcipue morū gnitate pcellens habitudine corpis

Fig. 13. Vita Katherine [1487]. Korrekturläst sida

han detta år köper ett hus. År 1483 har han i Tyskland, om i Magdeburg, Lübeck eller någon annan stad kan icke afgöras, tryckt tvänne stora arbeten, hvaraf det ena Ordinarius Verdensis, ett slags missale för Verdens stift, är ett synnerligen omfattande verk. Någon annan datering än 1483 angifves icke för denna bok i dess slutskrift; den andra, en plattysk Herbarius-upplaga, Arstedyghe boek är afslutad den 31 juli detta år. Redan på grund af dessa tvänne böcker ser det föga troligt ut, att Ghotan år 1483 vistats i Stockholm.

Den urkund, hvarpå Klemming stöder sin uppgift härom, finnes i en afskrift i Lars Sparres kopiebok i Riksarkivet (J6). Det är ett notariatinstrument, utfärdadt af samme Benedictus Pauli, hvars namn återfinnes i det på sista sidan af Vita Katherine tryckta intyget, och rör en tvist emellan lagmannen i Östergötland, Arvid Trolle och kaniken i Lübeck, sedermera dekanen, magister Johannes Braydhe († 1508). Instrumentet är dateradt den 31 oktober 1483 och bevittnadt af »Matheo Ludeka cive et oppidano dicti oppidi Holmensis, Et Bartholomeo Gothan impressore librorum testibus ad præmissa vocatis atque rogatis». Då afskriften i fråga på sina ställen är groft felaktig, torde det vara berättigadt att äfven granska urkundens datering, som ordagrannt lyder: »Anno a Natiuitate Domini Millesimo quadringentesimo octagesimo tertio, Inductionis quarta, die vero Martis, vltimo mensis octobris, Pontifectus sanctissimi in Christo Pateris et Domini, Dn. Innocentij Divina providentia propé octaui Anno tertio». Här kunna genast Inductionis ändras till Indictionis, Pontifectus till Pontificatus, Pateris till Patris och prope till pape. Följande anmärkningar mot denna datering kunna nu göras. Indictionstalet för år 1483 är 1 och icke 4, som däremot passar för året 1486. Den

31 oktober 1483 var en fredag, icke en tisdag; däremot var den sista oktober 1486 en tisdag. Och slutligen påfven Innocentius VIII:s tredje regeringsår är icke 1483 utan 1486, ty han valdes till påfve den 29 aug. 1484. I denna afskrift föreligger alltså den viktiga felskrifningen 1483 för 1486, hvarigenom hvarje teori om Ghotans besök i Stockholm år 1483 förfaller och Vita Katherines plats bland våra äldsta tryckta böcker blir en annan: den får nu definitivt träda tillbaka för Dialogus creaturarum.

I nämnda kopiebok finnes ännu en afskrift af en urkund rörande samma sak och äfvenledes bevittnad af Ghotan, som här tituleras »clericus Upsaliensis et Magdeburgensis diocesis», där Upsaliensis säkerligen är felläsning för Lubecensis. Denna urkund, som undgått Klemmings uppmärksamhet, är daterad fredagen den 15 sept. 1487, i Innocentius VIII:s fjärde regeringsår. Indictionstalet 5 är här rätt angifvet, men den 15 sept. var en lördag, hvarför datum väl bör rättas till den 14.

Ghotan har alltså icke besökt Stockholm år 1483, men i stället varit här den 31 oktober 1486 och den 14 september 1487. Sammanställer man dessa uppgifter med den omständigheten, att hans Lübeckpress, från hvilken under åren 1484 och 1485 talrika arbeten utgått, under de följande två åren faktiskt legat nere, ligger den slutsatsen nära till hands, att han uppehållit sig i Stockholm från slutet af år 1486 till slutet af följande år. För hvilket ändamål? Jag tvekar icke att svara härpå: för att trycka Strengnäsmissalet. Man har hittills ansett, att detta missale fullbordats i Lübeck år 1487, men man har förbisett, att i missalets slutskrift tryckorten icke finnes angifven. Samtidigt som Ghotan arbetade på detta omfångsrika verk, har han äfven fullbordat några andra smärre tryck såsom Vita Katherine. Denna

boks tryckår kan nu med någorlunda stor säkerhet närmare bestämmas till omkring 1487, en datering som äfven bestyr=kes af typerna. Stiluppsättningen i Vita Katherine består till stor del af Ghotans texttyp i dess äldre [Magdeburg]=skick med insprängda typer från 1484 och 1485 års ny=gjutna Lübeckgarnityr. Men här tillkomma särskilda, väl i Stockholm förfärdigade typer för bokstäfverna å, ä och ö.

Af Vita Katherine äro endast tvänne fullständiga exem=plar kända, som båda finnas i Kungl. Biblioteket. Det ena har kommit dit med den Rålambska samlingen, det andra har förvärfvats genom byte med Bibliothèque Royale i Bruxelles. Dessutom finnes i Skara gymnasiebibliotek ett tredje exemplar, som dock saknar ett tjugutal blad. Slut=ligen finnas i Kungl. Biblioteket fragment af fyra blad.

Vårt andra stockholmska tryckeri börjar alltså sin verk=samhet mot slutet af år 1486. Bartholomæus Ghotan har, antagligen på uppmaning af den framstående biskopen i Strengnäs Conrad Rogge (1479—1501), för en tid öfver=gifvit sina pressar i Lübeck för att i Stockholm trycka ett missale för Strengnäs stift. Man känner nämligen in=tet tryck af Bartholomæus Ghotan från åren 1486 och 1487 med Lübeck som tryckort, då däremot hans talrika böcker från åren 1484 och 1485 nästan alla hafva en slut=skrift af ungefär följande lydelse: Hoc opus arte mei: impressum bartholomei Ghotan degentis et in urbe lu=beck residentis. En liknande slutskrift har också Åbo=missalet, som är fullbordadt den 17 aug. 1488 och således hör hemma i Lübeck. Ghotans vistelse i Stockholm har därför längst sträckt sig till slutet af år 1487. Han har dock säkerligen, som jag längre fram skall visa, kvarläm=nat en medhjälpare i Stockholm, hvilken väl, ehuru i min=dre skala, fortsatt hans verksamhet.

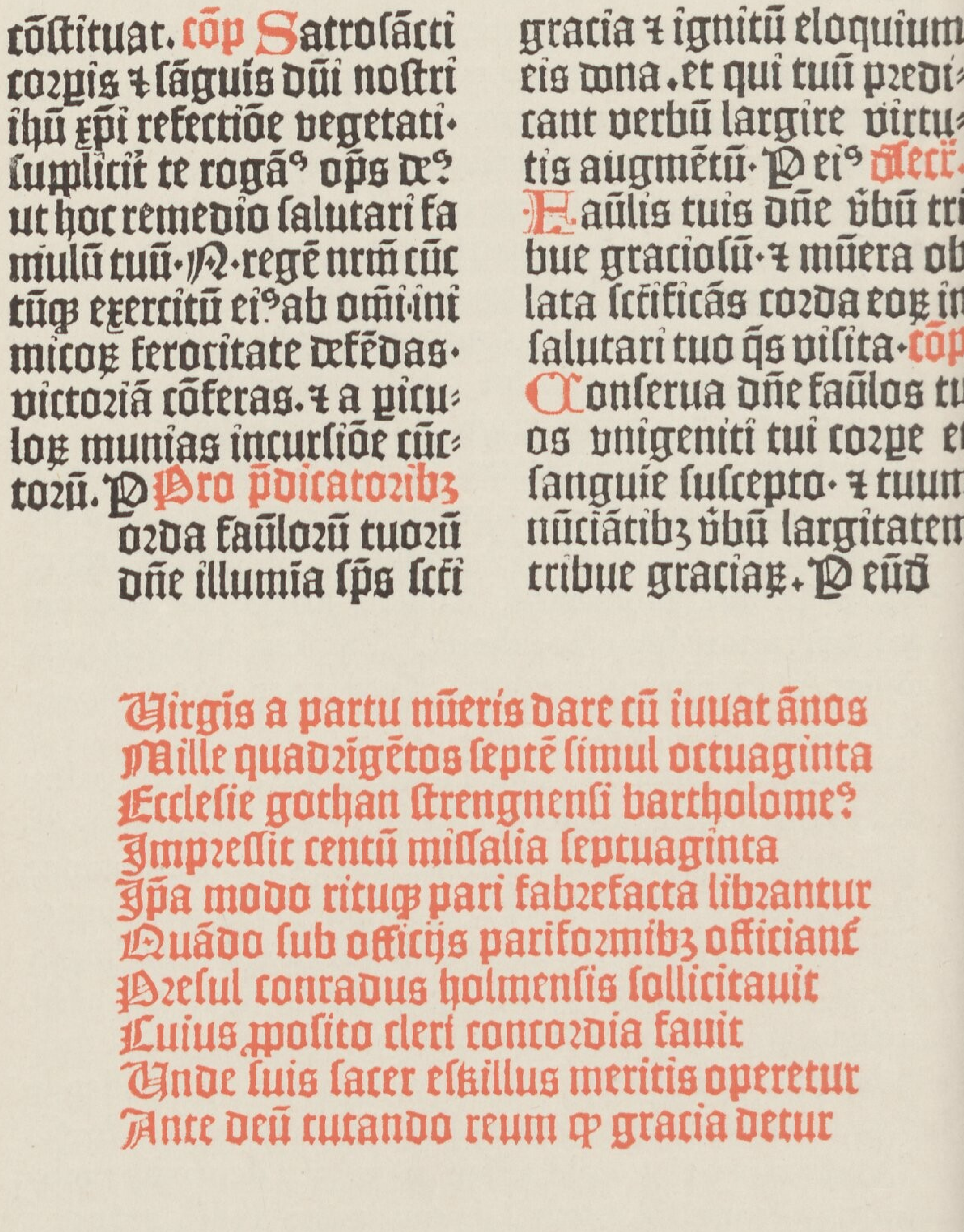
Strengnäsmissalets slutskrift (fig. 14), som består af tio hexametrar, är af följande lydelse. Förkortningarna äro upplösta.

Uirginis a partu numeris dare cum iuvat annos
Mille quadringentos septem simul octuaginta
Ecclesie gothan strengnensi bartholomeus
Impressit centum missalia septuaginta
Ipsa modo rituque pari fabrefacta librantur
Quando sub officijs pariformibus officiantur
Presul conradus holmensis sollicitauit
Cuius proposito cleri concordia fauit
Unde suis sacer eskillus meritis operetur
Ante deum tutando reum quod gracia detur.

Häraf framgår, att Ghotan år 1487 — om tryckorten nämnes icke ett ord — för Strengnäs kyrka tryckt detta missale i en upplaga af 170 exemplar på uppmaning af biskop Conrad Holmensis; Conrad Rogge var som be= kant borgarson från Stockholm. Det kan ju också vara möjligt, att Holmensis insatts i slutskriften såsom en an= spelning på tryckorten.

Missalet omfattar 275 blad i folio, tryckta på två spalter om 32 rader i svart och rödt. Bladen äro signerade upptill A—K på så sätt, att bokstafven står öfver vänstra kolumnen och en romersk siffra öfver den högra. Därjämte finnes vanlig arksignatur tryckt i svart, nedtill på sidan till höger. Läggen A—D innehålla söndagsgudstjänsterna till påsk, härefter följer canon missae samt sedan läggen E—K med söndagarna efter påsk. De tre sista arken, innehållande hymner och seqventier, äro endast signerade nedtill A—C.

Typerna äro af tre olika slag, nämligen de vanliga mis= sal= och canon=stilar, som Ghotan redan 1480 användt i Missale Magdeburgense.

cõstituat. cõp Satrosácti
corpis ꝛ ságuis dñi nostri
ihũ xpi refectiõe vegetati·
supplicit te rogã⁹ oͤps de⁹
ut hoc remedio salutari fa
mulũ tuũ· N· regẽ nrm̃ cũc
tũqꝫ exercitũ ei⁹ ab omi· ini
micoꝝ ferocitate defẽdas·
victoriã cõferas. ꝛ a picu
loꝝ munias incursiõe cũc
torũ. P Pro pdicatoribꝫ
orda faũlorũ tuorũ
dñe illumia sps scti
gracia ꝛ ignitũ eloquium
eis dona. et qui tuũ predi
cant verbũ largire virtu
tis augmẽtũ· P ei⁹ Secr.
·F aũlis tuis dñe vbũ tri
bue graciosũ· ꝛ mũera ob
lata scificãs corda eoꝝ in
salutari tuo qs visita· cõp
Conserua dñe faũlos tu
os unigeniti tui corpe et
sanguie suscepto· ꝛ tuum
nũciãtibꝫ vbũ largitatem
tribue graciaꝝ. P eũd

Virgis a partu nũeris dare cũ iuuat ãnos
Mille quadrigẽtos septẽ simul octuaginta
Ecclesie gothan Strengnensi bartholome⁹
Impressit centũ missalia septuaginta
Ipa modo ritucꝫ pari fabrefacta librantur
Quãdo sub officijs pariformibꝫ officiant
Presul conradus holmensis sollicitauit
Cuius proposito cleri concordia fauit
Unde suis sacer estillus meritis operetur
Ante deũ tutando reum qꝫ gracia detur

Fig. 14. Strengnäsmissalet 1487. Sista sidan

Exemplar af detta missale äro sällsynta. I Strengnäs domkyrka finnes ett något defekt exemplar på papper. Det är bundet i ett svenskt band; stämplarna äro nämligen desamma, som förekomma på de af Kanutus Johannis i Stockholm bundna handskrifterna och inkunablerna. Här kan anmärkas, att böcker tryckta i Lübeck för svensk räkning, såsom Åbomissalet och Birgittas revelationer också äro bundna på tryckorten. Af fragment från Kammararkivet har dessutom ett exemplar på pergament blifvit af Klemming hopsatt för Kungl. Bibliotekets räkning.

Jag har nyss visat, att Ghotans vistelse i Stockholm högst kunnat sträcka sig till slutet af år 1487. Det är icke uteslutet, att den medhjälpare, som han här kvarlämnade och som kanske sedan etablerade sig på egen hand, var den Johann Fabri eller Smedh, hvars namn år 1495 förekommer i några i Stockholm tryckta böcker. Huru som helst, spår finnas af en i Stockholm vid slutet af 1480-talet och början af 1490-talet bedrifven tryckeriverksamhet. I en af aflatskommissarien Masth afgifven redogörelse nämnes, att aflatsbref tryckts i Stockholm något af åren 1489 och 1490. Men det finnes äfven tryckalster, som tydligare än denna uppgift tala för att en press dessa år varit i arbete i Stockholm.

Det tryck som här närmast kommer i betraktande är vårt första tryck på svenska[10], några aflatsartiklar, kända under namnet Articuli abbreviati (fig. 15). Af detta ettbladstryck voro endast tvänne smärre fragment bekanta, tills jag för några år sedan i pärmarna på en inkunabel i Uppsala Universitetsbibliotek fann tvänne fullständiga och väl bibehållna exemplar. Inkunabeln hade tillhört Stockholms dominikaner- eller svartbrödrakloster, dit den skänkts år 1496 af klostrets prior Laurentius Magni. Stock-

Articuli abbreviati.

Thenne her ere the artikele som giffue ere pa thz fulkom

neligeth aflath som eer om gullene areth och sancte cruciate mz alle andre nadher och machter til ath bescherme then helghe cresne tro/moth the oretwise Thurker och heduinghe gudz nampz owe/ner/holkith aflath gifwith eer allem thom som thz wele fortiene

Jubileus.

Primo Waar alder helgheste fadher pawen miskunsälighe forlener allom hwariom och enom qwinner och men ret/the crisne mennischer/hwar helszth the kunne wara/serdelis nogre kirker til een liknihe widh the kirker som pleghe so/kes i rom om gullene areth Holke kirker schule schikkes eller och schikkedh war. he aff thüne her Commissarius som machten haffua aff thñ helghe fadher pawen The säma menniske som the kirker soke och thñ helghe crisne tro vele be/scherme theress almiser eller gafuor thil thz helghe aflath giffue wele The menniskor kunne sa mykith aflath fortiene om the sielffue til hylpe ath winne thñ helge graff.

Item ath godhe crisne mennischer thes beqwemere theres sielegangn fulkōne maghe/war helgeste fadher pawen giffuer syne cōmissariis eller sendeboþh och andre som wardhe skikkedh aff thñ mackth ath schikke thom godhe schrif the fedher sa manghe the wele i hwar och een kirke/hwilke schriffte fedher haffua mackth ath giffue aflosñgh/forsth aff alth ban i huru dana mathe thz helszt kan wara/och aff andre sware sundher/och aff the sundher som all ene ere ondher pawens mackth/och om nogher clerk presth eller munck hadhe theress lesñgh forsumedh eller tidegerdh/for saderne for sumelse haffua the mackth ath giffue afflosningh.

Item maghe thñe forschriffue commissariij och sendebodh alle handhe lufthe igeen taghe eller eske och om nogher ware kommen i mandrap eller irregularis. och the som oker symonie plege bedruffue mz thom haffua fornempde cōmissariij mackth ath dispensere eller afflose.

Item haffua thñne fornempdhe cōmissariij och sendebodh mackth til ath afflose thom fom oretferdigh vpburdh pa the helge kirkes wegñe haffue vpbnridh mz oker eller symonie som forscriffuet staar

Facultas confessionalis que potest acquiri per se

Item wor alder helgesthe fat her pawen wil gerne ath fatighe sieler maghe wardhe holpne tha giffuer han alle rethuise crisne menniske them som vtaff eth guth hierthe och effthi theress mackth wile geffue theres gaffuor och almi/ser til thette helge afflath til ath beskerme thñ helge crisne tro/thñne fornempde cōmissariij haffua mackt at forlene thom scrifthesedhi/holke macht haffua thñ afflose aff alle theress sundher saa opthe som behoff gors aff the sundher som ecke gelle vndher thñ helge fadhers pawens mackht och sidhen af alle sundher i dodzens thime oc saa opthe ath een mēniske hon fruckther for doden her schal jugen menniske twifle vti.

Facultas pro animabus purgatorij

Item war helge fadher pawen warkunner sigh ower the fatighe sieler som ere i skerszeldz pyno. och wil ath the schule wardhe hulpne ath gode crisne mēnischer schule mz theress gaffuor och almiser mz fasthe ok andre godh gerninghe thom thielpe och mz messer vtaff theress nodh och bedrouilse tha fortiene thz gode afflath som forschriffueth staar the

Facultas associationis

Item war alder helgesthe fadher pawen giffuer allom som theres wener wele hielpe fadher modher systher bro/dher badhe liffuendes och dode fulkomligct afflath mz all god gerninghe som skeer ower all cristenhethen.

Itē alle the prester eller munke som thette helghe afflath luse ok openbare the fortiene likerwiss saa mikith aflath som the som theres almiser geffue mz predeken eller i scrifthemal.

Item om noghet rwm eller stadh ware banlusth tha schal thette afflath openbares och gode crisne menniske ma ghe likwel theress afflath fortiene eller forwerue mz theress almiser som ther ware inthe ban

Item thñne gode herren cōmissarius hafuer mackth ath betudhe hwadh thñe artichele hafua inbere.

Item alth thz aflath som eere i kirker eller closter schal vphenges saa lenghe thette staar ok wardher lusth eller forkundeth.

Item biudher thette war helge fadher pawuen widh hogeste ludene och ban alle klerke prester munke at the thet te aflath openbare och luse neer the wardhe ther til kalladhe

Item forbiudhz allom klerkom predekerom ok scrifthesedher munker och prester widz sāme ludne och ban som forscrifueth staar ath the inthe opbere eller opbere lathe vthen lathe sāme gode crisne menniske gifue theress almiser och gaffuor i kisterner som ther til wardhe skikkadhe.

Item forbiudher wor alder helgeste fadher pawen allom hwariom och enom Erchiebiscope biscope herrer och forster Riddere och hoo the helszth eere och i hwadz stadighe the ere i schikkadhe widh alder storsthe ludne och storsthe ban ath inahen forhindre eller hindre lathe ath thette afflath ey maa luses eller openbares [illegible]

Fig. 15. Articuli abbreviati på svenska [1489]

holm som bladets tryckort synes genom denna proveniens från början vara fastställd. Artiklarna redogöra för ett »fullkommeligeth aflath», en s. k. »indulgentia plenaria a culpa et a poena» med tre former eller facultates. Härigenom kunde aflat få köpas såväl för de aflidne i skärselden som åt lefvande anhöriga och vänner. Dessa aflatsartiklar hänga med all säkerhet tillsammans med den aflatshandel som under åren 1489 och 1490 bedrefs i Sverige af den påflige legaten Raymundus Peraudis utskickade kommissarie Antonius Masth och dennes subkommissarier och kollektorer. Året 1490 var af Innocentius VIII proklameradt som jubelår för Sverige, då syndernas förlåtelse af en och hvar kunde förvärfvas mot kontant erkänsla i form af bidrag till det af påfven planerade korståget mot turkarna. I artiklarna läses också ordet Iubileus under öfverskriften. Denna »turkskatt», som aflatet benämndes i Sverige, synes äfven i vårt land hafva varit inbringande nog för påfvestolen; år 1491 kunde Peraudi låna kejsar Maximilian 10,000 gulden af de svenska aflatspänningarna. Aflatshandeln invigdes af Masth i Stockholms storkyrka den 28 oktober 1489; det är troligt, att det svenska aflatsplakatet då var färdigtryckt. Dessa svenska artiklar gå dessutom tillbaka på en af Ghotan i Lübeck tryckt latinsk bulla, som kan dateras till början af år 1488 och hvaraf det svenska bladet till stor del är en ordagrann öfversättning. Dettas tryckår torde väl därför med säkerhet kunna angifvas till år 1489.

Typerna äro Ghotans: i öfverskrifterna canonstilen och missalstilen från Strengnäsmissalet — ännu ett bevis, att detta är tryckt i Stockholm — samt den vanliga texttypen. Denna erbjuder här ett något olika utseende mot i Vita Katherine, beroende på en ny form för minuskel-h med

neddragen andra stapel, d. v. s. det h som på 1490-talet börjar att ensamt uppträda i Ghotans tryck. Anmärkningsvärdt är äfven, att de särskilda former, som i Vita Katherine förekomma för bokstäfverna å, ä och ö, icke blifvit använda i artiklarna, som för å bruka a eller aa; för ä användes e eller ee och för ö endast o. Vita Katherine synes därför vara äldre än Articuli äfven på typografiska grunder, som särskildt starkt göra sig gällande vid en jämförelse med följande bok.

Ännu ett svenskt helgon har fått sin lefnadsteckning tryckt. Det är biskop Brynolf Algotson i Skara (1278—1317), om hvars kanonisation konung Erik af Pommern jämte svenska och norska prelater gjorde framställning på kyrkomötet i Konstanz. Frågan blef emellertid icke afgjord här, utan hänsköts till en kommission, bestående af biskop Jacob i Oslo, Magnus i Åbo och Eskil i Växiö, som i april år 1417 sammanträdde i Skara och Vadstena. Det officiella protokoll, som hölls vid kommissionens sammanträden, utgör innehållet i den tryckta Vita Brynolphi. Biskop Brynolf blef emellertid aldrig, lika litet som Katherina, kanoniserad; hela frågan utmynnade i att påfven Alexander VI år 1499 gaf tillstånd till hans translation.

Vita Brynolphi är en mycket sällsynt bok, hvaraf nu endast tvänne exemplar äro kända, båda defekta. Kungl. Bibliotekets exemplar, som förvärfvats med den Rålambska samlingen, saknar sista bladet, som möjligen innehållit uppgift om tryckort och tryckår. Det andra exemplaret äges af Universitetsbiblioteket i Uppsala; detta saknar de fyra sista bladen.

Boken är tryckt i samma kvartformat som Vita Katherine och innehåller 68 blad, fördelade på åtta ark om 8

blad och ett om 4 blad, signerade a—i. Radantalet växlar
mellan 30 och 31 på sidan. Titelbladet prydes af ett trä⸗
snitt, föreställande en skrifvande biskop. Öfverskriften,
tryckt med Ghotans vanliga missalstil, lyder: Sanctus Bry⸗
nolphus Episcopus Scarensis (fig. 16). Detta träsnitt hör
till en serie afbildningar af biskopar och helgon, hvaraf
ofta ett och samma användes för att afbilda skilda per⸗
soner. De förekomma samtliga i Ghotans Speygel der
dogede af år 1485. Det i Vita Brynolphi använda typ⸗
materialet härstammar från de af Ghotan år 1492 i Lü⸗
beck tryckta Revelationes S. Birgittae. Såväl text⸗
typen som lombardinitialerna visa detta med all önskvärd
tydlighet. Är nu Vita Brynolphi tryckt i Lübeck eller
Stockholm? Som jag redan nämnt, saknas sista bladet i
de båda kända exemplaren; slutraden på den sista beva⸗
rade sidan i K. B:s exemplar, som lyder ℭ Thelos huius
opusculi, tyder kanske på att någon vidare slutskrift icke
funnits. Jag är emellertid böjd för att antaga Stockholm
som tryckort också för Vita Brynolphi. Ghotan har, som
jag i det följande skall visa, äfven besökt Stockholm år
1493, och det här befintliga tryckeriets stilförråd har vid
detta tillfälle ökats med nytt material, så att det godt varit
i stånd att trycka denna bok. Vita Brynolphi bör därför
vara tryckt så sent som år 1493 eller 1494, om Stockholm
kan visas vara tryckorten. Titelträsnittet bevisar ingenting
emot detta antagande, ty andra träsnitt från Ghotans Lü⸗
becktryck äro sedan kända i svenska böcker, t. ex. Ytter⸗
sta domen i Uppsalabreviariet 1496, hvartill jag sedan
kommer. Jag måste emellertid erkänna, att jag ej är i
stånd att framdraga något positivt bevis för min åsikt. Det
skulle vara af stor vikt, om ett fynd af ett fragment af
denna bok kunde göras, och dess samhörighet med Johann

Sanctus Brynolphus
Epiſcopus Scarenſ·

Fig. 16. Vita Brynolphi [1493—94]. Titelbladet

Fabris Stockholmspress, till hvilken jag nu öfvergår, kunde uppvisas.

Jag har ofvan uttalat såsom min åsikt, att då Ghotan år 1487 lämnade Stockholm efter att här hafva fullbordat Strengnäsmissalet, kvarlämnade han som föreståndare för Stockholmstryckeriet, hvilket säkerligen bäst torde betraktas såsom en filial af hans officin i Lübeck, en medhjälpare, som kan hafva varit *Johann Fabri.* För att emellertid kunna klarlägga Ghotans och Fabris förhållande till hvarandra, är det först nödvändigt att kasta en blick på Ghotans sista verksamhetsår. I slutet af år 1487 har han återvändt från Stockholm till Lübeck med beställning på ett missale för Åbo stift, som fullbordades i aug. 1488. Det sista arbete, som Ghotan tryckte, är äfven för svensk räkning, nämligen den stora upplagan af Birgittas revelationer af år 1492. Följande år har Ghotan besökt Stockholm och därifrån begifvit sig till Åbo. Han nämnes i i ett bref från biskop Magnus i Åbo till Conrad Rogge i Strengnäs, dateradt den 8 juli 1493, såsom öfverbringare af ett bref från denne senare. Ghotans vidare öden äro höljda i dunkel. Enligt vissa källor lär han hafva begifvit sig till Ryssland i en diplomatisk mission, enligt andra i afsikt att här införa Gutenbergs konst. Enligt uppgift i en gammal krönika lär han hafva omkommit genom en olyckshändelse på denna resa. Säkert är, att hans död inträffat före aug. 1496, ty i Lübecks Niederstadtbuch nämnes den 29 aug. 1496 vid ett husköp »Selighen Bartholomeus Ghotan». Det är ingalunda otroligt, att Ghotan vid sitt Stockholmsbesök år 1493 reglerat sina affärer med Johann Fabri, som nu fått öfvertaga tryckeriet och äfven en del nytt stilförråd, såsom den lilla texttyp, hvarmed hans breviarier äro tryckta, och en del träsnitt.

Vi få således en tredje självständig press i Stockholm, hvars verksamhet kan sättas till åren 1493—1496, och hvars innehafvare *Johann Fabri* eller *Smedh* var. Denne dog dock redan i slutet af år 1495 eller början af 1496, men hans sista påbörjade arbete afslutades år 1496 af »magistrar i boktryckarekonsten» på uppdrag af hans hustru Anna. Från detta tryckeri känna vi nu tre viktiga arbeten, tvänne breviarier, för Strengnäs och Uppsala stift, samt vår första bok på svenska.

Denna senare är en öfversättning af Johan Gersons lilla skrift: Liber de tentationibus diaboli, verkställd af Uppsalakaniken Ericus Nicolai med titel B o c k a f f d y ä f f w l s e n s f r ä s t i l s e (fig. 17). Boken börjar med ett företal af öfversättaren till ärkebiskop Jakob Ulfsson, dateradt Ex Upsalia den 15 febr. 1493. Slutskriften är af följande lydelse: ℭ Här änas mester Johans gerson bok aff dyäfwlsens frästilse Arom ephter gudhz byrdh. M.cdxcv. Trykt aff Johannes smedh j Stockholm ath meenigha almoghen genhöffthen dyäffwlen met syt siälskap.

Boken består af 26 blad i kvart, signerade a—c med 6 blad i arket, d med 8. Titeln saknas i det enda kända exemplaret, som finnes i Uppsala Universitetsbibliotek; här finnes emellertid en för hand — möjligen efter ett annat nu förloradt exemplar — gjord teckning af ett träsnitt, föreställande Yttersta domen, hvilket sedan förekommer i Uppsalabreviariet 1496. Detta träsnitt har förut af Ghotan användts i Lübecktryck från åren 1484 och 1485 och uppdyker på 1500-talet äfven i Paul Grijs tryck i Uppsala. Typen är Ghotans vanliga texttyp med alla de drag, som känneteckna dess sista Lübeckstadium. Här tillkomma dessutom särskilda bokstäfver för ä och ö, nämligen a och o med en prick placerad till höger öfver bokstafven.

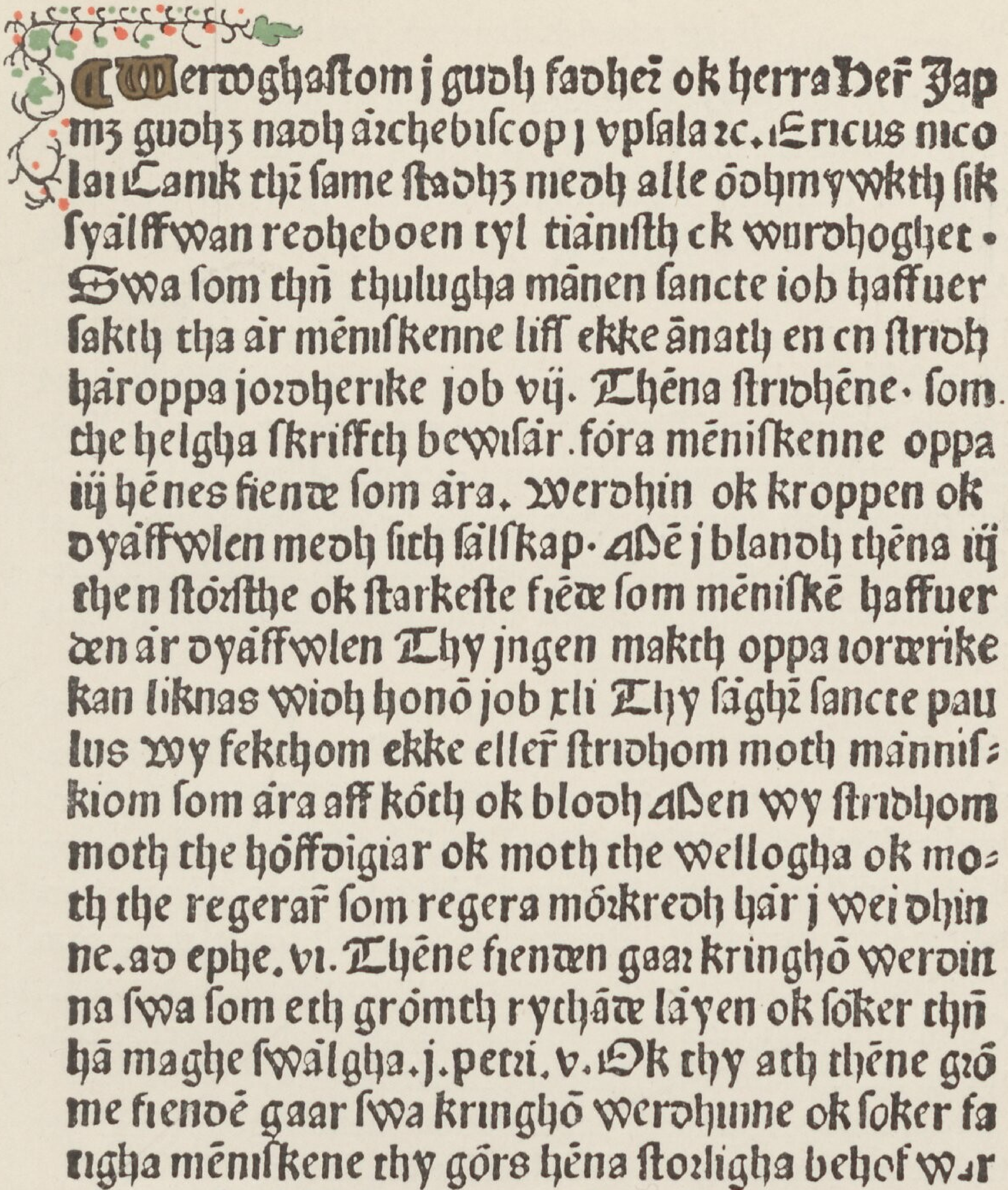

Werdoghastom j gudh fadher ok herra Herr Jap
mz gudhz nadh ärchebiscop j vpsala rc. Ericus nico
lai Canik thī same stadhz medh alle ödhmywkth sik
syälffwan redheboen tyl tiänisth ok wurdhoghet.
Swa som thn̄ thulugha mänen sancte iob haffuer
sakth tha är mēniskenne liff ekke änath en en stridh
häroppa jordherike job vij. Thēna stridhēne. som
the helgha skriffth bewisär. föra mēniskenne oppa
iij hēnes fiende som ära. Werdhin ok kroppen ok
dyäffwlen medh sith sällskap. Mē j blandh thēna iij
then störsthe ok starkeste fiēde som mēniskē haffuer
den är dyäffwlen Thy jngen makth oppa iordhrike
kan liknas widh honō job xli Thy säghī sancte pau
lus Wy fekthom ekke eller stridhom moth männis-
kiom som ära aff köth ok blodh Men wy stridhom
moth the höffdigiar ok moth the wellogha ok mo-
th the regerar som regera mörkredh här j werdhin
ne. ad ephe. vi. Thēne fienden gaar kringhō werdin
na swa som eth grömth rychände läyen ok söker thn̄
hā maghe swälgha. j. petri. v. Ok thy ath thēne grö
me fiendē gaar swa kringhō werdhinne ok söker fa
tigha mēniskene thy görs hēna storligha behof war
dha wysz ok klok tyl ath waktha sik ok stridha mo-
th swa dane fiende. Ath hwar han sätht forsath for
mēniskene. hō maghe forwetha sik ok gynhöffcha
honn̄ ok swa wynna honn̄ offwer Som konūgē for
isrls folk lärdhr̄ ok forwaradhr̄ aff prohetanō heli
seo giorde konūgenō aff syrie landh. iiij. Regū. vi.
Thī fore tyl ath göra mēniskene wysa ok furnomst

Fig. 17. Aff dyäffwlsens frästilse 1495

Den 18 juli 1495 afslutades »till den heliga treenighetens, jungfru Marias, martyrerna Eskils och Botvids och alla hel= gons lof och ära» tryckningen af Breviarium Streng= nense, det första i Sverige tryckta breviariet (fig. 18). Två år förut hade Linköpings stift låtit trycka sitt breviarium i Nürnberg hos Georg Stuchs. Strengnäsbreviariet består af 382 blad, signerade a—v, A—U, tryckta i rödt och svart på två kolumner. Det är uteslutande tryckt med en liten gotisk stil af samma snitt som Ghotans större texttyp och liksom denna vanlig i Ghotanska tryck, ehuru knappast förut använd i så stor utsträckning som här. Dessutom före= komma träsnittsinitialer och lombarder, de senare tryckta i rödt. Formatet är oktav.

Kalendariet föregås af biskop Conrad Rogges bref af den 3 juli 1495, i hvilket han anbefaller sitt stifts prester= skap att inom två månader hos sakristanen i Strengnäs dom= kyrka förskaffa sig ett exemplar af breviariet. Är någon härtill ovillig, straffas han med böter, köparen däremot er= håller 40 dagars aflat. Breviariets innehåll fördelar sig som i andra breviarier på tre delar, nämligen Psalterium rituale, Commune temporis eller söndagsgudstjänsterna och Com= mune sanctorum eller helgonofficierna.

Klemming känner 8 exemplar af denna bok, däraf ett tryckt på pergament i Skoklosters bibliotek.

Breviarium Upsalense, påbörjadt af Fabri »pie me= morie» och afslutadt af hans änka år 1496, är något om= fångsrikare än Strengnäsbreviariet, i det att det innehåller 410 blad i oktav, tryckta i rödt och svart på två spalter om 36 rader (fig. 19). Den typografiska utstyrseln, liksom brevi= ariets anordning i öfrigt öfverensstämmer i hufvudsak med Breviarium Strengnense. Det föregås af tvänne företal, det ena af ärkebiskop Jakob Ulfsson, dateradt Uppsala 1496,

¶ In vigilia bti Andree apo-
stoli si dñica fuerit tūc omelia
dñicalis habeat loco septime
lcōis Omelia vo apostoli ha
beat loco octaue ⁊ none lcōm
Et sunt habende cū bñdcōibꝫ
Sancti euāgelij lectio ⁊c. Et
Euāgelicis armis mūiat nos
cōditor orbis Et sic fiat dein
ceps p totū annū qñ due ome
lie vno die occurriunt. Secdm

In illo tpe. Sta Johēz
bat iohes et ex discipul'
eius duo: ⁊ respiciēs ihm am-
bulantē dixit. Ecce agnꝰ dei.
Et rel'. Omelia ven Bede.

Stabat iohes ⁊ respexit ihm
q: in mḡno iā culmine pfectō
nis gressū animi fixerat: vnde
iure celsitudinez diuine maie-
statis mereret intuēri. Stabat
q: illā vtutū arcē ꝯscēderat. a
q̄ null' tēptatōnū improbitati
bus possz deici ¶ Stabāt cuz
illo ⁊ discipuli: q: magisteriuz
eius corde sequebant immobi
li. Et respiciens inqt ihm am
bulantē dixit. Ecce agnus dī.
¶ Ambulatō ihu dispēsatōnē
incarnatōis q̄ ad nos venire:
ac nob exempla viuēdi prebē
dignus ē insinuat. Sicut man
sio eius eternitatē diuinitatis
in q̄ sp est pri eqlis: aptissime
desigt. Tu aūt Ra de dominica
Memoria de scō Saturnino

Deus q̄ nos bti Collect
saturnini mrīs tui con
cedis natalicō perfrui: eiꝰ nos
tribue meritis adiuuari. Ad
ix ān Maximilla Capm Bñ
dictō dm̄ Collect Qus omps
deus Re in cōi ¶ Ad vs
super ps feriales ān.

A Mbulans ihesus iuxta
sus iux mare galilee vidit pe-
trū ⁊ andreaz frēm eius: et ait
illis. Venite post me faciā vos
fieri piscatores hominū. at illi
relictis retibꝫ ⁊ naui secuti sūt
eū ān Vnꝰ ex duobꝫ q secuti
sūt dñm erat andreas frat sy-
monis petri ān Vidēs andre-
as crucē cū gaudio dicebat q:
amator tuus sp fui: ⁊ desiderā-
ui amplecti te o bona crux ān
Btūs andreas orabat dicēs:
dñe rex etne glīe suscipe me pē
dentē in patibulo. ān Dilexit
ādreā dñs in odorē suauitatis

Rēs: corde Capm all'a
creditr ad iusticiaz: ore
autē ꝯfessio fit ad salutē: dicit

A i

Fig. 18. Breviarium Strengnense 1495

Saluos fac seruos tuos et ancil
las tuas Deus me⁹ sperantes i te
Mitte eis auxiliū de scō Et
de syon tuere eos
Esto nobis dn̄e turris forti
tudinis A facie inimici
Exaudi dn̄e vocē meā q̄ cla
maui ad te Miserē mei et ex
audi me· ps̄ Miserē mei de⁹
dicatur vsq3 ad finem
Exurge dn̄e adiuua nos Et
libera nos ꝓpt nomē scm̄ tuuz

Dn̄e de⁹ virtutū ꝯuerte nos.
Oñde faciē tuā et salui erim⁹
Dn̄e exaudi orōem· Et cla
Dn̄s vobiscū Et cū spū tu

Preces minores

Ego dixi dn̄e miserē mei
Sana aīam meā quia
peccaui tibi
Conuertere dn̄e vsque Et
deprecabilis esto sup seruos tuos
Fiat mia tua dn̄e super nos.
Queadmodū ꝛc̄ require in psal
terio in prima·

Pax·gradus·et pastor·antist·rex·ꝯgregat atq3
Catholicus·ꝑpl'us·iter·et qui nauigat·aduersi·
Discors·peniteat·fructus·bona qui facit·infir
Pro functis cristi requiescat dicimus Amen

Ad laudem et gloriam summe et indiuidue trinitatis.pris.fi
lij.et spūssancti.beatissime virginis Marie mr̄is dn̄i nr̄i ihū cri
sti intemerate Beatoꝝq3 Laurētij Erici et henrici mr̄m. Nec
non et oīm regni suecie glosoꝝ patronoꝝ:ac oīm sanctoꝝ Atq3
ob salutē oīm fideliū viuoꝝ et defunctoꝝ Breuiariū scdm ritū
et morē insignis Eccl'ie Upsaln̄ regni ꝑnominati Diligētissime
impssum finie feliciter. Assumptū vt pficeret p prudentē virum
pie meōrie Johēm fabri impssorē holmēsem. Cōsumarūq3 ibi
dē p mgr̄os impssorie artis Sollicitāte ei⁹dē iohis p̄fati vxore
relicta fidedig Anna. Anno dn̄i. Mcdxcvi.ydie kl's Octobs.

Fig. 19. Breviarium Upsalense 1496. Sista sidan

det andra af breviariets korrektor Andreas Simonis. I slutet af Commune temporis finnes det ofvan, på tal om titel=bladet i Aff dyäffwlsens frästilse nämnda träsnittet Ytter=sta domen, till hvilken användts samma trästock som i Ghotans tryck Licht der Sele (1484) och Speygel der dogede (1485).

Exemplar finnas bl. a. i Stockholm, Uppsala, Lund, Kö=penhamn och Paris (Sainte=Geneviève).

Detta är den sista bok, som utgått från Johann Fabris tryckeri i Stockholm, liksom det också är den sista kända bok, som här trycktes under 1400=talet. Det skulle dröja icke mindre än tjugu år, innan hufvudstaden fick ett nytt tryckeri, det af Gustaf Vasa upprättade Kungliga Boktryc=keriet, där år 1526 En nyttwgh wnderwijsning, Een skön nyttugh vnderwisningh och Thet Nyia Testa=mentit på Swensko fullbordades. Då det icke ligger inom ramen för denna uppsats att ingå på boktryckets hi=storia i Sverige efter 1525, nöjer jag mig med att här lämna en afbildning af en sida af Thet Nyia Testamentit (fig. 20).

Jag har ofvan sökt följa den tryckeriverksamhet, som under 1400=talet utöfvades i Stockholm af Johann Snell, Bartholomæus Ghotan och Johann Fabri. Utanför Stock=holm känna vi i Sverige från denna tid tryckerier endast i tvänne kloster, nämligen i Vadstena och i Mariefred.

Om tryckeriet i Vadstena erhålla vi underrättelser i klost=rets diarium, som nu förvaras i Uppsala Universitetsbiblio=tek. Vid år 1495 förekommer följande berättelse om en eldsvåda i klostret, som jag här öfversätter: »I natten näst S. Calixti dag (14 okt.) uppstod en vådeld i den nya sjuk=stugan omkring kl. ett, som förtärde och bragte till aska allt, som fanns i detta hus, med tak och vind. Bland annat

Sancti Pauli Epistola thē första till the Corinther.

Första Capitel.

Underscriften.

Paulus vthkallat til Jesu Christi apostel genom gudz wilia / och Sostenes brödheren.

Offuerscriften.

Gudz församblinge som är j Corintho them helgadhom genom Christum Jesum vthkalladhom helghon / samfeldt medh allom them som åkalla wårs herras Jesu Christi nāpn / vthi huart och itt rum / theras och wårt.

Welsingen.

Nådhe och fridh ware idher aff gudhi wårom fadher och herranom Jesu Christo.

Jach tackar min gudh altijdh för idhra skul för then gudz nådh som idher giffuin är genom Christum Jesum / ath j vthi all stycke rijke wordne ären / genom honom j all oordh och all kundscap ther Jesu Christi förkynnelse medh haffuer stadhfest wordit vthi idher / så ath j intit feel haffuen vthi någhra gåffuo / wentandes wårs herra Jesu Christi oppenbarilse / hwilkin idher och stadhfester in till endan / ath j ostraffeligha skolē wara på wårs herres Jesu Christi dagh / Gudh är troofast / genom hwilkin j vthkalla dhe ären / vthi hans sons Jesu Christi wår herras selscap.

Men käre brödher iach förmanar idher widh wårs herres Jesu Christi nampn / ath j talen alle itt / och ath ibland idher ingen twedrekt är / vthan waren fullborda vthi itt sinne / och ena mening / ty migh är förekōmit mine brödher om idher medh them som tiäna Cloe / ath ibland idher är någhra trättor / Jach sägher thet hwar och en aff idhē sägher / Jach är Paulisk / Jach är Apollisk / Jach är Cephisk / och iach är Christi / Mon Christus wara syndradher? / eller är Paulus korßfester för idher? / eller ären j döpte j Pauli nampn? / Jach tackar gudh ath iach ingen idhra döpt haffuer / vtan Crispum och Gayum / ath ingen kan säya thet iach haffuer j mit nampn döpt / teslikes döpte iach Stephanus hwsfolck / Sidhan weet iach icke hwem iach annan döpt haffuer / för then skull ath Christus haffuer icke vthsendt migh till ath döpa / vtan till ath förkunna euangelium / icke medh klocht taal / på thet ath Christi korß icke skulle om intit wardha / Ty thet taal om korsit / är en galenskap thē som förtappas / men oss som salighe wardom / är thet en gudz krafft / för ty scriffuit är / Jach skall om intit göra the wijses wijßdom / och theras förstånd som förståndughe ära skall iach förkasta / Hwar är then wijse? / hwar är then scrifftlärde? / hwar är thenne werldennes* disputerare? / haffuer icke gudh thenne werldennes wijßheet giordt till galenscap? /

Abdie. j. Isa. xxix. et xxxiij.

* disputerare &c. Thenne äro the naturlighe mestare som vthaff förnufft wilia vpfinna naturen och sammingena.

Ty effter werldhen icke kunde genom sin wijßdoom haffua gudz kundscap j hans

Fig. 20. Thet Nyia Testamentit på Swensko 1526

brann där också en tunna med sju volymer af vår heliga moder Birgittas revelationer, som en borgare i Lübeck de= ponerat till försäljning. Äfven brunno där åtskilliga in= strument afsedda för tryckning af böcker och redan i bruk sedan ett halft år tillbaka, nämligen en press med blytyper, abbreviationer såväl som vanliga texttyper (in brevitura et in textura), ditförd med stora kostnader och besvär.» Det lilla Vadstenatryckeriet har således endast varit i verksam= het under loppet af ett halft år, tills det förstördes vid klos= terbranden natten till den 15 oktober 1495. Någon bok, som tryckts här, känner man icke med den absoluta säker= het, som en utförlig slutskrift med utsatt tryckort och datum skänker. Jag tror mig dock kunna påvisa ett ytterst intres= sant litet tryck, som sett dagens ljus i Vadstena kloster. Uppsala Universitetsbibliotek äger en liten på pergament tryckt bok, som är ofullständig i början och slutet, men som på försättsbladet bär följande handskrifna titel: »Ora de domina eclesie linckkopensis Et carencis (Scarensis) bene correcte», alltså en tidebok, H o r a e, för Linköpings och Skara stift.[11] Boken är tryckt med en tämligen grof missal= stil (fig. 21), som afviker från samma slags typer i andra svenska tryck, men som troligen härstammar från något gjuteri i Lübeck. En andra upplaga[11] af denna bok har blifvit tryckt i Leipzig af Melchior Lotter år 1514 under titel H o r a e d e d o m i n a s e c u n d u m e c c l e s i a s d i o c e= s i u m L i n c k o p e n s i s e t S c h a r e n s i s. Endast ett exem= plar, som finnes i det Kongel. Bibliotek i Köpenhamn, är kändt af denna sällsynta upplaga, hvaraf jag här afbildar sista sidan med slutskriften och staden Leipzigs vapen (fig. 22).

För Vadstena kloster finnas äfven några tryckta exem= plar delaktighetsbref, ett slags aflatsbref, hvarigenom köpa=

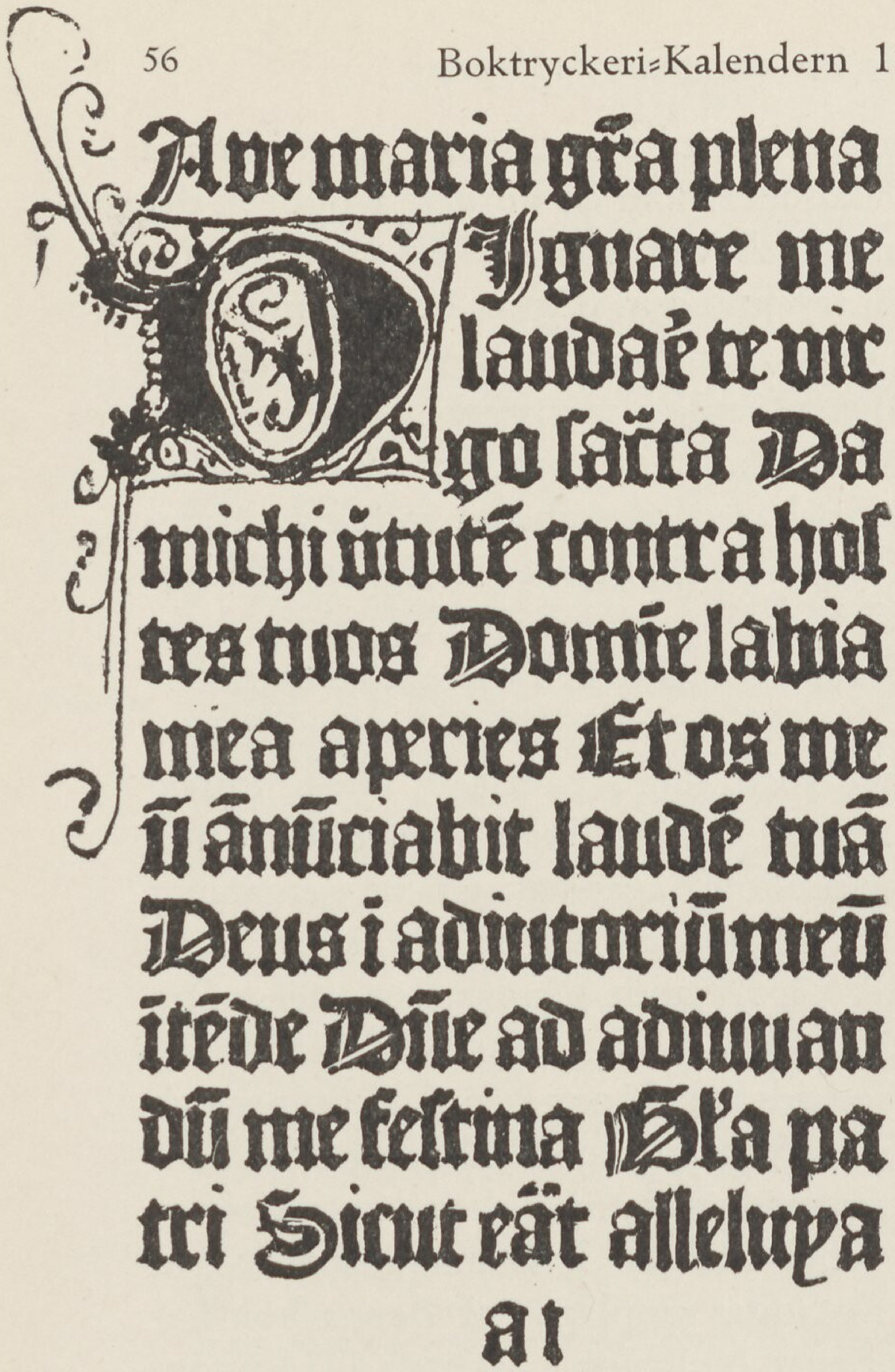

Ave maria grā plena
Dignare me
laudarē te vir
go sacta Da
michi vtutē contra hos
tes tuos Domine labia
mea aperies Et os me
ū annūciabit laudē tuā
Deus i adiutoriū meū
itēde Dn̄e ad adiuuan
dū me festina Gl'a pa
tri Sicut erāt alleluya
at

Fig. 21. Horae Lincopenses et Scarenses [1495]

ren blef delaktig af klostrets samlade skatt af goda gärningar. Dessa äro emellertid icke tryckta i Vadstena. De här afbildade[12] med årtalet 1491 (fig. 23) äro tryckta i Lübeck af Ghotan samtidigt som arbetet med Birgittas revelationer (figur 24) pågick. Detta ståtliga arbete fullbordades år 1492, troligen på hösten. Tvänne Vadstena-munkar, Petrus Ingemari, sednare klostrets generalkonfessor, o. Gerhardus hade den 27 sept. år 1491 begifvit sig till Lübeck för att öfvervaka tryckningen af detta monumentala verk, hvarmed klostret ville hugfästa minnet af stiftarinnan. Petrus Ingemari har säkerligen haft själfva redaktionen och korrekturläsningen om hand, under det att lekbrodern Gerhardus, till börden tysk och med vitsord att vara en skicklig tecknare och träsnidare, ombesörjt illustrationerna i boken. De båda munkarna återvände till Vadstena med fullgjordt

uppdrag den 25 nov. 1492. Diariet upplyser oss också om upplagans storlek: 800 exemplar på papper och 16 på pergament.

År 1498 på Marie bebådelsedag trycktes »in cristianissimo regno Swecie» på bekostnad af fru Ingeborg och herr Sten Sture en bok med titel: De utilitate psalterii Marie, författad af Alanus de Rupe (fig. 25). Af denna bok äro flera ex. utom i Sverige: Stockholm, Uppsala,

ligādi atqꝫ soluēdi pōtificū tradidistī
cōcede ꝓpitiꝰ: vt intercessiōis eiꝰ auxi
lio a pctōꝝ nr̄oꝝ nexibus: et a malis
om̄ibꝰ liberemur Per dn̄m nr̄m Je.

Finis horarū de domina scd̄m
ecclesias diocesiū Linckopē
sis et Scharēsis. Impres
sum Liptzk p Melch
iarē Lotterū. An
no. M.vc.xiiij.

Fig. 22. Horae Lincopenses et Scarenses 1514

Linköping, kända äfven i utländska bibliotek. Ett, som äges af nationalbiblioteket i Paris, bär en handskrifven anteckning, hvars början lyder: »Hunc libellum fecit imprimj in Swecia apud Carthusienses generosa domina Ingeburgis quondam gubernatrix regni Swecie...». Samma anteckning ord för ord bär ett af de två exemplar, som finnas i Herzogl. Bibliotek i Wolfenbüttel. Ett exemplar i univer-

Discreto viro et nobis in xp̄o Dilecto   Eiusq; cōsorti di
lecte   Soror   Abbatissa Frat
Cōfessor generalis Monasterij Sanctarū marie v̄ginis· ꝛ Brigitte in watzsteno· Totaq;
ꝯgregacio soroꝝ et fratrū Ibidē Salutē et augmentū ꝯtinuū celestiū graciarū Exigēte v̄re
deuocōis affectū· quo nos Ac monasteriū nr̄m diligitis· Vos tanquā amicos ꝛ benefactores
nr̄os p̄cipuos in nr̄am ꝯfraternitatem fauorabiliter colligim⁹ p̱ p̄sentes Concedētes vobis
fraternam et specialem participacōem bonorū omniū· Videlicz Missarū Orōnū Predicati
onū Ieiunioꝝ Vigiliarū Elemosinaꝝ. Ceterorūq; pioꝝ operū· q̄ in monasterio nr̄o p̄dicto
fieri donauerit copiosa clemēcia saluatoris· Volum⁹ insup̱ et ordinam⁹ q̄ anime v̄re Soroꝝ
et fratrū pro tp̱e existenciū suffragijs et deuotiōibus denuo recōmendētur. cū post decessum
vestrū Obitus vester aput nos fuerit nūctiatus· In cui⁹ ꝯcessionis testimoniū sigilla nostra
p̄ntibus sunt appensa. Datum watzsteñ· Anno dn̄i. M CCCC. LXXXX i

Honeste madone et nobis in xp̄o Dilecte   Soror
Abbatissa Frat   confessor generalis monasterij
Sanctarū marie v̄ginis. et Brigitte in watzsteno· Totaq; ꝯgregacio soroꝝ et frm̄ ibidem
Salutē et augmentū ꝯtinuū celestium ḡciarum Exigente vestre deuotōis affectū· quo nos
ac monasteriū nr̄m diligitis vos tanquā amicam et benefactricē nostrā p̄cipuā in nr̄am con
fraternitatem fauorabiliter colligim⁹ p̱ p̄ntes· Cōcedentes vobis fraternā et specialē par-
ticipatōem bonorū oīm Videlicz Missarū Orōnum Predicacionū Ieiuniorū Vigiliarum
Elemosinarū· Ceterorūq; pioꝝ operum· q̄ in monasterio nr̄o p̄dicto fieri donauerit copiosa
clemencia saluatoris· Volum⁹ insup̱ et ordinam⁹ q̄ anima v̄ra Soroꝝ et fratrū p̱ tp̱e existē
cium suffragijs et deuocōibus denuo recōmendetur· cū post decessum v̄m Obitus v̄r aput
nos fuerit nūctiatus In cuius ꝯcessionis testimoniū sigilla nr̄a p̄sentibus sunt appensa· Da-
tum watzsteñ· Anno domini· M· CCCC· LXXXX i

Fig. 23. Delaktighetsbref för Vadstena kloster 1491

Reuelatões· Extrauagātes·

Timeo ꝙ dñs ihūs se ⁊ suā sctām. i vos ultione diuina vindicabit. eo ꝙ tā pertinacit hec sctā impugnatis. Et cū hoc sepati sunt. Statimq; manus dñi i ipm seuiebat. tātaq; lepra corpus suum magis ac magis infecit. vt nullus fratrum cōuentus illius. secū comedere. bibere. aut cōuersari audebat. seu aliqđ seruicium impēdere. donec viā carnis trāsijt vniuerse. deus sit ei propici⁹. ¶ Quam periculosum est sancte Birgitte detrahere. aut reuelationibus celitus sibi factis ausu temerario contraire. patet ex suppositis Et xc et. xcij. cap. vj. li. reuelatōm. quō diuina iusticia viriliter retribuit facientibus superbiam; A qua nos ꝓtegat deus trinus et vnus. Amē

Finit diuinū volumen omniū celestiū Reuelationū preelecte sponse xpi. Sancte Birgitte de regno Swecie. A religiosis patribus originalis monasterij Sanctarū marie et Birgitte in watzstenis. Prematuro studio et exq̄sita diligētia In hos suprascriptos numerum et ordinē. accuratius cōportatū. Ut si forte alique alie reuelationes sicut reptum est. beate Birgitte p errorem aut temerarie a quoꝙ quōlibet ascribant. Preter has que in hoc presenti volumine. aut in vita seu legenda sancte Birgitte maiori continētur. tanꝙ false et erronee decernētur. Laus sit omnipotenti deo. Amen

Mille quadringēti nonaginta duo simul anni
Christi quando fere· de natiuitate fuere
Hoc mundi lumen· miserans celeste volumen
Quod dedit ipse deus· Impssit Bartholomeus
Ghotan | tūc sospes· Lubcensis ciuis et hospes
Sit laus inde deo· Sit merces bartholomeo
Pax sit terrigenis | requies animabus egenis
Regnū Gothorū muniat deus atq; Suecorū

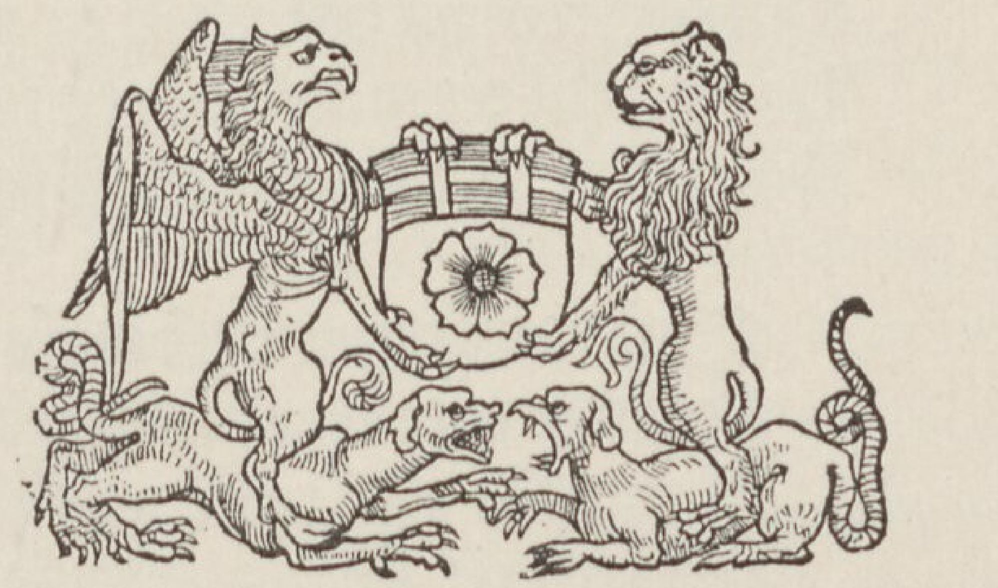

Fig. 24. Revelationes S. Birgittae 1492

sitetsbiblioteket i Kiel har tillhört klostret i Bordesholm och har följande anteckning: »Liber . . . quem miserunt nobis venerabiles patres Carthusienses ex Swecia». Denna bok har således blifvit tryckt af karthusianerna i Sverige, i Mariefreds kloster, »domus pacis Mariae», hvars stiftare Sten Sture och hans gemål Fru Ingeborg Åkesdotter Tott år 1498 gåfvo Gripsholms slott åt denna för landet nya klosterorden. Det var i detta kloster, det sista som invigdes i Sverige o. det första som vid reformationens genombrott upphäfdes, som den gamle ärkebiskop Jakob Ulfsson, hvilken spelat en så stor roll i det äldsta svenska boktryckets historia, slutade sina dagar. Boken är tryckt med den lilla gotiska typ, som Johann Fabri åren 1495 och 1496 använde i de

Hic mens secura simul est deuocio pura
Hic in tortura deflet mens pdita iura
¶ Pax est in cella · foris vndiqz iurgia · bella
Si pacem queris hinc rarius egrediens
Pacem de celis hic suscipit ipse fidelis
Sit tibi cella placens pes tardus ad exteriora
Semp vbiqz tacens audi lege plange vel ora
Tempe surge cito · fugias noua . noxia plora
Semper obedito . te discute qualibet hora
Ut sic purgatus purus sine labe reatus
Possis post mortem mortis vitare cohortem
Concordiqz choro iungi sine fine canoro
Uita vitali victurus in agmine tali
¶ Cella valedico tibi teqz simul benedico
Teqz magnifico tibi pectore iūgor amico
Est tibi p modico quod in orbe virescit iniquo
Tu michi luctamē tua s michi lucta leuamē
Nam per te spero pscendere tramite vero
Hoc ad spectamen a quo foris omē velamen
¶ Qui spiras vbi vis . tuā munera diuidis vt vis
Das cui vis . quid vis . quantū vis · dasqz quo vis
Da michi spirando q victor in hoste nephando
Cellam securus habitē sb ea moriturus
Hoc michi det mun⁹ qui regnat trinus et vnus
Hoc pater . hoc flamē · hoc filius annuat amē

¶ Materia quedaz breuis s deuota de psalterio
pcelse ac intemerate sp vginis marie finit felicit
Anno dñi M.cccc.xcviij. in vigilia Annuncia
tiōis gl'ose vginis Marie Impssa (ac bene cor=
recta) in cristianissimo regno Swecie.
¶ Et qm materia de psalrio vgēs Marie (ni fallor)
est multū rara . idcirco petit ois pñtē libellū lcū=
rus vt sollicitet apud diuites ꝛ magnates q pre
sentē materiam adhuc semel faciant imprimi ad
gloriā vginis Marie · ꝛ plebis illitterate deuotōem ·

Fig. 25. Alanus de Rupe: Psalterium Marie 1498

båda af honom tryckta breviarierna. Liksom dessa är den tryckt på två spalter i kvartformat. Den omfattar 236 blad, signerade †, A—Z, aa—ff, med 36 rader på sidan; såväl träsnittsinitialer som lombarder hafva kommit till användning. Tvänne varianter finnas af denna bok; olikheten består emellertid endast däri, att i den ena sista delen af slutskriften är borttagen. En ny upplaga trycktes år 1506 i Lübeck på bekostnad af Svante Sture.

Under femtonhundratalets början ligger tryckeriverksamheten nere i vårt land. Det är först år 1510, som en bok åter tryckes inom Sverige, nämligen i *Uppsala* af *Paul Grijs.* Det af honom här uppsatta tryckeriet har säkerligen tillkommit på föranstaltande af ärkebiskop Jakob Ulfsson, hvars fyrdelade vapensköld med korset och klon återfinnes i flera af Grijs' böcker. Det typförråd, hvarmed Grijs rör sig, består till sin hufvudsakliga del af texttypen i Dialogus creaturarum 1483. Denna typ har således efter Snells död eller afresa förvarats i Uppsala, hvilket bör i någon mån kunna tala för den ofvan framställda åsikten, att Snell kallats till Sverige för att trycka böcker för ärkestiftets räkning. Dessutom förekomma ännu tvänne typer i Grijs tryck, nämligen den typ, som Snell använde i Odense vid tryckningen af Caorsin 1482, samt en mindre typ, som synes vara identisk med den lilla Ghotanska typ, hvarmed delaktighetsbrefvet af år 1491 från Vadstena är tryckt, ehuru gjuten på en större kägel i Uppsalatrycken.

Grijs verksamhet i Uppsala kan följas till år 1519. Den första bok han tryckte är ett latinskt Psalterium (1510), se fig. 26. Vidare har han tryckt några smärre arbeten af Johann Gerson, såsom Ars moriendi (1514), Expositio super septem psalmos poenitentiales (1515),

vidare en Donat (1515), Legenden om kardinal Manfredus och Legenden om S. Anna (1515) m. m. Hans sista tryck är Magnus Ingemari's Composita verborum af år 1519. Det är i allmänhet inga förstklassiga typografiska produkter, som Grijs åstadkommit, men detta beror till stor del på det gamla materialet och de från skilda håll hoprafsade typerna och initialerna.

År 1525 finnes en annan boktryckare i Uppsala, nämligen *Bartolomaeus Faber*, som detta år där tryckte Statuta provincialia Upsaliensis provinciae, hvaraf nu endast några fragment äro kända. Samma år öfvertogs hans tryckeri af *Jürgen Richolff* från Lübeck, som i Uppsala tryckte några latinska Horae samt Den svenska Tideboken. Richolff har sedan deltagit i uppsättandet af det Kungl. Tryckeriet i Stockholm, men snart härefter lämnat Sverige. Gustaf Vasa skrifver i ett bref till Hans Brask af den 4 jan. 1527, att han nu bestyrt om sitt tryckeri »medh goda swenska karla, ath vj epther thenna dagh icke skwle behöffwa ther tijl inkalla några tiszka».

Hans Brask hade år 1523 inrättat ett litet tryckeri i Söderköping, som förestods af *Olavus Ulrici*. De böcker, som utgått från denna press, höra alla till de största sällsyntheterna; af några, såsom Linköpings Biskops-krönika, Pedersens Om att höra messan, är nu intet exemplar kändt. Kungl. Biblioteket i Stockholm äger det enda nu befintliga exemplaret af Historia S. Nicolai (1523), och Universitetsbiblioteket i Uppsala det enda kända, defekta exemplaret af Manuale Lincopense (1525), se fig. 27.

Och härmed har jag hunnit fram till den tidsgräns man af gammal praxis brukat sätta för våra svenska paleotyper. Utrymmet har dock icke tillåtit mig att gifva min fram-

Psalterium dauid bene correctum
cum Antiphonis ꝛ ymnis in debi
tis locis. Et quibusdam tytulis.
In quibus continetur singulorum
psalmorum sensus. Sine quibus psalmi qui
obscuri sunt facilit intelligi non possunt. ꝛ cu̅
quibus cito legentibus patefiunt. Item Au-
gustinus de laude psalmoꝝ ꝛ de virtute eoru̅
dem. cuius virtutis sint Et quomo̅ eis homo
vti debeat in omni euentu In prosperis et
aduersis

Impressum Vpsalie In domo Venerabilis
patris dn̅i doctoris Rauaildi Archidiachoni
ibidem Per paulum grijs anno dn̅i M.d.x.
In octaua visitationis marie: Soli deo
Laus et gloria per infinita seculorum secula.

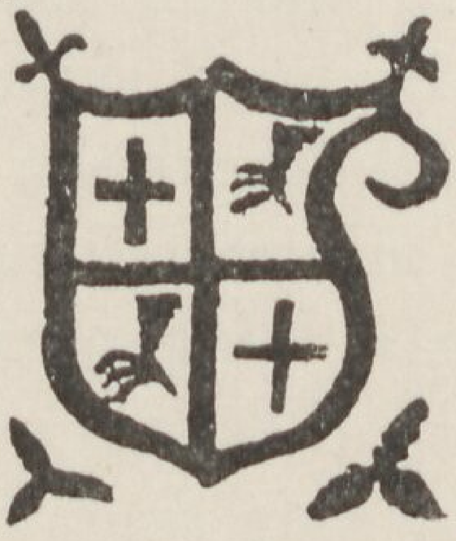
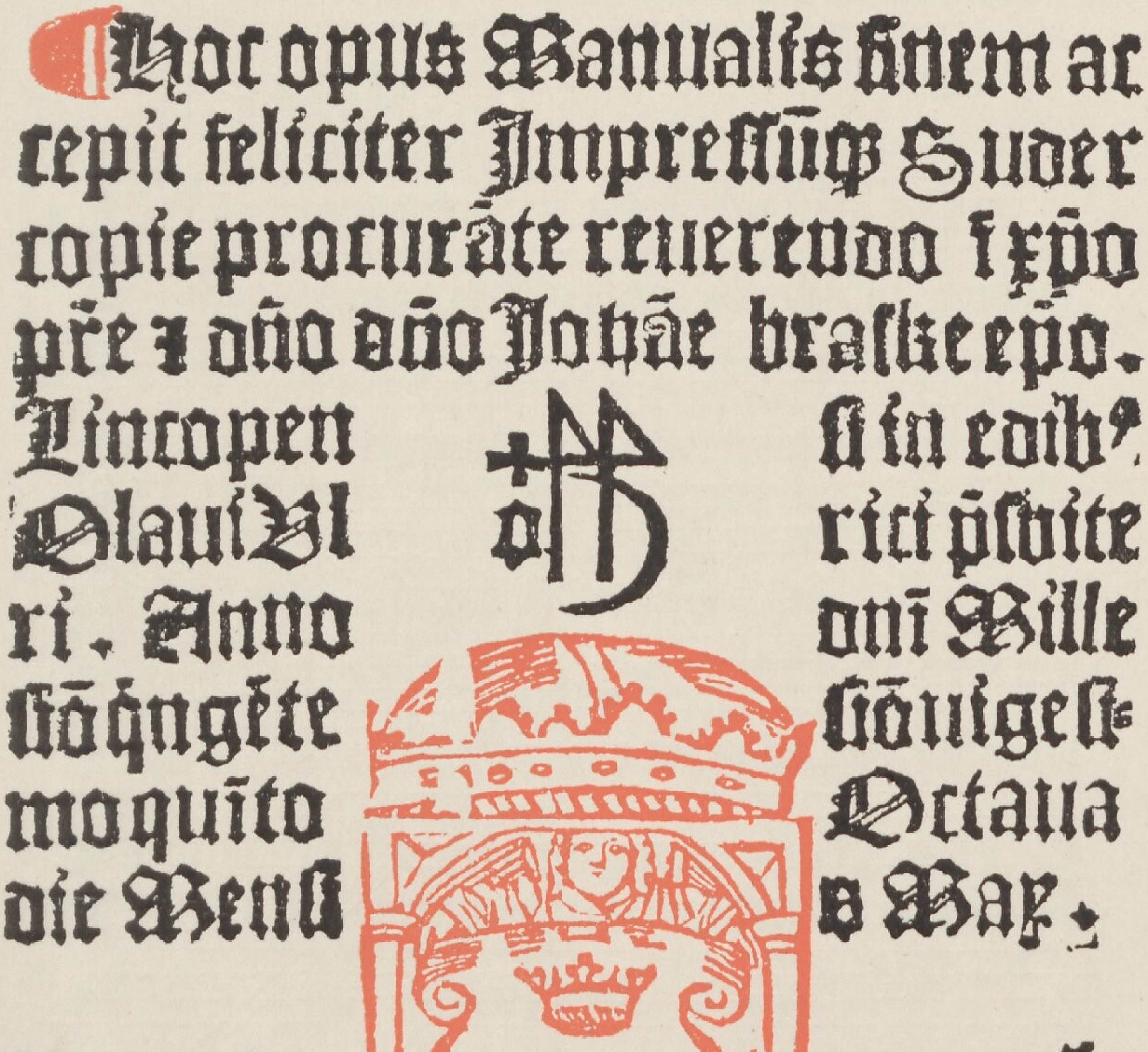

Fig. 26. Psalterium Davidis 1510

ställning af tiden 1500—1525 samma bredd som åt den egentliga inkunabelperioden. Det återstår också att lämna en öfversikt öfver de viktigaste arbeten, som för svensk räkning tryckts på utländska tryckerier under tiden till omkring 1525.

Jag har redan ofvan vidrört tvänne af de mera betydande arbeten, som vid 1400=talets slut trycktes på svensk beställning hos *Bartholomæus Ghotan* i Lübeck, nämligen Åbomissalet (1488) och Revelationes S. Birgittae (1492). Ännu ett stort arbete har utförts i Lübeck för svensk räkning, nämligen det Svenska Gradualet, hvaraf Klemming af omslag från Kammararkivets räkenskapsbundtar hopsatt ett defekt exemplar. Denna bok (fig. 28) är emellertid icke tryckt hos Ghotan, utan hos *Steffen Arndes*, den mest betydande boktryckaren i Lübeck vid 1400=talets slut. Typerna tala afgjordt härför, liksom också gradualets datering, hvilket det lyckats mig att bestämma på följande sätt. Åren 1492—1496 lät staden Lübeck upptaga en s. k. Pfundzoll på såväl exporterade som importerade varor. Inkomsten var afsedd att täcka de utgifter, som staden haft för utrustning och bemanning af några vaktskepp, som skulle hejda det tilltagande sjöröfveriet i Östersjön. Öfver tulluppbörden fördes noggranna räkenskaper, som nu äro förvarade i Lübecks Staatsarchiv. År 1493 har med skepparen Gert Bur, som afseglade från Lübeck till Stockholm Christi himmelfärdsdag (16 maj), afsändts »i kiste xij tunnen mit boken hort dem bisschop van upsal». Någon tull har icke erlagts för denna sändning, ty gods tillhörigt presterskapet gick tullfritt. Det kan här icke vara fråga om någon annan bok än gradualet, som alltså är färdigtryckt på våren 1493; Ghotan var då för andra gången på besök i Sverige och

har alltså icke kunnat trycka detta verk. Att sändningen säges tillhöra ärkebiskopen af Uppsala, tyder ju också på, att den måste utgöras af böcker för ärkestiftets räkning. Steffen Arndes har äfven tryckt en annan svensk bok, nämligen ett Birgittinerbreviarium af år 1512.

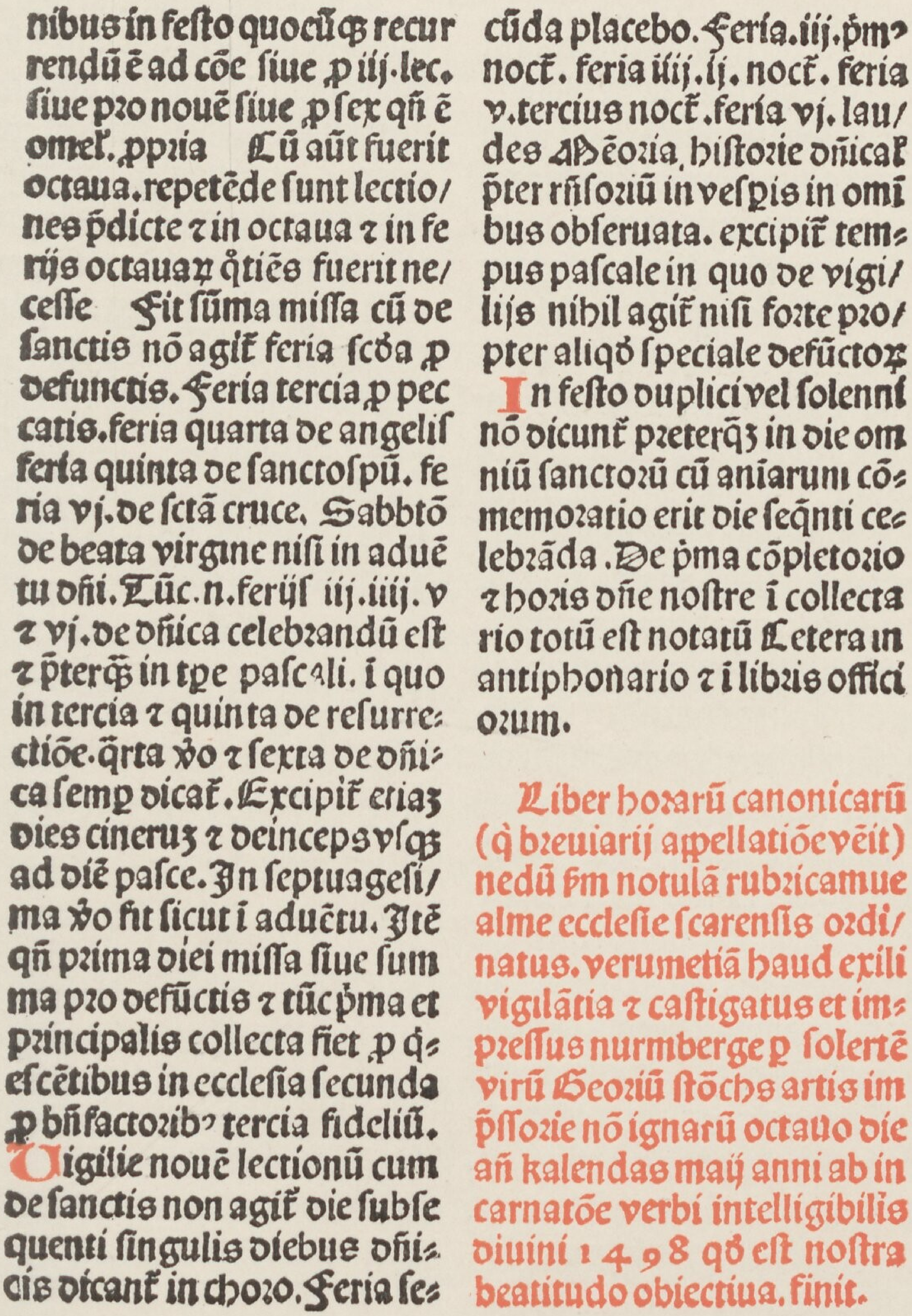

Hoc opus Manualis finem ac
cepit feliciter Impressumq; Suder
copie procurãte reuerendo i xp̃o
prẽe ꝛ dño dño Johãe braske epõ.
Lincopen | si in edib⁹
Olaui Ul | rici psbite
ri. Anno | dñi Mille
siñqngẽte | siñuigesi
mo quĩto | Octaua
die Mensi | s May.
Laudesq; | deo. ꝛc.

Fig. 27. Manuale Lincopense 1525

Fig. 28. Svenska Gradualet [1493]

nibus in festo quocu̅q̅ recur
rendu̅ e̅ ad co̅e siue ꝑ iij. lec.
siue pro noue̅ siue ꝑ sex qn̄ e̅
omel. ꝓpria Cu̅ au̅t fuerit
octaua. repete̅de sunt lectio/
nes p̄dicte ꝛ in octaua ꝛ in fe
rijs octauaꝝ q̇tie̅s fuerit ne/
cesse Fit su̅ma missa cu̅ de
sanctis no̅ agit feria scd̄a ꝓ
defunctis. Feria tercia ꝓ pec
catis. feria quarta de angelis
feria quinta de sancto spu̅. fe
ria vj. de sctā cruce. Sabbto̅
de beata virgine nisi in adue̅
tu dn̄i. Tu̅c. n. ferijs iij. iiij. v
ꝛ vj. de dn̄ica celebrandu̅ est
ꝛ p̄terq̄ in tp̄e pascali. i quo
in tercia ꝛ quinta de resurre-
ctio̅e. q̇rta vo ꝛ sexta de dn̄i-
ca semp dicat. Excipit etiā
dies cineru ꝛ deinceps vsq̄
ad die̅ pasce. In septuagesi/
ma vo fit sicut i aduētu. Ite̅
qn̄ prima diei missa siue sum
ma pro defu̅ctis ꝛ tu̅c p̄ma et
principalis collecta fiet ꝓ q-
esce̅tibus in ecclesia secunda
ꝓ bn̄factorib⁹ tercia fideliu̅.
Vigilie noue̅ lectionu̅ cum
de sanctis non agit die subse
quenti singulis diebus dn̄i-
cis dicant in choro. Feria se-
cu̅da placebo. Feria. iij. p̄m⁹
noct. feria iiij. ij. noct. feria
v. tercius noct. feria vj. lau/
des Memoria. historie dn̄ical
p̄ter rn̄soriu̅ in vespis in omi
bus obseruata. excipit tem-
pus pascale in quo de vigi/
lijs nihil agit nisi forte pro/
pter aliqd̄ speciale defu̅ctoꝝ
In festo duplici vel solenni
no̅ dicunt preterq̄ in die om
niu̅ sanctoru̅ cu̅ aiarum co̅-
memoratio erit die seq̄nti ce-
lebra̅da. De p̄ma co̅pletorio
ꝛ horis dn̄e nostre i collecta
rio totu̅ est notatu̅ Cetera in
antiphonario ꝛ i libris offici
orum.

Liber horaru̅ canonicaru̅
(q̇ breuiarij appellatio̅e veit)
nedu̅ s̄m notula̅ rubricamue
alme ecclesie scarensis ordi/
natus. verumetiā haud exili
vigila̅tia ꝛ castigatus et im-
pressus nurmberge p solerte̅
viru̅ Georiu̅ stōchs artis im
p̄ssorie no̅ ignaru̅ octauo die
an̄ kalendas maij anni ab in
carnatio̅e verbi intelligibilis
diuini 1 4 9 8 qd̄ est nostra
beatitudo obiectiua. finit.

Fig. 29. Breviarium Scarense 1498. Sista sidan

De beata Maria virgine.

¶ Sabbato de beata maria.

Ave preclara maris stella in lucē gentiū: maria diuinit⁹ orta. Euge dei porta: q̄ nō apta veritatis lumē ip̄m solē iusticie indutum carne ducis in orbē. Virgo decus mūdi: regina celi: p̄electa vt sol: pulchra lunaris vt fulgur: agnosce oēs te diligentes. Te plenā fide virgā alme stirpis iesse nasciturā priores desiderauerūt p̄res ꝛ ꝓphete. Te lignū vite sancto rorante pneumate parituram diuini floris amigdalū signauit gabriel. Tu agnū regem terre dominatorē moabitici de petra deserti ad mōtem filie sion trāsduxisti. Tu q̄ furentē leuiathan serpentē tortuosū q̄ ꝛ vectem collidens dānoso crimine mundū exemisti. Hinc gētium nos reliquie tue sub cultu memorie: mirū in modū quē es enixa ꝓpiciationis agnū regnātē celo eternaliter reuocamus ad aram mactandū mysterialiter. Hic māna verū israelitis: veris veri abrae filijs admirantibus quondā moysi qđ typus figurabat: iā nunc abducto velo datur ꝓspici: ora virgo nos illo pane celi dignos effici. Fac fontem dulcē quē in deserto petra premōstrauit degustare cū syncera fide: renesq; cōstringe lotos in mari anguem eneum in cruce speculari. Fac igni sancto patrisq; vbo qđ rubus vt flāmā tu ngrtasti virgo mater facta ꝑcuali pelle distinctos pede mundis labijs cordeq; ꝓpinquare. Audi nos: nam te fili⁹ nihil negans honorat. Salua nos iesu pro quib⁹ virgo mater te orat. Da fontem boni visere: da puros mentis oculos ī te defigere. Quo hausto sapientie saporē ī te valeat mens intelligere. Christianismi fidem operibus redimire: beatoq; fine ex huius incolatu secli auctor ad te transire. Amen.

¶ Anno ab incarnatiōe verbi Millesimo q̇ngentesimo decimotertio: Iussu gratiosissimi dn̄i: domini Jacobi vlphonis: dei ꝛ ap̄lice sedis gratia archiepiscopi Vpsalen̄. Impressum est hoc Missale ꝫm ritum alme ecclesie Vpsalensis: omī qua potuit diligentia. Basilee per magistrū Jacobum de Pfortzheim artis imp̄ssorie laudatissimū. Finitumq; est feliciter in vigilia sctī Mathie apostoli. Anno quo supra.

Fig. 30. Uppsalamissalet 1513

Wo vnse leue here in Egipten vlo vor konynk Herodes·Daer hebben de propheten to vorne aldus van ghesprakē·Ysaie·xix·

Se de here wert gāde in dat land to Egipten/vñ de afgade de scholen beweget werdē Jheremie·xv Jk hebbe vlaten myn hus/vñ hebbe na gelaten myne woninge· Dauid·Ecce·See vlende hebbe ik my entfernet/vñ b... uen in deme elende·Osee·v· See werden gande vñ soken den heren/vnde se en werden ene nicht vyndende· Me lest in deme boke der telinge/In deme·xxvij·Do Rebecka de moder Eesau vnde Jacob/horde dat Esau/drouwede Jacob to dodende/dar ūme dat he eme syner benedyginge hadde berouet·Do nam se eren sone Jacob vñ sande ene vth synem e lande vñ sande ene in een vromet land vppe dat he deme dode mochte entloyē·Dyt betekent de vorvlucht vnses leuen heren in dat lant to Egipten/do he nicht lange hadde geborē wese vñ Herodes ene sochte to vordelgēde· Me lest in deme ersten boke d koninge/in deme·xix·Capit Wo konnink Saul sande vth sine deenre vppe dat se scoldē dauid soken ene to dodēde edder de husvruwe dauides genomet nycol de dar was een dochter saul/de leet dauid dorch een vinster mit eneme repe dat he ene dar mede entquā·Desse konink saul betekēt Herodes de cristū sochte to dodēde/do ioseph ene mit marien vorde in egiptē/also entquā he den de ene sochten· Maria sede birgittē in deme vi boke/in dē lviij·C·

Fig. 31. Birgittas uppenbarelser på lågtyska [1478]

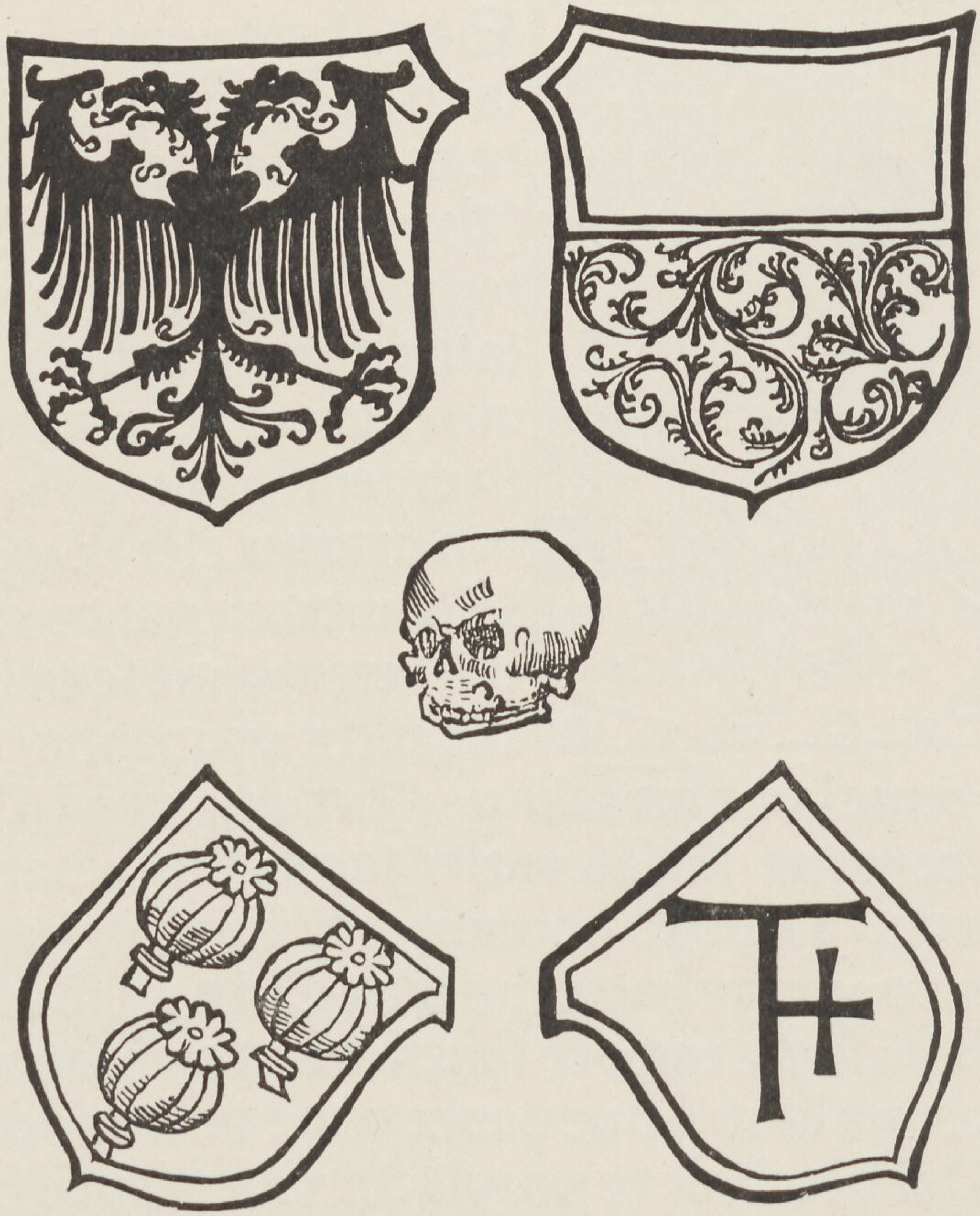

Fig. 32. Vallmotryckarens signeter i Birgitta 1496

Jag har ofvan redan omnämnt, att det första svenska breviarium, som trycktes, är Breviarium Lincopense, hos *Georg Stuchs* i Nürnberg år 1493. År 1498 tryck-tes Skarabreviariet hos samme tryckare (fig. 29). Vä-sterås stift tryckte intet breviarium förrän år 1513 hos Baselboktryckaren *Jacob Wolff von Pfortzheim*, hvilken

samma år tryckte den andra upplagan af Uppsalamis=salet (fig. 30). Af detta senare äro exemplar rätt van=liga, hvilket ju icke kan sägas vara fallet med våra öfriga svenska missaler.

Ett verk, som ofta trycktes i utlandet, antingen i sin hel=het eller i smärre utdrag, är Birgittas revelationer. Så=väl latinska, som tyska och holländska upplagor föreligga. Den äldsta torde kunna sättas till omkring år 1478 och är tryckt på plattyska i Lübeck af Lucas Brandis. Man kän=ner dock endast ensidigt tryckta blad af denna upplaga (fig. 31), hvarför det är troligt, att densamma aldrig full=bordats. Ett annat utdrag på plattyska är tryckt af Ghotan omkring år 1488, vidare ett på holländska år 1491 i Ant=werpen af Gerard Leeu, m. fl. Hela verket trycktes, som ofvan upprepade gånger nämnts, 1492 af Ghotan. En andra upplaga på latin utkom år 1500 på Anton Kobergers berömda officin i Nürnberg med träsnitt, som tillskrifvas Albrecht Dürer. På samma officin trycktes år 1502 en upplaga på högtyska, till hvilken den förra upplagans trä=snitt användes. Ej heller bör den plattyska upplaga förbi=gås, som år 1496 trycktes af den »okände tryckaren med vallmohufvudena» i Lübeck. Jag afslutar min artikel med ett faksimile (fig. 32) af sista sidan af denna upplaga, som visar en dödskalle omgifven af fyra sköldar med staden Lübecks vapen och den okändes gåtfulla monogram och vallmohufvudena, en af det äldsta Lübecktryckets mest svårlösta och invecklade frågor.

Af de afbildningar, som illustrera denna uppsats, äro endast följande utförda i förminskad skala: figg. 4, 9—11, 14—15, 20, 24, 28 och 30; öfriga reproduktioner äro i hel storlek.

[1] *Analecta bibliographica.* 1906. S. 1—23.

[2] *Ett studiebesök i Lübecks stadsbibliotek.* 1907—1908. I: *Allm. Sv. Boktr.=fören:ns meddel.* 1907: 11—12, 1908: 2. S. 289—294.

[3] *En hittills okänd upplaga af Odense=breviariet.* I: *Kyrkohist. årsskrift* 1909. S. 144—151.

[4] *En nyfunnen dansk inkunabel.* I: *Allm. Sv. Boktr.=fören:ns meddel.* 1905: 3.

[5] Nyligen utgifven i faks. på Hermann=Petersens Forlag i Köpen=hamn.

[6] *Blad ur vår äldsta svenska boktr.=hist. 1. Dialogus creaturarum. Nord. Boktr.=Konst,* 1905: nov.

[7] *Ett studiebesök i Lübecks stadsbibl.* etc., s. 290.

[8] Ibid., s. 293.

[9] *Tvänne korrekturlästa blad af Vita Katherine.* I: *Samlaren* 24 (1903), s. 141 ff.

[10] *Ettbladstryck från 15:e årh.* (1905), s. 35—59. Fören. f. Bokhandt=verk.

[11] *Tvänne tryckta latinska tideböcker för Linköpings och Skara stift.* I: *Kyrkohist. årsskrift* 1909. S. 132—136.

[12] *Delaktighetsbref från Vadstena kloster (1491).* I: *Nord. Boktr.=Konst,* okt. 1907.

Motiv från Stockholmstrakten. Trefärgstryck efter Lumières Autokromplåt fotograferad af artisten *G. Sjöberg*
Wald. Zachrissons Reproduktionsatelier, Göteborg och Stockholm

Carl Larssons etsningar

Af Axel R. Romdahl

Hur rik våra dagars svenska konst än må vara, hur talrika mästarnamn den har att visa, inom ett område äro de skapande få, inom den gra=fiska konstens. Hvarför har det ej vimlat i vårt land af fulländade etsare och litografer, liksom det gör det af goda målare? Kanske fatta vi bäst orsaken till denna kännbara brist i det svenska konstlifvet, om vi erinra oss vårt måleri och dess särprägel. Dess ypper=sta verk äro starkt subjektiva naturhymner, utbrott af en glödande personlig skönhetsglädje, uttryck för det spon=tana behofvet att fånga en stämning, dess medel äro fria, dristiga och individuellt självsvåldiga. Hvarje målare säger i hvarje ögonblick sitt eget på ett i hvarje fall särskildt sätt. Vårt måleri vill ej veta af några utvärtes gränser och hinder, icke känna sig bundet af materialets och teknikens kraf och betingelser. Men just dessa materiella och tekniska villkor och svårigheter, rättigheter och resurser medverka i väsentlig grad att alstra den konstnärliga kardinaldygd vi kalla stil. Den högsta konsten består ej blott i att kunna, utan också i att icke kunna annorlunda, att äga den inre nödvändigheten i skapandet och att af ett utvärtes tvång göra en inneboende lag. Så är det icke en tillfällighet, att Zorn och Larsson, de mest stilutpräglade af våra svenska målare, just äro våra främsta grafiska mästare. Den förre af de två njuter världsberömmelsen att vara en af alla tiders yppersta etsare. Carl Larsson har först under de sista åren vunnit en fullt rättvis beundran för sina grafiska arbeten. En direkt jämförelse mellan honom och Zorn är på förhand

Theresa Vitti. Kall nål 1888—89

utesluten. Båda ha de hvar sin bestäm=da etsningsstil, kon=sekvent utvecklad ur deras måleri, ur hela deras konstnär=liga sätt att se. Lika makalöst säkert som Zorns etsnål uttryc=ker hvad som för honom är det vä=sentliga: det ögon=blickliga, sprittande kroppsliga lifvet, det dallrande ljuset, lika osvikligt tolkar Carl Larsson på kopparplåten hvad man hos honom framför allt håller af: linjernas festliga rytm, den barnaglada formkänslan, det varma och vänliga i lynne och läggning. Står man stum inför den Zornska raderingskonstens trollska virtuositet, kan det i sin tur hända, att man häpnar öfver den ytterliga, till synes nära nog tafatta enkelhet, hvarmed Carl Larsson liksom lekt fram sina etsningar. I själfva verket ha dessa också till=kommit på lediga mellanstunder vid sidan af de mera om=fångsrika och kräfvande uppgifterna. Men bladen säga oss i de flesta fall så oförtydbart, att dessa stunder hört till konstnärens lyckliga. Redan som ung akademielev lärde sig Carl Larsson handskas med etsnål och syra af

holländaren Lowenstam, hvars raderingsskola öppnades 1875. Ett minne från dessa lärlingsår är det lilla — som varsel om ej på annat sätt — märkliga bladet »Mor och barn». Det dröjer därefter ända till 1886 innan Larsson framträder som etsare inför offentligheten med den stora och duktigt gjorda plåten »Den glada festen», utförd för Sveriges Allmänna Konstförening efter en 1884 målad akva= rell med motiv från fru Lenngrens kända dikt. Detta ar= bete äger emellertid vida mindre af personlig charme och artistisk fulländning än ett par anspråkslösa små blad, hvilka tillkommo i Paris åren 1888—89, Graziella och The= resa Vitti. Med en säker och inträngande uppfattning ej blott af former och linjer utan också af det kroppsliga och själsliga innehållet i dessa har konstnären i det förra bladet skildrat den stackars lilla italienskans af armodet märkta nakenhet. Oskuld och yrkesmässig likgiltighet, önskan att befinnas vacker och hopplös utmärgling, barna= ålder och en vuxens bittra kamp för brödet — allt detta kan läsas ur denna bild, så fylld af medkänsla, så fri från sentimentalitet. Är det behöfligt att framhålla, hur lyckligt den rena profilställningen i »gif akt» är vald för att få fram situationen, den skoningslöst sakliga mönstringen, huru den detaljerade en smula torra tekniken tjänar samma syfte! Graziella hör till Carl Larssons psykologiskt bästa männi= skogestalter.

Theresa Vitti åter, den mogna och fylliga flickan med sin suveräna indolens, är Graziellas motsats i allt utom yrkesmässigheten. Här förefanns intet behof af den tål= modiga detaljeringen, här kunde kallnålen löpa fritt och otvunget elegant, tecknande de fasta och klara konturerna af den väldanade kroppen. Redan nu ser konstnären i stort och fattar med monumental förenkling formernas

summa. Etsningarna komma under de följande åren en och en, ibland med rätt långa mellanrum. Föreningen för Grafisk Konst utdelar till sina medlemmar den läckra flick=gestalten Empire, 1891, och den lustiga färgetsningen Lisbeth, 1894. På en stor plåt förenar Carl Larsson sin Fürstenbergska triptyk till den helhet, hvilken den i verk=ligheten skulle erhålla först vid den nya uppställningen i Göteborgs Museum. Kommer så året 1896, den Larssonska grafikens klang= och jubelår. Det är nu Carl Larsson utför sin älskvärda och festliga litografi Sanct Göran. Och det är framför allt under detta år han som deltagare i Axel Tall=bergs gravyrkurs frambringar en följd af blad, hvilka måste räknas bland det bästa af nutida teckningskonst. De ha alla gemensamt att vara experiment, lyckade experiment. Men hvad är fröjdefullare, mer äggande än det framgångs=rika försökandet? Icke som vore det fråga om något slags prosaiska laborationsöfningar med nål och plåt och syra, skaparglädjen och den omedelbara skönhetskänslan leda städse handen och fantasien. Flertalet af dessa arbeten utgöres af kvinnliga modellstudier, några äro kamrat= och självporträtt, ett blad är en kostymbild. Tekniken växlar som man kan vänta ifråga om lärospån och öfningar: ets=ning, kallnål, mezzotint, mjukgrundsetsning, torr akvatinta för färgplåtar, ha omväxlande kommit till användning. Mest fängslande af dessa studier äro utan tvekan modellerna. Man har svårt att i modern germansk konst finna motstyc=ken till denna kyska och stolta behagfullhet, denna linje=skönhet i teckningen. Större utsikter att möta något i samma väg torde man ha, om man vänder sig till Frank=rike. Men man saknar där det omedvetna och oskyldiga, som är ett särmärke för Carl Larssons nakenhet. Detta drag ger något mänskligt vinnande äfven åt framställningar,

som genom sina vanskliga förkortningsproblem o. d. lätt kunde göra intryck af rena exercitier. En jämförelse med en af ungrenässansens största, med Andrea Mantegna, tränger sig här på den konsthistoriskt skolade. Etsningssättet visar likhet med Graziella, men i de skärpta konturerna och det mörkt isatta håret spåras den dekorativa hållningen från Nationalmuseifreskernas år. Carl Larsson gjorde ett försök att öfver denna etsning lägga en färgplåt.

Om i den liggande modellen fastheten, det kubiskt bestämda i gestalten först och främst betonats gifva de tre mjukgrundsbladen med nakna flickor väsentligen de smidiga, rundade linjerna. I synnerhet den unga kvinnan med de lyfta armarna är en fest för ögat. Den meningslösa attityden har fått ett innehåll af ren och jublande poesi, modellstudien har blifvit till en hymn åt skönheten. Göteborgs Museum bevarar själfva den blyertsteckning, hvilken användes för etsandet. Denna visar på det mest slående sätt skillnaden mellan vanlig teckning och grafisk konst. Hur har ej den tekniska metoden både tvungit och lockat till förenkling, till betonande af det hufvudsakliga! Vi ha här ett godt vittnesbörd om hvad som förstås med stil, ett prof på hur stil uppstår genom växelverkan mellan konstnärspersonligheten, motivet och de materiellt tekniska betingelserna. De båda mezzotinterna visa äfven de sammanhanget mellan tekniken och det konstnärliga innehållet. Låg det ej nära till hands kanske, att i »svartkonstmanéret», där mörkret är det gifna och dagrarna skrapas fram småningom, låta de nakna flickgestalterna skymta genom det sammetsmjuka dunklet med en mystik, eljest så sällsynt i Carl Larssons ljusa konst. Af en ypperligt graciös hållning är färgetsningen med den nigande rococodamen, hvaraf olika exemplar tryckts med olika färger. Här spåras in-

trycken af den japanska illustrationskonsten liksom syss=landet under dessa år med de historiska dräkterna. Por=trätten tilldraga sig mindre intresse, om också ett par bilder af konstnären själf ge fysiognomier med både intensitet och humor. Från 1896 ha vi ännu att minnas den schwung=fulla linjetsningen »Brita och jag», efter akvarellen i Für=stenbergska galleriet. De närmaste åren begåfvade oss endast med några få blad, däribland den vackert kompo=nerade linjetsningen »Skyddsängeln», publicerad af För=eningen för Grafisk Konst 1898. Först året 1904 uppvisar en något rikare grafisk produktion. Detta år tillkommo linjetsningarna »Karin och Kerstin», »Martina med frukost=brickan» samt det utmärkta profilhufvudet å mjuk grund af Axel Tallberg. Teckningen till »Karin och Kerstin» finnes i Göteborgs Museum, hvilket äfven äger det första afdraget af etsningen med Carl Larssons tuschtecknade korrekturer. En jämförelse låter oss följa gravyrens till=blifvelseprocess. Blyertsbladet har en helt annan behand=ling, och etsningen utgör så att säga extraktet af detta, med tillägg af nya drag, nödvändiga för den grafiska verkan.

Under de sista åren ha konstnärens etsningar i stegrad grad uppmärksammats inom och utom landet, hvilket i sin mån torde ha medverkat till att han börjat flitigare än någonsin ägna sig åt denna sida af sitt oeuvre. Företrädesvis har han nu intresserat sig för att i etsning återge sina egna målningar. Detta reproducerande har endast utvecklat och vidgat Larssons resurser som grafiker. Alldeles såsom fallet varit med Zorn, hvars etsningar ju till öfvervägande del återge taflor, har måleriet verkat sporrande och inspirerande på etsaren, tvungit till nya utvägar och frammanat nya möjligheter I dessa de senare årens Larssonsetsningar har valören blifvit tillmätt en stor roll vid sidan af linjen.

Och man förvånas lika mycket öfver den enkla säkerheten i sättet att ge valörerna som öfver linjernas kalligrafiska lätthet. Ej ett spår förmärkes af slafvisk bundenhet vid originalet, icke skymten af mekanisk kopiering. Ena gån=gen återfinner man taflans tonalitet oförändrad, en annan har den omstämts för nya syften. Ena gången verkar bla=det ungefär som en mjuk akvarell, en annan gång som en silfvergrå blyertsteckning, ännu en annan som en impro=visation med tusch och penna. Uttrycksmedlen modifieras med mästerlig sinnrikhet efter framställningens karaktär. Se exempelvis den läckra dämpade behandlingen i »Rouge et Noir», den masuraktigt kraftiga i prosten Pettersons por=trätt! Målningens koloristiska charm ersättes städse af nya, specifikt grafiska värden. Carl Larsson har alltså i dessa etsningar gifvit icke blott repliker eller upprepningar af sina taflor utan äfven något helt olika, något som ibland till och med öfverträffar dessa. De visa oss, dessa blad, på ett ganska intressant sätt mästaren såsom domare öfver sin egen konst. De äro i viss mån ett slags självfransakans dokument. I denna egenskap ge de vid handen en afunds=värd förmåga att se det bästa i hvad man bragt å väga, att tro på sitt arbete och glädjas däråt. Denna tro och denna glädje äro grundvalarna för hela Carl Larssons konst, om dessa ej funnits skulle vi aldrig fått fröjdas åt dess smit=tande solskenslynne och strålande festlighet.

Modellstudie. Teckning för mjuk grundetsning

Modellstudie. Mjuk grund 1896

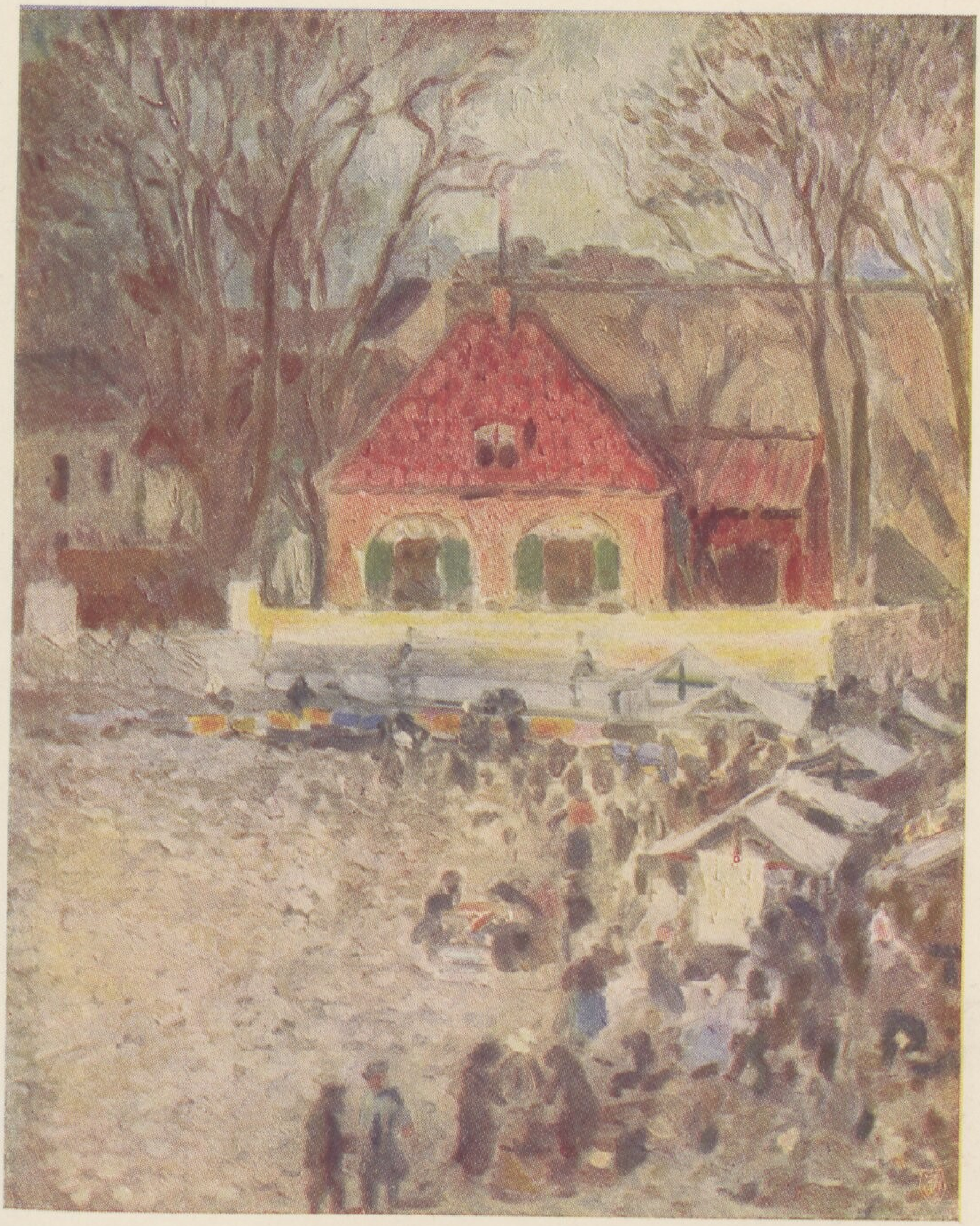
Kostymstudie. Linjetsning, torr akvatinta och färg 1896

Rouge et Noir. Etsning 1909

Lexa. Etsning 1909

Parti från Uppsala. Efter oljemålning af *Axel Erdmann*

Trefärgsklichéer och tryck å mattpapper från Wald. Zachrissons Boktryckeri A.=B., Göteborg

Will H. Bradley

Af Paul Ettinger

För hvar och en som intresserar sig för mo= dern, grafisk konst har väl en gång det rent fonetiska sambandet mellan de båda allmänt bekanta konstnärsnamnen Bradley—Beards= ley varit iögonfallande. Har måhända en högre makt i ett ögonblick af godt lynne genom familje= namnens likhet velat påvisa det analoga förhållandet mellan tvänne begåfvade söner af den anglosachsiska rasen, som, födda i samma århundrade, i båda världsdelarna skulle komma att tillhöra den mest betydande, moderna grafiska konsten? Men å andra sidan sträcker sig denna analogi dock ej så djupt. Frånsedt den temporära påverkan Brad= ley rönte af Beardsley, är den af rent yttre karaktär och kännetecknas framför allt af den exceptionella begåfning, som båda konstnärerna visade för ytdekorationer. I den förre, tidigt bortgångna engelsmannen se vi telningen af en gammal konstnärskultur, en underbart doftande blom= ma af den britiska estetiken, här återigen hafva vi fram= för oss en äkta son af det mycket primitiva Amerika.

Hos Bradley, såväl människan som konstnären, obser= verar man genast det rent amerikanska. Det starkt utveck= lade sinnet för det praktiska, materiella, den oerhörda framgången på teknikens alla områden, förkärleken för det gigantiska, groteska och det lidelsefulla begäret att på kortast möjliga tid i sig sammansmälta frukten af en tusen= årig, europeisk kultur — allt detta återspeglas i Bradleys verk. Han är i första rummet en »selfmade» man och hvad som i stort sedt kan sägas om den amerikanska konsten i

allmänhet, är äfven karakteristiskt för hans arbeten. För=gäfves måste man i hans verk söka efter helt nya, konst=närliga värden, efter den segrande kraften såsom uttryck för en alltigenom egenartad individualitet, men, redan förefintliga realiteter utarbetas och omstöpas här med så mycken talang, utsökt teknik och med en så speciell egen=art, att man obetingadt måste ingruppera Bradley bland ledarna i det moderna, grafiska facket.

Will H. Bradley föddes i Boston år 1868. Lusten att teckna kunde tidigt skönjas hos den lille Will, äfvenså hans medfödda håg för boktryckarkonsten, som redan under hans barnaår tog sig uttryck i hans försök att trycka i handpress. Sin första undervisning i teckning erhöll Bradley af fadern, Aaron Bradley, en tecknare, och denna undervisning blef för öfrigt den enda systematiska, han kom i åtnjutande af. Sin rent konstnärliga utbildning för=värfvade han sig senare genom självstudium. I en auto=biografisk skiss, som publicerades i den amerikanska tid=skriften »The Paper World» (november 1895), skrifver Bradley härom:

»Jag erhöll aldrig någon som helst undervisning i någon konst=skola, men arbetade praktiskt under tre år, innan jag ens visste om, att det fanns sådana föremål som läroböcker i teckning.»

Vid 9 års ålder förlorade Bradley sin far och den ut=armade familjen måste då flytta till anförvanter i gruf=distriktet i det nordliga Michigan. 13 år gammal började den unge Will såsom lärling i George St. Neweys tryckeri, där han kvarstannade till 1885, då han gjorde en mindre lyckad resa till Chicago, som föranledde honom att för ytterligare ett års tid återtaga sin forna anställning vid tryckeriet. Senare arbetade han i skilda officiner i Chicago,

först hos Rand Mc Nally & Co. mot en synnerligen ringa penning, till dess att han ändtligen lyckades erhålla en må=natlig inkomst af cirka 100 dollars och därigenom blef befriad från ekonomiska bekymmer. Under dessa år mog=nade Bradleys konstnärsskap. På sina fristunder studerade han ifrigt den grafiska konstens gamla och moderna mä=stare, äfvensom de klassiska representanterna för den typo=grafiska konsten. Umgänget med konstnärer, skriftställare och samlare utvidgade hans synkrets och kompletterade hans bristande konstnärliga utbildning. Med stor tack=samhet erinrar han i den omnämnda uppsatsen i »The Pa=per World» om den dåvarande samlingsplatsen för Chica=gos bibliofiler »Saints and Sinners' Corner», som blef af stor betydelse i det att nya vägar här öppnades för de gra=fiska tecknarna, som i allmänhet kommo från mycket små förhållanden. Det oafbrutna arbetet i teckningsateliererna å Chicago=tryckerierna gaf ett värdefullt, tekniskt underlag åt dessa konstnärliga intryck. Sådden föll i god jord; konstnärliga idéer och nya motiv kunde här utan tvekan utarbetas och komma till pröfning ifråga om deras deko=rativa värde. I början af 90=talet började Bradley blifva bekant såsom grafisk tecknare. Hans första, signerade teckningar torde ha publicerats i »Inland Printer», för hvil=ken tidning han sedermera tecknade de präktiga omslagen, som numera äro allmänt bekanta, och som nådde sin kul=men under år 1894 och 1895. De effektfulla boktitlarna till detta ledande typografiska organ stadfäste Bradleys allt mer och mer växande rykte, så att han inom kort blef en af Amerikas mest anlitade grafiska tecknare.

Den konstnärliga affischen, som just vid denna tidpunkt började göra sitt segertåg på andra sidan Oceanen, erbjöd för Bradleys så utpräglade dekorativa talang ett synner=

ligen tacksamt arbetsfält och största delen af hans affi=scher, det torde vara omkring ett 30=tal, förskrifva sig från åren 1894—1896. Förutom bladen för »The Inland Printer» tecknade han under denna period den oförlikneliga serien bestående af 7 affischer för »The Chap=Book», de tvänne affischerna för »The Narcoti Cure»=affischen, »When Hearts are Trumps», den enorma affischen »The Masque=raders» o. s. v.

Teckningarna till den af Bradley så rikt illustrerade boken »Fringilla», (se afbildn. i 6 o. 7 årg. af Boktryckeri=Kalendern) af Richard Doddridge Blackmore M. A. Oxon, härleda sig från denna tid, äfvenså ett annat antal dekora=tiva trycksaker, som t. ex. en serie reklamblad för färg=fabriken »The Ault & Wiborg Co.» o. a. Trots dessa ota=liga beställningar och den stora framgång, han rönte, kände Bradley sig ändock ej nöjd. Faran att begränsa sig såsom affischtecknare låg nära till hands och hans mål att harmo=niskt förena den nobla typografiska konsten med dekora=tiva tecknings=element hotade att alldeles få träda i bak=grunden för denna allt mer framryckande reklamkonst. Han ville äfven i ordets vidaste mening verka såsom en skapande kraft inom boktryckarkonsten och sträfvade där=före efter att i en egen officin, frigjord från främmande föreskrifter och önskningar, få förverkliga sitt eget ideal. Mot slutet af år 1895 lyckades han starta ett eget tryckeri i Springfield Mass., som bar namnet »Wayside Press, a print shop at the sign of the Dandelion». I samband med detta tryckeri började Bradley äfven utgifva en månatlig tidskrift »Bradley, His Book», i hvilken han i en och samma person uppträdde såsom redaktör, diktare, konst=närlig skriftställare, bokkonstnär och tryckare. Tyvärr fick detta företag icke någon lång varaktighet, enär det troligen

sköttes för mycket efter konstnärliga principer och dess⸗ utom ej hade tillräckligt ekonomiskt underlag. »The Way⸗ side Press» upplöstes genom en krasch och öfvergick med stiluppsättningar, utsmyckningar, illustrationer o. s. v. i »The University Press» i Cambridge Mass. ägo och hos denna firma arbetade Bradley sedan en tid såsom konst⸗ närlig ledare.

När »The Wayside Press» råkade på obestånd blef Brad⸗ leys tidskrift naturligtvis indragen. I allt finnes blott 7 häften af tidskriften, hvilka långt ifrån förlorat sitt intresse, utan äro af den största betydelse för de amerikanska tid⸗ skrifternas konstnärliga historia. Hans misslyckade försök att realisera sin älsklingsidé och de därmed förknippade ekonomiska svårigheterna synas hafva gjort ett djupt in⸗ tryck på Bradley, från hvilket han endast så småningom kunde hämta sig. Under de sista åren af det gångna år⸗ hundradet föreföll hans skaparkraft något förlamad och hans produktion är här numeriskt sedt mindre än förut. Senare träder han i närmare förbindelse med »The Ame⸗ rican Type Foundry», som redan tidigare från »Wayside Press» hade erhållit reproduktionsrätt till flera af Bradleys ornament, initialer och utsmyckningar, och hos denna firma utgaf konstnären från september 1904 till midten af 1905 den vackra »American Chap Book», en slags månatlig prof⸗ bok för de arbeten, som detta stilgjuteri frambragte. I hvar och en af dessa små böcker, som äro verkliga konstverk, finner man en kort, men alltid behjärtansvärd uppsats af Bradleys penna på konsttryckets område.

Till hans förra skaparområde såsom tecknare, affisch⸗ ritare, boktryckare, illustratör och stämpelgravör har äfven knutit sig det vidsträckta fältet för arkitektonisk teckning och — last not least — ett lefvande intresse för konstnär⸗

ligt och modernt framställda leksaker. Ur denna sista sys=selsättning är Bradleys nyaste arbete framsprunget, näm=ligen den rikt illustrerade barnboken »Peter Poddle, Toy Maker to the King». Konstnären har själf författat texten, illustrerat samt särskildt komponerat en ny stil till boken.

I självfva verket finnes det knappast en gren, å det vid=sträckta område, där den grafiska konsten kan komma till användning, från det oansenliga affärsreklamkortet till de meterstora affischerna, från det enkelbladiga reklamcirku=läret till den illustrerade, bundna boken, som är genom=trängd af en enhetlig konstnärlig idé, där icke Bradley har försökt att med sin talang och sin trängtan upphöja det rent praktiska till det skönas nivå. Och i hvarje riktning har han skapat mästerstycken, som tillhöra det yppersta, som frambragts i den moderna bokkonsten.

En sprudlande fantasi, en aldrig sinande källa af deko=rativa motiv och framför allt en nära nog förbluffande förmåga att kunna anpassa sig efter hvarje teknik och därur framtvinga ett maximum af effekt äro de utmärkande dra=gen i alla hans arbeten, vare sig det gäller en ren linje=komposition, en kraftig sammanställning af ytor i svart och hvitt eller ett blott handterande af breda färgpartier. Man behöfver endast ögna igenom de olika serierna af reklam=bladen för »The Ault & Wiborg Co.» eller »The American Chap=Book» för att få ett begrepp om hans rika uppfin=ningsförmåga. Aldrig ser man här variationer på samma tema, öfverallt springa nya, öfverraskande idéer fram, som helt fängsla genom sin originalitet, sitt tekniskt full=ändade värde och sin lyckliga förening af de tekniska och koloristiska elementen. Vid sidan om sin impulsiva talang har Bradley sin yrkesmässiga utbildning att tacka för den tekniska färdigheten i sina arbeten och å andra sidan den

aldrig slappnande sträfvan efter fullkomning, som tydligt skönjes i hans arbeten. Det årslånga arbetet vid pressen och i de stora amerikanska boktryckeriernas tecknings=ateliérer gjorde honom naturligtvis förtrogen med bok=tryckarkonstens alla hemligheter äfvensom de skilda gra=fiska teknikerna och gaf honom en skarp blick för deras speciella lagar. Härifrån kommer hans ovanligt utpräglade sinne för de dekorativa fordringarna å hvarje grafiskt orna=menterad yta, för den mot det gifna utrymmet i allmänhet svarande utsmyckningen genom rika slingermotiv, fram=ställda med pennteckning, färgpenslens bredt stiliserade linjer eller de rent typografiska anordningarna. Denna orubbligt säkra, dekorativa känsla och fasta jämvikt i de ornamentala elementen förefinnas redan i Bradleys första arbeten och ytterligare framsteg härutinnan hade knappast varit tänkbart. I teckningshänseende, färghållning som ock i utarbetande af en ny individuell stil har konstnären emel=lertid genomgått en betydande utveckling.

Såsom redan framhållits och som för öfrigt är allmänt bekant, utöfvade Aubrey Beardsley ett starkt inflytande å Bradley och många af den amerikanske, grafiske teckna=rens tidigare arbeten kunde man lätt hafva trott härstamma från den oförliknelige illustratören af Wildes »Salome». Bradley synes hafva tagit ett rent af frapperande intryck af Beardsleys skapelser och från detta lyckades han endast så småningom frigöra sig. Såsom konstnären själf har yttrat, hafva de engelska präraphaeliterna verkat mycket befruktande på hans första utvecklingsskede och med detta faktum såsom stöd kan man väl förstå, att Beardsleys gra=fiska konst skulle verka som en slags uppenbarelse för den amerikanske unge konstnären med den medfödda hågen för det fantastiska och groteska. Om ett direkt plagierande

kan det ej blifva tal, snarare var det en sorts själsfrändskap, hvari de sjukliga och hemska dragen i Beardsleys konst hos Bradley omformades till det clownaktigt öfverdrifna, som mycket bättre motsvarade hans sunda, amerikanska natur. Denna gemenskap blef dock ej af längre bestånd, utan deras vägar började snart skiljas. När Beardsley öf=vergaf den japaniserade präraphaelitismen och i stället bör=jade att ur rococons tjusande formvärld skapa nya motiv för sin illustrativa konst, följde Bradley honom ej längre. Under famlandet efter en dekorativ stil råkade han ibland slå öfver i barock, men likväl förstod han att i denna stil ingjuta en ny, personlig prägel.

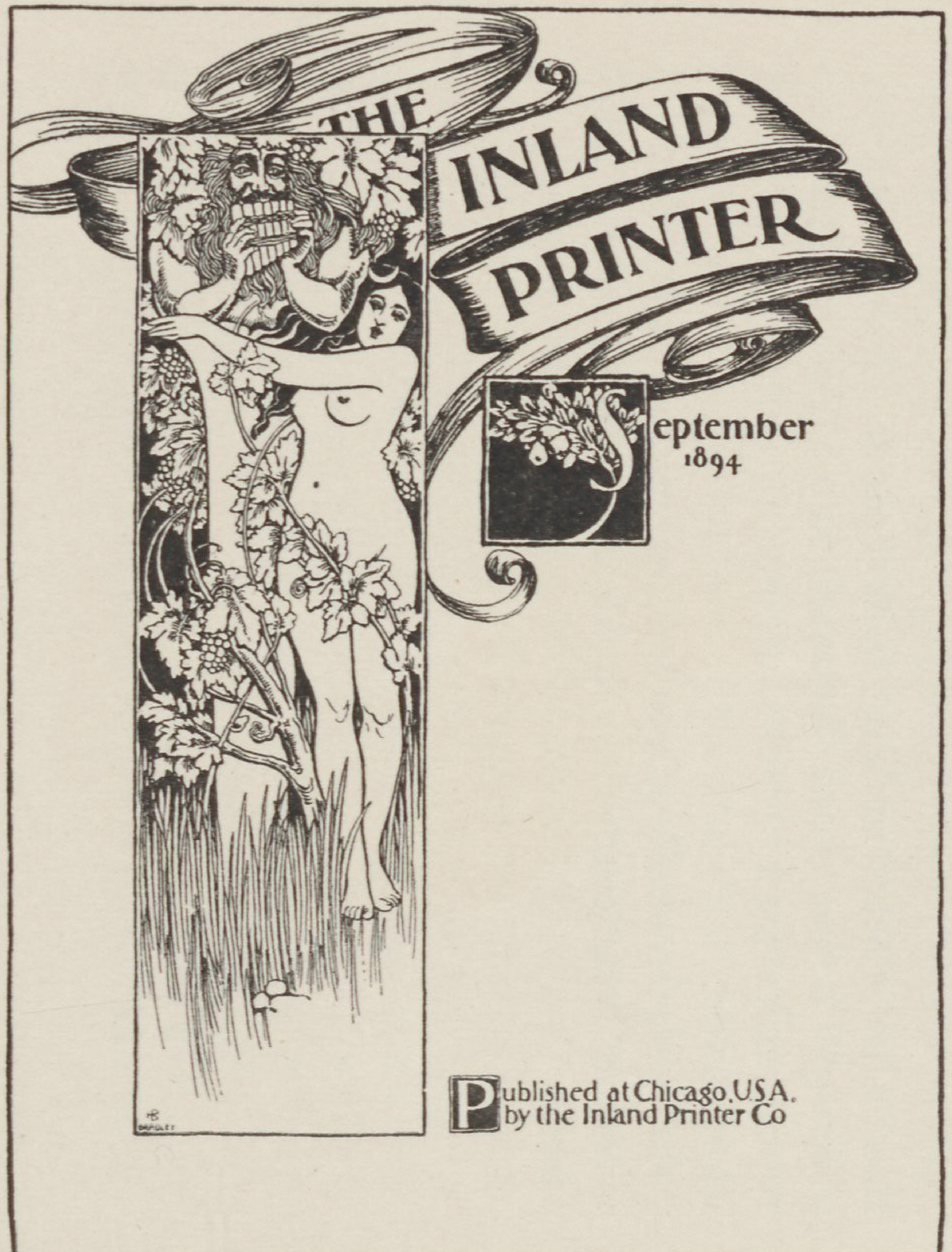
Denna förändring inträdde i andra hälften af 90=talet. I Bradleys arbeten försvinna sedermera de hårfina linjerna mer och mer, likaså de långsträckta kvinnogestalterna, de detaljrika ornamenten och de rika utsmyckningarna à la William Morris. I kompositionen framkomma ofta humo=ristiska moment i äkta amerikansk stil och i trycket börjar en kompakt stil med kraftiga utsirningar att blifva för=härskande, under det att illustrationerna mestadels utföras i ett kompakt träsnitts=manér. Man behöfver endast jäm=föra några arbeten från begynnelseperioden med alster från denna tid för att man skall förstå, hvilken utveckling Brad=ley såsom grafisk tecknare under ett årtionde genomgått, så t. ex. den år 1895 utgifna »Fringilla» med den klassiskt utförda »Rip Van Winkle» (1897) eller firman Rogers, Peet & Co. katalog med »Little Brown & Co» (1898 och 1899). Eller att man genomgår Bradleys egna s. k. »Extra=vaganzas», en slags pantomiska skälmstycken med balett och musikinlägg, som konstnären naturligtvis har rikt illu=strerat, vidare »Beauty and the Beast» i »Bradley, His Book» (1896) å ena sidan och »Castle Perilous» i påsknumret af

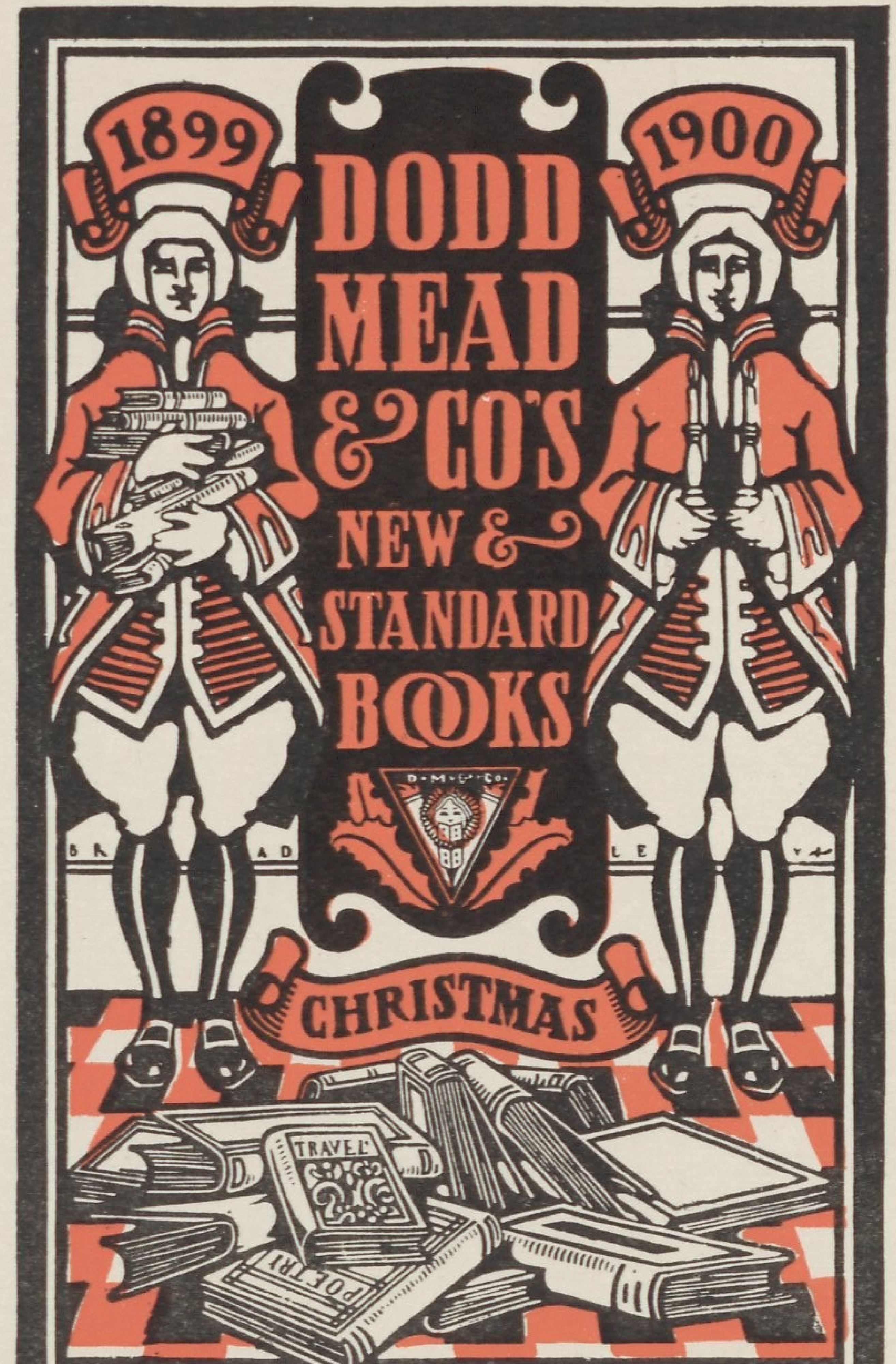
Colliers Weekly (1906) å andra sidan. Huru himmelsvidt äro vi icke i dessa verk aflägsnade från Aubrey Beardsleys inflytande!

I denna sista stil tyckes Bradley ändtligen hafva funnit sig själf. Och dessutom är väl här i verklig mening en slags amerikansk grafisk stil skapad, som i mycket sammanfaller med folkets national=karaktär. Det humoristiskt extrava= ganta i Bradleys teckningar, smaken för clownaktiga skämt och grimaser motsvara i alla fall denna karaktär, äfvensom de kompakta boktryckstyperna och vignetternas och illu= strationernas träsnittsmanér, som Bradley föredrog under de senare åren.

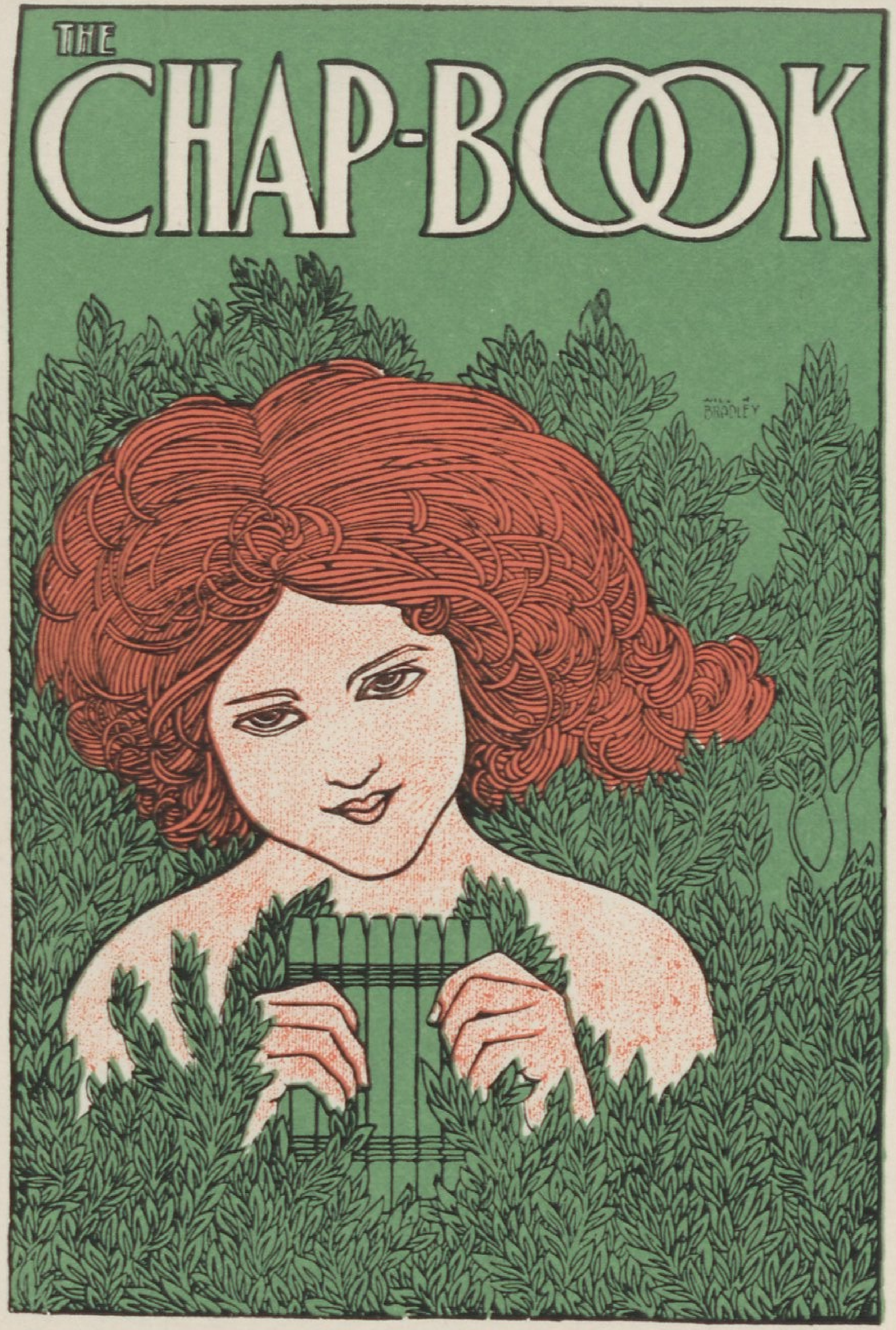
I Europa har Will H. Bradley i första rummet blifvit populär såsom reklamkonstnär, under det att hans verk= samhet såsom boktryckare och konstnär torde vara mindre bekant. Otvifvelaktigt ligger tyngdpunkten af hans arbete och betydelse i denna riktning. Såsom bokkonstnär blef han i sina arbeten verkligt epokgörande för Amerika och äfven på denna sidan Atlanten hafva flera af Bradleys typografiska verk hittills utgjort förebilder och blifvit ouppnådda.

Ja, om man skulle göra efterforskningar, blefve det icke svårt att i vår europeiska bokkonst spåra Bradleys infly= tande.

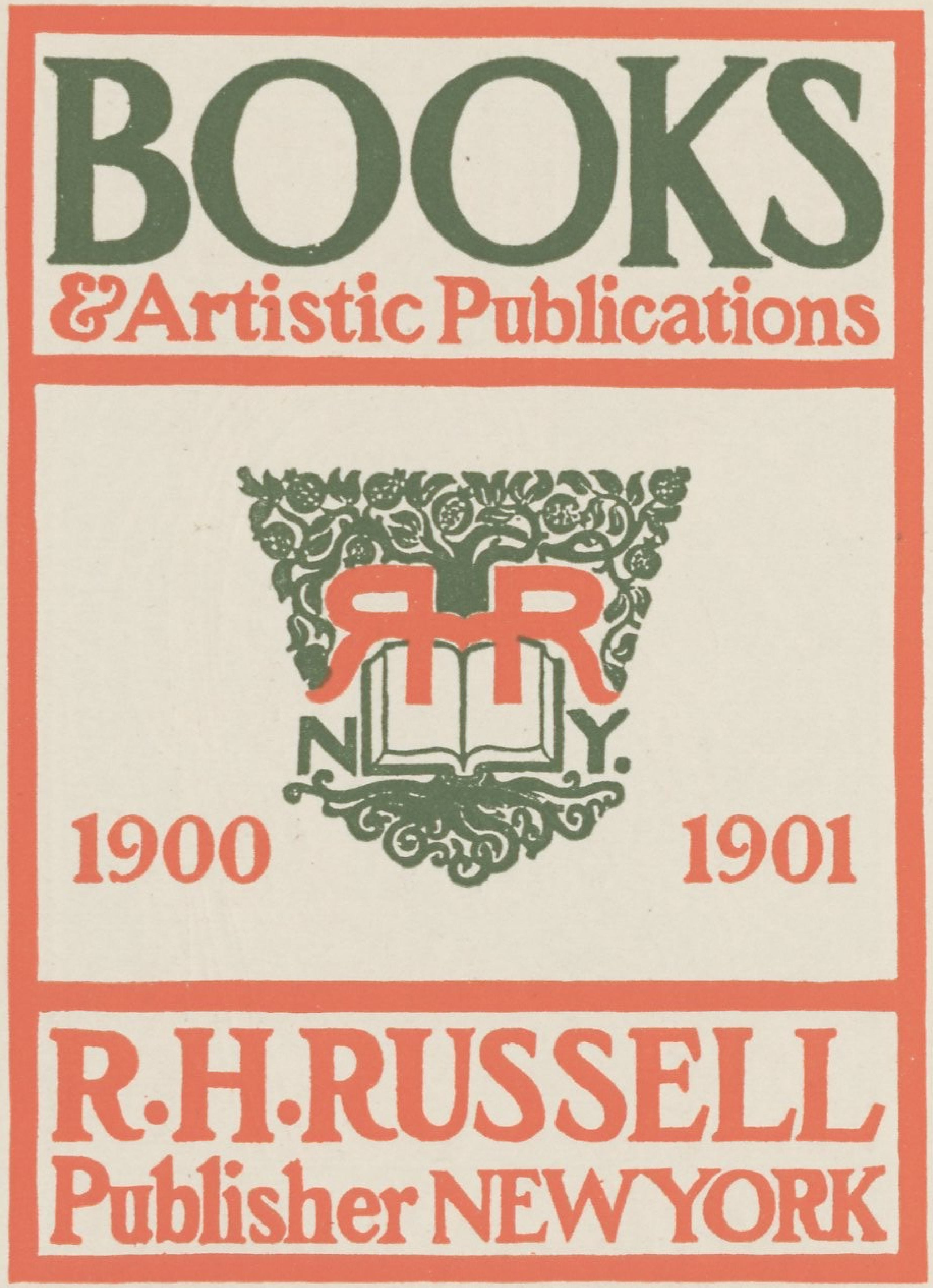
Will H. Bradley: Omslag

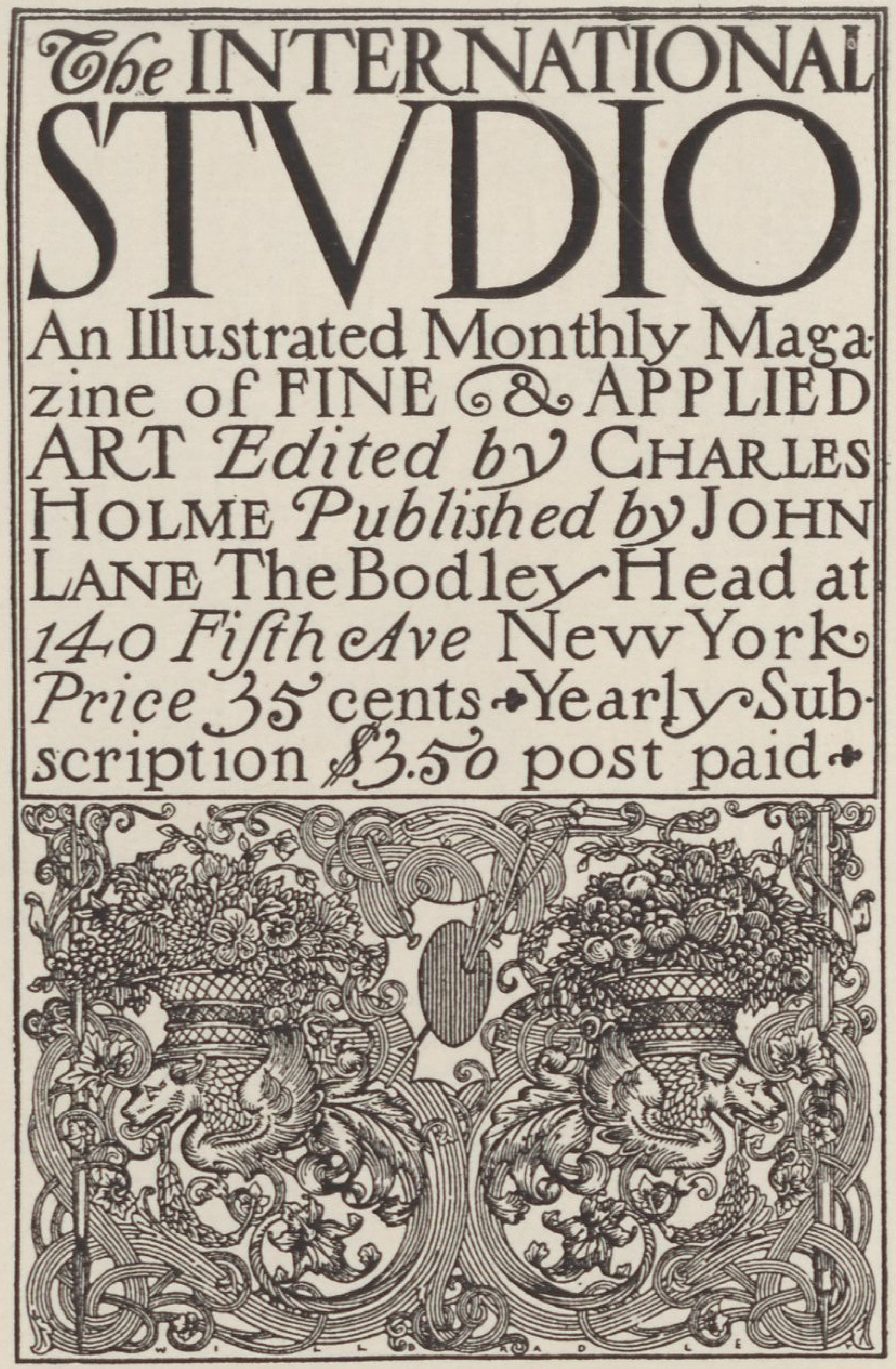

Will H. Bradley: Affisch och omslag

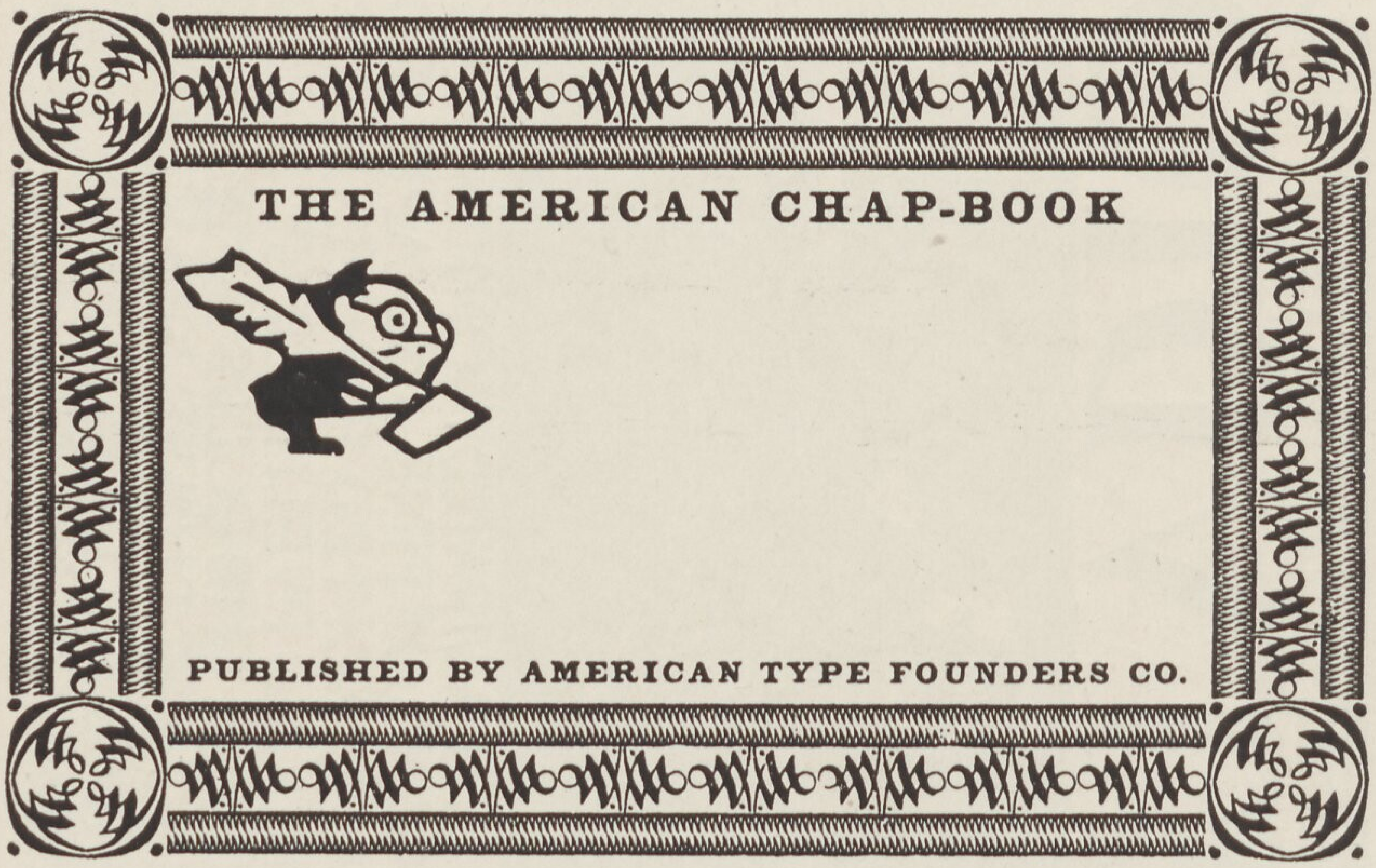

Will H. Bradley: Annons och omslag

Will H. Bradley: Omslag

Will H. Bradley: Omslag och kuvert

HATS

¶ A Little Book of Styles

HURD & BROS., Portland

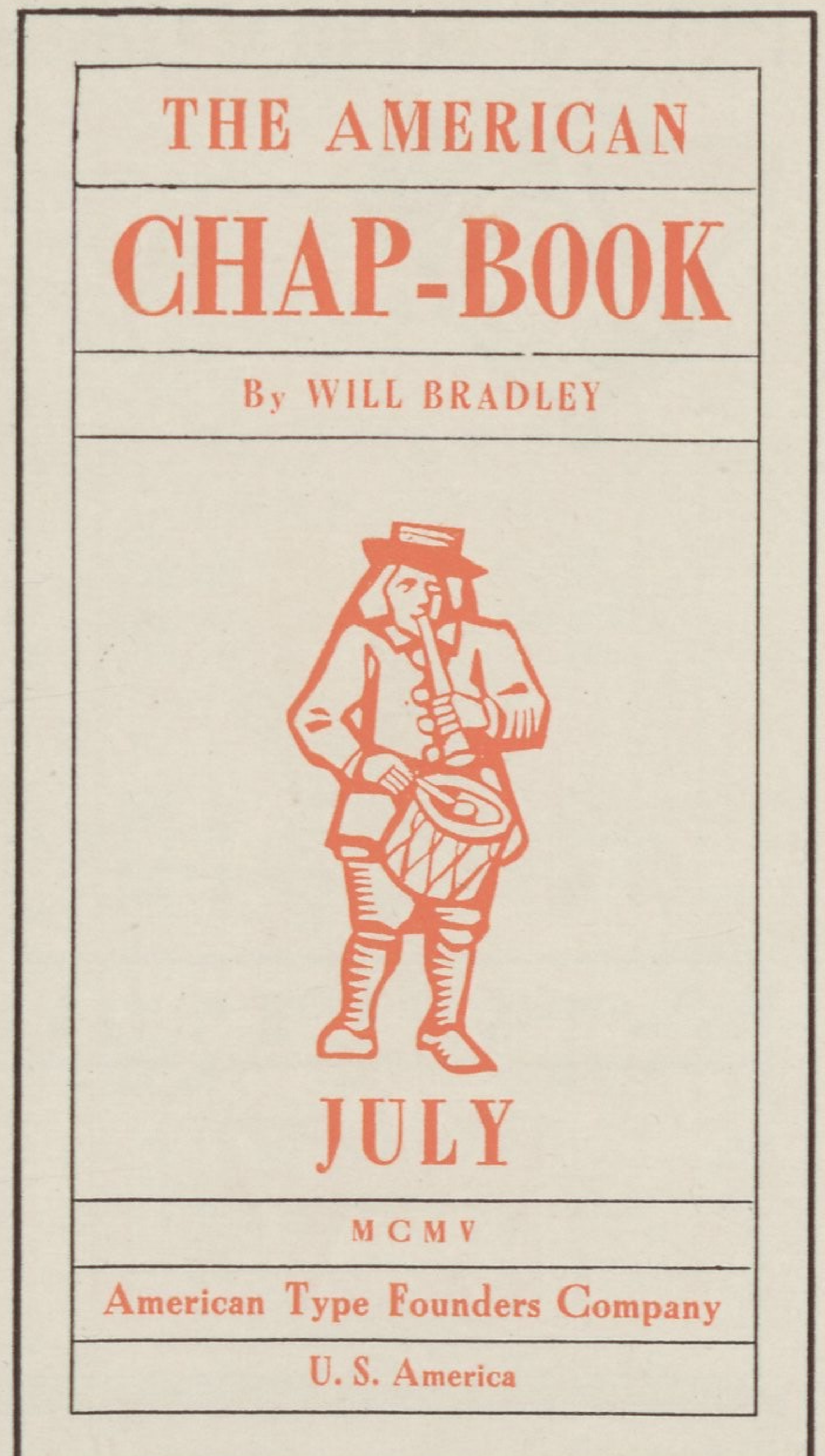
THE AMERICAN

CHAP-BOOK

FOR JULY, A. D. 1905

PRICE TEN CENTS

Will H. Bradley: Annons och omslag

THE AMERICAN
CHAP-BOOK
By WILL BRADLEY
JULY
MCMV
American Type Founders Company
U. S. America

Will H. Bradley: Titel och annons

The

American

Chap=Book

for

AUGUST

1905

American Type Founders Co.

U. S. America

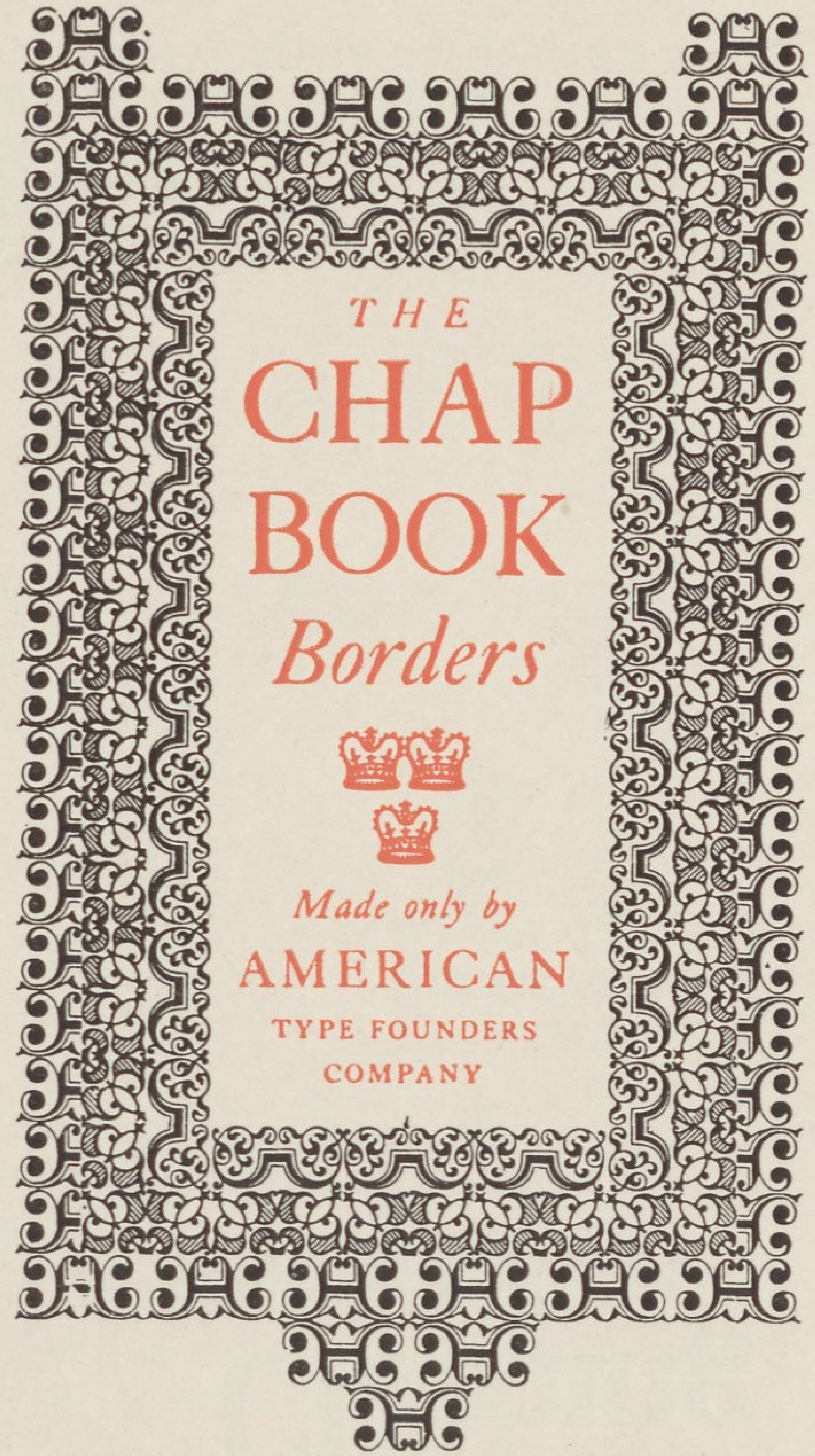
Clothing for FALL

A LITTLE BOOK ABOUT STYLES

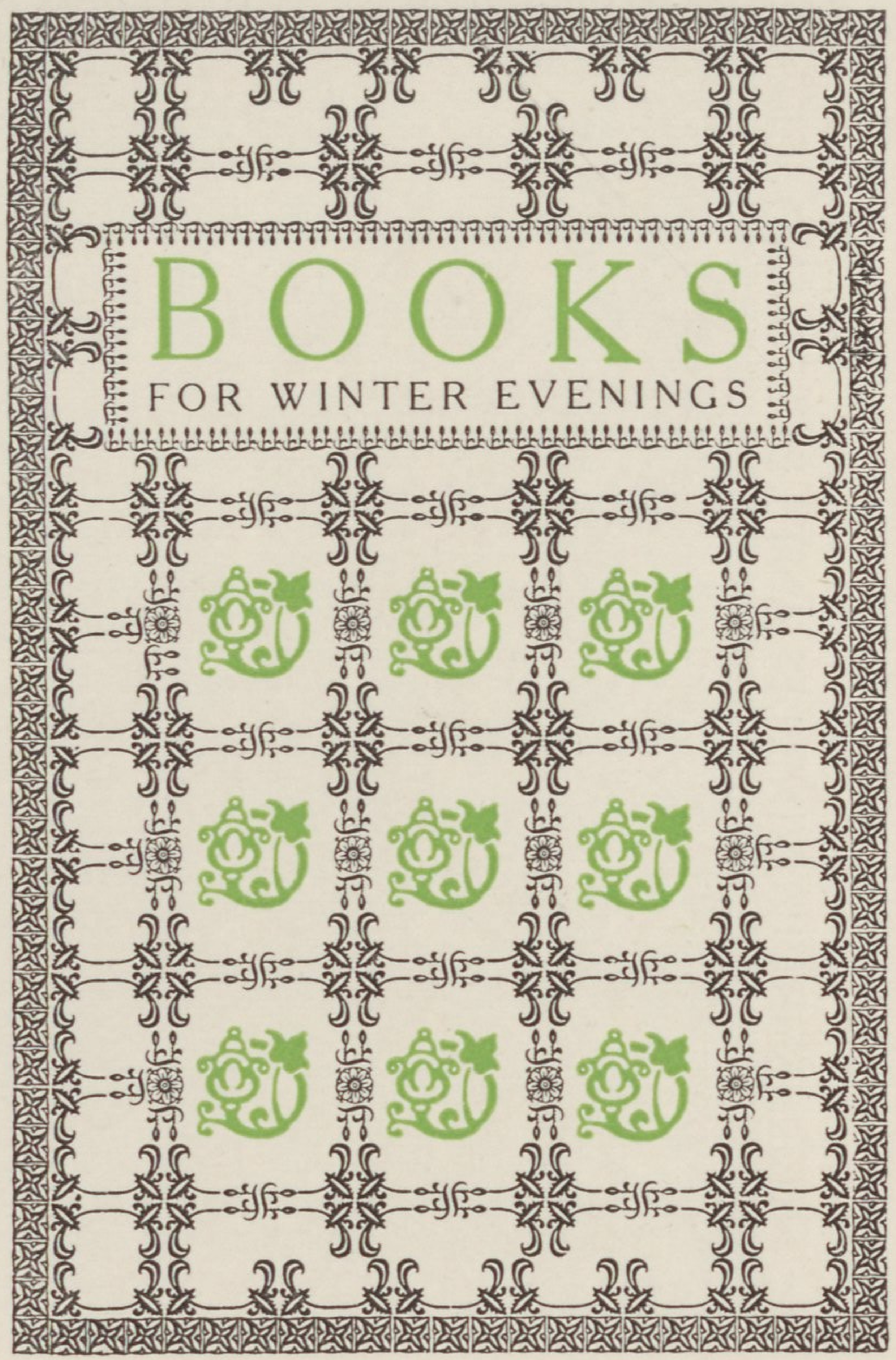
1905 F. H. WOOLSTOCK & COMPANY, ***Main Street, SALEM***

Will H. Bradley: Omslag och annons

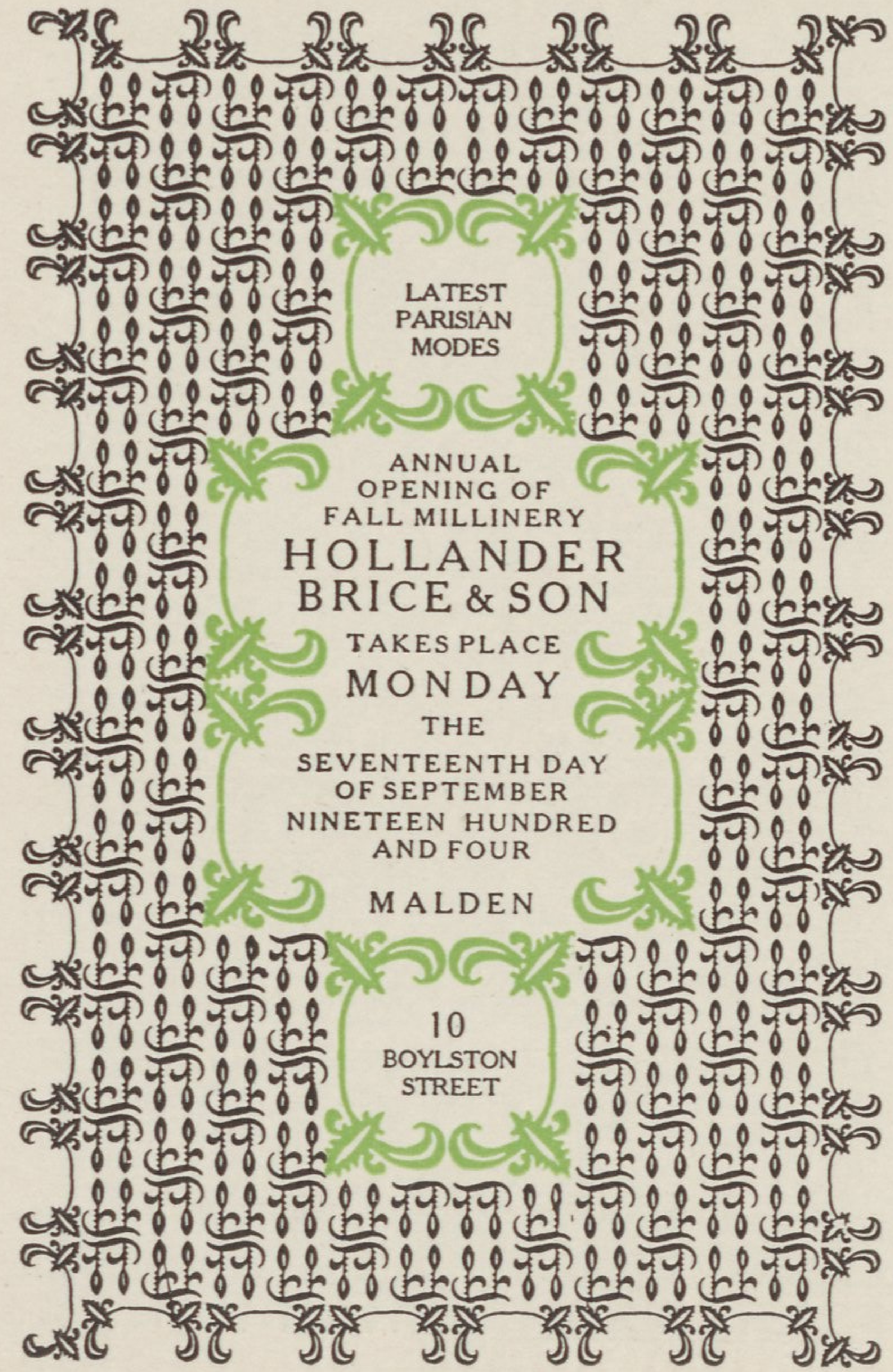
Will H. Bradley: Annonser

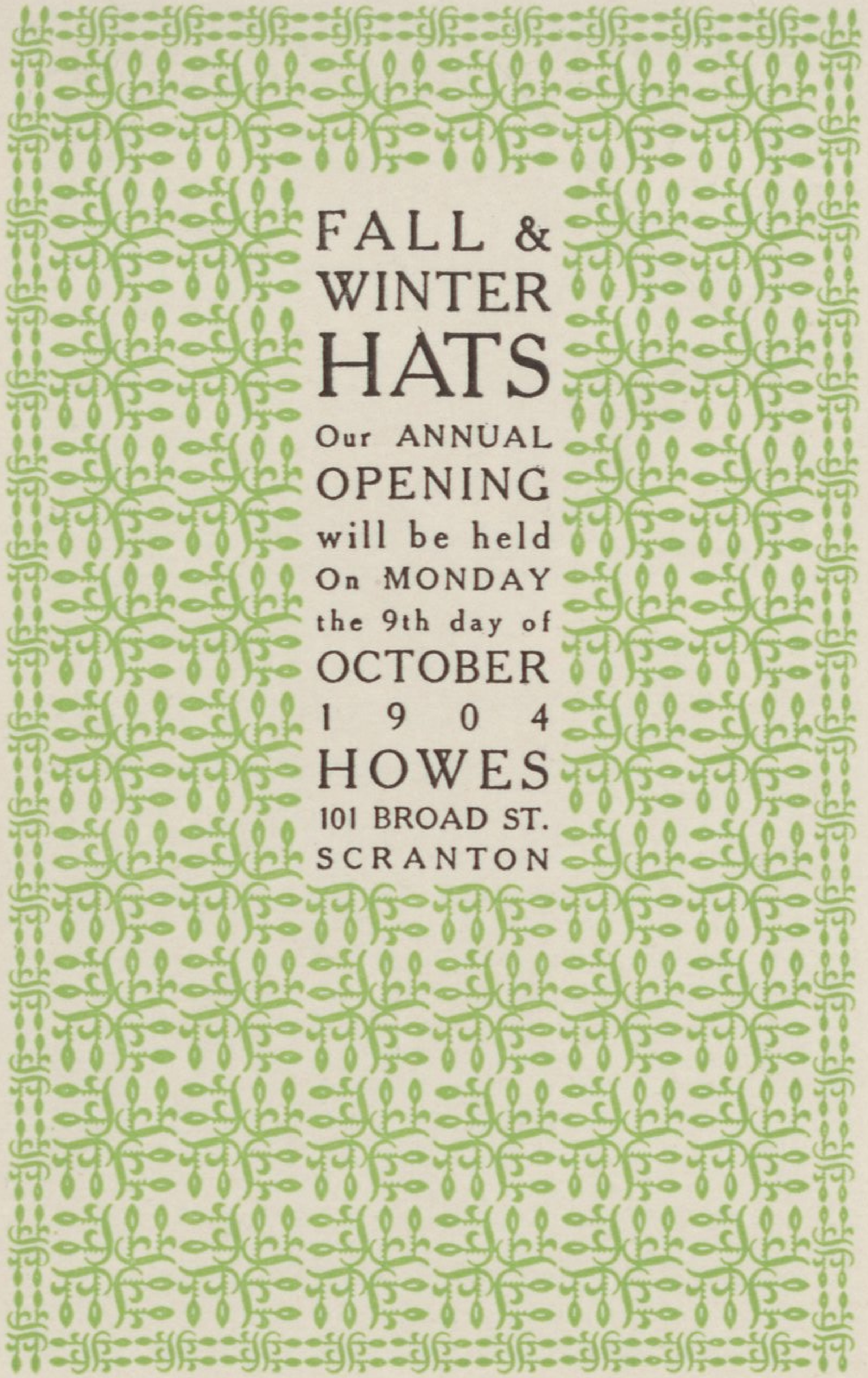

Will H. Bradley: Annonser

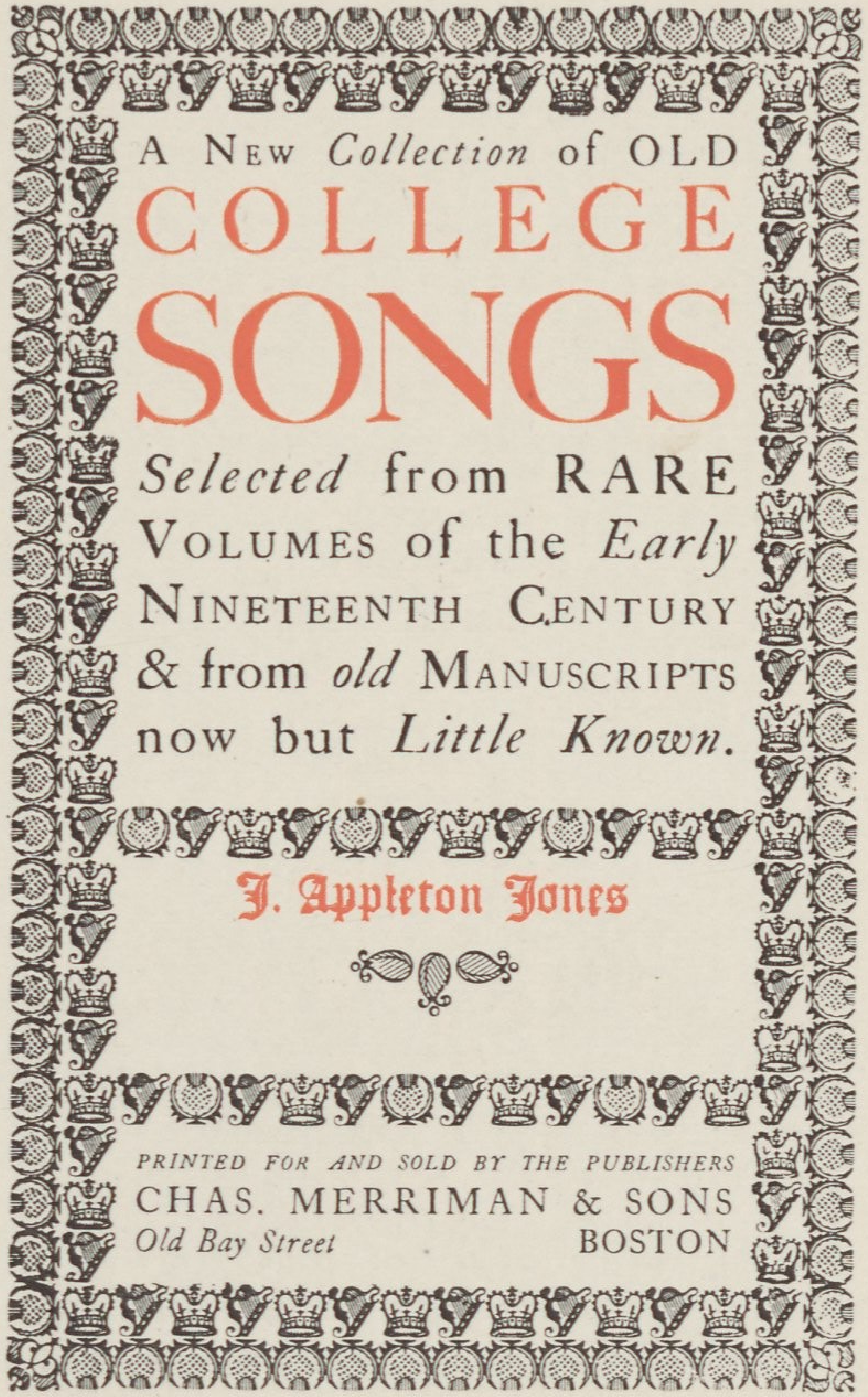

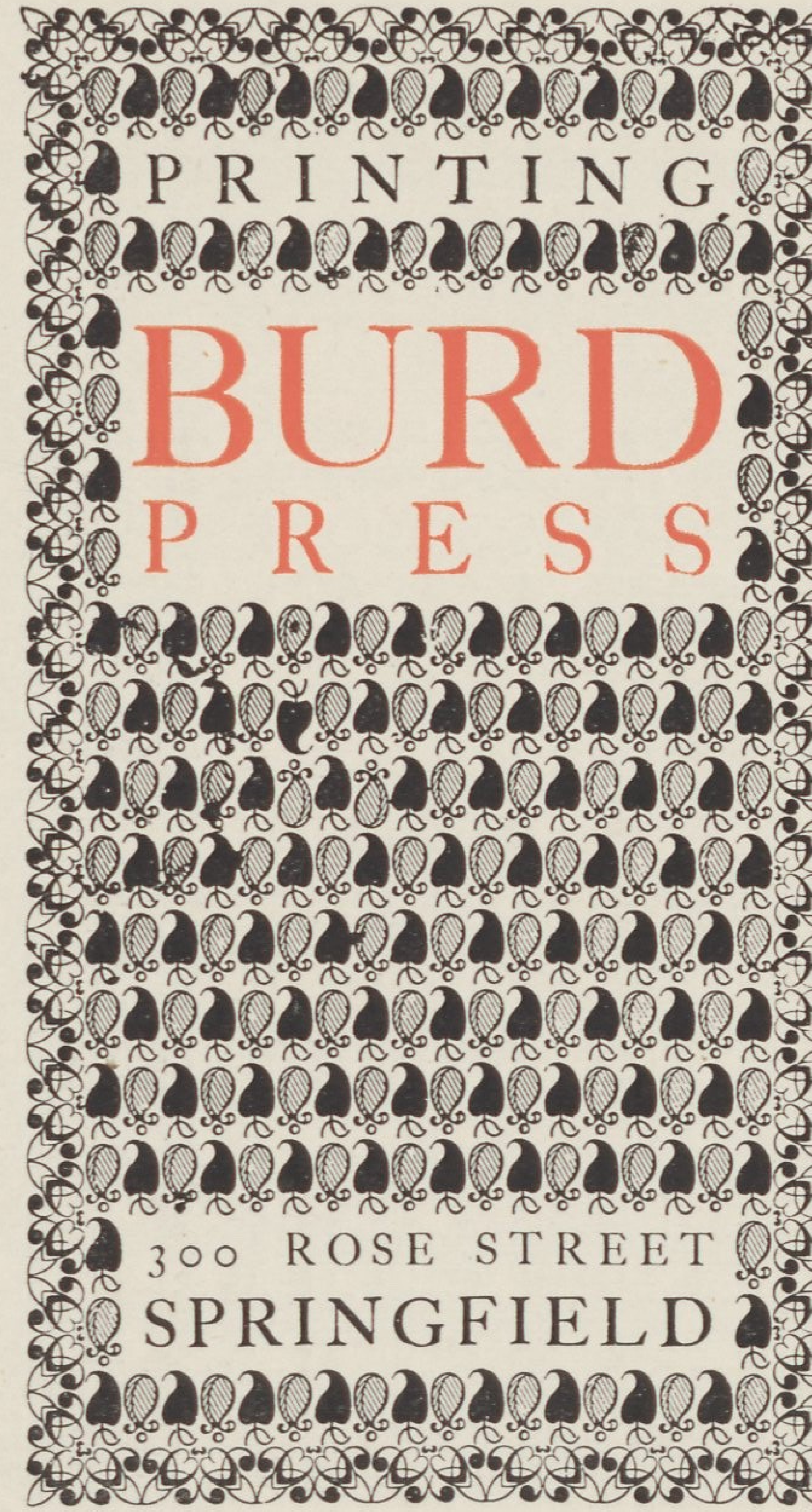
Will H. Bradley: Annonser

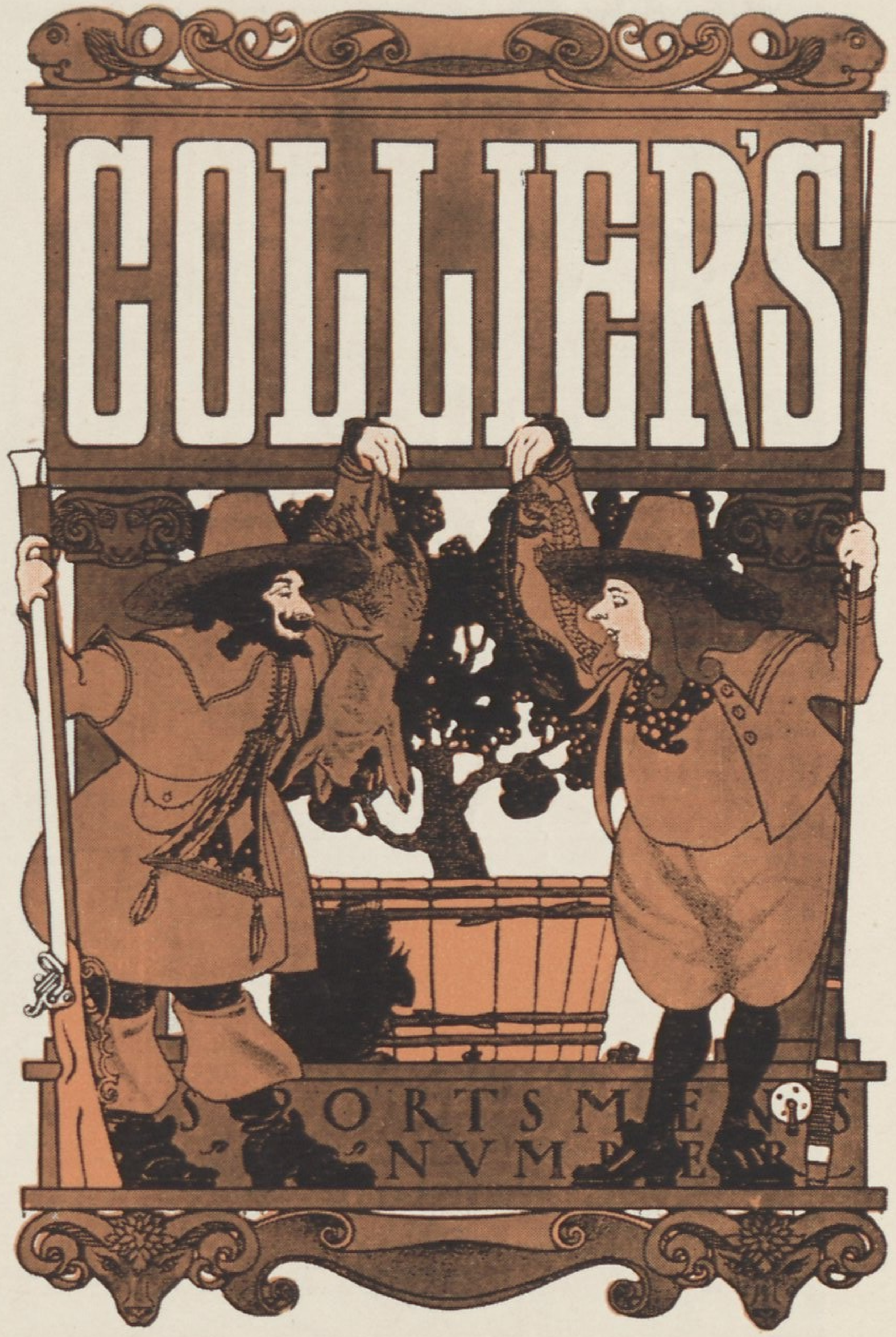
Will H. Bradley: Annonser

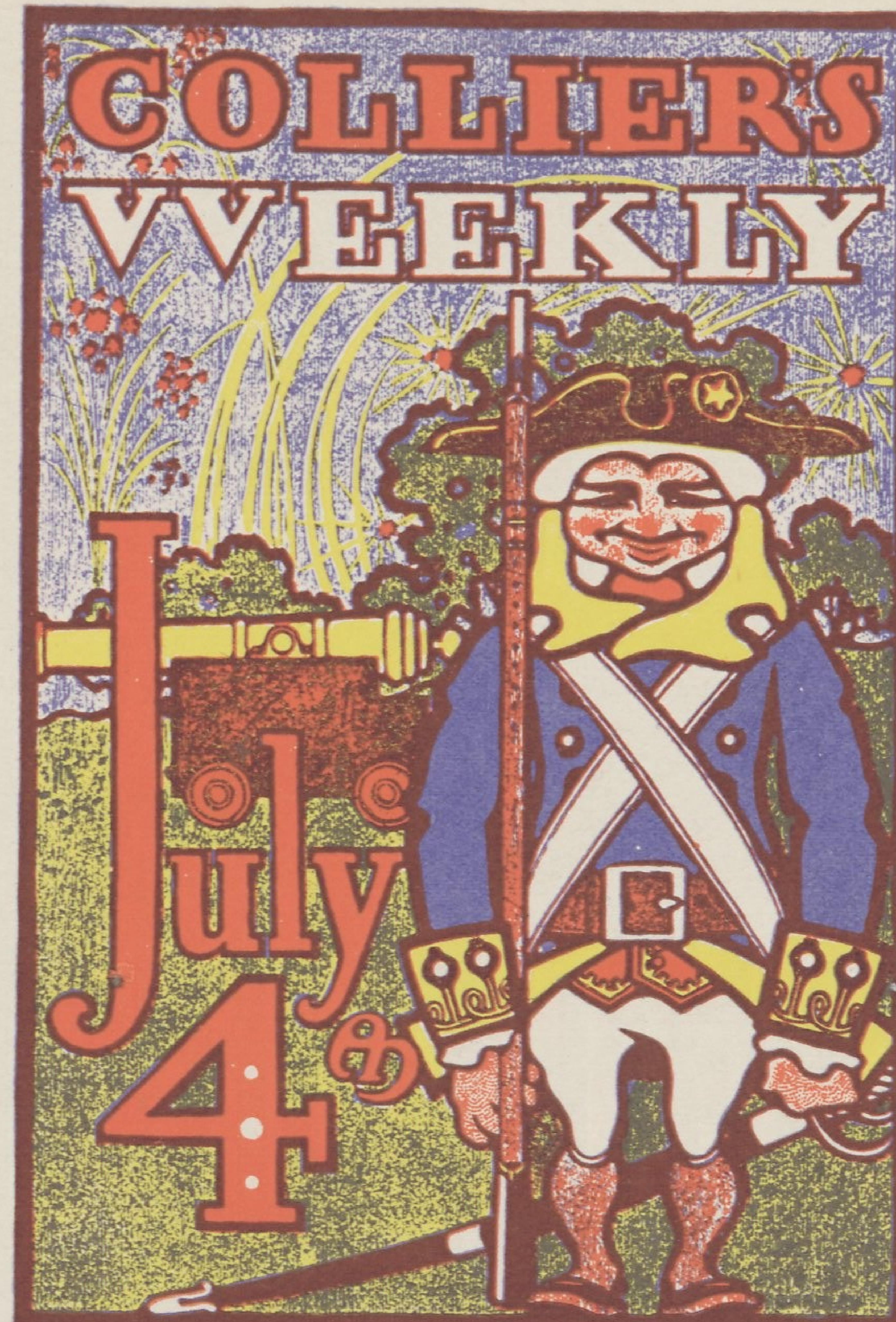
Will H. Bradley: Annonser

Will H. Bradley: Omslag

Will H. Bradley: Annons och omslag

Will H. Bradley: Tidskriftsvignett

Will H. Bradley: Tidskriftsvignett

Litet proportionslära

Af Carl Ernst Poeschel

När vi boktryckare kalla vårt yrke konstindustri, göra vi oss skyldiga till en skenbar öfverdrift på grund af sammanställningen med konstens höga begrepp. Likväl torde denna benämning vara fullt berättigad, om vi se den i belysningen af den moderna tidens åskådning och de två sista årtiondenas utveckling inom typografien. På 70⸗ och 80⸗talen skulle det ha varit alltför pretentiöst att kalla yrkena, i synnerhet gäller detta om vårt, för konstindustri, ty denna tid, då naturalismen dominerade i litteratur och bildande konst, hade — liksom naturalistiska epoker öfver hufvud taget — hvarken behof af eller känsla för det sköna i formen hos nödvändighets⸗ och konsumtionsartiklarna, till hvilka vi också måste räkna böcker och trycksaker. Först när en egen stil började arbeta sig fram inom de stora konsterna — ej minst inom byggnadskonsten — blef behofvet af i estetiskt hänseende tilltalande nödvändighetsartiklar kännbart. Smaken förfinades till den grad genom det dagliga umgänget med allt mer upphöjda och rena konstverk, att ett fult föremål verkade frånstötande, ja nästan som en förolämpning. Nu började konstnärerna att vända sin håg åt de praktiska yrkena och hjälpte — tyvärr ofta missförstådda — handtverkare och industriidkare först och främst att förstå skönheten i de rena tillämpningsformerna, som uppkommo ur deras teknik, och sedan att förbättra och försköna dessa. Med denna utveckling för ögonen och förutsatt att vi drifva vårt yrke i denna riktning, kunna vi för oss taga beteckningen konstindustri eller

boktryckarekonst i anspråk. Det är säkert ingen tillfällighet att den konstnär, som först öppnade ögonen på boktryckaren — William Morris — var arkitekt, ty förbindelsen mellan byggnadskonsten och typografien är så nära och betingelserna ofta så lika, att man — visserligen med någon oblyghet — vågar kalla typografien för byggnadskonstens dotter. Redan sättningstekniken är ett uppbyggande, sammansättande och sammanfogande af smådelar och stycken till ett helt med noggrannhet och logik liksom i arkitekturen. En sida äfventyras om en kvadrat faller bort liksom en fasad om en stödjande kvader felas. Det närmaste sammanhanget mellan de båda konsterna består emellertid af arbetet med förhållanden, och först det riktiga användandet af förhållanden gör båda till konster. På detta ställe vågar jag införa begreppet konst, ty den är konstnär, som förstår att genom ett skickligt afvägande af proportionerna åstadkomma ett mål, en helhet.

Hvad förstår man i allmänhet med proportioner både inom byggnadskonsten och typografien? Proportioner äro de enskilda delarnes förhållande till hvarandra och till det hela. I arkitekturen är det förhållandet mellan de skilda byggnadsdelarna, hela byggnaden och omgifningen; i typografien balanseringen af de olika satsdelarna och satsgrupperna i förhållande till hvarandra, satsbilden och den otryckta ytan. Hos båda är det fråga om matematiska förhållanden. De skilda byggnadsdelarna stå placerade enligt matematiska lagar, uppfyllande statiska och geometriska villkor och med uträknade afstånd från hvarandra samt hafva noggrannt betecknade storlekar och förhålla sig åter till byggnadens, höjdens, längdens och breddens utsträckningar enligt vissa lagar. Inom typografien äro smådelarnas förhållande till hvarandra redan hvad det yttre beträffar

ännu mera regelmässigt än inom byggnadskonsten, ty i det Didotska systemet, i hvilket den typografiska punkten gäller som enhet, stå delarna, äfven blindmaterielet, i för⸗hållanden till hvarandra som kunna uttryckas förmedelst siffror. Det återstår då förhållandet mellan den tryckta och otryckta ytan, d. v. s. förhållandet mellan de mate⸗matiskt reglerade satsdelarna och den till synes godtyck⸗ligt tilltagna marginalen. Men detta förhållande är långt ifrån godtyckligt, så fort det är riktigt. En god propor⸗tionering är alltid ovillkorligen matematiskt noggrann, hvilket framgår af goda böcker och trycksaker. Den hol⸗ländske arkitekten Berlage har fastställt att bl. a. renässan⸗sens bästa byggnadsverk äro konstruerade enligt cirkelns kvadratur och triangulatur och på grund af sin lätt kon⸗trollerbara regelbundenhet utöfva sin starka verkan på oss. Må det vara att det är gjordt med medveten afsikt eller uppkommet på grund af byggnadernas samtida tillkomst — säkert vågar man likväl påstå att Morris i Kelmscott Press och Emery Walker i Doves Press ej medvetet hafva kon⸗struerat sina förhållanden mellan den tryckta och otryckta ytan efter dessa grundsatser. Och likväl kan man i deras publikationer på flera ställen påvisa det matematiska för⸗hållandet, och detta är ju förklarligt nog, emedan den konstnärliga uppfattningen af proportioner omedvetet är matematiskt riktigt och arbetar enligt geometriska lagar.

Jag får ej glömma att erinra om en brist hos typografien jämfördt med byggnadskonsten. Arkitekturen arbetar med tre dimensioner, längd, bredd och höjd, under det att vi en⸗dast hafva att göra med längd och bredd, och vårt arbete därför mera liknar en fasadteckning än en byggnad. Lik⸗väl kunna vi trösta oss öfver frånvaron af den tredje di⸗mensionen så länge vi förstå att förståndigt handskas med

de tvänne som stå oss till buds. Efter det föregående kunde man antaga att alla boktryckare skulle lämna ifrån sig uteslutande goda, matematiskt noggranna arbeten grun=dade på det Didot'ska systemet. Tyvärr är detta ej för=hållandet, ty en verkligt god afvägning af proportionerna erfordrar icke minst en fin känsla för trycksakens ändamål, en riktig uppfattning af behofvet, som den skall fylla, kort och godt intelligens och smak.

Vi särskilja en profan och en monumental byggnads=konst; vi kunna likaledes tala om en profan och en monu=mental typografi. Lika väl som byggandet af en hyres=kasern ställer helt andra fordringar på arkitekten än rit=ningarna till en kyrka, så äro för boktryckaren förutsätt=ningarna för tryckandet af en skolbok helt andra än för utstyrseln af ett hedersdiplom. Trots detta kunna och måste begge vara väl gjorda. Den ofta uttalade invänd=ningen från mången boktryckare, att han ej kunde åstad=komma något vackert emedan hans uppdrag ej lämpade sig därför, talar endast emot honom själf, ej mot hans kun=der, ty därmed bevisar han blott sin oförmåga att äfven åt den obetydligaste sak kunna gifva dess rätta form.

Boktryckaren måste alltså först och främst förstå ända=målet, som hans beställda trycksak skall tjäna. Därefter måste han bestämma format, stilsort, papper, färger och blygsamt prydnadsmateriel om sådant ej kan undvikas, sedan bringa format, stil och dekorationer i sitt rätta för=hållande och af allt detta skapa ett smakfullt helt. Äfven om arbetets ändamål oftast ej ställer den erfarne tveksam, så kan det likväl trots detta som färdigt vara ytterst smak=löst. Flera påstå att god smak ej kan tillegnas och hafva helt säkert rätt hvad flera yrken beträffar, som erfordra dylik. Likväl tror jag att denna brist låter afhjälpa sig hos

konster och industrier, som arbeta med en sådan regel=mässighet som arkitekturen och typografien. En sträng uppfostran kan åstadkomma mycket om den anbringas på den plats där den mest behöfves nämligen hos den ledande boktryckaren, principalen eller faktorn och först sedan hos arbetaren och lärlingen. Mest framgångsrik skall utan tvif=vel en samvetsgrann själfuppfostran visa sig, som tänkande betraktar och jämför berömda konstnärers och mästares arbeten och öfvar en pröfvande och rättvis kritik öfver sitt yrkes skapelser utan att råka in i pedanteri, samt fram=förallt lär att förstå huru en sak icke skall göras.

Den negativa kritiken i synnerhet på de egna arbetena är oftast den bästa uppfostran, om den slutar med ett klart inseende af den rätta vägen. Lyckas detta boktryckaren, så kan han utan själföfverskattning kalla sitt yrke konst=industri.

Firman J. E. Buschmanns tryckarmärken

Paul Buschmann

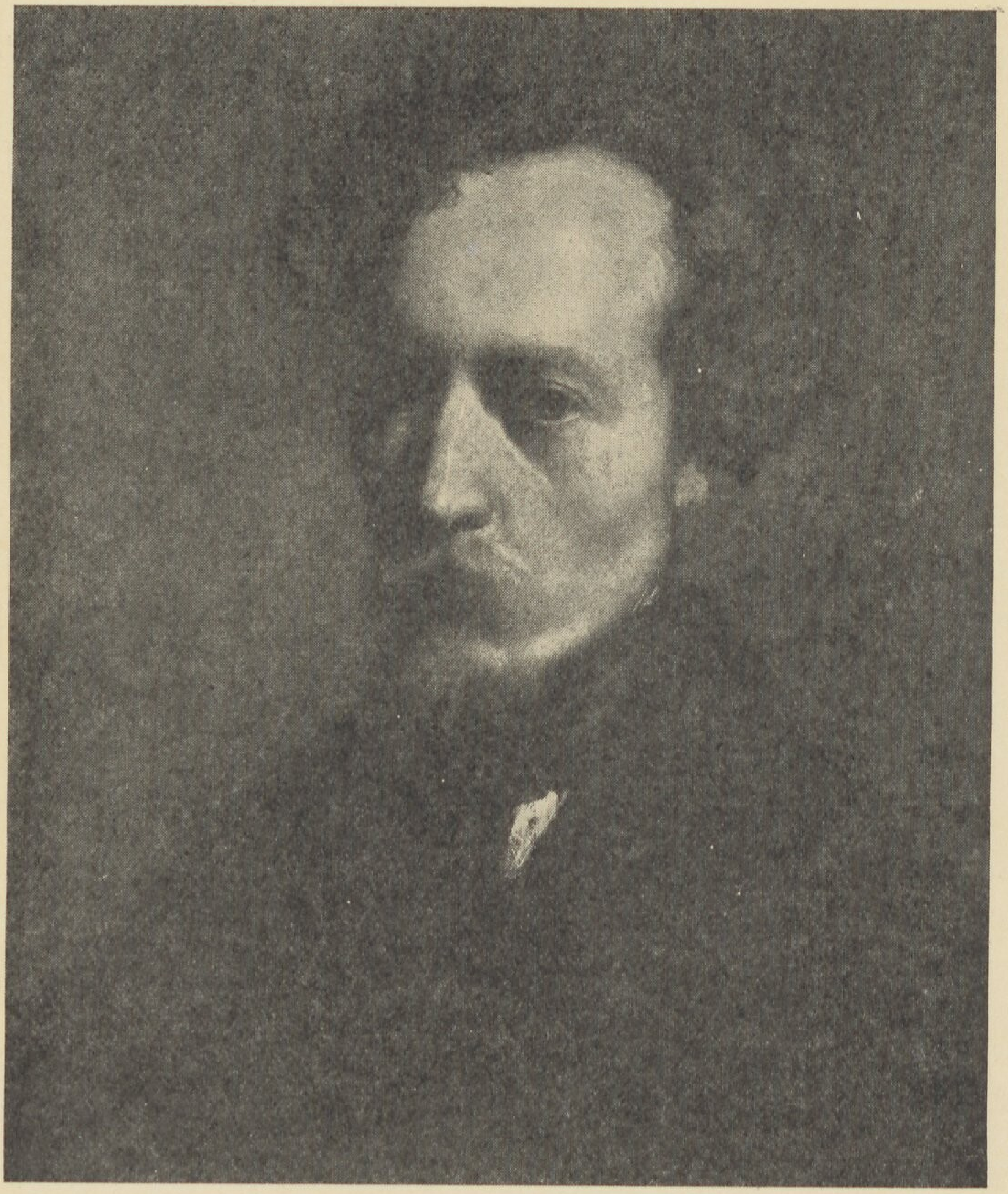
Af Emmanuel de Bom

Paul Buschmann, chef för firman J. E. Buschmann i Antwerpen, har med rätta gjort sig bekant som en skicklig och erfaren fackman. De flamländska orden: »Allt hvad en Buschmann sår, växer för landet», har han gjort väl kända äfven långt utanför våra gränser. Hade Buschmann medfödt sinne för måttfullhet, för vördnadsfullt fasthållande vid traditionen och hvad erfarenheten lärt honom, så väckte han ej mindre aktning genom sin varma tillgifvenhet för sitt boktryckarekall. Buschmann var stolt öfver att vara boktryckare.

Af sin fader, J. E. Buschmann, hade han ärft sitt yrke tillika med kärleken till detta. Redan före 1866, alltså innan han fyllt 20 år (han var född den 1 januari 1846), hade han i dennes tryckeri lärt känna de berömda förebilder, som visat honom den väg han sedan skulle komma att vandra.

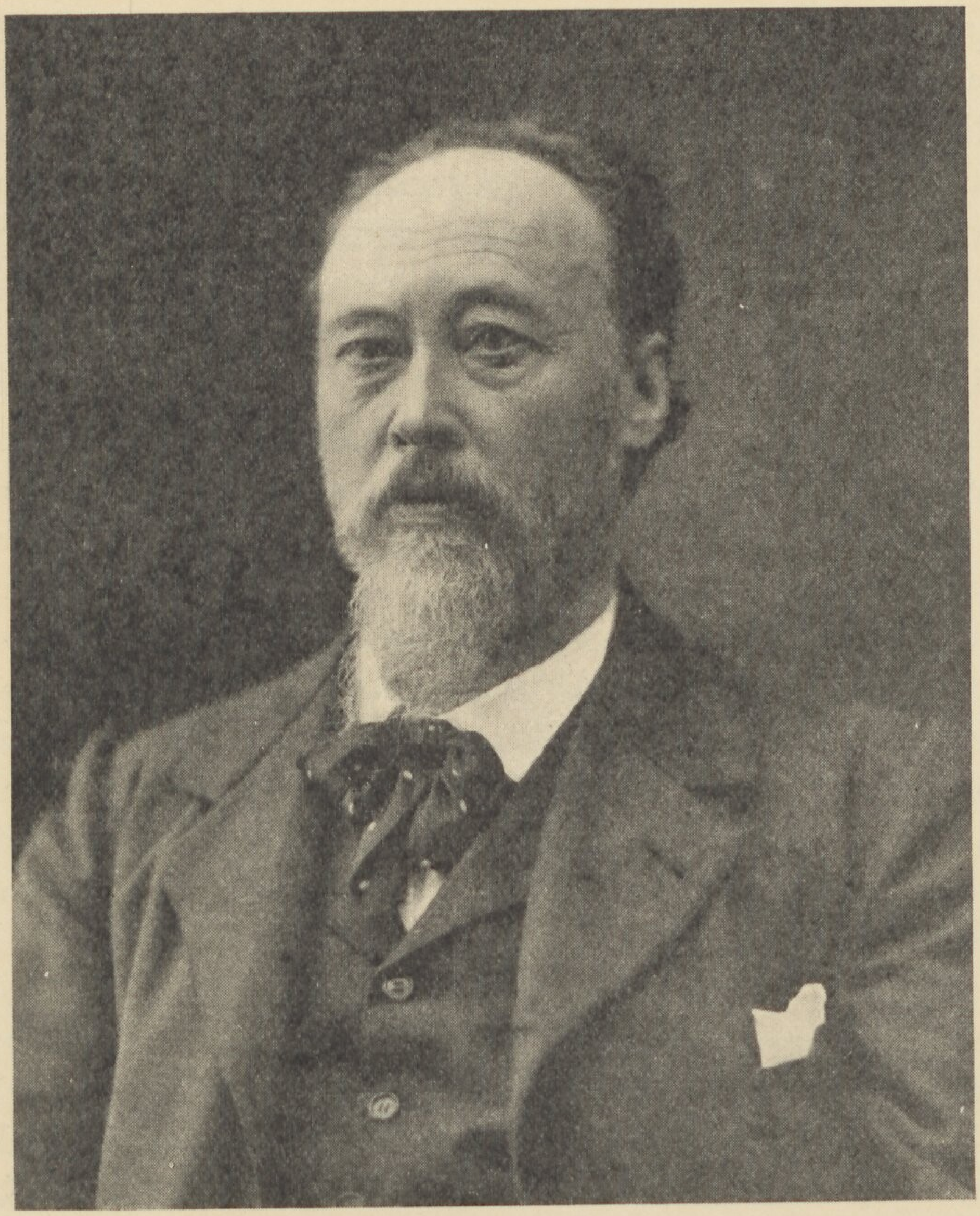
Firmans grundläggare, Joseph Ernest Buschmann, Pauls fader, var en ovanlig man. Under ett helt kort lif — han dog vid 39 års ålder — har han planlagt och utfört mycket arbete.

Hans hemort var en liten by, Sept Fontaines (i församlingen Eich) i landskapet Luxemburg. Han var blott några månader, då hans föräldrar 1815 flyttade till Antwerpen. Efter skolstudier i Luxemburg begaf han sig, 15 år gammal, till Paris, där han blef »bachelier ès lettres» och vid 18 års ålder lärare i fransk litteraturhistoria vid Lycée national de France. 21 år gammal grundade han

Joseph Ernest Buschmann. Efter oljemålning

där en tidskrift, Revue du Nord, och tog del i den ro=
mantiska rörelsen inom litteraturen, till dess han efter att
1838 ha återvändt till Antwerpen utgaf två dikthäften:
L'Écuelle et la Besace och Rameaux. 1840 följde en
minnesskrift, P. P. Rubens. 1845 utgaf han tillsammans
med bibliotekarien F. H. Mertens Papebrochius' Annales

Paul Buschmann d. ä. Efter fotografi

Antwerpienses. 1846 kallades J. E. Buschmann till korre- sponderande ledamot af belgiska Akademien, afdelningen för de sköna konsterna, och han skref som inledning till detta samfunds skrifter redogörelser för förfaringssätten vid litografi och fotografi. Hans förnämsta lifsverk var emellertid upprättandet af sitt tryckeri 1842. Den stän-

diga omsorgen om tryckeriet var utan tvifvel till skada för skalden i honom och bidrog äfven att föra honom i en förtidig graf. Tryckeriet är emellertid det af hans verk som öfverleft honom, ett verk som fortsatts af hans söner Paul och Gustaaf och sedan af hans sonsöner med allt större kunskap och smak och med aldrig svikande intresse.

Ja, denne J. E. Buschmann var i sanning ingen vanlig människa. Jag har här framför mig en liten bok, daterad juli 1843, med följande titel: »Spécimen des principaux caractères de l'imprimerie J. E. Buschmann», 2:a upplagan, på titelbladet försedd med ett förträffligt träsnitt, föreställande tryckare i arbete vid prässen. »Anvers, marché aux Boeufs 1182.» En sådan upplaga var vid denna tid sannolikt något dittills osedt i Antwerpen och skulle äfven hädanefter förblifva så. Boktryckaren hade försett sin för boktryckerikonstens historia här i landet mycket intressanta lilla bok med ett par inledningssidor, hvarur jag anför följande rader, som så tydligt belysa mannens företagsamhet och målmedvetenhet:

»Om ... det tillätes mig att här angifva — mindre som framhållande af ett fullbordadt faktum än som förhoppning om ett mål att nå — en af de grundtankar som ledt mig vid anläggandet af ett tryckeri i tämligen stor skala, skulle jag säga, att ändamålet därmed icke vore fullständigt nådt i mina ögon, förrän den senaste utvecklingen gifvit det en verksamhet, som ej kan vara alldeles utan betydelse för det fortsatta undanrödjandet af ett af de förnämsta hindren för uppkomsten af en nationallitteratur i Belgien, de två språk som talas i landet som dubbelt uttryck för den säregna karaktär som utan tvifvel skall utmärka den en dag.»

Meningen är något lång och föga formskön, men man känner att skaldens ideella syn öfvergått till industriidkaren:

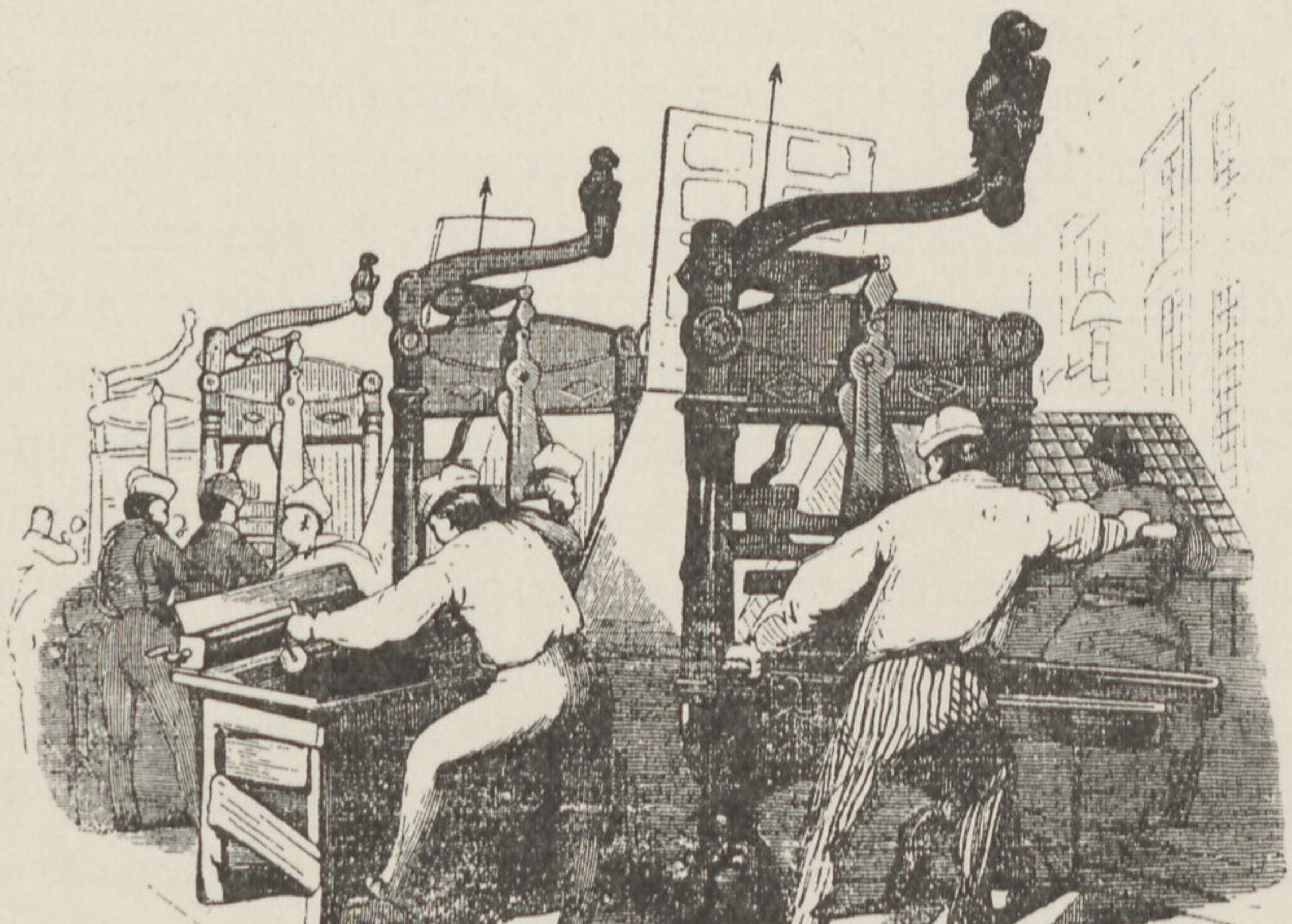
hans tryckeri skulle arbeta för utvecklingen af »national-litteraturen» på det ena af landets två språk (som han här förutsade!). Hvar finner man ännu boktryckare, som vid utgifvandet af en samling typer skulle tänka på en sådan sak som »uppkomsten af en nationallitteratur». Och hvad som är ännu bättre: dessa ord gingo i uppfyllelse, den gamle Buschmann har verkligen på sin tid genom sina upplagor och sitt omsorgsfulla tryck utöfvat ett inflytande till det goda på vår unga litteraturs uppblomstring.

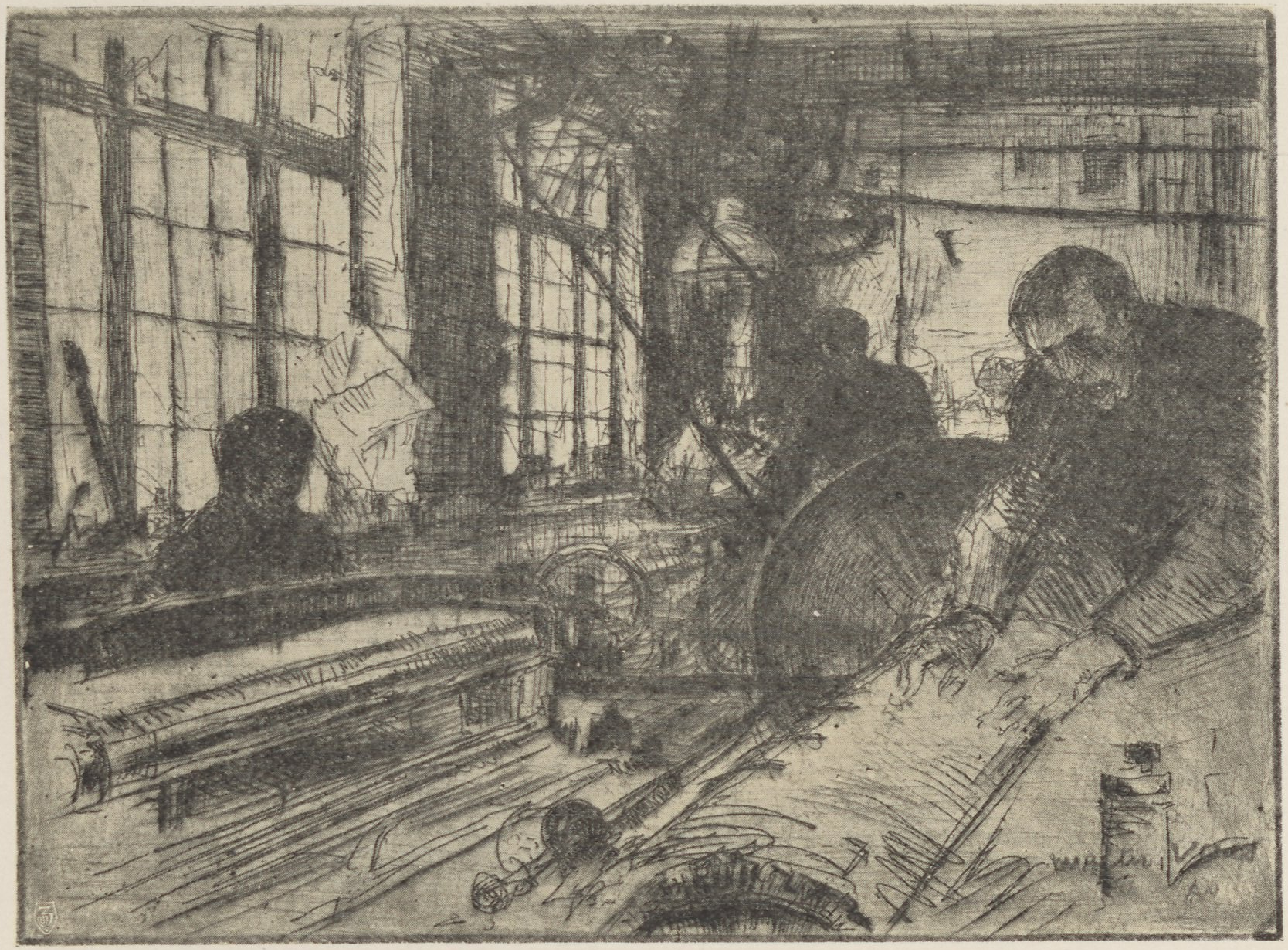
Då jag här talat något utförligt om Paul Buschmanns fader, är det ej endast emedan han är grundläggaren af firman Buschmann, utan äfven emedan hans ande alltid förblifvit lefvande och verksam hos hans efterträdare. T. o. m. något af faderns konstnärliga läggning har gått i arf till sonen. Äfven Paul Buschmann skref gärna ner sina tankar öfver sitt yrke och t. o. m. öfver bildande konst. Han samlade mer eller mindre i hemlighet på taflor, kopparstick och träsnitt, etsningar o. s. v.

Den bästa bild jag kan ge af denna verksamhet är att räkna upp några af de förnämsta arbeten som tryckts hos firman Buschmann. Jag inleder uppräkningen med titlarna på de verk som tryckeriets grundläggare låtit se dagens ljus. På en teknisk värdesättning af dessa upplagor vågar jag mig icke. I allmänhet kan man säga att Buschmanns verk äro utmärkande för eller få sin särprägel af den tid, i hvilken de frambragts. Originalupplagorna af Conscience utmärka sig ofta genom goda illustrationer, bl. a. af den kände träsnidaren Browne. Firmans senaste verk, tidskriften »Onze Kunst» m. fl., kunna tryggt jämföras med det bästa vi känna från utlandet. Den nya följden af »Van Nu en Straks» tryckes äfven på Buschmanns pressar under öfverinseende af redaktionen och målaren Victor Hagsman,

som tecknat initialerna och utsirningarna, hvilka Paul Buschmann därefter skurit i trä.

Den af Pol de Mont inspirerade praktupplagan Dat Liedeken van here Halewijn, illustrerad af Charles Doudelet, är väl firmans mest kända konstverk. I min tanke är det framför allt Doudelets arkaistiskt=bysantinska konst, som ger det dess karaktär. Med Pol de Monts Iris har Buschmann, som själf tecknade utstyrseln till denna tjocka lunta, ej gjort vidare lycka. Hur härmed än må vara, han har vågat något, velat något, och om vi också få vänta ännu betydelsefullare arbeten af vår inhemska boktryckarekonst, må dock ingalunda en uppskattande hyllning frånkännas den anspråkslöst i sin vrå arbetande såningsmannen med det bekanta boktryckaremärket. Paul Buschmann var en samvetsgrann, trohjärtad arbetare, hvars minne skall hållas i tillbörlig ära af dem som kännt honom själf eller som känna hans verk.

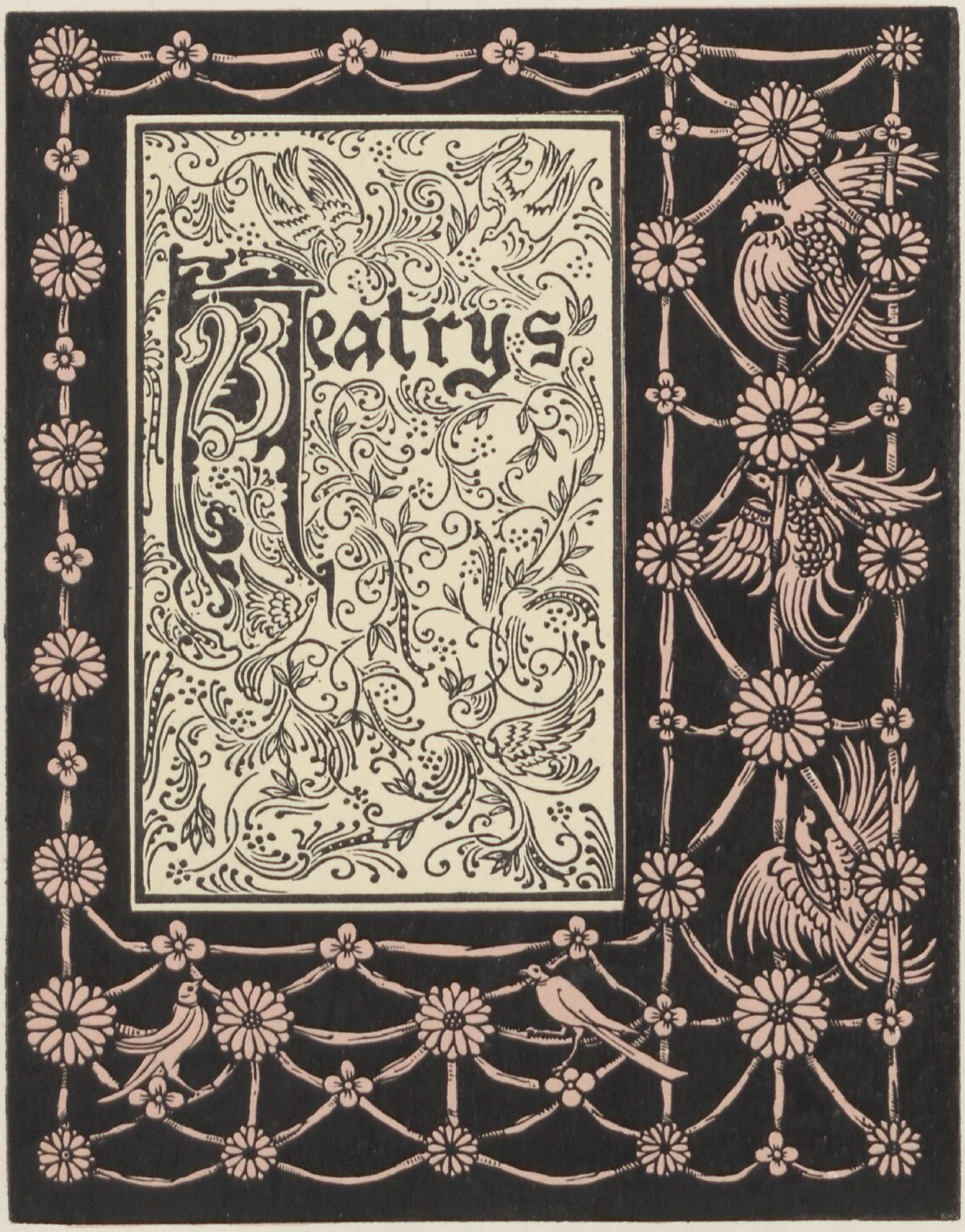

Interiör från J. E. Buschmanns tryckeri. Efter radering af Walter Vaes

Uppslag ur »Beatrys». Illustrerad

af Ch. Doudelet. Träsnitt

Proeve van Druk en Illustratie.

Uppslag ur »Dat Liedeken van here

Spécimen des Illustrations et de l'Impression.

Dat Liedeken

van here Halewijn/

Here Halewijn ſanc een liedekijn/
Al wie dat hoerde/ wouder bi ſijn.

Ende dat vernam een conincs kint/
Herde ſcoene ende ſere bemint.

Si ghinc al voer haren vader ſtaen :
„Och vader/ mach ic naer Halewijn gaen ?"

„O neen/ mine dochter/ neen/ ghi niet/
Die daer gaen en keeren niet."

Si ghinc al voer hare moeder ſtaen :
„Och moeder/ mach ic naer Halewijn gaen ?"

„O neen/ mine dochter/ neen/ ghi niet/
Die daer gaen en keeren niet."

Halewijn.» Illustrerad af Ch. Doudelet

Omslag till »Onze Kunst» af H. P. Berlage

Den förlorade sonen. Nationalmuseum. Trefärgstryck efter oljemålning af *G. von Rosen*

Wald. Zachrissons Reproduktionsatelier, Göteborg och Stockholm

Strøtanker om typografiens fremtid

Af Emil Selmar

I snart en menneskealder har bogelskere trindt om i verden udfoldet en betydelig agitation i tale, skrift og praktisk foregang med det formaal for øje, at søge det samlede bog⸗haandværks ydelser løftet op i et andet og højere kunstnerisk plan end det, fagenes udøvere i lange tider har følt sig tilfredsstillede ved. For typografiens vedkommende staar de alvorlige og uegennyttige oplys⸗ningsbestræbelsers reelle udbytte imidlertid ikke i et blot nogenlunde rimeligt forhold til agitationens ihærdighed og tidens længde, og den gammeldags solide haandværkstek⸗nik, som det galdt dels at bevare dels at udvikle i forstan⸗dig retning, gaar des værre vedblivende og hurtigere end før sin opløsning imøde. Aarsagerne til de nedslaaende resultater er tilsyneladende af højst forskellig art, men ved nøjere at granske de enkelte forhold, der trækker typo⸗grafiens frembringelser nedefter, vil man finde, at de alle staar i en vis forbindelse med det konkurrencemorads, i hvilket bogtrykkerstanden i fuldt saa høj grad som andre haandværks udøvere er ført ud paa og stadig synker dybere i. Ved kortsynet politik og mangelfuld forstaaelse af, at ubrødeligt sammenhold i alle faglige anliggender er enhver fagfælles simple skyldighed, er det netop i den sidste menneskealder lykkedes en ny klasse stræbere af parasiternes orden at bore sig ind mellem bogtrykkere og forbrugere af tryksager for merkantile øjemed, og det er i disse stræberes virksomhed den nuværende fordærvelses dybeste aarsag maa søges. Papirhandlere og omløbende

agenter udsuger faget økonomisk og teknisk for de saa=kaldte accidensarbejders vedkommende, og forlæggerne udnytter i den egentlige bogproduktion paa lignende maade bogtrykkernes mangel paa modstandskraft overfor økono=misk pres, og arbejder ret ofte endda med disses kapital. Det er snyltere, der uhindret faar lov til at udnytte et fag, som i sig selv ejer naturlige betingelser for at kunne holde konkurrencen indenfor rimelige grænser. Medens nær=gaaende indgreb i de forretningsmæssige afsætningsfor=hold for alle andre haandværksfags vedkommende næppe lader sig holde helt ude, fordi en stol altid og overalt er en brugelig stol og en ildrager altid og overalt en brugelig ildrager, uanset om genstandene har set lyset i Frankrig eller Kina eller de er udførte af en tysker eller en hottentot, er noget tilsvarende langt fra tilfældet ved det skrevne ords overførelse i tryk ad typografisk vej. Betydningen af ty=pografiens frembringelser hviler først og fremmest paa et enkelt sprog, dens virkekreds bevæger sig indenfor en be=stemt national grænse og overførelsen i typesats maa af praktiske grunde udføres af individer, som nøje er inde i det givne sprogs ejendommeligheder. Disse for typo=grafien særegne forhold indsnævrer vel i betydelig grad grænserne for produktionens afsætningsomraade, men til gengæld vil det ikke være aldeles haabløst at tænke paa at hindre konkurrencens udarten, saafremt fagets udøvere indenfor et bestemt samfund kan blive enige om at optræde i fællesskab. Men en saadan enighed lader sig imidlertid i vore dage ikke opnaa ad frivillighedens vej, og da bog=trykkernes faglige organisationer modsat typografernes mangler ufejlbarlige midler til at tvinge ukollegiale stands=fæller ind under foreningstugt, har den foran nævnte na=turlige fordel ingen praktisk værdi.

For idealisterne, der har viet tid og kræfter paa at højne typografiens kunstneriske plan, staar det nu klart, at ad de gamle veje kan bestræbelsernes udbytte ikke ventes at blive mere end en ringe forhaling af det tidspunkt, da faget som haandværk gaar *ad incitas redactus.* Det er nu hævet over enhver tvivl, at arbejdet er begyndt ved den fejle ende. Ud= sigterne til kunstnerisk fremgang indenfor faget vil først blive lyse, naar der atter er skabt økonomisk og teknisk handlefrihed for bogtrykkerne, men disse selvfølgelige til= stande vil kun kunne erhverves ved at sætte mellemhand= lerne tilbage til den plads ved døren, som tilkommer dem. Da bogtrykkernes faglige organisationer er for svage til selv at kunne bestride dette arbejde, og typografernes orga= nisationer, saaledes som de indre forhold i faget er udartet, fra naturlige forbundsfæller er blevne til fjender, maa frem= tidsudsigterne anses for haabløse. Typografiens gradvise forvandling fra ædelt haandværk til traditionsløs fabriks= virksomhed vil fremdeles gaa sin støtte gang.

Fig. 1. Annons med vignett af Hajduk. I

Annonsens betydelse

Af Anselm Hartog

Denna artikel handlar om en sak, som blifvit lika nödvändig för nutidsmänniskan som tvål, bröd, tändstickor, strumpor eller dyl. Antagligen har hvarje bildad människa en gång satt in en annons för att anställa en jungfru, göra sina varor bekanta, meddela ett barns födelse, sälja en tomt eller återfå något borttappadt. Ty annonserna hafva blifvit synnerligen populära. Man intresserar sig antingen på grund af medfödd nyfikenhet eller utprägladt affärssinne för andras önskningar, behof och bekymmer — liksom de flesta människor egentligen alldeles för litet bry sig om sig själfva — och finner alltid en underhållande och omväxlande lektyr i annonserna. Köpmannen läser annonserna för att se hvad hans konkurrent vill lancera eller för att söka en ung man till sitt kontor. Husmodern tittar först på familjenotiserna och sedan om tillgången på tjänsteandar är god; sonen i huset läser med förkärlek giftermålsannonserna, och husets unga dotter har ett stort intresse för de anonyma annonserna, i hvilka förälskade herrar bedja obekanta damer om ett återseende.

Så är förhållandet i alla kulturländer, och likaså förtjänas i allmänhet mera pengar på annonser än på enbart tryckerirörelse.

På grund häraf verkar det så mycket mera egendomligt att de flesta boktryckare visa så litet intresse för annonserna. Då man betänker, att i hela världen nästan lika mycket pengar gifvas ut för annonser som för trycksaker, skall man finna det begripligt att jag vågar rikta fackvärl-

dens uppmärksamhet på denna viktiga faktor i det moderna affärslifvet.

Annonsens historia är ej gammal; ej heller kan man afvinna den något större intresse. Därför vill jag blott helt kort omnämna att de första offentliga annonserna publicerades 1633 i Paris, 1652 i London och 1680 i Hamburg.

Utan annonser kan i våra dagar ingen tidning eller tidskrift existera; hos alla slag af tryckalster utfylles hvarje ledig plats af annonser. Man finner annonser i böcker, på pappersservietter ja t. o. m. på papper som användes till helt andra ändamål. Annonserna äro våra trogna följeslagare från vaggan till grafven och äro för förläggarna det dagliga brödet.

Nu till tekniken.

Huru det går med annonsmanuskriptet veta vi ju alla. På annonskontoret lämnas en liten lapp med några rader på. Annonsmottagaren bestämmer därpå antalet rader (emedan kunden vill veta huru mycket han skall betala) och sedan vandrar manuskriptet till sätteriet. Sättaren väljer nu stilsorter efter egen smak, hans sidokamrat likaledes, och så uppstår den kulturföreteelse vi kalla annons.

Annonsören, som oftast ej har en aning om sättning, skrifver det som han vill ha offentliggjort, understryker ett och annat, som synes honom viktigt, två eller tre gånger, och när han nästa dag öppnar sin tidning blir han förvånad öfver att hans annons har ett sådant utseende. Mestadels har han väntat sig något annat, hvad vet han ej själf. Vi skola nästan alltid finna att annonsörerna begå det felet att de ägna för liten omsorg åt huru allmänheten skall uppfatta deras annons. Det är en mycket svår konst att så affatta texten, att den formligen suggererar publiken, och det finns i alla länder t. o. m. stora firmor som aldrig kunna

lära detta. Den som alltså vill annonsera med framgång måste välja text och utstyrsel så att publiken ovillkorligen tvingas att dröja vid hans annons.

Huru detta blir möjligt skola vi undersöka längre fram.

Jag skulle vilja göra hrr boktryckare och förläggare uppmärksamma på vikten af verkligt god annonssättning och dito utstyrsel, ty det är ju klart att man hellre annonserar i en tidning, där annonserna på grund af sin öfverskådlighet bättre komma till sin rätt och sålunda bli mera lästa. Mången förläggare har genom att inse sanningen häraf öfverflyglat sin konkurrent och man kunde draga fram åtskilliga eklatanta exempel härpå, om icke förläggaresynpunkten skulle föra oss för långt från ämnet.

Om man vid uppgörandet af sina annonser blir hjälpt af en förfaren fackman, så skall man finna att man har mycket mer nöje af dem och nästa gång ånyo vänder sig till samma ställe. Genom att lägga ned mera fackkunskap och intresse på annonsafdelningen kan man lättare fästa en större kundkrets vid sitt blad.

Naturligtvis kan man invända att om alla annonser blifva originellt och frappant satta, så står man kvar på samma fläck, att ingen annons skiljer sig från de andra, och sålunda med all klokhet och omsorg intet vore vunnet. Dessa herrar kan jag lugna; ty de skickliga sättarna äro sällsynta, de medelmåttiga undvika de gröfsta felen — men de dåliga sörja tillräckligt för omväxling. Och så länge vi ej hafva uteslutande mycket kunnigt folk i våra anstalter, behöfva vi ej frukta den väl utförda annonsen.

Men vi äro ju ej blott hänvisade till sättaren, utan äfven tecknaren kan tagas i anspråk. Utvecklingen skrider långsamt framåt och det fria ordet gör sig gällande äfven i annonserna. Och detta är ju förklarligt nog, ty storannon-

sören vill naturligtvis ej göra verkan af sin annons bero=ende af förmågan hos sättaren i Norrköping, München eller Haarlem, utan han vänder sig följaktligen till en firma, som levererar honom en flott tecknad annons, som sedan på galvanisk väg kan mångdubblas och synas i alla de tid=ningar som önskas.

Härigenom är alltså en ny æra inledd på annonsutstyr=selns område, som för kommande tiders annonsväsen blir af största betydelse.

Låtom oss alltså först närmare skärskåda satsannonsen och sedan öfvergå till kliché=annonsen.

De satta annonserna äro egentligen fula öfver hela värl=den med undantag för Amerika. Där har man kommit till den värdefulla insikten att äfven den minsta annons kom=mer till sin rätt om den sättes precis som en stor. Här slår ingen fet rad ihjäl en annan och färghållningen är lika för alla. New York Herald har åstadkommit det bästa på detta område, och därför omnämner jag dess annonser först. Den som t. ex. söker anställning som bokhållare läser alla annonserna härom för att se hvad som passar honom bäst. I Europa däremot faller den bokhållareannons mest i ögo=nen, som är satt med de fetaste typerna. De mindre feta eller enklare bokhållare=ansökningarna beaktas mindre trots det att deras upphofsmän hafva betalt lika mycket som man=nen med den feta stilen (fig. 2).

Äfven i England (se exempel ur Times, fig. 3) står man på den amerikanska ståndpunkten och gynnar alla lika.

De illustrerade annonserna i New York Herald äro så väl afvägda, att de icke störa hvarandra. Alla afbildningar och stora rader bestå blott af konturer, och exemplen visa tyd=ligt hur hvarje annons bibehåller sin helhetsverkan (figg. 4 o. 5).

FOURTEEN EAST SIXTIETH ST.

Opposite the Metropolitan Club and overlooking Central Park.
Apartments, Furnished and Unfurnished.
Now Leasing for Fall.
Eager & Babcock.

HOTEL ABERDEEN,
WEST 32D STREET,
BETWEEN 5TH AV. AND BROADWAY.
Exclusive surroundings, with complete service in all details.
Attractive Suites and superior accommodations for transients.
Spacious Apartments, one room and bath to eight rooms and four baths.
Furnished or unfurnished, on lease.
D. P. HATHAWAY, Manager.

NEW AMSTERDAM
COR. 4TH AV. AND 21ST ST.

Single Rooms, use of bath.	$1.00 up
Double Rooms, use of bath.	$2.00 up
Single Rooms, with private bath.	$2.00 up
Double Rooms, with private bath.	$2.50 up

Special rates to permanent guests. Cuisine and service unexcelled; moderate prices; running water in every room.
E. COYNE & CO., PROPS.; C. E. HARRIS, MGR.

MODERN, FIREPROOF, QUIET.
—MONTICELLO—
35, 37 West 64th st., just off Broadway.
Take 6th or 9th "L," also subway to 66th st.
CATERING TO FAMILIES AND BACHELORS.
Restaurant, club breakfast, table d'hote lunch and dinner, also a la carte, at moderate prices.

Large Room (for 1 or 2) private bath	$2 per day $12 weekly
2 Room Suite, private bath, for 2 persons..	$2.50 $3 daily $16 to $18 w'kly
Bachelor Rooms, use of bath	$1.50 per day $8 & $9 weekly

'Phone, 1390—Col. J. A. JEPSON, Mgr.

Hotels BONTA and NARRAGANSETT
Broadway, 93d to 94th St.
UNDER HOTEL BONTA MANAGEMENT.
Fireproof. Special Residential Hotels for families and transient guests. Two blocks from Riverside Drive and Central Park.
SUBWAY EXPRESS STATION 96TH ST.
Beautifully furnished Suites of one, two and three rooms, with bath, by day, week or month.
RESTAURANT EUROPEAN PLAN.
A. K. BONTA, Proprietor.

Hotel
WELLINGTON
7th Av. and 55th St.
Furnished and Unfurnished Apartments to rent, with bath and shower.
Special rates to permanent guests.
J. F. Champlin, Mgr.
Also Proprietor Ocean House, Watch Hill, R. I.

HOTEL MELBOURNE,
Madison av. and 92d st.
Overlooking Central Park.
FAMILY AND TRANSIENT HOTEL.
Rooms and bath, $10 per week and up; parlor, bedroom and bath, $15 per week and up; parlor, two bedrooms and bath, $20 per week and up; restaurant a la carte and American plan.
BOYCE AND HATFIELD.

HOTEL CECIL,
118TH ST. AND ST. NICHOLAS AV.
Absolutely Modern Fireproof Hotel.
Suites of two rooms and bath, $10 to $18 per week
including meals for 2 persons, $25 to $35 per week
Single rooms............$1.00 to $1.50 per day
Room and bath..........$1.50 to $2.00 per day
Two rooms and bath.....$2.00 to $3.00 per day
Telephone, 890—Morningside. LEWIS F. FAAS.

HOTEL GANOGA, 35 East 27th st. (opposite Madison Square Garden).—Note location; call and see offerings; prices will astonish you.

HOTEL GANOGA, 35 East 27th st. (opposite Madison Square Garden).—Note location; call and see offerings; prices will astonish you.

HOTEL GANOGA, 35 East 27th st. (opposite Madison Square Garden).—Note location; call and see offerings; prices will astonish you.

Hotels and Restaurants—25c. line Sunday; 20c. line Daily. Double Price for Display Type and Cuts. Ask about weekly scale rate.

THE
BROZTELL
A NEW FIREPROOF HOTEL,
AT 5TH AV. AND 27TH ST.
ONE BLOCK FROM MADISON SQ. GARDEN.
ONE BLOCK FROM BROADWAY.
100 Rooms, with bath, $2.00 per day.
100 Rooms, with bath, $2.50 per day.
50 Rooms, with bath, $3.00 per day.
Parlor, Bedroom, bath, $5.00 per day.
Large Parlor Bedroom and bath, Southern Exposure, $30, $35 and $40 per week.
FRANK A. BROBST.

HOTEL
GREGORIAN
42 WEST 35TH ST.,
Between 5th av. and Herald square.
This elegant hotel most centrally located in the theatre and shopping district—catering to nice people—has superior accommodations to offer at moderate rates.
Rooms $2 per day; with bath, $2.50 to $3.
Suites, $4 to $8.
WM. F. INGOLD, MGR.

HOTEL BRISTOL
122-124 West 49th st., near Broadway.
Near Subway and Elevated Stations.
Refined and Homelike Fireproof Hotel, Redecorated.
Rooms, with running water, $1 per day up.
Rooms, with private bath, $1.50 per day up.
Parlor, Bedroom and Bath, $2.50 per day up.
HATHAWAY & TAYLOR, Managers.

ST. PAUL HOTEL
60TH ST., CORNER COLUMBUS AVENUE.
One block from Central Park, subway, 6th and 9th av. "L" stations; all surface cars pass or transfer to the hotel.
NEW, ABSOLUTELY FIREPROOF.
100 Rooms, use of bath............$1.00 per day
150 Rooms, private bath...........$1.50 per day
Suites, parlor, bedroom, bath....$2.50 and upward
BY THE WEEK, $6.00, $9.00 AND $14.00.
JOHN W. WHEATON, Proprietor.
Telephone, 2906—Columbus.

HOTEL NEWTON,
Broadway, between 94th and 95th sts.
HIGH CLASS FAMILY HOTEL.
AMERICAN PLAN.
APARTMENTS, FURNISHED AND UNFURNISHED.
ONE TO THREE ROOMS, WITH BATH.
V. R. HUMPHREY, MANAGER.

Marbury Hall
164 AND 166 WEST 74TH ST.
An absolutely fireproof hotel; one, two or more Rooms, with bath; parties desiring a comfortable home are invited to inspect our house; one very attractive 3 room Apartment, with 2 baths.
C. E. SEFTON, Proprietor.

TO SUBLET,
from April 1 to October 1, at ½ yearly rate; the most desirable four room and two bath, corner Apartment in
HOTEL LEONORI,
MADISON AV. AND 63D ST.

GILSEY HOUSE
BROADWAY AND 29TH ST.
SINGLE ROOMS, $1; DOUBLE ROOMS, $2.
Parlor, Bedroom and Bath, $8 per day up.
LARGE SAMPLE ROOM FOR SALESMEN.
WEEKLY RATES. JOHN H. FIFE CO.

Travellers' Co. (Hotel Directory), 20 West 34th st.
Boston, Mass. (opp. Terminal Sta.)...Hotel Essex
Boston, Mass....................United States Hotel
Winchester, Eng., nr. Cathedral......Royal Hotel

HOTEL IRVING,
26 Gramercy Park.
20th, Near Broadway.
New York's Most Homelike Hotel.
Catering to a patronage of the highest class at reasonable rates.
1, 2, 3 Rooms and Bath, furnished or unfurnished.
AMERICAN AND EUROPEAN PLANS.

HOTEL GANOGA, 35 East 27th st. (opposite Madison Square Garden).—Note location; call and see offerings; prices will astonish you.

Hotels and Restaurants—25c. line Sunday; 20c. line Daily. Double Price for Display Type and Cuts. Ask about weekly scale rate.

Fig. 2. Hotellannonser ur New York Herald

THE TIMES (WEEKLY EDITION) circulates in every part of Great Britain and the Colonies. It is the best medium for obtaining a good situation either at home or abroad. Two lines, 1s.; each additional line, 6d.—Classified Advt. Manager, The Times (Weekly Edition), Printing-house-square, E.C.

GOVERNESSES AND COMPANIONS.

COMPANION-GOVERNESS REQUIRED, for four foreign children; must be able to speak French; £50.—Norah Beresford, 2, York-place, Baker-street (Agent).

LADY (young) REQUIRED as COMPANION, temporarily; two in family; three servants; £20.—Norah Beresford, 2, York-place, Baker-street (Agent).

TRAVEL COMPANION desired by young clergyman, two or three months. Medical missionary preferred. All expenses paid.—M.A., Bathampton Vicarage, Bath.

SCHOLASTIC AGENCIES.

ABROAD VACANCIES.—(Egypt), part of year spent in France and Switzerland, boy six, girl nine; (Belgium), consul's family; prepare boy eight for school, £30; (Germany), two girls, £24.—Hooper's, 13, Regent-street, London. Other vacancies; no booking fees; stamp. Estabd. 1881.

ASSISTANT MISTRESSES (English and Foreign, Senior and Junior) WANTED for good schools; salaries £25 to £120; list of vacancies will be sent to candidates on application.—Address, Griffiths, Smith, Powell and Smith, School Agents (Est. 1833), 34, Bedford-street, Strand, London.

SCHOLASTIC.—WANTED, CLASSICAL, MATHEMATICAL, SCIENCE, and FORM MASTERS (Senior and Junior) for important secondary and other Schools. Liberal salaries. A list of appointments on application. State all details and enclose testimonials.—Address Griffiths, Smith, Powell and Smith, Tutorial Agents, 34, Bedford-street, Strand. (Est. 1833.)

THE LADIES' GUILD (under Royal patronage), 10, George-street, Hanover-square, London, W., RECOMMENDS best SCHOOLS for Girls, finishing or junior, also for Boys. Governess student France; ditto Germany. T., 6006 Gerrard.

CHAUFFEURS AND COACHMEN.

GARDENER-CHAUFFEUR WANTED; willing to be generally useful.—Write, stating age, experience, and wages, living out, to C., Grove-hill House, The Grove, Denmark hill, S.E.

YOUNG GERMAN, age 22, desires POST in ENGLAND; shorthand-typist; book-keeping; pretty good English; six years with Berlin branches of English houses (shop fittings and shop fronts); small salary to start wanted.—Address to A. Nisch, Friesenstr. 26, Berlin.

ABROAD or ENGLAND.—As LADY NURSE; experienced with infants; devoted to children; good needlewoman (cut out); perambulator, uniform.—4259N., Hooper's, 13, Regent-street, London. Many others; particulars free.

NORTH GERMAN LADY (officer's daughter), 30 years, highly recommended, eight years in last post, seeks RE-ENGAGEMENT; all English subjects; good French (abroad); needlework and elementary music; understands children's health.—Fräulein H. P. A., 25, Old Elvet, Durham.

NORAH BERESFORD, AGENT for SUPPLYING, free of all charge, LADY HOUSEKEEPERS, MANAGERESSES, COMPANIONS, SECRETARIES, GOVERNESSES, and NURSERY GOVERNESSES.—2, York-place, Baker-street. Telephone, 2466 Paddington.

GOVERNESSES AND COMPANIONS

EXPERIENCED GOVERNESS; recommended by Bishop of M. (five years); thorough English, brilliant music; fluent languages (diplomés), advanced singing (Shakespeare); exceptional teacher; £100.—Miss Stephens, Delmore, Ingatestone.

ENGLISH FINISHING GOVERNESS; age 40; French, German; excellent music, singing, and violin, drawing and painting; 15 years' reference; salary £30 to £40.—B.1370, Norah Beresford, 2, York-place, Baker-street (Agent). Telephone, 2466 Padd. No fees to employers.

LADY RECOMMENDS SWISS GOVERNESS; 26; French and German; very trustworthy and conscientious can teach English to young children; disengaged; salary £30.—Apply Mrs. Horan, Holbrook Hall, Derby.

NURSERY GOVERNESS; age 37; salary £25 to £30, elementary French and German; music; young children preferred.—B.1399, Norah Beresford, 2, York-place, Baker-street (Agent). Telephone, 2466 Paddington. No fees to employers.

HOUSEKEEPER or GOVERNESS-HOUSEKEEPER.—Lady, domesticated, educated, musical, desires POST; excellent references.—L. B., 10, Commercial-street, Hereford.

LADY-HOUSEKEEPER or COMPANION to lady or gentleman; domesticated; good refs.—Write W., care of Plumstead's Library, Burnt Ash-road, Lee, Kent, S.E.

Fig. 3. Typiska annonser ur Times

Annonserna i de amerikanska och engelska magasinen och veckotidskrifterna kunna tjäna som förebilder för hela världen och ett fåtal exempel äro helt säkert tillräckliga för att öfvertyga läsaren om att de i fråga om elegans och formskönhet äro oöfverträffade. I Europas södra länder äro tidningsannonserna nästan fullständigt undanträngda af den i kolossal utsträckning rådande gatu-affischeringen, och på grund häraf bjuda de oss ytterst litet af intresse. Som ett kuriosum visar jag några spanska satsannonser (fig. 6) och franska annonsklichéer (fig. 7). Sättningen är f. ö. miserabel i franska och italienska tidningar.

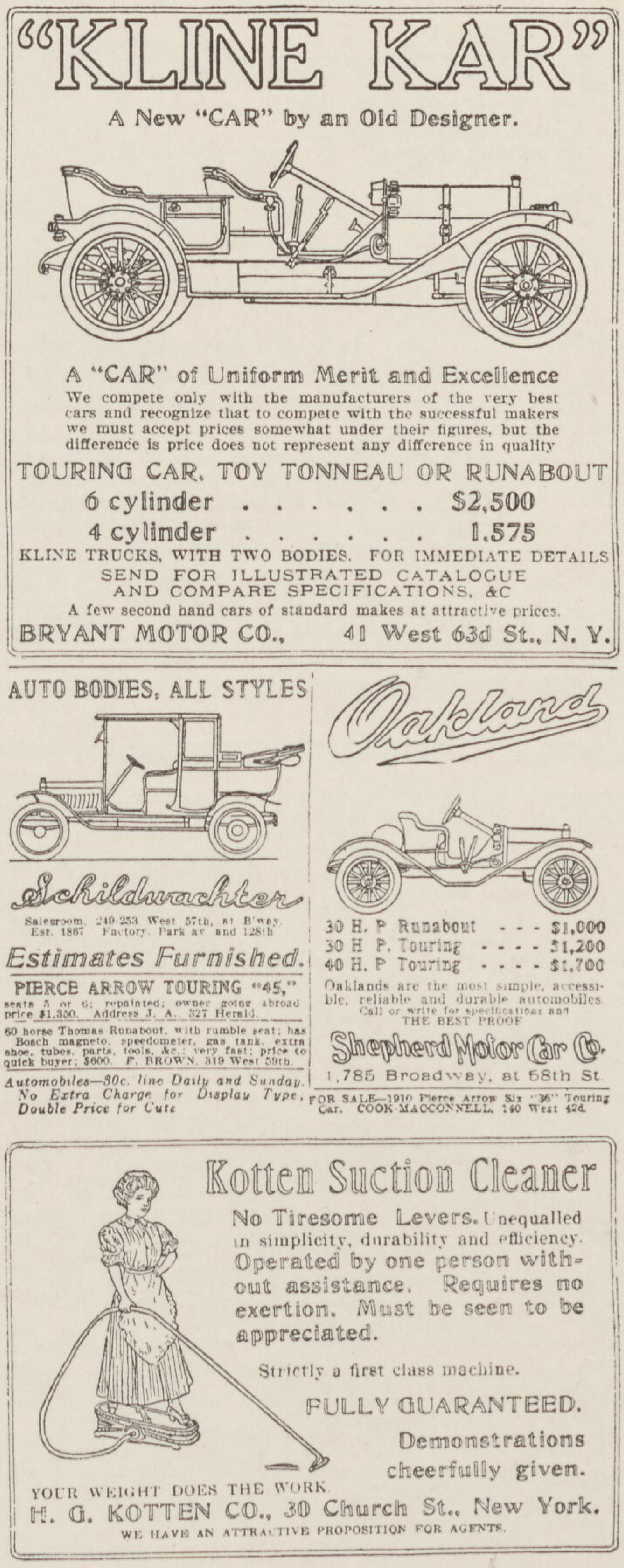

Fig. 4. Illustrerade annonser ur New York Herald

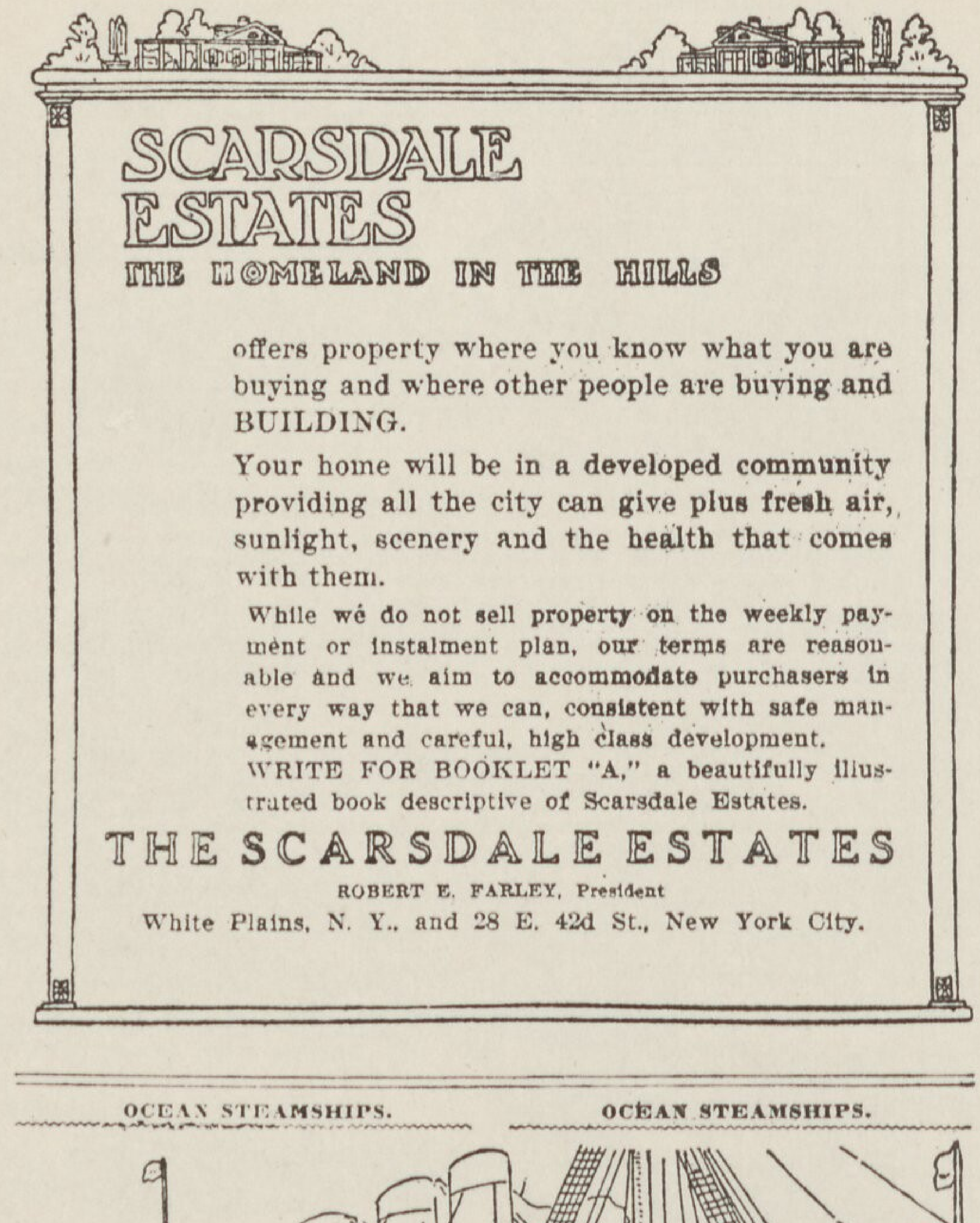

Fig. 5. Illustrerade annonser ur New York Herald

Trespassa-se com boa armação com ou sem fazendas, barata. R. S. Paulo 45, se diz.

Rapariga precisa-se para todo o serviço. R. Ilha do Pico, 23, 3.° D. (á Estephania).

Rapariga

Precisa-se para creanças. R. Paschoal de Mello, 88, 2.° D.

Senhora offerece-se para dama de companhia de senhora ou creanças em casa rica. Carta á R. Retrozeiros 147, a V. L.

Costureiras

De modista precisam-se. Avenida da Liberdade, 82, 3.°

Alfaiate precisa-se de costureiras, rua Formosa, Bairro do Seculo, 3.° andar, porta, 62.

Rapaz para mercearia offerece-se com 5 annos de pratica, boas informações, Rua das Olarias, 103.

Mobilia e oleados e casa de jantar boa, estylo Renascença, vendem-se, rua d'Alegria, 19. 2.°, da 1 ás 5 da tarde.

Rapariga

Precisa-se até 15 annos para voltas. Rua dos Poyaes de S. Bento, 75, loja.

Saleta independente, mobilada aluga-se a cavalheiro. R. Renato Baptista 12, 3.° D.

COZINHEIRA

Offerece-se. Rua dos Anjos, 150, loja

Alfaiate

Officiaes e costureiras, precisam-se que trabalhem com perfeição. R. S. Francisco de Paula, 41.

Casa precisa-se já devoluto, com 6 divisões, proximo do Rocio, até réis 90$000. Resposta a W. B., Rua do Conselheiro Pedro Franco, 95, 1.°, Esq.

Ama offerece-se para crear em casa. R. dos An-

Carvoaria e vinhos. Toma-se de trespasse em bom local e que seja bastante afreguezada. Resposta á agencia de annuncios, rua dos Retrozeiros, 147, ás iniciaes Z. O.

2.° andar, 5 casas, 24$000; 3.° andar, 4 casas, 15$000 réis, a mezes com fiador, a mesma renda. Já estão devoluto. R. Sabino de Sousa, A M R. 1.°

Rapaz chegado da provincia offerece-se para todo o serviço. R. da Procissão, 54, 1.°

Ama de 1.° leite chegada da provincia, offerece-se, Rua Bemformoso, 180.

Jeune Anglaise arrivée de l'angleterre donne des leçons d'anglais à prix modéré. M. A. M. n.° 118.

Alfaiate. Aprendiz ou aprendiza precisa-se. R. da Atalaya, 128, 2.° Esquerdo

COZINHEIRA

Offerece-se a dias ou effectivo, sabe bem da sua arte e dá boas informações. R. Formosa, 234-236.

Vende-se

Um carro para doente e 2 palmoiras, camelias e differentes catos. Tambem se vende um cão perdigueiro. Rua da Arrabida, 17.

Recebe-se mensalmente 10$000 para cima, comida com asseio. Rua do Duque, 4, 1.°

Marçano

Precisa-se com bastante pratica de mercearia e fiador. R. de S. Francisco de Paula, 69 a 75.

EMPREGADO

Com pratica de penhores, precisa-se que dê fiador. Carta a este jornal ao n.° 135.

Hem particular com pouco uso e até 24 H. P., prompto pagamento. Carta agencia d'annuncios. R. do Ouro, 30, a E. 1855.

Rapariga de 16 a 18 annos precisa-se com informações para senhora só, casa capaz. R. Particular, J A L 1.° D. Campolide.

Casa

Com quintal subarrenda-se. R. Bemformoso, 112, se diz.

Ama de primeiro leite, da provincia offerece-se. R. Renato Baptista, 9, 2.° D

Mulher a dias offerece-se, dá abonações. R. S. Lourenço, 12, r/c.

Cozinheira offerece-se, boas informações. R. dos Douradores. 142

Rapariga

Precisa-se de 17 annos para cima, creanças e voltas, que dê abonações. T. Nova de S. Domingos, 9, 3.° E.

Rapariga

Offerece-se chegada da provincia, 17 annos de edade e dá referencias, para casa de marido e mulher ou pouca familia. Ordenado 2$000 réis. R. de S. Bento, 101, 2.° D.

Mulher a dias offerece-se, sabe bem de cozinha. R. do Arco a S. Mamede, 17, r/c.

Cozinheira offerece-se e dá abonações. Largo da Oliveirinha, n.° 3.

ALFAIATE

Precisa-se de meio official, rua do Duque, 27, 4.°

Aprendiza para chapeus precisa-se, rua do Carrião, n.° 11, 3.° E.

Rapaz

Offerece-se para casa particular, edade, 12 annos, sabendo lêr. Diz-se na rua dos Cor-

Precisa-se preferre-se da provincia. R. S. Roque, 100, 3.° E.

CRIADA

Offerece-se para todo o serviço, casa de pouca familia. Travessa da Larangeira, 19, 1.° D., á Bica.

Criada a dias precisa-se, abonações Rua dos Mouros, 53, 3.°

Criada offerece-se uma chegada da provincia para casa de senhora e marido ou pouca familia. R. do Principe, Alcantara, 1. 3.° andar.

Criada offerece-se para serviço de fóra, dá boas informações e tambem deseja uma casa boa. 214, R. dos Anjos, cave, E.

Criada offerece-se todo serviço. R. da Procissão, 74 e 7

Criada offerece-se para fóra ou cozinha. R. de D. Estephania, 204, 4.° E.

Criada precisa-se para casa de senhora e menino. R. do Passadiço, 46-C, 3.° E.

Criada de meia edade offerece-se a dias ou effectiva, para pouca familia, todo serviço. T. de Santa Gertrudes, 18 r/c.

Criadito até 14 annos, para recados e voltas precisa-se. Campo Sant'Anna, 131, 2.°

Criado

Offerece-se para consultorio, alfaiataria, porteiro ou ajudante de meza, dá referencias. C. do Carmo, 17.

Criada offerece-se da provincia para serviço de fóra R. Campo d'Ourique, 17.

Criada offerece-se para todo o serviço, dá boas abonações. R. do Diario de Noticias 138, 1.°

Criada

Precisa-se para servi-

Fig. 6. Annonser ur en spansk tidning

Fig. 7. Franska annonser

I Skandinavien däremot börjar man numera att upp=skatta annonsens verkningar. Sverige har börjat slå in på rätt väg, ehuru man ännu ej ser många egna skapelser, utan det mesta tycks vara lån från England och Amerika. De svenska boktryckarna hafva kanske någon hum om sats=verkan — men hvad de hittills åstadkommit verkar helt barnsligt och försöken att göra något bättre ligga ännu i sin linda (fig. 8). Guldsmedsaktiebolagets annons (fig. 9), som ser ut som mejslad i metall, är ett lyckadt undantag.

Holland är ett konservativt land, och dess boktryckare följa ej med sin tid. Man kan omöjligt skilja sig från de gamla stilarna, och därför kan man få se sådana hårresande sats=arbeten som fig. 10. De bättre utstyrda annonskliché=erna hafva alla det felet att hvarje tomrum är utfylldt. Det är en egen stil, som man ej återfinner i något annat land, en stil utan sinnrikhet, utan någon idé, som blott faller i

Eleganta

Vårpaletåer

och

Kostymer.

Stort, vackert urval till extra låga priser.

Gustaf Södergvist,

24 Nybrogatan 24.

Specialaffär för Herrskrädderi och färdiga Kläder.

All annonserings

innersta innebörd är att skapa nya behof hos allmänhetn. Fordringarna på lifvet ökas därvid och civilisatoinen tvingas framåt. För tjugu år sedan tänkte ingen människa i Sverge på att köpa skrifmaskiner, och nu är skrifmaskinen för en affärsman lika nödvändig som hans skrifbord.

Om ni nu är den lycklige uppfinnaren eller försäljaren af en praktisk och nyttig sak, som allmänheten skulle sätta värde på, vore det dumt, om Ni lugnt väntade, tills dess man kom och sökte Eder. Nej, *skapa behofvet:* annonsera i Dagens Nyheter och låt allmänheten veta, att den behöfver Eder sak. Då skördar Ni frukterna af Edert pioneringsarbete, och i affärslifvet lönar det sig att vara pioniär.

Fig. 8. Svenska annonser

Fig. 9. Svensk guldsmedsannons

Fig. 10. Holländsk annons

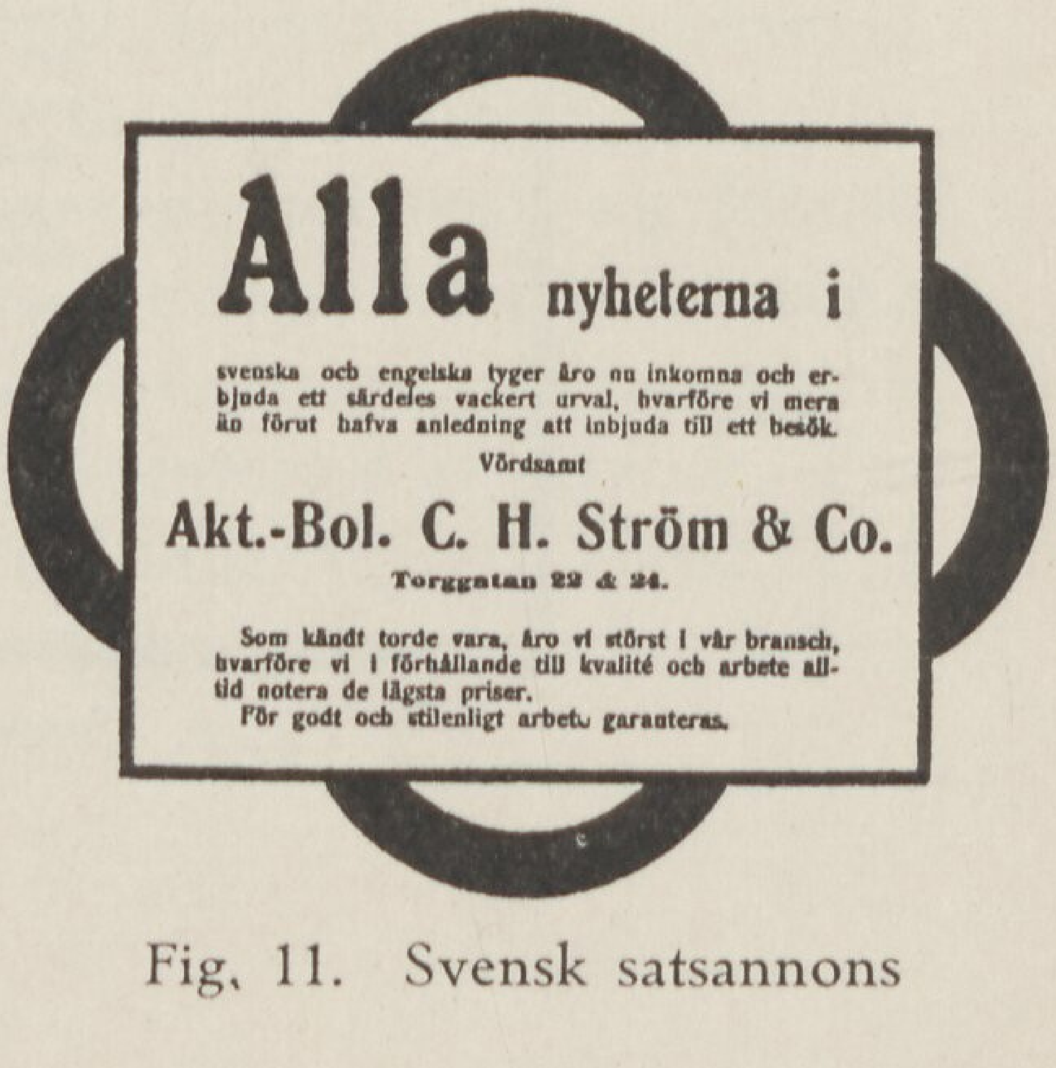

Fig. 11. Svensk satsannons

ögonen därför att de vanliga satsannonserna visa så tunga och klumpiga rader och sakna hvarje skymt af ytindelning.

I Tyskland har på detta specialområde en formlig kapp=löpning ägt rum; särskildt efter kriget 1870—71 tog annons=väsendet rask fart. I hela landet rådde ett starkt uppsving, och hvar och en ville hastigt blifva rik. Annonsen visade sig vara ett utmärkt medel för att göra sin vara bekant, och när publiceringstanken så småningom vann anklang annonserade man mer och mer. I början blefvo annon=serna lästa äfven då de voro illa satta. Men snart intogo annonserna allt större plats i tidningarna och då måste man söka att göra dem bemärkta i den stora mängden. Först sökte man nå detta mål genom att använda skugg=linjer och upptäckte sedan det, som verkar bäst af allt: den fria ytan. Emellertid blefvo annonspriserna högre — en följd af tidningarnas ständigt ökade upplagor — och därför gestaltade sig de tomma ytorna alltför kostsamma. Till följd häraf började man se sig om efter andra medel för att ernå en god effekt. Naturligtvis kommo foto= och autotypier härvidlag väl till pass, i synnerhet som de lämna annonsören och boktryckaren fritt spelrum. För att ännu mer utnyttja det allt allmännare annonsväsendet tog man äfven upprepningen i sin tjänst: om man ville annonsera i tio tidningar skaffade man sig blott tio kopparfällda annonsklichéer och skickade till resp. tidningar och lät sålunda samma annons synas i alla tio tidningarna med Propertius' träffande slagord i godt minne att »droppen urholkar klippan».

Med denna lilla revy skulle vi hafva hunnit fram till den nuvarande tiden. En serie goda annonser visas läsaren i figurerna 1, 28 och 29. De gå alla ut på att i någon mån bryta af emot annonssidornas vanliga utseende i våra tid=

Fig. 12. Illustrerade annonser

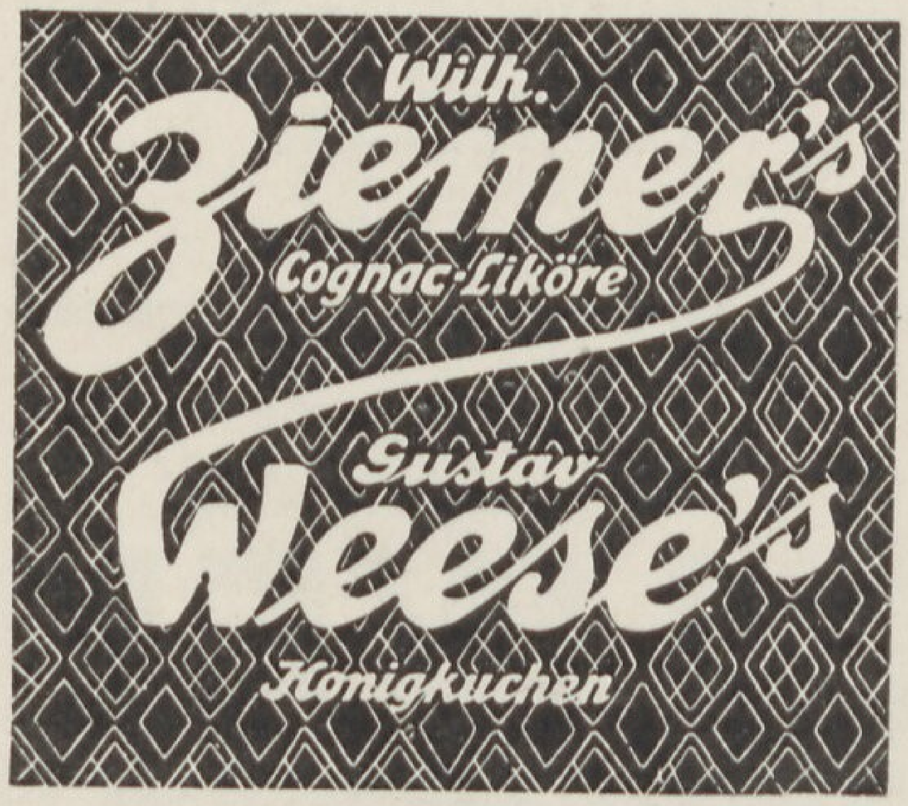
Fig. 13. Illustrerade annonser

Annons efter fotografi

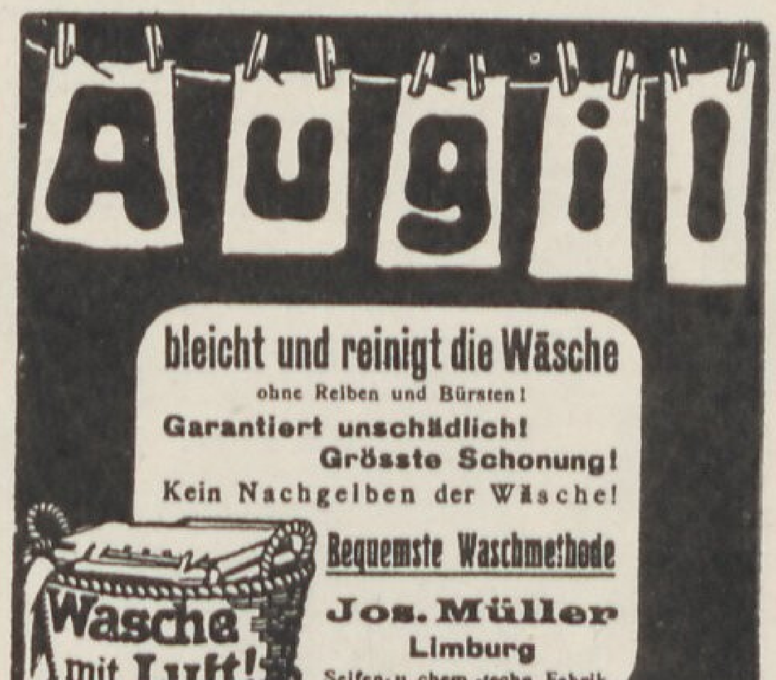

Fig. 14. Illustrerade annonser

Fig. 15. Goda, konstnärliga annonser

Fig. 16. Illustrerade annonser

Fig. 17. Illustrerade annonser

Fig. 18. Illustrerade annonser

Efter fotografi

Fig. 19. Illustrerade annonser

ningar och tidskrifter och att fästa den flyktigt ögnande tidningsläsarens uppmärksamhet på sig. Att denna riktning är god, bevisas bäst däraf att dessa särskildt utkastade annonser blifvit synnerligen omtyckta af de annonsörer, — jag talar här i främsta rummet om stor=annonsören, ty för den mindre skulle det knappast löna sig — som nu=mera titt och tätt vilja ha sina reklamer tecknade. Skulle likväl äfven här bildytan blifva för orolig på grund af allt för otyglad fantasi eller för långt drifven stilisering, så föreslår jag att till omväxling låta sätta annonserna med vackra stilar såsom de tre exemplen i fig. 20, som verka som

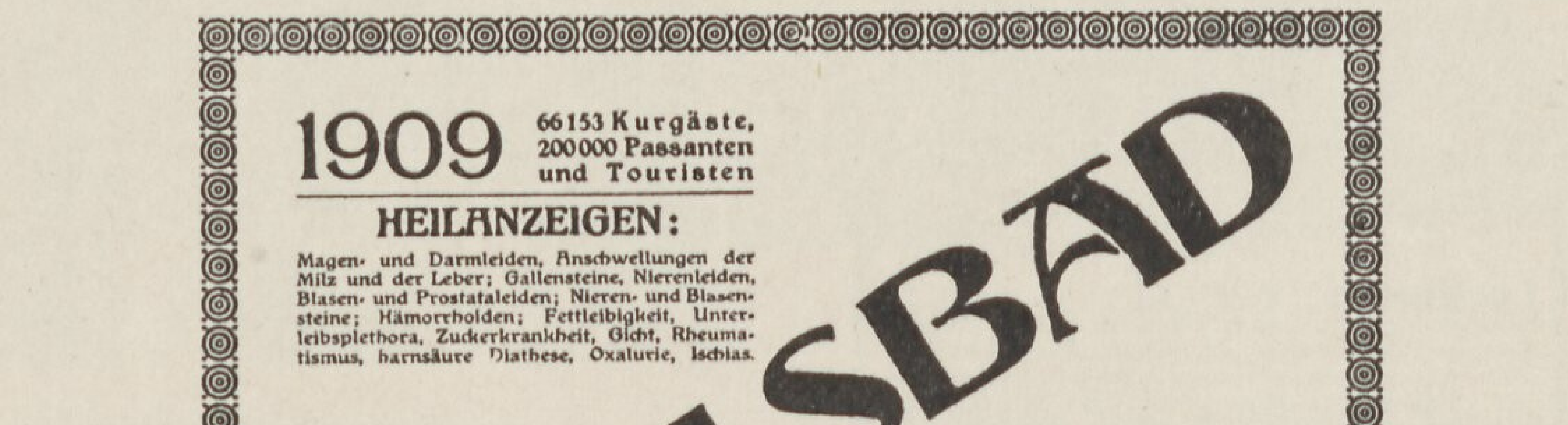

Fig. 20. Goda satsannonser

Heute Eröffnung! Heute Eröffnung!

Colonaden-Café

G. m. b. H.

Direktion: Max Unterberg und Carl Weber

Konzert von Vörös Miska

unter persönlicher Leitung

EIGENE KONDITOREI

KÖNIG-STRASSE 33, AM ALEXANDER-PLATZ

ORTI-COLTORE **PAUL BRÄUER** ORTI-COLTORE

AUF WUNSCH OFFERTEN!! **SAN REMO (ITALIEN)** AUF WUNSCH OFFERTEN!!

ROSEN- UND NELKEN-SPEZIALKULTUREN

Neuheit eigen. Züchtung: **REGINA ELENA**

Anerkannt beste gelbe Remontant-Nelke

50 jg. Pflanzen 10 M. 500 jg. Pflanzen 75 M.
100 jg. Pflanzen 18 M. 1000 jg. Pflanzen 130 M.
Alle SENDUNGEN erfolgen franko und zollfrei!

CUCURBITA OVIFERA

Hochinteressante eiertragende und schnellwachsende SCHLINGPFLANZE für LAUBEN, DACHGÄRTEN, VERANDEN und BALKONS sehr geeignet

FOWL-EGGS PLANT :: PLANTE D'OEUFS

1 Portion Samen mit Kulturanweisung u. Abbildung
der Pflanze ..... 2 Mark 10 Portionen ..... 12 Mark gegen Nachnahme
1 Frucht........ 1 Mark 10 Früchte .... 8 Mark frk. od. in Briefm.

SPEZIALITÄT: ROSEN-NEUHEITEN EIGENER ZÜCHTUNG

Fig. 21. Goda satsannonser

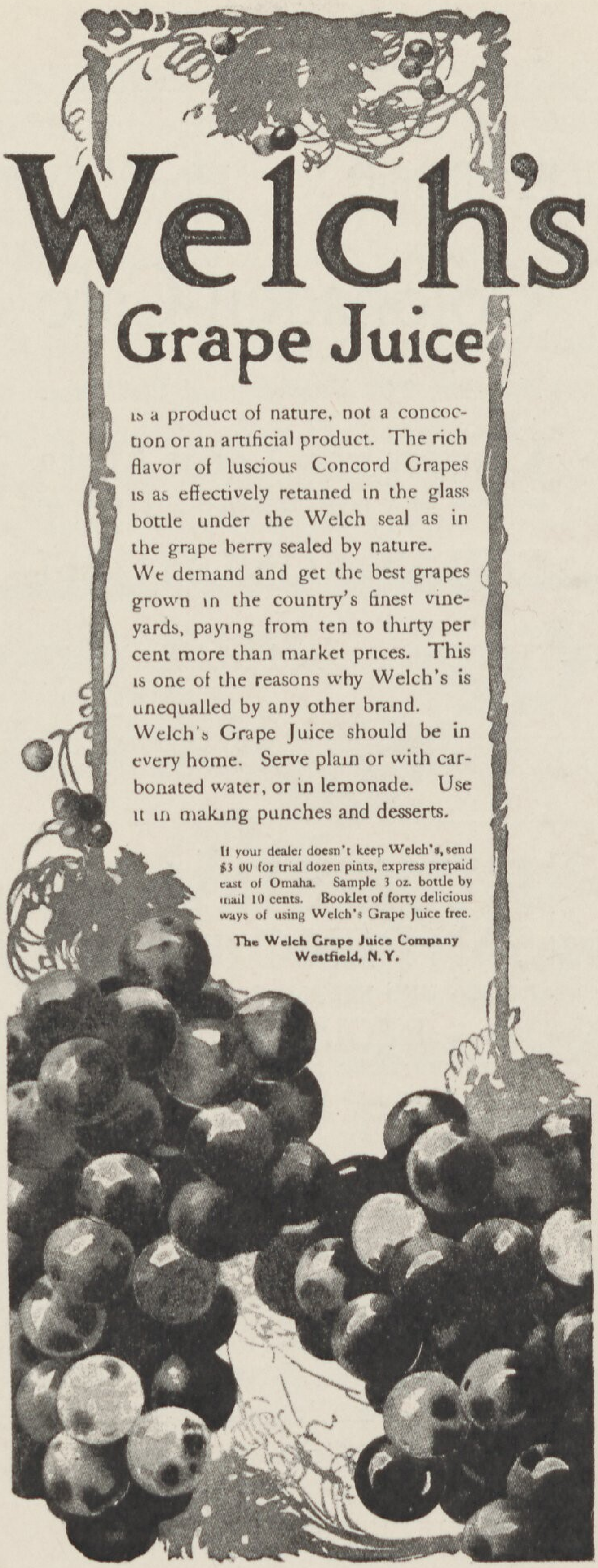

Fig. 22. Illustrerad annons ur en amerikansk veckotidning

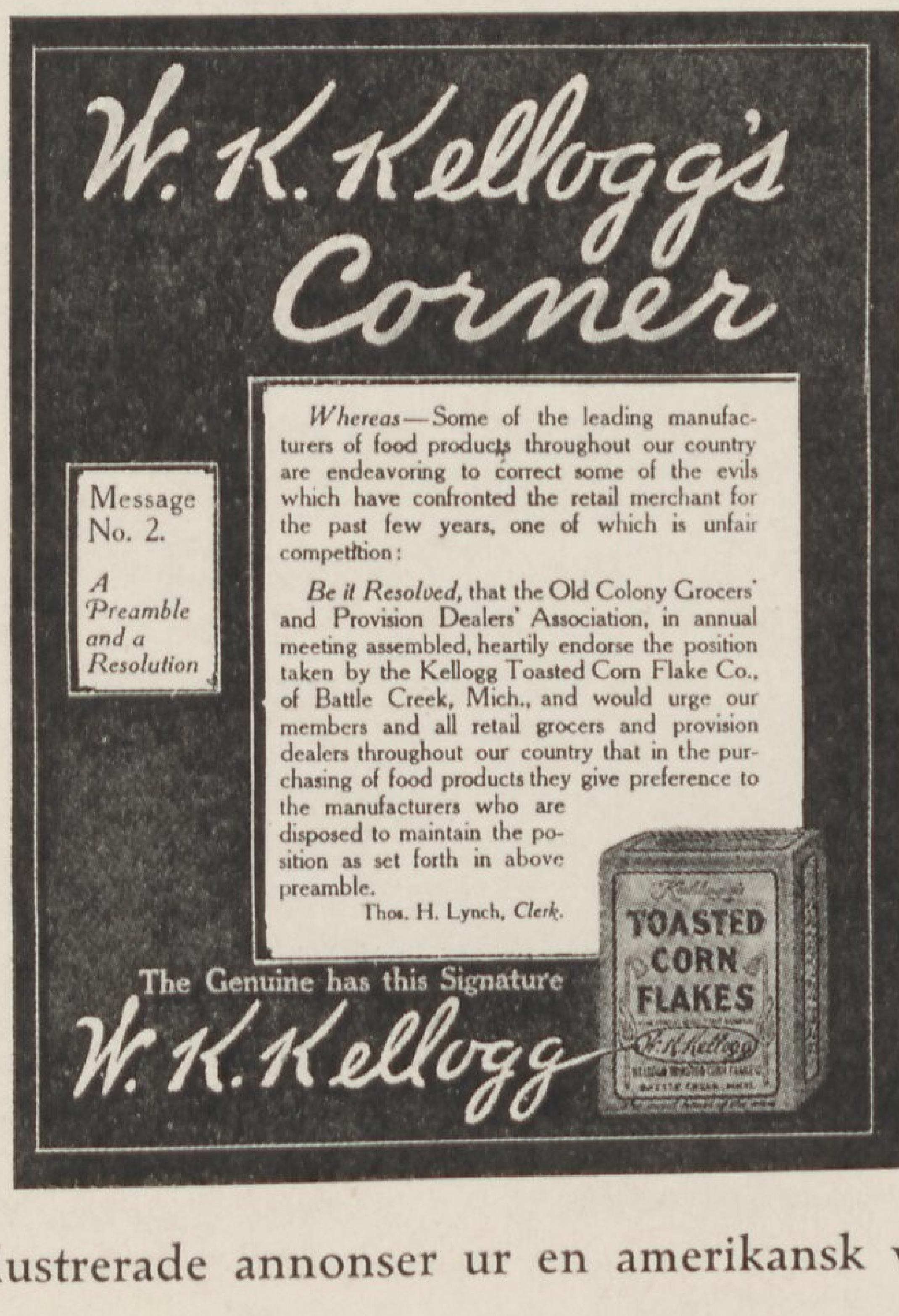

Fig. 23. Illustrerade annonser ur en amerikansk veckotidning

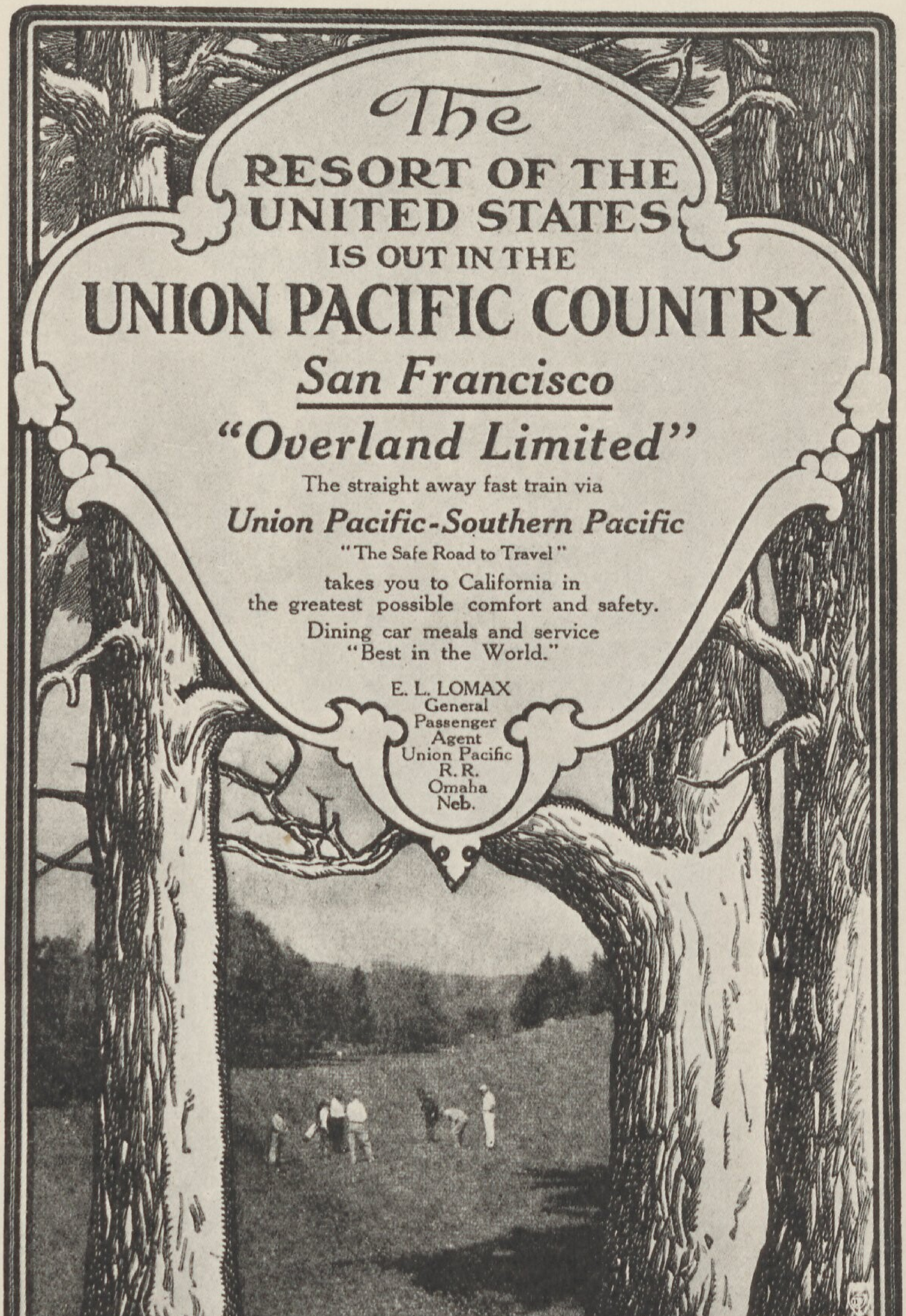

Fig. 24. Illustrerad annons ur en amerikansk veckotidning

Fig. 25. Illustrerad annons ur en amerikansk veckotidning

Fig. 26. Konstnärliga holländska annonser

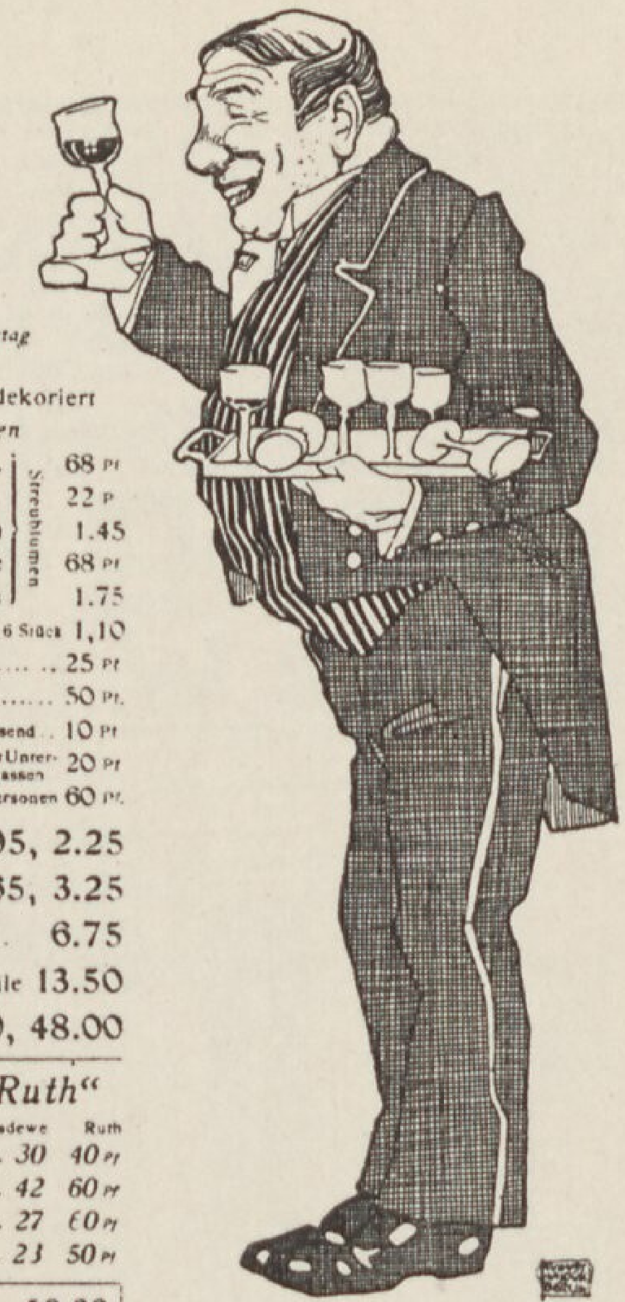
Fig. 27. Konstnärlig annons från August Hajduk, Berlin

Fig. 28. Annons med vignett af Hajduk. II

GLAS & PORZELLAN

Montag, Dienstag, Mittwoch, Donnerstag

Glas

- Kompottieren rund 12, 18 bis 65 Pf
- Kompottieren viereckig 20 bis 75 Pf
- Kompotteller .... 10, 12 Pf
- Kuchenteller......... 30, 55, 75 Pf
- Zuckerschalen................ 25 Pf
- Butterdosen.............. 35, 45 Pf
- Käseglocken.................. 95 Pf
- Käseglocken geschliffen 50, 70, 1.10
- Wasserflaschen glatt mit Stöpsel 28 Pf
- Wasserflaschen geschliffen mit Stöpsel....... 45, 65 Pf
- Sturzflaschen glatt, weiss od. farbig 25 Pf.
- Sturzflaschen geschliffen......... 42 Pf.
- Bowlenkannen glatt... 60, 85, 1.10
- Bierkannen gepresst... 28, 35, 45 Pf
- Einmachehafen ¼ ⅓ ¾ 1 1½ 2 2½ 3 4 Liter — 5, 6, 7, 8, 10, 15, 18, 23, 30 Pf.
- Wassergläser gepresst......... 6, 8 Pf.
- Mundwassergläser mit Schrift ... 8 Pf.
- Wassergläser geschliffen......... 18 Pf.
- Bierbecher Krystall graviert...... 25 Pf.
- Bier- od. Teebecher m. Bordüre 10 Pf.
- Römer glatt.................. 15, 35 Pf

Porzellan weiss

- Speiseteller flach oder tief. ... 15 Pf
- Dessertteller .... 8, 10 Pf
- Kompotteller .... 5 P
- Terrinen 1,45
- Ragoutschüsseln .... 90 Pf
- Bratenplatten oval 40, 60, 85, 1.10
- Salatieren viereckig .... 30, 40, 50 Pf
- Saucieren........................ 45 Pf
- Spargelschalen .... 30 P
- Runde Schüsseln gerippt 10 bis 50 Pf
- Kaffee- od Teetassen m. Untersatz 10 Pf

Porzellan dekoriert

Küchengarnituren

- Vorratstonnen............ 68 Pf
- Gewürztonnen .... 22 P
- Salz- oder Mehlmesten 1.45
- Essig- oder Oelkrüge 68 Pf
- Milchtöpfe ... Satz 6 Stück 1.75

(Streublumen)

- Milchtöpfe ....Satz 6 Stück 1,10
- Milchtöpfe ca. 1 Liter .... 25 Pf
- Fruchtschalen gross .... 50 Pf.
- Fruchtschälchen dazu passend .. 10 Pf
- Kaffee- od. Teetassen mit Untertassen 20 Pf
- Kaffeekannen für 6 od. 12 Personen 60 Pf.

- Dejeuner für 2 Personen, 5 Teile, dekoriert 1.95, 2.25
- Kaffee-Service für 6 Personen, 9 Teile, hübsche Dekore 2.65, 3.25
- Kaffee-Service für 12 Personen, 16 Teile, hübsche Dekore .. 6.75
- Tafel-Service für 6 Personen, verschiedene Dekore, 23 Teile 13.50
- Tafel-Service für 12 Personen, moderne Fassons u. Dekore 76 Teile 33.50, 48.00

Kristall-Weingarnitur „Kadewe" und „Ruth"

	Kadewe	Ruth
Bowlenkelche	*50*	*80 Pf*
Rot- oder Rheinweinkelche	*42*	*60 Pf*
Madeirakelche	*35*	*50 Pf*
Likörkelche	*30*	*40 Pf*
Champagnerkelche....	*42*	*60 Pf*
Teebecher	*27*	*60 Pf*
Selterbecher	*23*	*50 Pf*

Garnitur 96 Kelche „Kadewe" ... 32.00 „Ruth" 50.00

Waschgarnituren 5 Teile, in diversen Dekoren 1.95, 2.45, 3.00, 3.75, 5.50

Majolika-Blumenkübel 65, 1.00, 1.25, 1.75

WIRTSCHAFTS-ARTIKEL

- Reibemaschinen...................95, 1 10, 1.45
- Zuggardineneinrichtungen .... komplet 40, 45 Pf.
- Wringmaschinen prima Gummiwalzen .... 36 cm 8.75, 39 cm 9.75, 42 cm 10.75
- Küchenmerktafeln „Was fehlt heute?" .... 75 Pf
- Servierbretter 95, 1.15, 1.45, 1.75
- Servierbretter mit Zwiebelmuster-Einlage....... 90, 1,45
- Brotkörbe geflochten m. vernickelt Rand 50, 65, 80, 90 Pf
- Brotkörbe prima vernickelt mit Fayenceeinlage....... 85 Pf
- Gläseruntersätze versilbert, mit Einlage .... 40 Pf
- Eiserne Bratpfannen mit Stiel 40, 45, 50, bis 90 Pf
- Anlege-Plätteisen...........40, 50, 60, 70, 80 Pf
- Fleischhackmaschinen stark verzinnt..... 2.25, 3.45
- Wirtschaftswagen.................. 1.35, 1.60, 1 90
- Brotschneidemaschinen......... 3.60, 4.50, 5.50
- Kaffeemühlen Blech 75, Holz mit Delfteinlage..... 1.55
- Gardinenspanner sehr stark 10.75
- Obsthorden verschliessb. in versch. Grössen 15.50, 17.50
- Küchenhandtuchhalter................75, 90, 1.10

- Waschbretter mit starker Zinkeinlage ....55, 85 Pf
- Wäschetrockner amerikan. m. 6 oder 10 Stäben 50, 75 Pf
- Handschuhwäscher mit beweglichem Finger ...... 40 Pf
- Garderobenleisten .... 3 Haken .75, 4 Haken 85, 5 Haken 1,10
- Schlüsselleisten.. .... 35, 40, 60, 85 Pf.
- Teegläser mit verkupfertem Halter .... 75 Pf
- Selterbecher mit verkupfertem Halter.................. 75 Pf

Ein grosser Posten

Prima Panzer-Emaille

- Gasschmortöpfe 16 cm 1.25, 18 cm 1.45, 20 cm 1.60, 22 cm 1.90, 24 cm 2.35
- Schmortöpfe 1 10, 1 35, 1.50, 1.70
- Kasserollen 95, 1.05, 1.20, 1.45, 1.65
- Wasserkessel ohne Sack 1.55, 1.60, 1 90 bis 3.00
- Wasserkessel mit Sack ... 1.90, 2.20, 2.50 3 00
- Eimer grau... 65 neublau ... 85 marmoriert 95 Pf
- Eierversand-Kartons für 16 25, 30 45, 45 60, 60 Eier 80 Pf

- Waschwannen Zink 8.25, 9.50, 11.00
- Waschzober Zink 8.50, 10.50, 12.50
- Wäschemangeln 21.50, 25.50
- 2 Gasplätten mit Erhitzer..................... Garnitur 4.95
- Rosshaarbesen 1.35, 1.65
- Rosshaarbesen prima Qualität 2.00, 2.40, 2.75
- Rosshaar-Handfeger .... 75, 95 Pf
- Rosshaar-Handfeger prima Qualität..... 1.10, 1.35
- Borstenbesen.. .... 75, 95, 1.25
- Borsten-Handfeger .... 45, 65, 85 Pf.
- Teppich-Handfeger .... 60, 75, 85 Pf
- Schrubber .... 20, 25, 30 Pf.
- Scheuerbürsten .... 10, 15, 20 Pf.
- Scheuertücher .... 9, 12, 16 Pf.
- Bohnerwachs weiss oder gelb. .... Dose 50, 65 Pf.
- Stahlspäne .... Paket 15 Pf
- Teppich-Kehrmaschinen ... 8.00, 10.50, 12.50
- Messerputzmaschinen 3.75, 5.90

Komplete Küchen-Einrichtung 7 Teile, bestehend aus: Puffet, Tisch, 2 Stühlen, Rahmen, Handtuchhalter u. Kohlenkasten, zus. **63.–, 115.–, 145.–**

KAUFHAUS DES WESTENS

G.M.B.H. — BERLIN

Unser Kaufhaus wird morgens ½9 Uhr geöffnet.

ALLEINIGE VERKAUFSSTELLE DES WARENHAUSES FÜR DEUTSCHE BEAMTE

Fig. 29. Annons med vignett af Hajduk. III

Fig. 30. Österrikisk annons

en hvila för ögat efter alla de sinnrikt uttänkta, hvarandra öfverflyglande utkasten.

Men så långt hafva vi ännu ej kommit. På området är hittills ej mycket gjordt, och Amerika visar hvad som kan åstadkommas. Visserligen är ett intensivt tankearbete för=bundet härmed och likaledes blir konkurrensen större för

hvarje dag. Om det förr var sättaren, som åt utstyrseln af en större annons gaf en säregen form genom att använda en originell stilsort eller en dekorativ linje, så måste nu för tiden tecknaren och i flera fall den studerande konstnären lämna sin medverkan. Vid sidan af de stora annonsexpeditionerna, som lämna kunderna förslag och utkast genom sina teckningsatelierer, hafva i Tyskland konstnärer som Hajduk, Bernhard, Klinger, Edel, Lindenstaedt inlagt stora förtjänster om annonsens konstnärliga utsmyckning.

Ett närmare skärskådande af de olika exemplen skall öfvertyga läsaren om att äfven med den minsta annons kan — genom en vacker initial, en lustig karikatyr, en negativ rad, eller en effektfull teckning i svart och hvitt — en god verkan ernås. Ordet »tandpulver» förbigår man utan vidare, om ej en lockande mun afbildas samtidigt. Reklamen för ett elektriskt päron är utan verkan, om ej t. ex. en uggla synes skygga för dess skarpa ljus. Afföringsmedlet kommer ej att bli köpt i apoteken, om ej konsumenten får ett vackert landskap med en sorlande bäck att hvila ögat vid. I våra dagar ger sig ingen tid att läsa, tänkandet tröttar, seendet går fortare och säger mera. Härpå grundar sig den illustrerade pressens uppsving.

Tidningsväsendet i allmänhet har antagit en kolossal omfattning genom tryckets förenkling, och därför har också annonsen fått större betydelse. Därför är det tidsenligt att visa mera intresse för den hittills styfmoderligt behandlade annonsen. Dagligen göras nya uppfinningar och nyheter föras i marknaden. Allt tränger till offentligheten. Hvar och en vill ha framgång och väntar otåligt på köparen eller säljaren allt efter förhållandena. Och så länge världen består kommer detta ej att ändra sig. Det är den eviga hetsjakten efter lyckan.

Tadao Isshikis tryckeribyggnad, Tokio

Ett japanskt mönstertryckeri

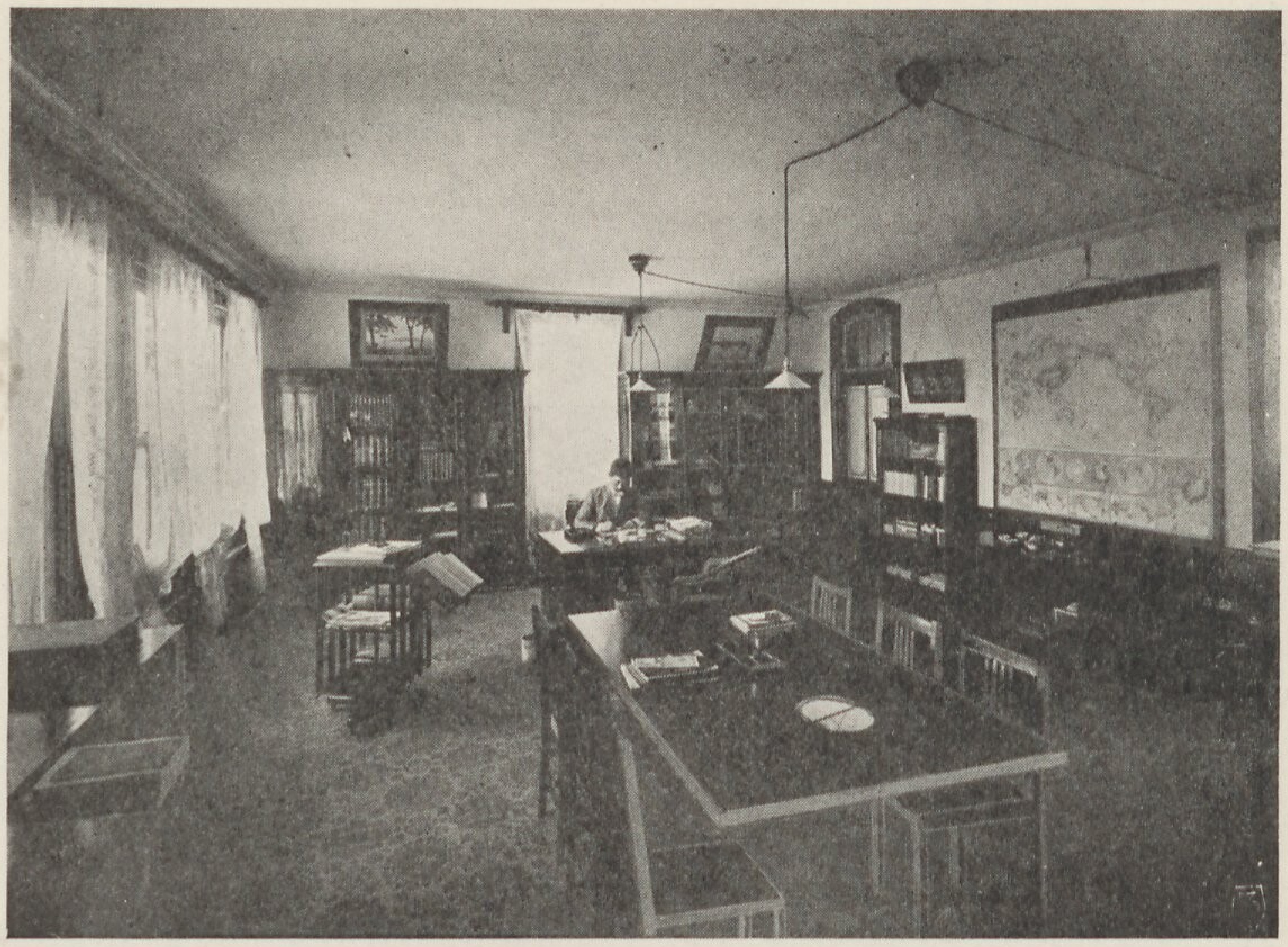
Af Tadao Isshiki

När man numera tänker på Japan, öriket där borta i Östern, upprullas i ens fantasi icke blott landet med de blommande mimosorna, de leende, sjungande geishorna, det under=bart färgrika porslinet och de konstnärligt lackerade slöjdalstren, utan man ser äfven framför sig ett folk, som på otroligt kort tid svingat sig upp till en makt=ställning bland nationerna. Och helt naturligt föras tan=karna tillbaka till den tidpunkt, då Japan för några år sedan med svärdet i hand tack vare sina söners utomordentliga disciplin, strategiska skicklighet och oförlikneliga mod på ett så lysande sätt häfdade sin rätt bland kulturstaterna. När sedan de fredliga värfven efterträdde det afslutade kriget, skönjdes än mer japanens inneboende kraft och för=måga att snabbt och säkert kunna drifva sin vilja igenom, nu med det mål för ögonen att främja landets inre utveck=ling och blomstring.

Och med hvilket resultat?

Snart såg man, huru Japan i sig assimilerade och efter sina förhållanden anpassade det bästa af den moderna, västerländska kulturen och torde Japan redan nu i flera hänseenden stå såsom en förebild för oss europeer. Må=hända den förnämsta härvidlag vore den vikt, som lägges vid individens uppfostran till en själfständig men dock sam=tidigt i ordets verkliga mening disciplinerad medborgare.

Enär den främsta faktorn vid bildningens spridande onekligen är det tryckta ordet såsom kunskapens vehikel till folket, ligger det antagandet nära till hands, att äfven

Chefens privatkontor

boktryckarkonsten i ett land som Japan, där man å alla områden spårar en sällspord lifaktighet, bör hafva genom=gått en betydande utveckling.

Här är då icke platsen att gifva en sakrik, i detalj gående framställning af den japanska boktryckarkonstens nuva=rande ställning, ty det skulle taga allt för många sidor i anspråk. Men det skulle dock kunna vara af ett visst aktu=ellt intresse att på närmare håll taga ett modernt, japanskt tryckeri i ögonsikte. Och därföre vilja vi nu göra en, om ock hastig rond genom ett af de mera bemärkta trycke=rierna i Tokio, nämligen det som äges af hr *Tadao Isshiki* och härvid öfverlämnas åt hr Isshiki att föra ordet och att vara vår ciceron:

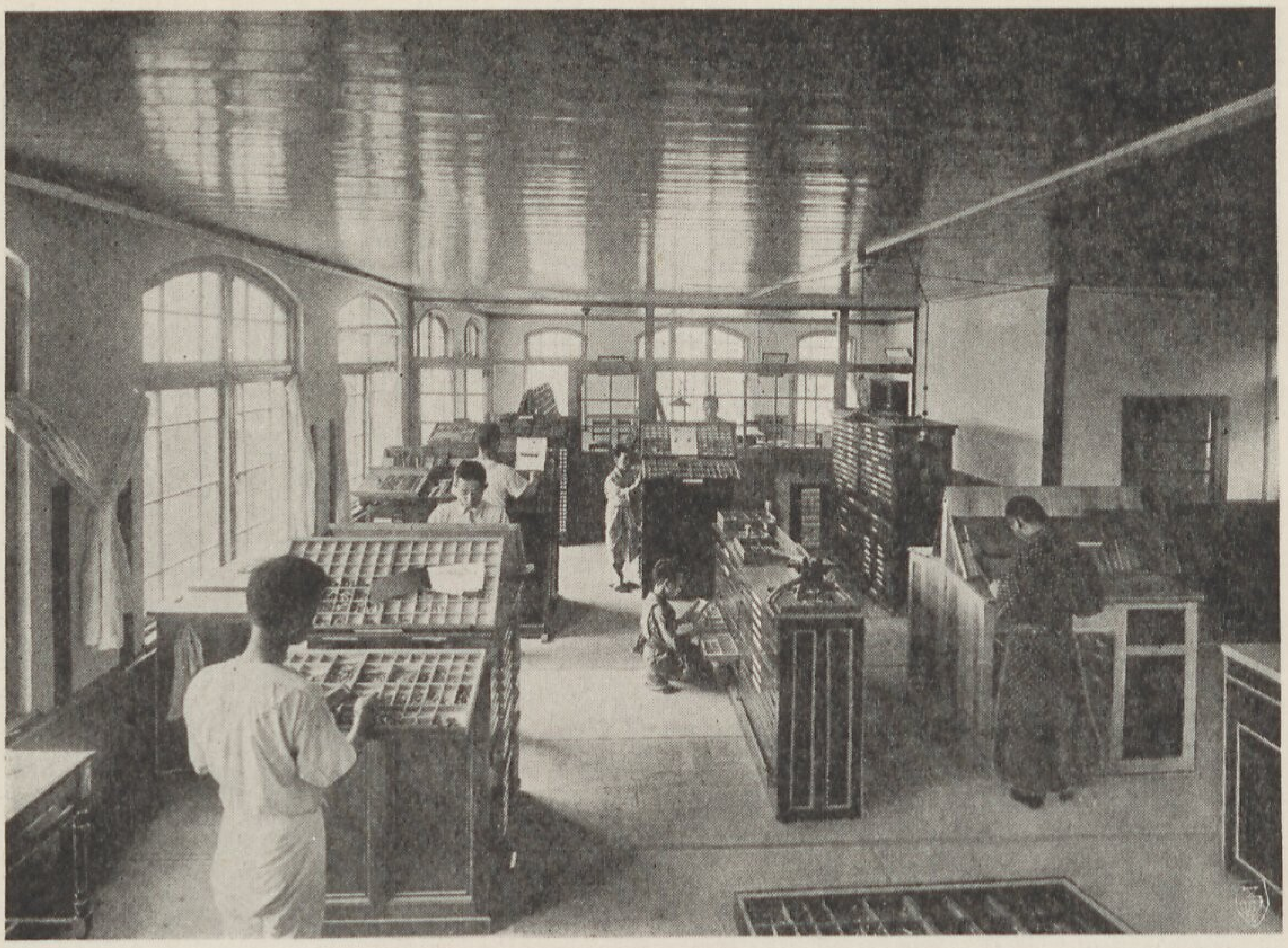
»Egentligen skulle jag för Boktryckeri=Kalenderns ärade läsare hafva framlagt en noggrann beskrifning öfver mitt

Kontoret

tryckeri, så som det nu står fixt och färdigt. Men då ord och bild icke alltid behöfva följas åt, utan verkligt goda illustrationer kunna tala sitt tydliga språk, texten förutan, har jag föredragit att låta de här reproducerade ex= och in=teriörerna tala direkt till dem, som intressera sig för, huru ett japanskt boktryckeri kan se ut år 1910, under det att jag själf inskränker mig till ett omnämnande af några af de vikti=gaste data, som stå i samband med tryckeriets utveckling.

För ungefär 28 år sedan, år 1882, startade en ung, knap=past 20=årig tryckare, som till dato icke hade mycket mer erfarenhet af affärslifvet än hvad en tryckarlärling händelse=vis lyckats inhämta, ett eget litet tryckeri i Hamacho, ett af Tokios mest anspråkslösa kvarter. Och detta lilla tryckeri var upprinnelsen till mitt nuvarande och dess unge grund=läggare var jag själf.

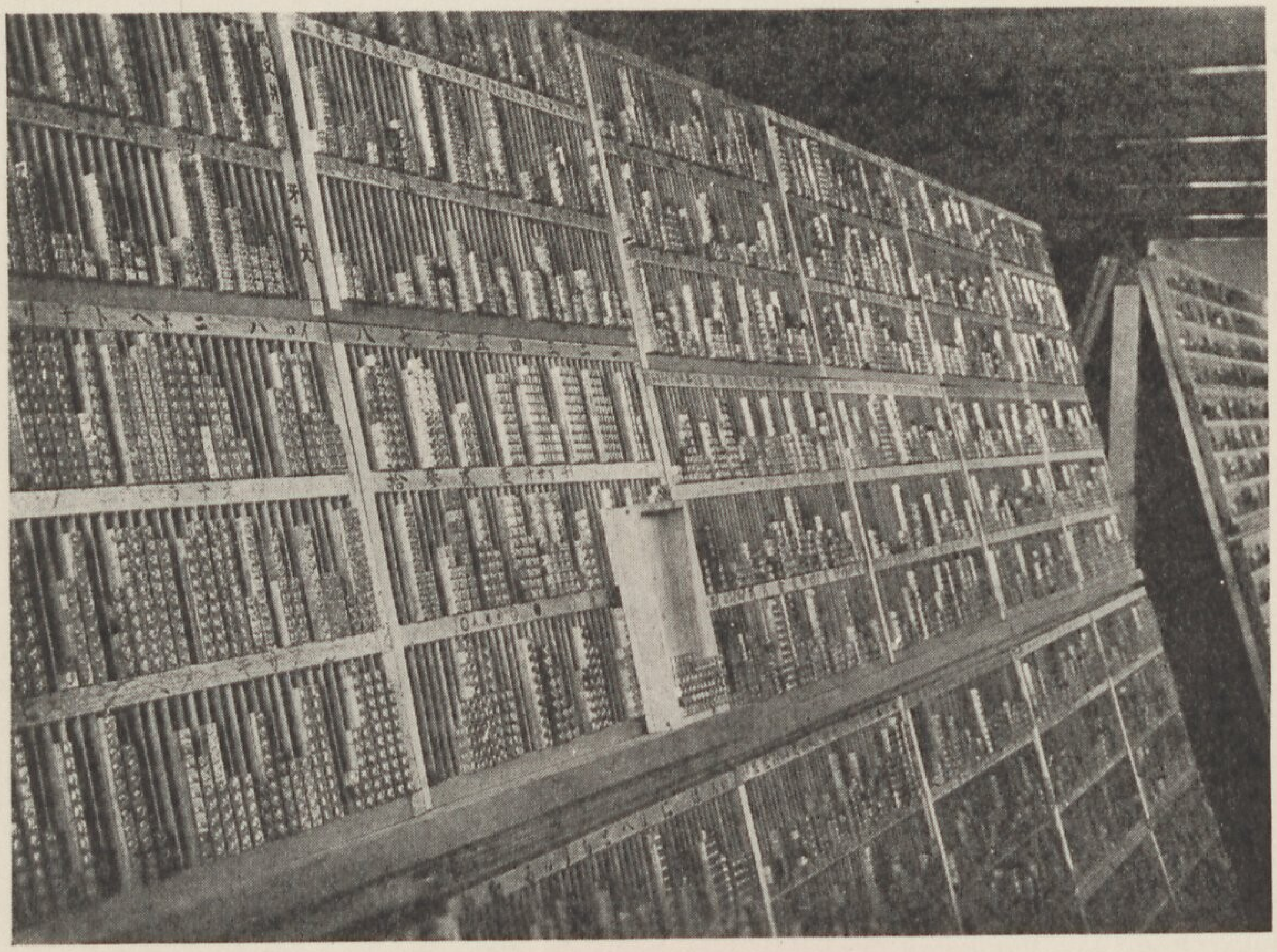
Del af sätteriet

I så liten skala, som tryckeriet då bedrefs, gällde det för mig att vara tusenkonstnär och det fick jag i sanning för=söka, ty jag uppträdde såsom sättare, tryckare, affärsman och ledare i en och samma person.

Under sådana förhållanden drog jag mig fram, till dess att jag så småningom hade inarbetat mig och lyckats skaffa mig en kundkrets, så att jag på allvar kunde börja tänka på en utvidgning af affären.

Efter att hafva flyttat tvänne gånger med två års mellan=rum ändrade jag ånyo affärslokal, i det jag förlade mitt tryckeri till Shintomicho, där det sedan har varit beläget i öfver 20 år, ända till dess att det nu nyligen drog in under eget, nybyggdt tak.

Hela tiden var jag dock icke bunden vid tryckeriet, ty år 1888, året före flyttningen till Shintomicho, lämnade jag

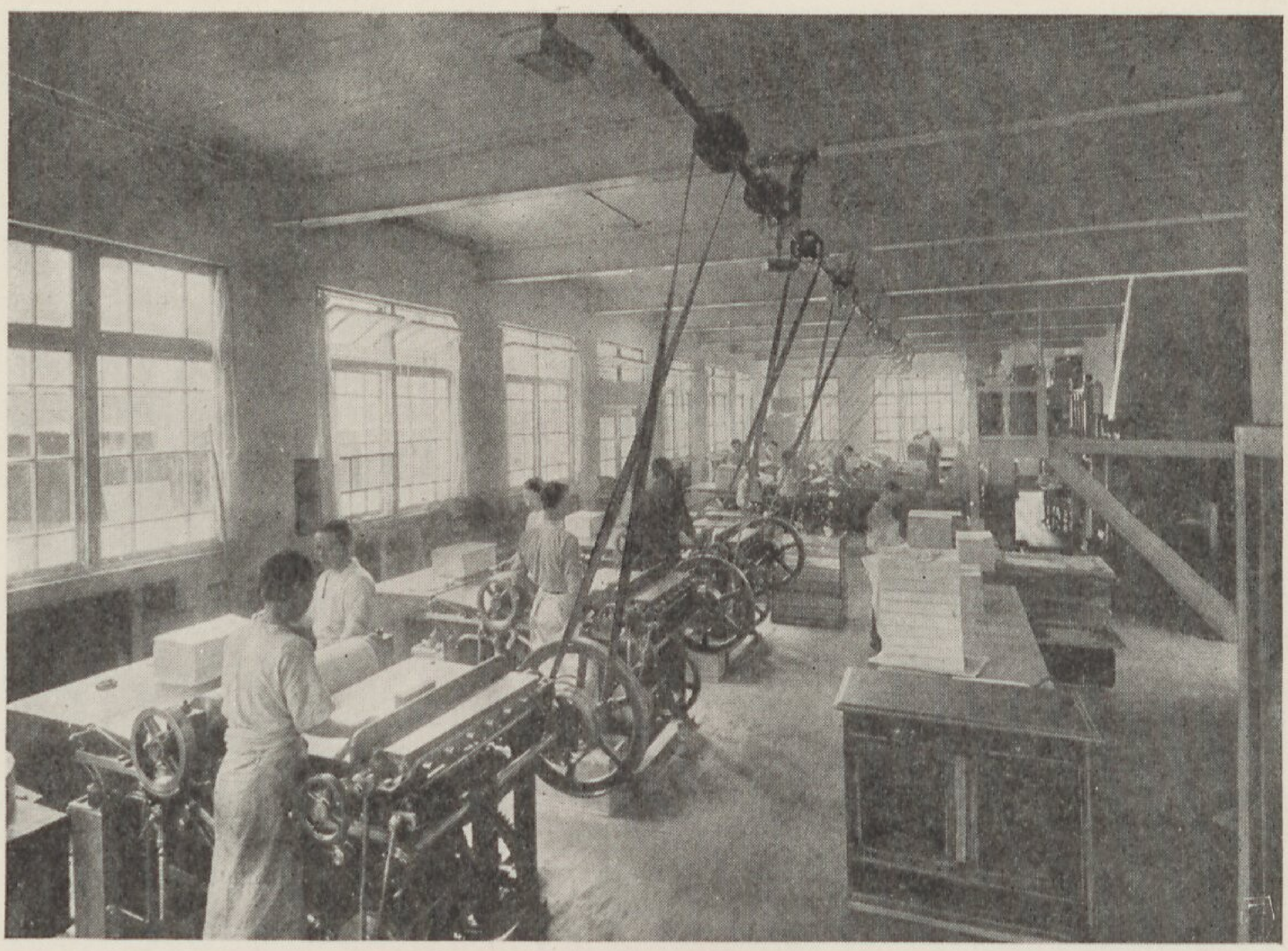
Japansk sätt=kast

min affär i en onkels vård under det jag själf begaf mig till San Francisco i Amerika för att där inhämta större yrkes= och affärsskicklighet, som jag hoppades att sedermera vid min återkomst till Tokio praktiskt kunna omsätta till för= mån för min affär.

Det första tryckeri jag stiftade bekantskap med i San Francisco var Frank Fischer's, och hos honom arbetade jag i tre års tid till dess att tryckeriet nedlades. Därefter be= sökte jag ytterligare två, tre etablissement i samma stad och återvände sedan efter sju års bortovaro år 1896 till Tokio.

Från och med denna tid sökte jag att kontinuerligt för= bättra tryckeriets organisation och utrustning och att nästan för hvarje år som gick mer och mer utvidga affären.

År 1904 besökte jag världsutställningen i St. Louis och företog då samtidigt resor till skilda platser i U. S. A.

Del af boktryckeriet

Resultatet af detta andra besök i Amerika blef, att jag började inse nödvändigheten af att efter amerikanskt mön-ster omorganisera mitt tryckeri. Detta beslut satte jag äfven delvis i verket i några olika repriser, men då min ambition förbjöd mig att vara tillfredsställd med de smärre, redan vidtagna förändringarna och då jag insåg behofvet af att låta uppföra en nybyggnad för att därigenom lättare kunna realisera mina länge närda planer, beslutade jag att taga steget fullt ut och bygga ett helt nytt affärskomplex. Och så snart detta hade blifvit inredt och färdigt, flyttade jag hela mitt tryckeri från Shintomicho till den tre våningar höga, nyuppförda byggnaden n:r 5 Itchome, Yurakucho, Kojimachiku, Tokio.

Ritningen till byggnaden uppgjorde jag själf med stöd af hvad jag sett dels under min utrikes resa och dels vid

Vy af bokbinderi och japanskt sätteri

Del af bokbinderiet

skilda tillfällen i »The Inland Printer» och »American Printer». Och vid planritningarnas utarbetande tog jag den största hänsyn till, att de respektive arbetslokalerna skulle erhålla den bästa belysning samt att de mest praktiska an=ordningar skulle vidtagas för kasterna, enär jag ansåg dessa förhållanden vara af den allra största vikt.

Etablissementet upplyses af 120 elektriska och 50 gas=lampor, och för att underlätta förbindelsen mellan de olika arbetsafdelningarna äro tio lokaltelefoner uppsatta, och för driften är en två hkr gasmotor installerad.

Byggnaden täcker en yta af 4500 engelska kvadratfot, och om de trenne våningarnas golfytor blefve samman=slagna, utgör hela arealen mer än en fjärdedels acre. Och inom de olika afdelningarna sysselsättas för närvarande ett hundratal män och kvinnor.»

»Offset»-metoden

Af A. J. Newton

Emedan det var omöjligt att på vanligt sätt verkställa tryckning å metaller, t. ex. tenn eller bleckplåt, hvilken senare i stor utsträckning användes för skyltar och lådfabrikation, insåg man nödvändigheten af att finna en annan utväg och detta ledde till införandet af »Offset»-metoden, som innebär, att tryckningen först sker från själfva tryckytan å en gummiduk och sedan öfverföres till en metallplåt. Denna metod har användts ungefär sedan år 1875. För åtminstone 25 år tillbaka begagnades samma slags press och förfaringssätt vid tryckning å papper och kartong, men då färgmängden, som visade sig tillräcklig för tryckning å metall, blef otillräcklig vid tryck å papper, kom metoden att ligga i lägervall.

Dess återupplifvande tillskrifves amerikanaren Ira. W. Rubel, som en dag observerade det utmärkta tryck, hvilket erhölls från smetningen, som uppstod å tryckcylindern, då vid ett tillfälle ett ark händelsevis ej blef ilagt, utan cylindern tryckte blankt. Han drog då genast den slutsatsen, att samma tillvägagångssätt borde användas vid själfva tryckningen, särskildt å rått papper. Mr. Rubel satte sig genast till verket och konstruerade en maskin, lämplig för detta ändamål. Således den första »Offset»-pressen för tryckning å papper. Allt sedan denna tid (år 1906) hafva många maskinkonstruktörer intresserat sig för frågan, och redan nu finnas flera dylika pressar i marknaden, bland hvilka särskildt må framhållas »Harris», »Potter» o. »Hoe» i Amerika samt »Mann», »Waite» och »Furnival» m. fl.

andra i England. För alla dessa pressar ligger samma princip till grund, nämligen att trycket sker från teckningen å tryckytan, vanligen en zinkplatta, på en gummiduk och därefter å upplagans papper.

Den hufvudsakliga fördel — och i verkligheten den enda — som vinnes genom denna metod, är, att man kan använda mycket olikartadt material vid tryckningen, såsom t. ex. rått och kornigt papper, linne, bomull eller andra väfnader. Naturligtvis framhålla entusiaster för metoden och intressenter i resp. maskinfirmor äfven allehanda andra fördelar såsom särskildt utmärkande för detta system. Sålunda utlofvas ett stegradt kvantitativt arbetsresultat, men om detta ernås, är det beroende, icke så mycket af själfva metoden som så mycket mer af det faktum, att de först tillverkade maskinerna voro rotationspressar, ty dessa hafva ju helt naturligt större produktionsförmåga än plan-pressarna. Härvid får man emellertid tillägga, att en af »Offset»-pressarna, nämligen »Harris», äfven är försedd med automatisk iläggningsapparat, som bidrager till att öka hastigheten så oerhördt, att det blir möjligt erhålla 7,000 tryck pr timma. I alla händelser är det vanligt, att man vid arbetet å en »Offset»-press har en hastighet af 1,300 till 3,000 tryck pr timma. Och ehuru denna hastighet kan uppnås äfven å andra rotationspressar, skulle det dock vara omöjligt att därvid kunna begagna samma material, som man i en »Offset»-press kan använda oafsedt hastigheten.

Den stora fördelen, att hvilket papper som helst kan komma till användning, framträder på ett slående sätt, när det gäller tryckning af autotypier. En af de främsta nackdelarna vid tryckningen af dessa har varit nödvändigheten, att endast glättadt s. k. konsttryckspapper har kunnat användas, om resultatet skulle blifva godt. Förutom att

glansigt papper lätt blir skadadt och utslitet, är obehagligt för ögonen och svårt att handtera, förlänar det icke en artistisk prägel åt ett bokarbete, i hvilket texten är tryckt å ett annat papper. »Offset»=pressen däremot tillåter, att bokens illustrationer tryckas å samma sorts papper som texten eller i själfva verket kan hela boken tryckas genom=gående på samma sätt under förutsättning, att äfven texten har blifvit litografiskt öfverförd. Och detta kommer mig att tänka på ett annat förhållande ifråga om de nuvarande »Offset»=pressarna, nämligen att alla, så när som på en, äro inrättade för litografi, hvilket i vissa afseenden är en för=del, i andra åter en nackdel. Följden häraf blir, att pressen måste vara särskildt komplicerad så till vida, att den är för=sedd med fukt=anordning; vidare erfordras ytterst skickliga litografer för att verkställa öfvertrycket innan pressen kan arbeta tillfredsställande. Och den bristande skickligheten härutinnan har varit orsaken till, att en del köpare af pressen blifvit missräknade.

Den enda »Offset»=press, som icke är inrättad för lito=grafi, är »Heureka», af tyskt fabrikat, som användes för tryckning af dagliga tidningar i mindre upplagor. Tryck=ningen sker i denna maskin från stilformarne på en gummi=duk och detta aftryck tjänar till tryckning af tre exemplar af papperet som införes i maskinen från rulle. Härigenom blir gifvetvis det sist tryckta exemplaret af dessa tre något mattare i färgen. Men öfver hufvud taget kan man anse, att pressen gifver ett godt resultat och om anspråken icke äro för höga, kunna i denna press smärre upplagor tryckas rätt tillfredsställande.

Bilagorna, som åtfölja denna artikel, äro goda genom=snittsprofver å sådana affärstryck, som för närvarande ofta utföras å »Offset»=pressar. Man kunde ju äfven mera ef=

fektivt hafva illustrerat hvad som kan åstadkommas å en »Offset»=press, t. ex. om bland profverna medtagits ett tryck å krokodil=papper eller klot, men de redan nu förefintliga äro tillräckligt talande bevis för, att arbetsresultatet, som erhålles å en »Offset», är icke blott fullt ut lika godt som det, hvilket en vanlig tryckpress levererar, utan till och med mycket bättre, när man tager hänsyn till de olika sor=ters papper, som kunna användas vid tryckningen.

»Offset»=metoden står dock ännu i sin första begynnelse, och man kan därföre med säkerhet vänta, att den kommer att nå en betydande utveckling.

Den mest tjänliga förbättringen skulle måhända blifva, att metoden utvecklades därhän, att den kunde komma till användning i vanliga tryckpressar, ty detta skulle mycket förenkla maskinen och göra förfaringssättet än mera an=vändbart för ett betydligt större antal olika arbeten.

Tryckt i »Offset»-press från Geo. Mann & Co., Leeds och London

Litografiskt kromotryck, utfört å en »Offset»-press från Geo. Mann & Co., Leeds och London

Farve Fotografi

Af Martius Truelsen

Af den Masse Opfindelser, der er fremkommet i forrige Aarhundrede, er der særlig to, som for os Bogtrykkere har haft den störste Betydning: Opfindelsen af Hurtigpressen og Opfindelsen af Fotografien. Mine Læsere vil maaske studse ved Sammenstillingen, men sikkert er det ikke desto mindre, at ingen Opfindelse siden Bogtrykkerkunstens Fremkomst har haft större Betydning for Udviklingen indenfor vort Fag end Hurtigpressen i dens forskellige Former, medens paa den anden Side Hurtigpresserne først har faaet Lejlighed til at vise sig i deres fulde Glans, efter at det var blevet muligt ved Fotografiens Hjælp hurtigt at fremstille Masser af Billeder til Udsmykning af Bøgerne og Bladene; ti medens det tidligere tog Dage og Uger at fremstille Billedstof til Bogtrykmaskinerne, laves Billederne nu, som bekendt, ofte paa lige saa mange Minutter som det tidliger tog Timer — ja hurtigere.

Og Fotografiens Udvikling har, efter alt at dömme, jo ikke kulmineret, — nej saa langt fra. Særlig nu, da Farvefotografiet, som skal omtales her, er opfundet, er der gjort et stort Skridt fremad fra den Tid, hvor Fotograferingen kun spændte over ensfarvede Billeder, — men vi staar ganske vist kun ved Begyndelsen af en helt ny Udvikling, en Udvikling, som i Öjeblikket ikke kan overses, og som vel nok vil tage sin Tid, men som maaske kan blive saa betydningsfuld, at Fotografien, som til en Begyndelse kun viste sig som en trofast Hjælper for Bogtrykket, med Tiden kan komme til at stjæle en stor Del af hele Virksomheden.

Pladsen tillader mig ikke at komme nærmere ind paa dette Æmne, men jeg har fundet det naturligt til en Begyndelse at forudskikke disse Bemærkninger, naar en Bogtrykker skriver for Bogtrykkere om Fotografi.

Indtil vi nu er kommet saa vidt, at det er blevet muligt at fotografere Naturen eller Tingene i deres sande Farver, har det stadig været et Ønske at opnaa dette nu vundne Resultat, og hver Gang den fotograferende paa Kameraets Matskive saa det skönne farvede Billede, som skulde gengives ensfarvet, har det sikkert været hans Ønske at kunne fastholde dette livlige Syn, saaledes som det viste sig for hans Öjne. Mange er derfor ogsaa de, som har forsøgt sig paa Løsningen af Opgaven, indtil Brødrene Lumière i Lyon blev dem, der foreløbig paa den bedste Maade opnaaede et praktisk Resultat.

De forskellige Opfindere, som beskæftigede sig med Farvefotografi, har næsten alle været paa det rene med, at hvad det særlig kom an paa, var at konstruere et Farveraster, som stillet imellem det, man ønskede at fotografere, og den lysmodtagelige fotografiske Bromsølvshinde, skulde kunne modtage og filtrere de reflekterede Farvestraaler, inden de naaede Bromsølvshinden, saa de blev registrerede, saaledes som vi i det følgende nærmere skal se.

Der skulde foregaa noget lignende som det, der finder Sted i det menneskelige Öje, hvilket ved Hjælp af sin Nethinde, — der ogsaa kan tænkes som et Farveraster, bestaaende af smaa regelmæssige Ujævnheder, der skiftevis er modtagelige for gult, rødt og blaat, og derved for alle de utallige Nuancer, som kan sammensættes med disse tre Hovedfarver, — samler og lader passere de reflekterede farvede Lysstraaler, som ved Nervetraade føres til Hjærnen, hvor de registreres til et samlet Billede. I Forbigaaende

kan bemærkes, at der i disse korte Bemærkninger ogsaa ligger Forklaringen af Farveblindhed, idet det er klart, at hvis nogle af Nethindens Celler er ødelagte paa en eller anden Maade, saaledes at de t. Ex. vel bestaar af gule og blaa Celler, men mangler de røde, saa vil de røde Straaler ikke kunne reflekteres og sendes til Hjærnen, og vedkommende Person vil da i Stedet for rødt kun modtage Indtryk fra gule og blaa Celler og derfor i Stedet for rødt se grönt, hvad da vil sige det samme som, at vedkommende er farveblind for rødt.

Hvad der foregaar ved Hjælp af vore Öjnes Nethinde, er i Virkeligheden det samme, som der foregaar i det fotografiske Apparat for Farvefotografi, og da det rigtige Farveraster var fundet, kunde derfor ogsaa den væsenligste Vanskelighed siges at være ryddet af Vejen for Processens lykkelige Forløb.

De tre Farve-Rastertyper, som jeg personlig har givet mig af med at undersøge, er Omnicolore, Dioptichrome og Lumières Autochrome, men foruden dem findes der en Del andre, som jeg ikke kender fra mine egne Erfaringer, og som Pladsen her heller ikke tillader mig at komme nærmere ind paa.

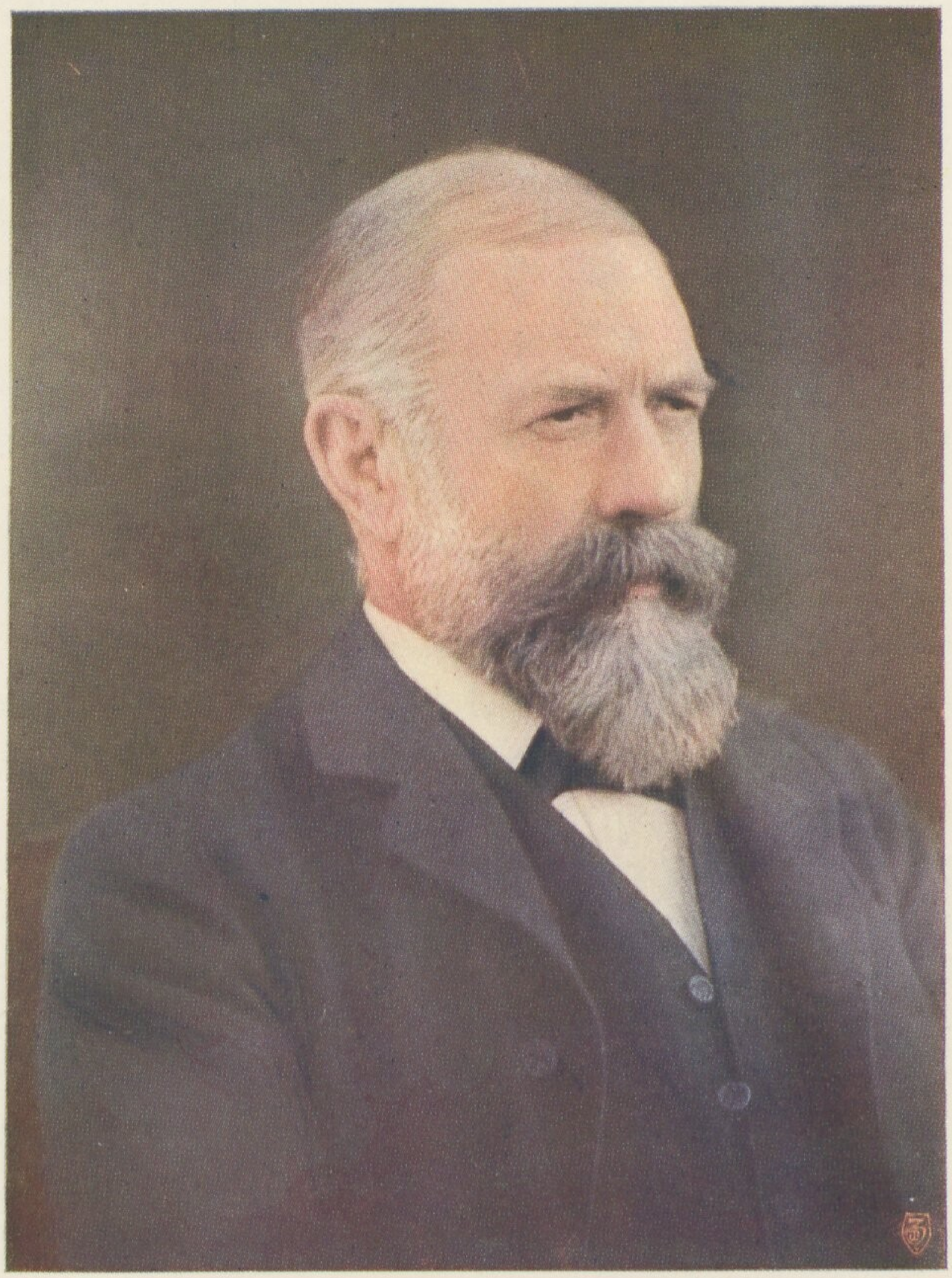
Omnicolore Rasteret, som vises i Fig. 1, er ligesom de følgende to andre Rastertyper, fotograferet med Lumière-Plader og taget med en Forstörrelse af ca. 100 Gange, og er, som det vil ses, dannet af Rækker af sammenstødende røde og grönne Kvadrater, der krydses af en lidt smallere blaaviolet Linie. De røde Firkanter har normalt, uden Forstörrelse, en Höjde af ca. $^1/_{16}$ mm., de violette Liniers Bredde er ca. $^1/_{27}$ mm. De grönne Firkanter er noget bredere end de røde, saa at det grönne Element altsaa har nogen Overvægt.

Dioptichrome Rasteret (Fig. 2) bestaar af afvexlende smallere røde og bredere blaaviolette Firkanter, stillede i Rækker, der er adskilte ved grönne Striber. Fremgangs=maaden, hvorefter dette Raster fremstilles, stammer fra 1895, og beror paa den kendte Omstændighed, at fede og van=dige Farver frastøder hinanden. Da Processen er ganske interessant, skal den her omtales med et Par Ord.

Paa en med Gelatine overtrukken Glasplade afdækkes de Felter, der foreløbig ikke skal farves, med en Fedt=substans. Pladen lægges saa i en vandig Farveopløsning og modtager paa de ubedækkede Felter den første Farve. Derpaa overtrækkes Pladen med en Fernis, der *ikke* kan op=løse og som frastödes af den paaførte Fedtfarve, hvorimod den *dækker de Felter, der er farvede.* Nu bliver Fedt=farven fjærnet med en Vædske, der ikke formaar at opløse den paaførte Fernis. Den ufarvede Gelatine kan saa atter delvis dækkes, farves o. s. v. Det Hele behandles efter ovenstaaende Fremgangsmaade, indtil Gelatinepladen er farvedækket.

Og endelig kommer vi til *Lumières Autochrome Raster*, som utvivlsomt er det, der gengiver det paalideligste Bil=lede, idet Omnicolore giver falske røde og Dioptichrome falske blaagrönne Toner.

Lumières Farveraster (Fig. 3), altsaa det Lag paa Foto=grafipladen, hvorigennem Lysstraalerne passerer, inden de naar den lysfølsomme, fotografiske Hinde, Bromsølvshin=den, bestaar af Kartoffelmelskorn. Disse glasklare Stivelse=korn er normalt af forskellig Størrelse, mellem $^1/_{10}$ og $^1/_{100}$ Millimeter i Gennemsnit; men efter en omhyggelig Sigte=proces, hvor Kornene paa $^1/_{100}$ Millimeter sigtes fra til Be=nyttelse, opnaas der et ensartet Materiale, af hvilket der kommer ca. 10,000 Korn paa en □=Millimeter dækket Flade.

Boktryckare *Martius Truelsen,* Köpenhamn

Trefärgstryck efter Dioptikrom=raster=plåt från Wald. Zachrissons Reproduktionsatelier, Göteborg

Behandlingen af Kornene og Pladen er følgende: Partier af de rensigtede smaa Korn farves intensivt grönne, violette og orange, og rystes derefter meget omhyggelig sammen i Forholdet 40 % grönne, 30 % violette, og 30 % orange. Den fotografiske Plade, som skal præpareres, overstryges med en klæbrig Lak, hvorefter den brogede Blanding ved Hjælp af en Blæser sendes mod denne Plade, saa længe til der ikke mere klæber farvede Korn fast. Paa denne Maade bliver hele Pladen ensartet dækket med farvede Korn, uden at der noget Sted ligger to Korn over hinanden, og alle Kornene er i Forhold til Blandingen temmelig ensartet fordelt over Laklaget. Trods Kornenes ringe Störrelse og trods den intensive Paaføring vil der dog alligevel findes fine smaa Aabninger mellem de runde Korn, hvorigennem det hvide Lys vilde kunne bane sig Vej og svække Rasterets Virkning; derfor bliver Pladen yderligere paablæst et meget fint Kulstøv, der kun hæfter sig paa de Steder af Pladen, hvor der endnu maatte være udækket Klæbestof, — og nu er Glaspladen helt tæt belagt. For dog at være ganske sikret imod Lysets Gennemtrængen og for at opnaa en fuldstændig glat Flade passerer Pladen mellem Valser, der trykker Kornene flade og presser de sidste Aabninger sammen. Efter at Farverasteret er fuldstændig tört beskyttes det endelig tilsidst ved et Overtræk af Spirituslak.

Hvad der hidtil er passeret med Pladen, har kunnet foregaa i Lyset, men herefter kommer den med sit færdige Raster i fuldstændigt Mørke, hvor den overtrækkes med en meget tynd Hinde af panchromatisk Bromsølvgelatine, hvorefter den er færdig til Brug.

Jeg nævnede ovenfor »panchromatisk» Bromsølvgelatine og skal dertil give en lille Forklaring. Naar Farverne ved Fotografering skal gengives korrekt, er det nødvendigt at

anvende en Emulsion, der saa vidt muligt har den samme Lysfølsomhed for de forskellige Dele af Spectret som det menneskelige Öje. Ved utallige Forsøg er det tildels lyk=kedes at lave en saaden Emulsion, hvilket i de løseste Om=rids gaar saaledes til.

Da den almindelige Bromsølvemulsion giver et ganske fejlagtigt Billede af Farvespectret, er den ubrugelig, hvor det gælder om at gengive Farver og Farveværdier; men det har vist sig, at visse Farvestoffer, der i ringe Mængde til=sættes Bromsølvet, giver dette en forøget Modtagelighed for visse Dele af Spectret. Disse Farvetilsætninger behø=ver kun at være ganske minimale og maa ogsaa være det, da de tilsatte i större Mængde vilde forringe Pladens Føl=somhed for Lyset. Som et Kuriosum kan nævnes, at der af et Farvestof, med det halsbrækkende Navn Hexaäthyl=pararosanilin kun behøves 1 Del til 500,000 Dele for at give et mærkbart Resultat.

Man experimenterer sig derefter frem paa følgende Maade: Først fotograferer man Spectret med Bromsølv=gelatinen, som den er, og mærker sig, hvor den halter i Gengivelsen, hvorpaa man, efter det Kendskab man ved Spectralanalyse har faaet til de forskellige Farvestoffer, tilsætter Dele af disse, hvad der ved yderligere Prøvefoto=graferinger viser sig at være egnet til at bøde paa Grund=emulsionens Ufuldkommenhed, og man forskaffer sig paa denne Maade en Emulsion, som kaldes panchromatisk, d. v. s. følsom for alle Farver. Men den panchromatiske Emulsion er endnu ikke fuldkommen og særlig for Spectrets grön=blaa Del er den alt for lidt følsom, fordi det ikke er lyk=kedes af finde et Sølvsalt, der viser Komplementærfarven til Blaagrönt. — For nu at hjælpe paa denne Mangel ind=skydes der ved alle Farvefotograferinger et dertil egnet sær=

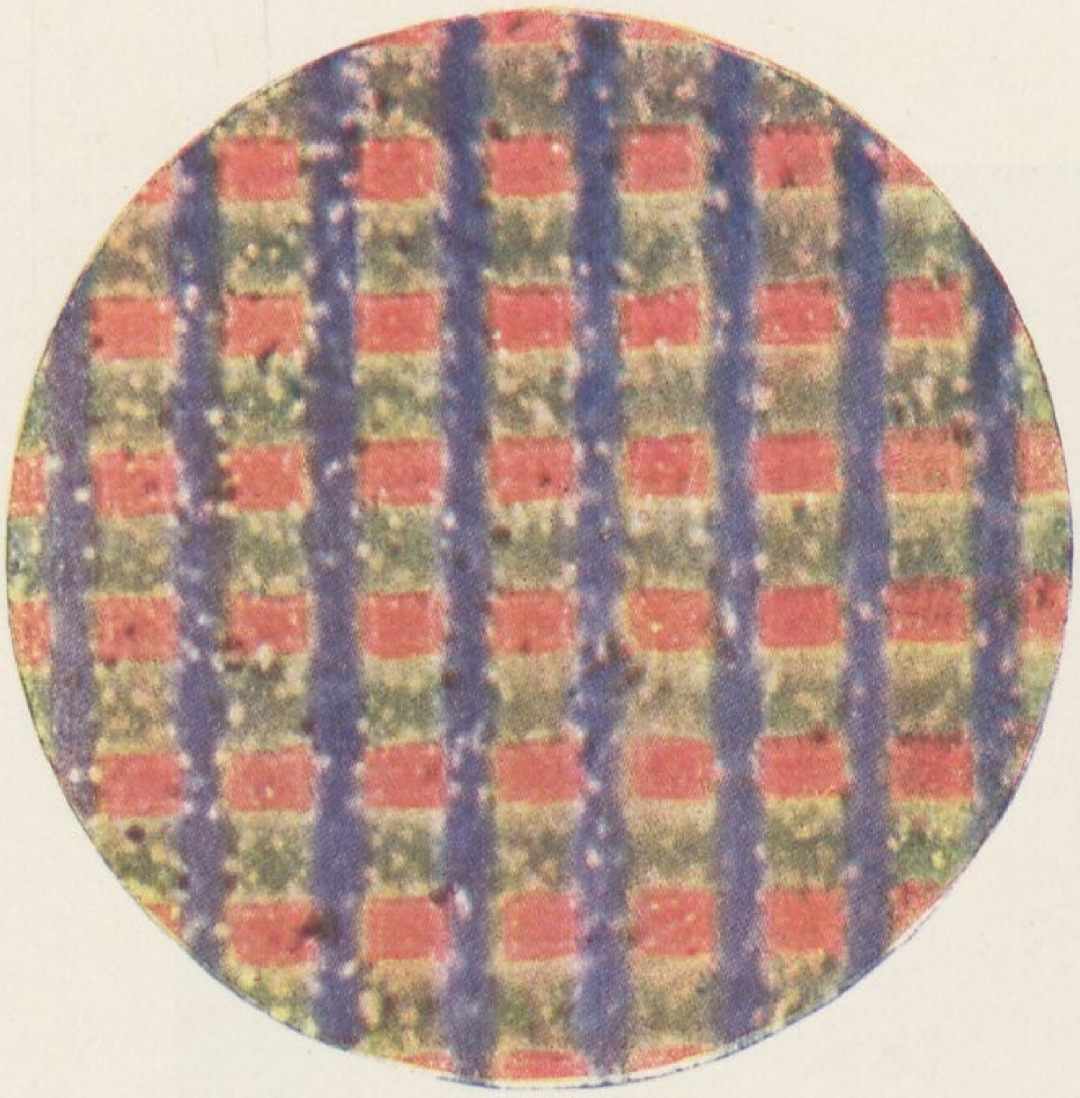

Fig. 1

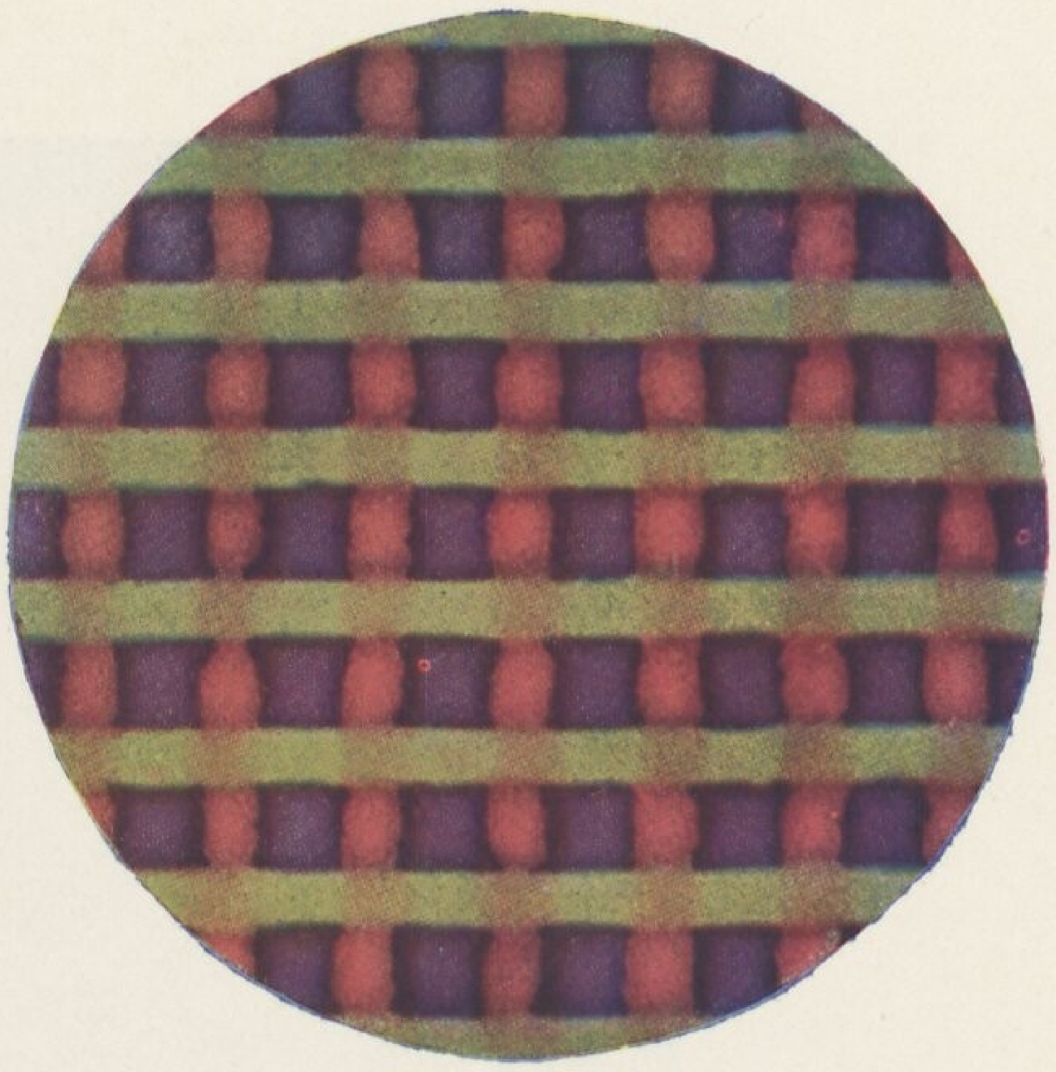

Fig. 2

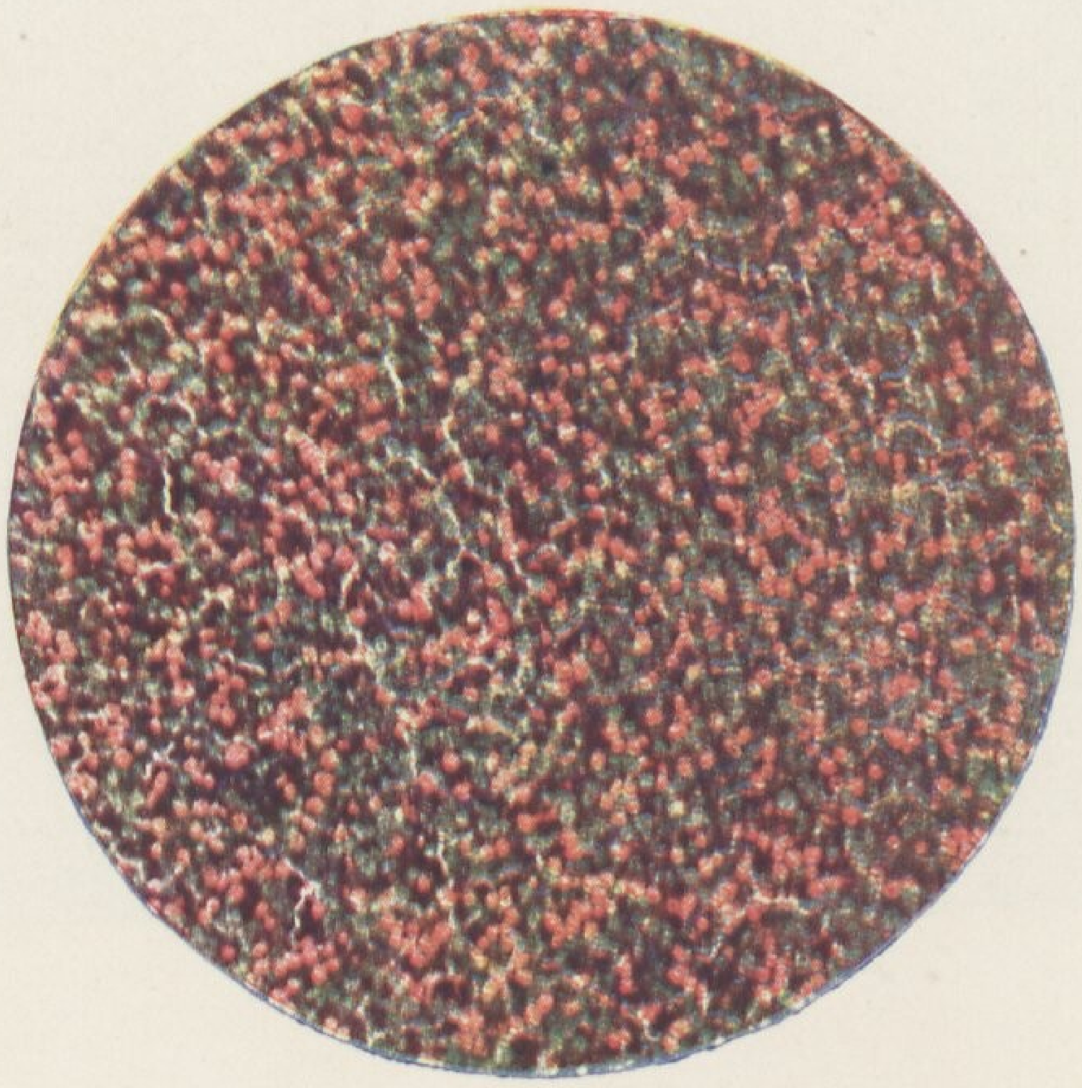

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

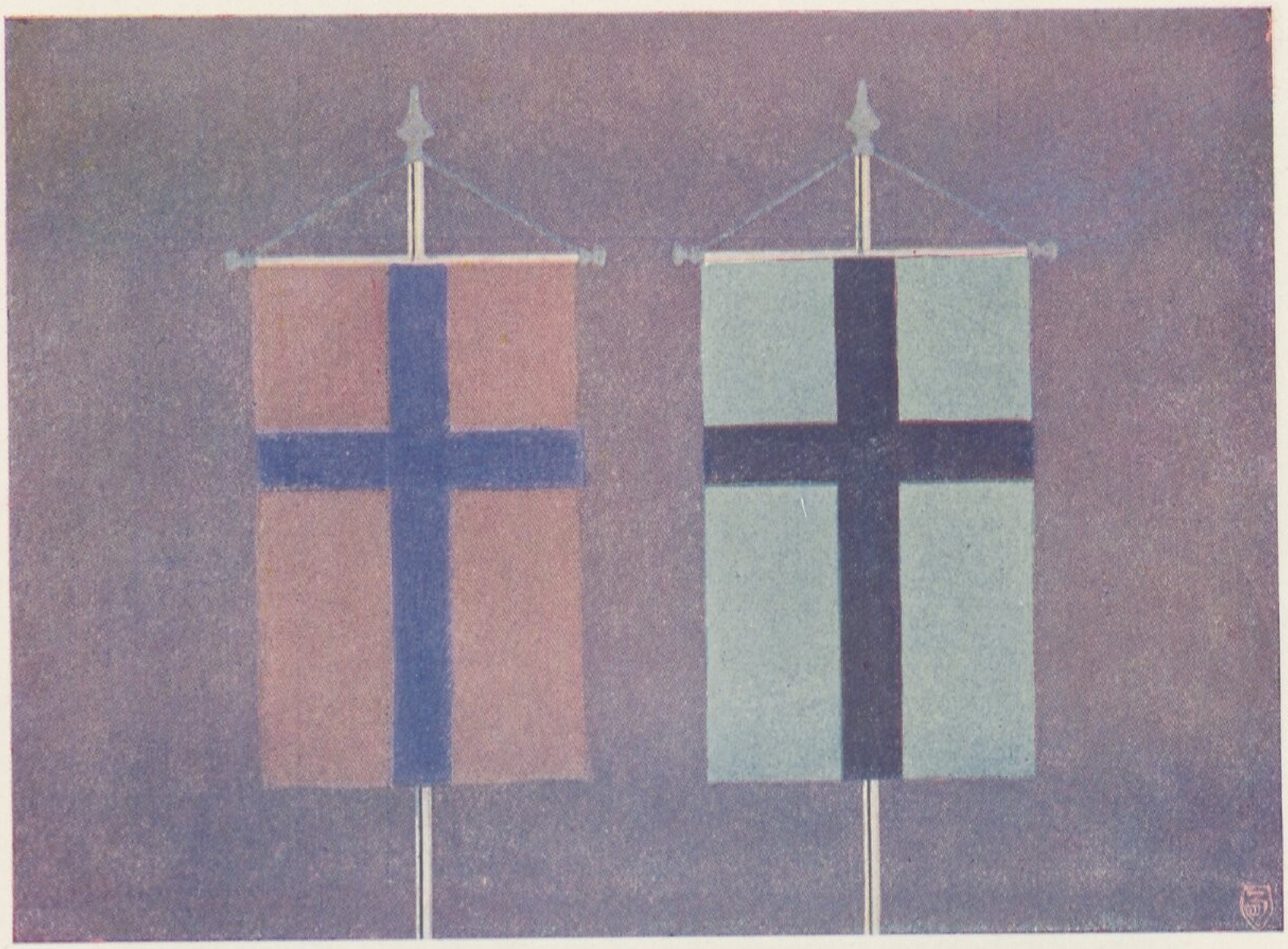

Fig. 6

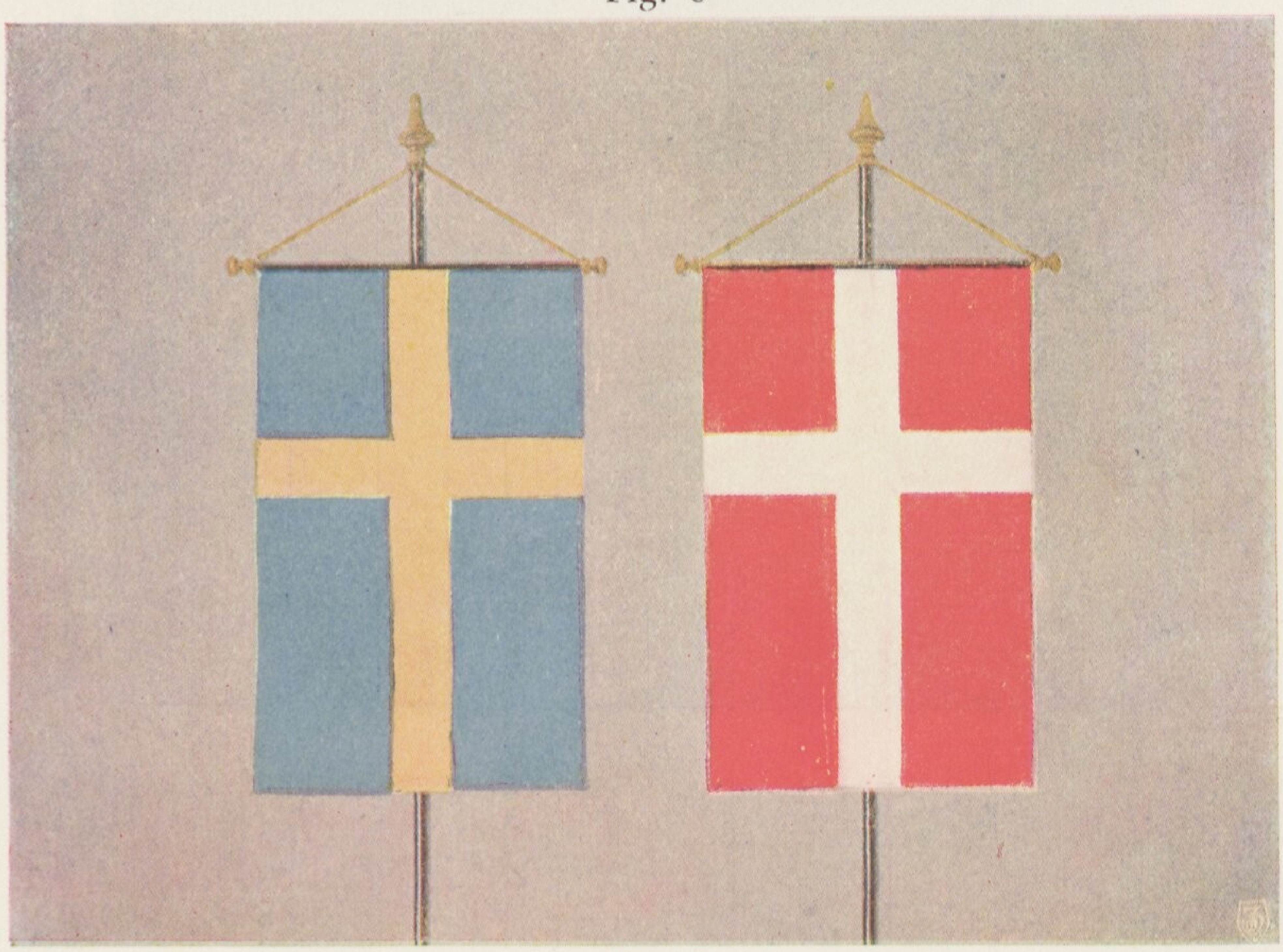

Fig 7

ligt farvet Glasfilter, den saakaldte »*Gulskive*», mellem det, der skal fotograferes, og Farverasteret med sin Emulsion, og derved lader det sig göre at gengive de forskellige Farvers relative Værdi rigtigt.

Denne Forklaring illustreres ved vedföjede to Farvefotografier, taget med de samme Plader og af den samme Blomsterskaal. Fig. 4 er taget *uden Gulskive*, og det viser sig her, at trods det, at Fotograferingen er foretaget gennem en af Lumières farverige Raster=Plader, saa har *Lysets* ultraviolette Straaler dog været saa altbeherskende, at de totalt har slugt alle Billedets Farver. Fig. 5 giver derimod den rigtige Gengivelse af Blomsterskaalen, fordi Lysstraalerne, inden de naaede Farverasteret, har passeret gennem Gulskiven, der har tilbageholdt de paatrængende ultraviolette Straaler.

Naar Lyset ikke alene skal passere Farverasteret, men ogsaa Gulskiven, er det givet, at *Exponeringen* af saadanne Plader maa tage længere Tid end ved sædvanlig Fotografering, hvor Lyset direkte træffer Bromsølvshinden, og man regner da ogsaa med ca. 50 Gange saa lang Belysning ved et Lumière Farvefotografi, som der behøves til en hurtigt arbejdende Emulsionsplade.

Efter at vi har set, hvorledes Lumière=Pladerne bliver til, og under hvilke Betingelser de bruges, kan vi gaa over til at se, hvorledes selve Fotograferingen foregaar, og hvorledes derefter den fotograferede Plade fremkaldes og göres færdig.

I Modsætning til en almindelig fotografisk Plade, hvor Belysningen foregaar direkte paa Bromsølvshinden, foregaar Belysningen eller Exponeringen af den præparerede Autochrom=Plade gennem Glassiden, baade fordi Lyset først skal passere Rasteret, för det naar Emulsionshinden, og fordi det positive Billede, som man tilsidst ønsker, ellers

vilde blive omvendt (Venstre blive Höjre og omvendt). Naar Rasterpladen er exponeret, har Reflexstraalerne fra det farvede Billede, der er fotograferet, fundet Vej først gennem Glasset, derpaa gennem de tilsvarende farvede Smaapunkter i Farverasteret og har endelig belyst de bagved liggende smaa Bromsølvskorn i den fotografiske Hinde.

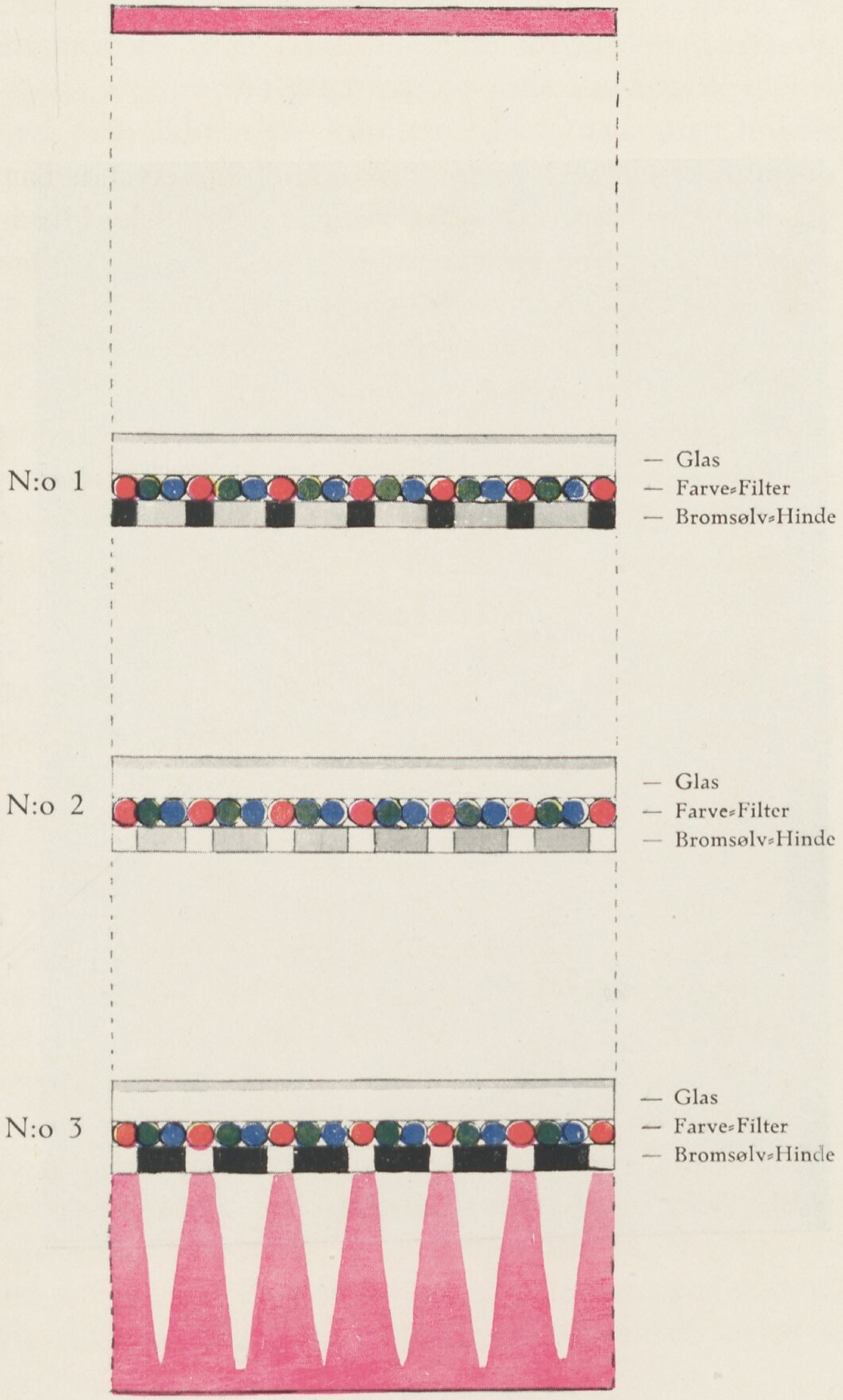
De røde Straaler fra en stor rød Flade, f. Ex. det danske Flag, som vi nu for Anskueligheds Skyld vil følge hele Vejen, er gaaede igennem alle de tilsvarende røde Punkter i Rasteret og har belyst det bag ved hvert *rødt* Punkt lig=gende Bromsølv i den fotografiske Hinde. De blaa og de gule Straaler har det røde Flag selv absorberet, saa at der for det danske Flags Vedkommende ikke er gaaet hverken gule eller blaa Straaler gennem de mellem de røde Punkter i Rasteret liggende gule og blaa Punkter. Bromsølvet bag disse er altsaa ubelyst.

Da den belyste Lumière=Autochromeplade er modtage=lig for alle Farver, altsaa ogsaa for Mørkekammerlampens røde Lys, maa den udtages af sin Kassette og lægges i den første Fremkalder i absolut Mørke. Her fremkaldes Brom=sølvshinden nu som et almindeligt Negativ, *hvad den i Öjeblikket ogsaa er.*

Ved Fremkaldelsen omdannes alt det *belyste Sølv,* der laa bag ved de røde Punkter, til *sort, metallisk Sølv,* medens det ubelyste Bromsølv lades uberört.

Fig. 6. Jeg viser her et Farvefotografi af det svenske og det danske Flag, som bedre end mange Ord vil illustrere Processen og vise Farvenegativets Tilstand efter at være fremkaldt første Gang. Man vil se, at det Gule er blevet blaat, det Blaa gult, det Røde blaagrönt og det Hvide sort, det vil sige at alle Farver viser sig i deres Komplementær=farver eller Modsætninger, lige som et almindeligt Negativ.

Rød Original

Rødt Billede
Fig. 8

Farvefotografi taget direkte efter Naturen
Mod Solnedgang, Oktober 1910, Kl. 5 Eftermiddag

Vi fortsætter nu Betragtningen af det danske Flag og ser, at den røde Flade er farvet med sin Komplementærfarve, d. v. s.: da alt Bromsølvet foran de røde Punkter er blevet sort, vil man ikke mere kunne se disse, naar man holder Pladen op for Lyset, men kun de blaa og gulgrönne, foran hvilke Bromsølvet ikke er sværtet, og disse Punkters Farve kombineret vil vise sig som en blaagrön Flade.

Nu har vi altsaa en negativ Plade: et grönt Flag med et sort Kors. Denne Plade lægger vi i et nyt Bad, det saakaldte Omvender=Bad, der har den Bestemmelse at göre Negativet til et Positiv (et Billede med de rette Toner og Farver). Naar vi saa tager Badet med Pladen ud i det stærke Dagslys, da sker der det, at Badet bortæder alt det metalliske Sølv (det, der var blevet sort foran de røde Punkter i förste Fremkaldelse), men stadig lader Bromsølvet foran de gulgrönne og blaa Punkter urört.

Flaget er nu atter blevet rødt, da Sølvet, der dækkede de røde Punkter, er borte, men det er *ikke naturrent i Farven, da de gulgrönne og blaa Punkter, om end svagere, ses gennem det ureducerede Bromsølv, som dækker dem.* Dette ureducerede Sølv har imidlertid faaet Dagslys og lader sig altsaa fremkalde (reducere) til metallisk Sølv, og lægger vi nu atter Pladen i Dagslys i den første Fremkalder=Vædske, vil det omdannes til metallisk Sølv og blive sort, og saa har vi Resultatet: Det Sølv, der laa foran de røde Punkter og dækkede dem, er bortædt, saa Punkterne er blevne røde. Det Bromsølv, der lod de gulgrönne og blaa Punkter skinne igennem, er sværtet sort, saa disse slet ikke kan ses, og de fire Felter paa Flaget er skingrende røde, som de var paa Originalen, hvorefter Fotografiet blev taget (Fig. 7).

Med det svenske Flag er det naturligvis gaaet paa samme Maade, thi hvad der skete med de røde Punkter, saaledes

som vi har set det, er ogsaa sket paa lignende Maade med de gule og blaa og med alle Tegningens Farvenuancer, lige=som det vilde ske ved Fotograferingen af et Landskab med det gulgrönne til Græsset og det blaa til Himlen, og med alle de hundrede Nuancer, af rødt, gult og blaat, hvor de paagældende Straaler, som Farvetonerne bestaar af, er gaaede gennem Farverasteret i större eller mindre Mængde, saa=ledes at det sorte Sølv i större eller mindre Tykkelse, alt efter Behovet, *dækker de Farver, som der ikke er Brug for i hele deres Fylde,* snart lidt, snart halvt eller trekvart eller lige til at skimte, og saaledes samtidig danner Billedet.

For nu til Slutning at udelukke enhver Misforstaaelse af Gangen i den tilsyneladende ret indviklede Proces med=fölger Fig. 8, som skematiskt og stærkt forstörret viser Fotograferingen af en rød Flade.

I, II, III er Snit af den *samme Plade* paa de tre Hoved=stadier af Behandlingen. I. viser Pladen efter 1ste Frem=kaldelse i Mørke, som *Negativ.* De sorte Felter i Brom=sølvhinden er belyst og derfor reduceret Bromsølv (sort, metallisk Sølv), de graa Felter er ubelyst Bromsølv.

II. Pladen efter Behandlingen i Omvender=Badet som *ufærdigt Positiv.* De hvide Felter viser, hvor det metalliske Sølv er opløst, de graa Felter er Bromsølv, der ved Behand=lingen i Dagslyset er blevet belyst.

III. Pladen efter 2den Fremkaldelse, som *færdigt Positiv.* De sorte Felter er det belyste Bromsølv, reduceret til sort, metallisk Sølv.

De hvide Felter viser Fraværelsen af alt Sølv, saaledes at Gelatinehinden er glasklar.

Reflexstraalerne fra den røde Original har nu passeret alle Processens Facer og viser det røde Billede.

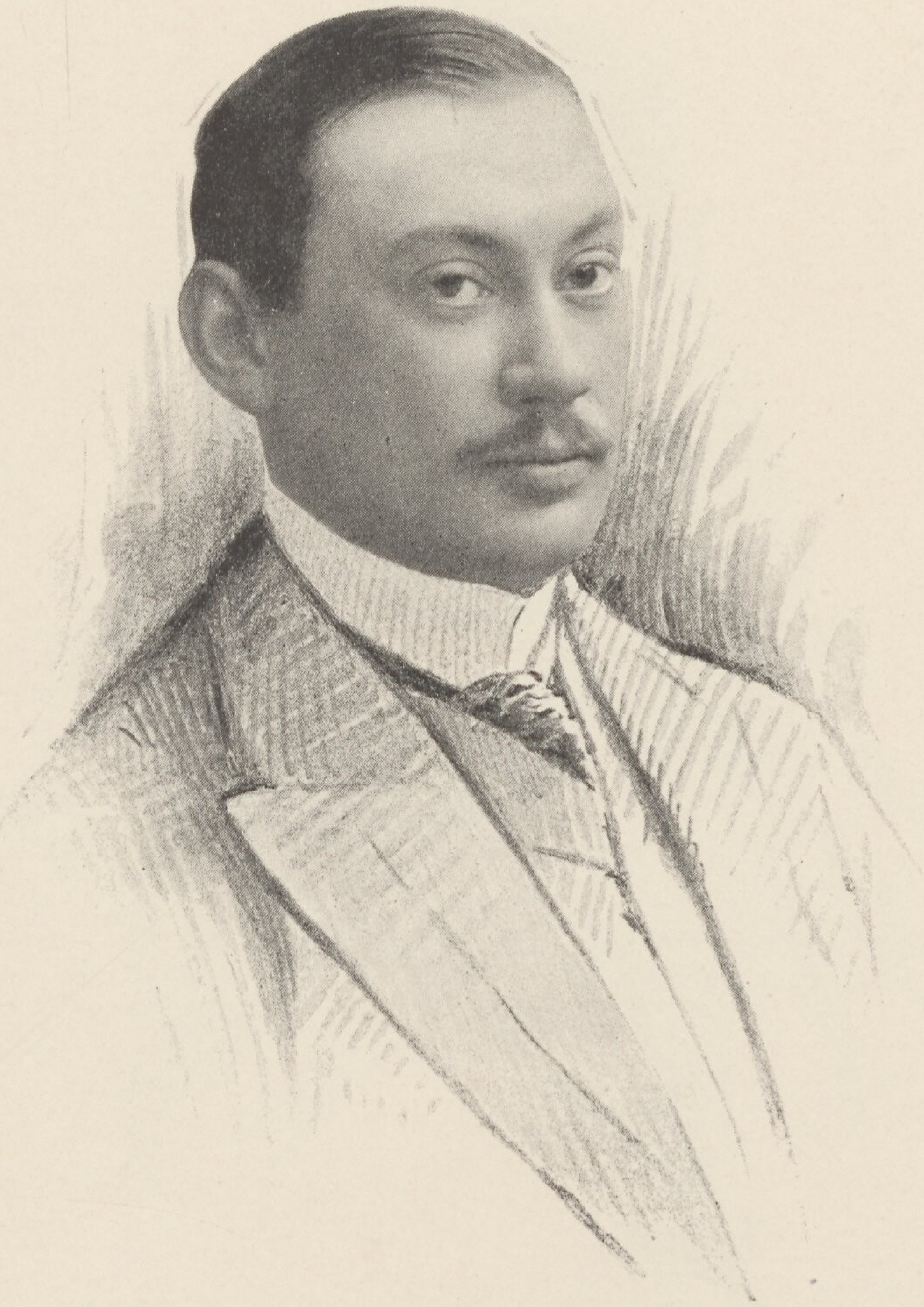

Fiat-Automobil från A.-B. Wiklunds Maskin- & Velocipedfabrik, Stockholm. Trefärgstryck efter Lumières Autokromplåt
Wald. Zachrissons Reproduktionsatelier, Göteborg och Stockholm

Boktryckeri-Kalenderns medarbetare

Friherre *Per Hierta,* Främmestad. Författare af tre artiklar om Bok=tryckerikonstens uppfinning och guldålder i Boktryckeri=Kalendern

Fil. D:r *Isak Collijn,* Uppsala. Bibliotekarie vid Uppsala Universitets bibliotek, Stiftare af Gesellschaft für Typenkunde

Fil. D:r *Axel Romdahl,* Göteborg. Docent, Intendent vid Göteborgs Musei konstsamlingar

Konsul *Jacob Hyberg,* Göteborg. Utgifvare af Grafisk Kalender

Boktryckare *Hugo Lagerström,* Stockholm. Föreståndare för Yrkes-skolan för Bokhandtverk i Stockholm, Utgifvare af Nordisk Bok-tryckarekonst

Faktor *Emil Selmar,* Köpenhamn. Föreståndare för Fagskolen for Boghaandværk

Boktryckare *Carl Ernst Poeschel,* Leipzig. Fackskriftställare. Chef i firman Poeschel & Trepte

Direktör *Anselm Hartog,* Berlin. Föreståndare för Rudolph Mosses Boktryckeri (Berliner Tageblatt)

A. J. Newton, London. Föreståndare för fackskolan L. C. C. School of Photo-Engraving and Litography

Boktryckare *Tadao Isshiki,* Tokio, Japan

Autotypi från Wald. Zachrissons Reproduktionsatelier, Göteborg och Stockholm

h= und Steindrucker:

s=Tiefdruck. Die Be= unter diesem Namen zu es in die Welt geschickten nsdruckverfahren ohne n ist, hat uns veranlaßt, den süddeutschen Fach= Bericht zu ersuchen. Ge= hat den Mertens=Tief= Br., dem Sitz der Deut= ellschaft, an Ort und diert; auf seine Angaben en wir daher unbedingten betonen das deshalb, weil us zugunsten des neuen und der Leser in solchen t ist, die Objektivität an= Bericht bringt ferner gaben, auf Grund deren ufstellen lassen.

*

Mertens=Tiefdrucks hat kfachmann deshalb von Befremdliches, weil man glauben vermag, daß es glich ist, eine mit Tief= Walze (oder einen Bil= ilfe eines einfachen, an schleifenden Schabers von der Farbe zu be= pier völlig sauber bleibt. chende Moment ist, daß he Tiefätzungen mit so gewöhnlichem Zeitungs= wie er als Hochätzung einstes Kunstdruckpapier

Begegnung der Schnelldampfer „Kronprinzessin Cäcilie" und „Kaiser Wilhelm II." vom Norddeutschen Lloyd Bremen auf hoher See.

Illustrationsprobe des neuen Rotationstiefdrucks.

Alle drei Punkte erscheinen indessen sofort | tisch ausgeübt wird. Ferner ist es bekannt.

Kunstdruck auf bess über die Konstruktio mir nicht bekannt.)

Zu zweitens ist z druck ein Verschm ziehungsweise des jedes Bild eben n kann, als seine Ae alle überflüssige Far Messer abgestrichen Abstreichen aber wer linien und Punkte gehalten, das Bild schmieren. Daß nur liches Zeitungspapie fällt, liegt daran, d pier in die Bildtie walze hineingedrück heraussaugt. Zugle des holzhaltigen Ze rauhe Oberfläche di derlich.

Der Erfinder de tens, ist seit vielen des Zeugdrucks tätig walzen hierfür dur und dabei schöner he Ziel. Dies hatte e Damals machte er Zeitungsdruck, die a ten. Jene alten Atelier „Graphische (Lindenstraße) statt, war; die Firma ist Mertens=Gesellschaft

...ide und 8 bis 10 cm
...ur über die Länge
...rs, sondern bei der
... etwa 20 cm seit-
...ist ziemlich scharf zu-
... es von Stahl, die
...fer ist, nützt es sich
...etwas ab. Um diese
...zu machen, hat das
...hene seitlich hin- und
...halten. Trotzdem er-
...ngeren Lauf gewisse
...muß dann herausge-
...ehen mit einem Oel-
...erden. Inzwischen
...l. Das Wechseln des
...efähr mit dem Ein-
...errolle zusammen, so
...ren Zeitverlust nicht
... Bei den im Bau
...wird das Rakel noch
... und während des
...che Schleifvorrichtung
...halten werden.

...hine wiederholt mit
...von 6000 Umdrehun-
... Stunde ohne jeden
...durch Schwächen des
...orgerufen wäre, lau-
...n Druckresultat. Die
...hnlichen Rotations-
...tionsdruck laufen kei-
... langsamer, erfordern
...umnen-Bildform vier
...ichtung.

...lungs- resp. Aetzkosten
...ifft, so sind diese tat-
...s die gleiche Anzahl

fahrungen — am Tage vorher geschehen, und zwar in einer der bekannten und sehr einfachen Umrollmaschinen. Da Zeitungspapier bekanntlich sehr stäubt, so wird das Papier bei dieser Gelegenheit gleich durch ein Bürstenpaar geschickt (bevor es die Wanne passiert). Das Umrollen einer großen Rolle dauert zehn Minuten. Bei regelmäßigem Verbrauch könnte das Papier aber auch gefeuchtet von der Fabrik geliefert werden.

Die Aetzung der Bildwalzen ist mit Finessen nicht verbunden; es wird unter der Hand von Fachleuten sehr bald weniger als vier Stunden dauern. Die Abnützung der Bildwalzen ist minimal; ich zweifle nicht daran, daß eine Bildwalze 60- bis 100000 Druck hergibt, ohne wesentliche Qualitätsänderung der Bilder.

Die von mir besichtigte Modellmaschine bedruckte die Papierbahn nur einseitig. Es werden aber auch (durch Verdoppelung der Walzen) Tiefdruckmaschinen für zweiseitigen Druck gebaut. Beim Widerdruck wird dann eine Schmutzbahn mitlaufen müssen, wie schon jetzt bei Rotations-Illustrationsdruck. Es werden ferner Maschinen gebaut, die das Papier nach dem Druck automatisch schneiden und entweder auf Stapel legen oder aber direkt einer Flachdruck-Schnellpresse zuführen. Nach dieser Seite hin die möglichen Umwälzungen auszumalen, das will ich mir für heute noch erlassen.

Eine Frage schwebt gewiß noch auf manchen Lesers Lippen: Kann die Tiefdruckmaschine auch trockenes, satiniertes Papier verarbeiten? Denn würde sie dies leisten, so könnte man Hoch-Autos und Tief-Autos gleichzeitig auf einem Bogen anwenden! Das ...

... Textschrift im üblichen Schwarz gedruckt wird. Ebensowenig bedarf der Bilderdruck irgendwelcher vorherigen Zurichtung.

Bei der Kombination der Zeitungs- mit der Tiefdruckmaschine unterstützten den Erfinder die Elsässische Maschinenfabrik wie die Vogtländische Maschinenfabrik in Plauen; auch ist die Erfindung selbst bereits in allen Kulturstaaten durch zahlreiche Patente geschützt. . . .

Die Buchdrucker-Woche:

Kombinierter Hoch- und Tiefdruck. Eine Erfindung von zunächst noch unübersehbarer Tragweite hat soeben das Stadium praktischer Brauchbarkeit erreicht, nämlich kombinierter Hoch- und Tiefdruck auf der Rotationsmaschine. Es handelt sich natürlich nicht um gleichzeitige Herstellung der ihrer Natur nach entgegengesetzten Druckverfahren, sondern um zwei Druckwerke in einer und derselben Rotationsmaschine, wovon das eine den bekannten Hochdruck der Stereotypplatten, das zweite aber den Tiefdruck von ebenfalls gerundeten Bildplatten ausführt. Erfinder ist der frühere Direktor der Graphischen Gesellschaft A.-G. in Berlin, Herr Dr. E. Mertens, jetzt in Freiburg i. Br. Die neue Maschine wird von der rührigen Vogtländischen Maschinenfabrik (vormals J. C. u. H. Dietrich) in Plauen i. V. gebaut. Wie wir hören, stehen bereits mehrere große Zeitungen wegen Anschaffung dieser eigenartigen Maschine in Verhandlungen mit der Fabrik. Die bisher erzielten Resultate — uns liegen einige Nummern der mit dieser Maschine gedruckten Freiburger Zeitung vor — sind geradezu überraschend; die Abbildungen sehen, ...

hat infolgedessen einen sta...
wert.

Wir sind gespannt, welch...
Berliner Verlagsanstalten ...
Aufsehen erregenden Neue...
treten wird.

Ostdeutsche Rundsch...

Ein neues Illu...
fahren. Eine Erfindung...
Buch- und Zeitungswesen ...
wälzungen hervorzurufen ...
in Fachkreisen seit langem...
duktionstechniker Dr. Ed...
Freiburg im Breisgau ge...
sogenannten Rotationsti...
jetzt an möglich, Phot...
allen feinsten Einzelheite...
wöhnliches Zeitu...
drucken, so daß sie fast ...
Originale wirken. Dr. ...
neues Verfahren zu...
in einer Sondernummer ...
Zeitung der Oeffentl...
und der Eindruck dieser ...
bisher nur auf beson...
Kunstdruckpapier reprodu...
ten, ist schlechthin verblüf...
zeitung kommt damit in ...
dasselbe zu leisten, wie ...
Papier gedruckten illustr...
und die ästhetisch bisher n...
haft wirkende Zeitungs...
dadurch gleichzeitig eine ...
rung wie eine Erweitern...
möglichkeiten. Auch für ...
dürfte das neue Verfahre...
der Bedeutung werden.

Heliogravyr för tidningstryck

Af Wald. Zachrisson

Som en löpeld gick ryktet i våras genom den grafiska världen om en ny uppfinning, det Mertenska djuptrycket för tidnings-rotationstryck. Illustrationer i heliogravyr, d. v. s. djupetsning å koppar, det förnämsta af alla fotomekaniska reproduktionssätt och det som kommer koppartrycket närmast, skulle kunna tryckas å vanligt tidningspapper *samtidigt* med vanligt stereotyptryck sålunda, att maskinen för djuptrycket skulle kopplas tillsamman med en vanlig tidningsrotationsmaskin! Alltså djup- och högtryck skulle i en arbetsgång kunna sammanföras. Och hastigheten, med hvilken dessa båda tryckprocesser skulle kunna arbeta, uppgafs till 12,000 exemplar i timmen.

Uppfinningen betyder intet mindre än en revolution på illustrationsteknikens område. Det gick dock med denna uppfinning som med så många andra upptäckter, att ryktet hade dunstat ut något för tidigt och att en god tid måste åtgå, innan den praktiskt kunde tillämpas, till glädje för alla dem som trodde, att Ragnarök stundade för de bestående illustrationsmetoderna.

Kärnpunkten i uppfinningen är denna: då det visat sig, att heliogravyrtrycket (från plana plåtar) låtit sig öfverflytta till rotationstryck, d. v. s. att bilden i st. f. att etsas på plåt öfverförts på en med koppar öfverdragen cylinder, hvilken etsas i ett roterande bad och hvilket rotationstryck redan länge tillämpats vid tryckningen af mönster på kattun, så fann man, att samma rotationstryck äfven med framgång kunde användas för framställande af konstnärliga

planscher. Detta rön gjordes i England, Frankrike och senast af tvänne firmor i Tyskland. Liksom Offset=meto= den länge hade användts för blecktrycket och först på de sista åren kommit till användning äfven för tryckning å papper, var steget icke långt från rotationstryckning å bom= ullstyg till tryckningen å tidningspapper.

För att emellertid rätt förstå innebörden af heliogravyr= trycket å tidningspapper anser jag det vara lämpligt att i korthet beskrifva de trenne hufvudgrupperna för tryckning.

Vi börja då med *högtrycket* — boktrycket — som består däri, att de ställen af tryckformen, som bära tryckbilden (föreställande typer eller illustrationer), måste vara *högre* än de ställen, som icke skola tryckas. Tryckbilden måste alltså vara *upphöjd* och de ställen å tryckformen, som icke skola trycka med, måste vara fördjupade.

Nedanstående lilla skiss fig. 1 åskåd= liggör högtryckets princip.

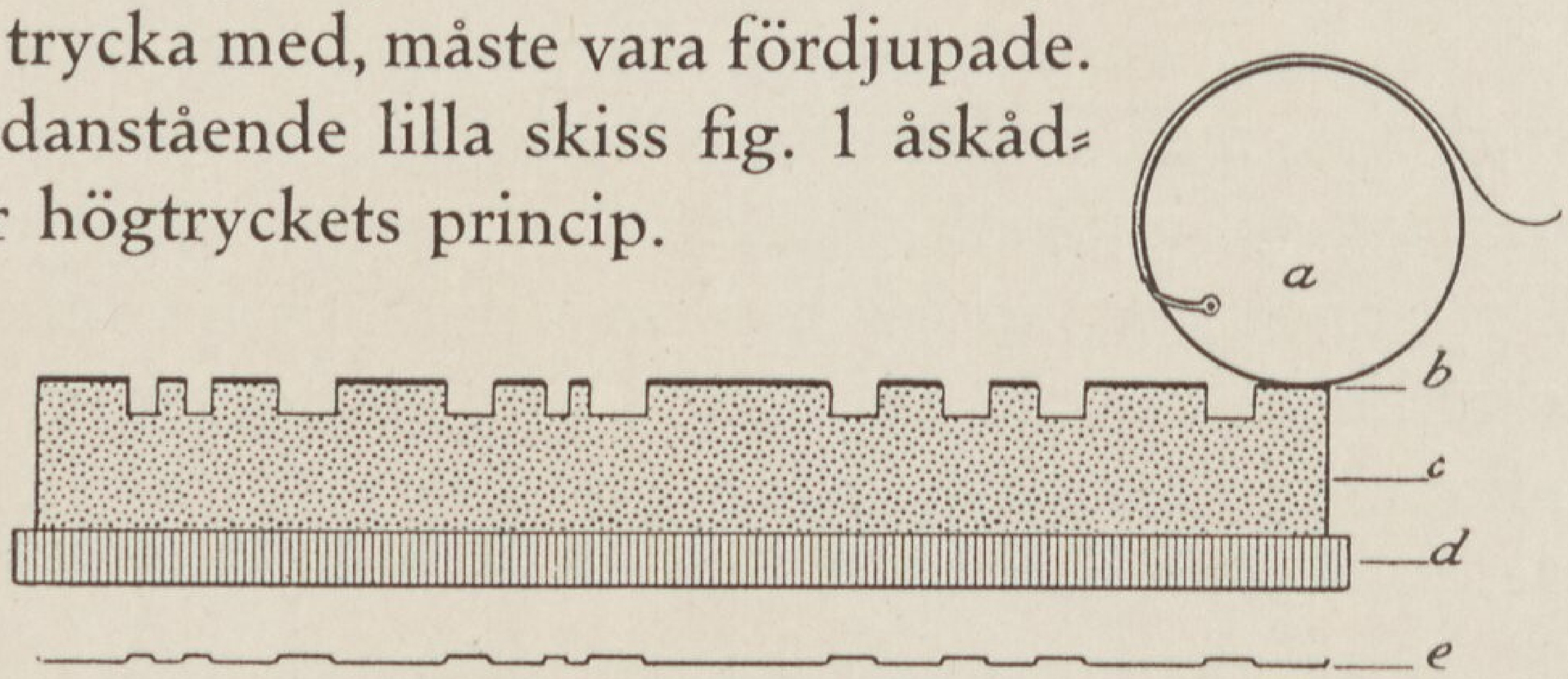

Fig. 1

a) Tryckcylindern, som är försedd med ett pappersark, b) är den färg som medelst färgvalsar invalsats å formen, c) är formen, bestående af typer, träsnitt eller högetsnin= gar (foto= eller autotypier), d) är fundamentet, å hvilket formen hvilar, e) visar de fördjupningar (mattor) å pap= perets baksida, som motsvarande tryckställen åstadkomma.

Yttrycket — litografi, zinkografi och ljustryck etc. — om= fattar de metoder, hvilka icke förete hvarken några väsent= liga upphöjningar eller fördjupningar på ytan.

Detta förfaringssätt beror, som bekant, på den principen, att fett och vatten icke kunna blanda sig. Alltså: om bild- ytan t. ex. på en litografisk sten göres emottaglig för fett och de ställen däremot af stenen, som icke skola lämna något tryck ifrån sig, hållas fuktiga, så lämnar en med fet färg försedd vals, som föres öfver stenen, ifrån sig färg endast på de för densamma mottagliga bildytorna, under det att de af vattnet fuktade ställena stöta ifrån sig färgen och förblifva rena. — Om vi i vidstående teckning fig. 2 tänka oss det litografiska handpress-tryckets väsen åskådlig-

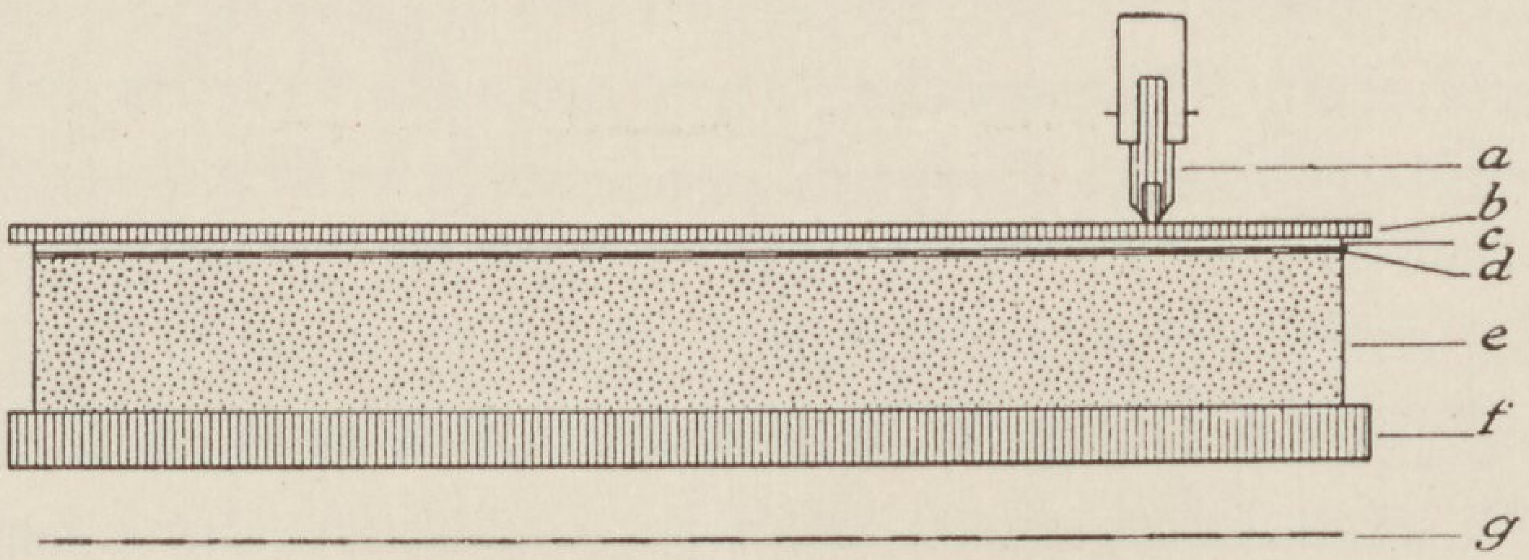

Fig. 2

gjordt, så är a) rifvaren, en med läder beklädd tillspetsad trälist, som nedpressats mot den med ett pappersark och presspapp öfverlagda stenen vid dennas framförande under rifvaren. Härvid åstadkommer rifvaren vid denna öfver- strykning ett aftryck endast af bildytan, ehuru den kom i beröring med hela stenytan. b) är deckeln, c) papperet, d) färgen, e) stenen och f) fundamentet; g) visar, huru bild- ytan ligger så att säga ofvanpå papperet. Häraf framgår, att bildställena vid yttrycket icke tryckas in i papperet, mattor uppstå alltså icke och färgen stannar på ytan.

Så komma vi till *djuptrycket* (koppar- och ståltryck), hvilket vi också söka åskådliggöra i en teckning. Förfa- ringssättet är alldeles motsatt det som användes för bok- tryck. Bildställena äro genom gravyr eller etsning fördju-

pade. Hela tryckplåten täckes med färg, som utfyller den fördjupade bilden. Sedan afviskas eller aftorkas den öfver=flödiga färgen noggrant från plåtens yta. Papperet, som därefter lägges på plåten och utsättes för ett ganska svagt tryck mot densamma, drar därvid till sig färgen ur för=djupningen. Bildställena erhålla vid insvärtningen mera färg ju djupare de äro ingraverade eller etsade i plåten och häraf framstår tryckytan på papperet i relief.

Om vi i fig. 3 tänka oss a) som en tryckcylinder öfver=klädd med en filt, så är b) papperet, c) färgen, d) plåten och e) fundamentet, f) den af färgen bil=dade reliefen. Djuptrycket, som hit=tills varit en ganska långsam process,

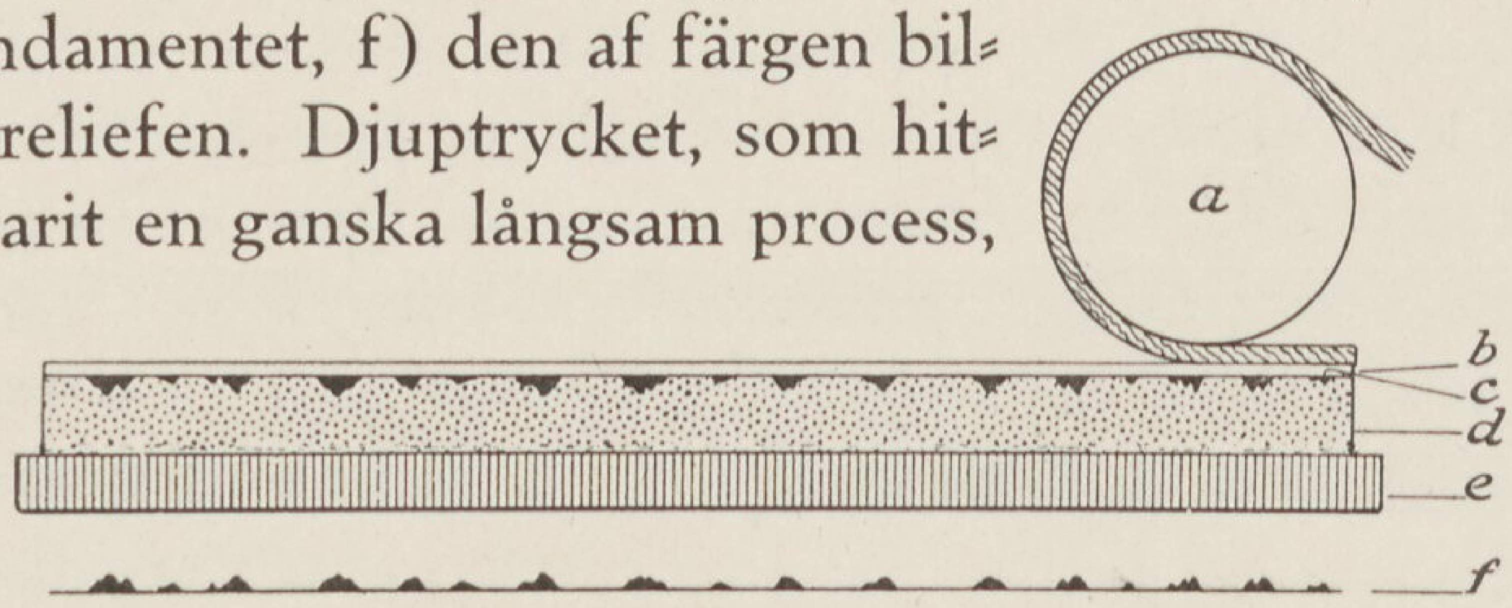

Fig. 3

har på senare tid användts till framställande af de vackra bil=der som gå under namn af heliogravyr, fotogravyr, Mezzo=tinto, Rembrandtstryck o. s. v. Äfven för tryckning af sedlar och frimärken användes djuptrycket i stor utsträck=ning och Marinoni i Paris har konstruerat en snällpress med gasuppvärmning under plåten för detta ändamål, och en sådan press fanns uppställd i kejserliga rikstryckeriet i Berlin redan vid min vistelse där 1879.

De trenne här i korthet framställda metoderna kunna numera utföras medelst rotationstryck, ett storartadt fram=steg betingadt af de allt större fordringarna på hastighet och stora upplagor.

Efter denna inledning kunna vi återgå till ämnet för denna lilla afhandling, det af D:r Eduard Mertens i Frei=

burg uppfunna rotationsdjuptrycket för tidningar, af hvil= ket vi blifvit i tillfälle visa ett prof.

Man utgick från ett för oss boktryckare fullständigt främ= mande område, nämligen tryckningen å bomullstyg me= delst rotationsmaskin försedd med en roterande vals, i hvilken bilden är ingraverad. Valsen täckes med tryckfärg som utfyller alla fördjupningarna, ytan befrias på lämpligt sätt, med tillhjälp af en skarp stållinial, från all färg, bom= ullstyget föres i en lång bana öfver bildvalsen, hvarvid det emottager färgen ur fördjupningarna, och trycket är färdigt. Genom att allt mera fullkomna denna procedur blef det möjligt att ersätta gravyren å valsen med en auto= typisk rasteretsning, hvilken tillgår på följande sätt: efter det fotografiska originalet tages först ett vanligt autotypi= negativ och därefter i en diapositivkamera ett rasterdia= positiv. För kopiering på valsen behandlas detta diaposi= tiv med kollodium. Kopparhinnan på bildvalsen poleras och förses med ett öfverdrag af ljuskänsligt kromfisklim. Då detta torkat, kopieras rasterdiapositivet, framkallas i vatten och göres motståndskraftigt mot etsbadet. Före den därpå följande etsningen täckas alla ytor, som icke skola förete någon bild, med syrefast lack och kanterna uppdra= gas noggrant omkring bilderna, då dessa ju icke som vid boktrycksklichéer kunna facetteras. Jernkloriden, som an= vändes vid all kopparetsning, inverkar så länge tills alla de icke skyddade bildpartierna äro bortfrätta. Efter det skyddsöfverdraget är aftvättadt, är bildvalsen tryckfärdig.

Så långt var man kommen med djuptrycket å tyg.

En engelsk konstanstalt tillämpade nu denna princip för heliogravyrtryck å papper med godt resultat och andra firmor följde, som nämnts, efter. Alla omgåfvo emellertid sina metoder med den största hemlighetsfullhet.

Och så blef det D:r Mertens, en framstående grafiker, under flera år direktör för Graphische Gesellschaft A. G. i Berlin, förbehållet att efter mångåriga experiment med tyg=djuptrycket öfverflytta detta på tidningsrotationstrycket.

Det mest förvånande vid denna uppfinning är, att bild=cylindern som täckes af ett tjockt lager af färg omedelbart och så noggrant befrias på ytan från denna färg af en färg=linial, *rakel*, att intet spår af färg »smetar» på papperet. Denna rakel, som är uppfinningens a och o, göres numera rätt mycket längre än bildcylindern och erhåller en fram= och återgående rörelse samt slipas därtill automatiskt under gången, på det att inga ojämnheter i eggen skola uppstå, såmedelst förebyggande de långa »smet»ränderna som man lade märke till på en del af de först utförda proftrycken.

Själfva djuptrycksrotationspressen består af 3 öfver hvar=andra liggande valsar eller cylindrar; bildvalsen (en järn=cylinder öfverdragen med koppar), en med gummi öfver=dragen *stålvals,* som trycker mot *bildvalsen* och i sin tur får stöd af *tryckcylindern.* Färgen öfverföres från färg=behållaren af en trävals till bildvalsen. Papperet, som er=håller sitt tryck underifrån, löper mellan bildvalsen och stålvalsen samt vidare in i boktrycksrotationsmaskinen.

Näst svårigheten att konstruera en fullt effektiv rakel kom uppgiften att tillverka en tunn tryckfärg, som fyllde alla anspråk, isynnerhet på ögonblicklig torkning.

Vad som möjliggjorde förbindelsen mellan djuptrycks=maskinen och rotationspressen var det förhållandet, att man för djuptryck kan använda mycket billigt papper. Detta måste dock fuktas.

Genom D:r Mertens uppfinning inträder det märkliga förhållandet, att vi komma att få se dagliga tidningar fram=ställda medelst tvänne fullkomligt olika tryckprocesser på

en och samma sida, den stereotyperade satsytan innefat=tande en illustration i finaste heliogravyr!

Men, som jag nämnde i början, det går nog icke så lätt att för den praktiska, dagliga driften anpassa en så käns=lig uppfinning.

De tyska tidningar som hittills inköpt uppfinningen hafva mig veterligen icke ännu, den 6 December, då detta skrifves, börjat tillämpa den, hvarom jag sökt öfvertyga mig genom prenumeration.

Allt nog: det är en glänsande uppfinning, som D:r Mer=tens har skänkt världen. Den är den första på det tryck=tekniska området sedan Gutenbergs och Senefelders upp=finningar, som brutit sig fram på ny bana. *Djuptrycket har tagit upp täflan med högtrycket.* Den framtida utveck=lingen inom de grafiska facken kommer att gå genom ljuset och elektriciteten.

De i denna årgång af Boktryckeri=Kalendern beskrifna tre nya uppfinningarna: Lumières autokromplåtar, Offset=pressen och Mertens=trycket, gifva oss boktryckare mycket att tänka på. Vi kunna icke klaga öfver, att utvecklingen inom vår konst står stilla. Och det är ju en välsignelse som i sinom tid kommer hela mänskligheten till del i form af konstnärliga, skönhetssinnet odlande bilder.

L. Ascher Jenny Lind

Med benäget tillstånd af A.-B. Ljus, Stockholm. Trefärgstryck efter oljemålning i Nationalmuseum från

Wald. Zachrissons Reproduktionsatelier, Göteborg och Stockholm

Bok- och Stentryckerier i Sverige

Alingsås:

Alingsås Boktryckeri A.-B.
Michelsen, William, tryckeri

Arboga:

Östgren & Andersson, tryckeri

Arlöf:

Skrif- och Ritboksaktiebolagets tr.

Arvika:

Arvika Nyheters tryckeri
Arvika Tidnings tryckeri
Jacobson, Aug. (acc.-tr.)
Rydén, J. B. (acc.-tr.)
Åkerblom, Albin L., tryckeri

Askersund:

Askersunds Boktryckeri A.-B.
Lund, S. (acc.-tr.)

Avesta:

Didon, Oskar (acc.-tr.)

Bergsjö:

Söderlund, Joh. (acc.-tr.)

Bjernum:

Bjernums accidenstryckeri
Peto, Atto (acc.-tr.)

Boden:

Axel Norlin (acc.-tr.)

Bollnäs:

Bollnäs Tryckeriaktiebolag
Helin, Emil, tryckeri

Borgholm:

Melander, J. E., tryckeri

Borlänge:

Aktiebol. Leksandstidningens tr.
Dalarnes Tidnings- & Boktryckeri-aktiebolag

Borrby:

Borrby accidenstryckeri

Borås:

Aktiebol. Borås Tidnings boktr.
Björsell, J. F., tryckeri
Borås Kartongfabriks tryckeri
Borås-Postens tryckeri
Wold, John (acc.-tr.)
Östlund, Helmer, tryckeri

Boxholm:

Mellqvist, Ax. E. (acc.-tr.)

Båstad:

Båstads accidenstryckeri
Svensson, Bernh. (acc.-tr.)

Eksjö:

Bildstén, G. (acc.-tr.)
Eksjö Tryckeriaktiebolag

Engelholm:

Engelholms Tidnings tryckeri
Engelholms Typografiska Anstalt
Killberg, J. P., & Son (acc.-tr.)

Enköping:

Enköpings Boktryckeri o. Bokh.-aktiebolag
Enköpings Tidnings tryckeri

Eskilstuna:

Aktiebol. Eskilstuna-Postens tr.
Eskilstuna-Kurirens Tr.-aktiebol.

Hörgrens, A., litogr. tryckeri
Tryckeribol. Folket
A.-B. Öberg, J. O., & Son, lith. o. boktryckeri

Eslöf:

v. Ekensteen, Aug. (acc.-tr.)
Kindvall, Knut (acc.-tr.)
Skåningen Eslöfs tryckeri

Falkenberg:

Aktiebolaget Falkenbergspostens boktryckeri
Lindegren, M., boktryckeri

Falköping:

Aktiebol. Falköpings Tidnings tr.
Falköpings Tryckeriaktiebolag
Lindgren, J. A., tryckeri

Falun:

Falu-Kurirens tryckeri
Falu Nya Boktryckeriaktiebolag
Tidnings- och Boktryckeriaktiebolaget Engelbrekt
Sättermark, J. O. D. (acc.-tr.)

Filipstad:

Bergslagernas Nyheters tryckeri
Bronellska Bokh. (acc.-tr.)
Filipstads Tidnings tryckeri
Svenssons Accidenstryckeri
Tryckeriaktiebol. Bergslagen

Finspång:

Fröberg, John, tryckeri

Flen:

Pettersson, K. J. (acc.-tr.)

Gellivare:

Söderberg, Joh. (acc.-tr.)

Gefle:

Andersson, John & Co. (stentr.)
Bloms, C. G. Emil, Aktiebolags tr.
Becker, J. A., tryckeri
Gefle Dagblads Aktiebolag, tr.
Gefle Litogr. Aktiebolag
Gustafsson, Werner, tryckeri
Olsson, Aug. (acc.-tr.)
Serranders Boktryckeri
Svenska Skolmateriel-Aktiebol., Strömsbro
Tekn. Aktiebol. Flora (acc.-tr.)
Tryckeriaktiebolaget Gefleposten
Tryckeri- & Tidningsföreningens tryckeri

Gislaved:

Creutzer, A. (acc.-tr.)
Lindström, Karl, (acc.-tr.)

Grebbestad:

Gribys, Viktor (acc.-tr.)

Grenna:

Grenna boktryckeri

Grängesberg:

Grängesbergs tryckeri

Grästorp:

Johansson, Herman (acc.-tr.)

Göteborg:

Aktiebol. Götatryckeriet
Antonsons, John, tryckeri
Bergendahls, Josef, tryckeri
Björkbom, Frans (acc.-tr.)
Bodin, G. F. (acc.-tr.)
Boktryckeriet Merkantil
Bolinder, H. L., tryckeri
Bonniers Tryckeriaktiebolag
Borre, Helge (acc.-tr.)
Brandt, Wilh. (acc.-tr.)

Brusewitz, Hugo, bok= & stentr.
Centraltryckeriet (O. Ericson)
Dahlgren & Rundqvists tryckeri
Elanders Tryckeriaktiebolag
Fehrm & Grönwall, tryckeri
Förpostens Bolags tryckeri
Gumperts, N. J., tryckeri
Gyllenhammar, Sven, tryckeri
Göteborgs Accidenstryckeri
Göteborgs Aftonblads Aktiebol., tryckeri
Göteborgs Handelstidn. Aktieb., boktryckeri
Göteborgs Litografiska Aktiebol.
Göteborgs=Postens Aktiebol. tr.
Göteborgs=Tryckeriet, G. Öberg
Holmqvist, C. R., tryckeri
Hvar 8 Dags tryckeri
Isacson, Oscar L., tryckeri o. lith. anstalt
Johnson, G., tryckeri
Lindgren & Söner, A., tryckeri
Lundberg, J. E., tryckeri
Lundén, Joh., tryckeri
Lönner & C:o (acc.=tr.)
Melin, Gustaf, tryckeri
Meyer & Köster, lith. o. tryckeri
Nordmark & Comp. (acc.=tr.)
Nya Boktryckeriet, Jon Jonsson
Nyaste Snällpostens tryckeri
Ny Tids Tryckeriaktiebolag
Olson, Alb., tryckeri
Olsson, Joh., Eftertr., tryckeri
Peterson, Anian Victor (acc.=tr.)
Petrés, Sven, tryckeri
Psilanders, Fredrika (acc.=tr.)
Scheel & Sjögren, tryckeri
Tidningsaktiebol. Morgonpostens tryckeri
Töpel, Viktor E., tryckeri
Weiss, Bröderna, tryckeri
Wennerholms, Gösta, tryckeri
Wolmar, J. F., & C:o (acc.=tr.)
Zachrissons, Wald., Boktr. A.=B.
Östman, J. E., tryckeri

Hallsberg:

Hallsbergs Accidenstryckeri

Halmstad:

Ahlbergs, Viktor (acc.=tr.)
Kuchler, P. (acc.=tr.)
Meijel, J. B., tryckeri
Segerlind, Carl G. (acc.=tr.)
Svensson, Joh. A., boktryckeri
Tidningen Hallands tryckeri

Haparanda:

Haparanda Boktryckeriaktiebol.

Hedemora:

Hedmark, E. (acc.=tr.)
Lidmans, A. F., boktryckeri

Helsingborg:

Allers Familj=Journals Tryckeri=aktiebolag
Bergstens, Ernst, tryckeri
Helsingborgs Dagblads Nya Tr.=aktiebolag
Helsingborgs Typografiska Anst.
Johnsons Pappersindustri=Aktie=bolag, tryckeri
Rydman, Ant. (acc.=tr.)
Tryckeriaktiebol. Södra Sverige
Tryckeriaktiebolaget Demokraten
Öresunds=Postens Tryckeriaktieb.

Hernösand:

Hernösands Boktryckeriaktiebol.
Hernösands=Postens Tr.=A.=B.
Nya Boktryckeriet
Nya Pappershandeln (acc.=tr.)
Nybergs, John, tryckeri

Hessleholm:

Tidningsaktiebol. Norra Skånes tryckeri
Tryckeriaktiebolaget »Göingen»

Hjo:

Hjo Tryckeriaktiebolag

Hudiksvall:

Aktiebol. Karl H. Avén, tryckeri
Hudiksvalls Boktryckeri A.=B.
Hudiksvalls Nyheters tryckeri

Hvetlanda:

Sandborg, Aug. (acc.=tr.)

Hörby:

Tidnings=aktiebol. Central=Skånes boktryckeri

Höör:

Billings, I. (acc.=tr.)

Insjön:

Åhlén & Holms tryckeri

Jönköping:

Aktiebol. Smålands Allehandas tr.
Halls, H., Boktryckeriaktiebolag
Jönköpings Litografiska Aktiebol. Arrend.
Lundgrenska Boktryckeriet
Rendahl, Alg., tryckeri
Richard, August, boktryckeri
Tryckeriföreningen Smålands tr.

Kalmar:

Dillbergs, N. A., Bokh. (acc.=tr.)
Jansson, Litografiska tryckeri
Lindegren, H. (acc.=tr.)
Tidn. Barometerns Aktiebol., tr.
Tidn. Kalmars Aktiebolags tr.

Karlsborg:

Hedlunds, A., Bokh:s acc.=tr.

Karlshamn:

Aktiebol. E. G. Johanssons boktr.
Lundborg, Oscar, (acc.=tr.)
Nya Tryckeribolaget

Karlskoga:

Rehnberg, Oscar (acc.=tr.)

Karlskrona:

Accidenstryckeriet, E. Magni
Aktiebolaget Länsboktryckeriet
Amiralitets= o. Stadsboktryckeriet
Svenssons, K. L., Eftertr:s Bok=industri=Aktiebolag
Tryckerifören. Blekinge u. p. a.

Karlstad:

Aktiebolaget Sjöbergs bokbinderi och boktryckeri
Karlstadstidn. Aktiebol., tryckeri
Nya Wermlands=Tidn. Aktieb., tr.
Värmlands Dagblads Aktiebolags tryckeri

Katrineholm:

Holmberg, K. & E. (acc.=tr.)
Pettersson, Hj. (acc.=tr.)

Kiruna:

Fabricius, I. (acc.=tr.)
Landström, F. G. (acc.=tr.)

Kisa:

Ljungqvist, Josef (acc.=tr.)

Kjeflinge:

Björnson, Fritz

Klippan:

Aktiebol. Bokhandtverks acc.=tr.

Kopparberg:
Johansson, Gust. (acc.=tr.)

Korsnäs:
Strålin & Persson (acc.=tr.)

Kramfors:
Bergs, C. F. (acc.=tr.)

Kristianstad:
Aktiebol. Bongs Fabrikers Bok= & Stentryckeri
Kristianstads Nya Acc.=tryckeri
Kristianstads Läns=Tidnings A.=B. tryckeri
Ljunggren & Larssons tryckeri

Kristinehamn:
Broström, A. F., boktryckeri
Grundels, J. L., boktryckeri
Värmlands Boktryckeri, Karl Otto

Kungsbacka:
Nordhallands boktryckeri

Kungsgård:
Rosenlöf, Bröderna, tryckeri

Kungsör:
Olsson, Karl (acc.=tr.)

Köping:
Köpings=Postens tryckeri
Säfberg, J. F. (acc.=tr.)
Tidningsaktiebol. Västmanlands tryckeri

Laholm:
Teo Lundbergs tryckeri

Landskrona:
Hammargren, Fr. (acc.=tr.)
Landskrona Tryckeriaktiebolag
Landskrona Typografiska Anstalt
Sydsvenska Biljettryckeriet
Törnqvists Bokhandel (acc.=tr.)
Österberg, H. F., & Sons Boktr.

Lidköping:
Andersson, Albin (acc.=tr.)
Göta=Tryckeriet
Lidköpings Tryckeri Aktiebolags Arrendat., Hörling & Lagerlöf
Tidnings A.=B. Västgöta=Postens tryckeri

Lindesberg:
Bergslagernas Tidnings Tryckeri=Aktiebolag
Oriel Blombergs Boktr. & Bokb. Aktiebolag
Bärgslags=Postens Tryckeri A.=B.

Linköping:
Aktiebolaget Östgöta=Correspondentens boktryckeri
Billsténs, Aug., boktryckeri
Carlssons, Henric (acc.=tr.)
Höglander, Anna (acc.=tr.)
Linköpings Litogr. Aktiebolag
Malmgren, Axel, tryckeri
Nicolaisén, Mathilda (acc.=tr.)
Tidningsaktieb. Östgötens Boktr.

Ljungby:
Jönsson. H. (acc.=tr.)
Stensson, Gottfr. (acc.=tr.)

Ljusdal:
Ericsson, Eric (acc.=tr.)

Ludvika:
Fornstedt, Harald G. (acc.=tr.)
Lindberg, Jonatan, tryckeri
Nya Tryckeriet, Axel Almén

Luleå:

Lannge, Jens (acc.-tr.)
Luleå boktryckeri-aktiebolag
Ruuth, Leo, boktryckeri
Tryckeriaktiebolaget Norrskenet

Lund:

A.-B. Skånska Centraltryckeriet
Berlingska Boktryckeri- och Stil-gjuteri-Aktiebolaget
Blom, Carl (acc.-tr.)
Bülows, Christian, boktryckeri
Grahn, Otto (acc.-tr.)
Ohlsson, Håkan, tryckeri

Lycksele:

Bodén, Gust. S. (acc.-tr.)

Lysekil:

Lysekils-Postens tryckeri
Lysekils Nya Tryckeriaktiebolag

Lönsboda:

Wiklunds, Bror (acc.-tr.)

Malmberget:

Malmbergets Accidenstryckeri

Malmö:

Aktiebol. Cronholms Lith. Anst.
Aktiebolaget Lundgrens Söners boktryckeri
Aktiebolaget Skånetryckeriet
Aktiebolaget Skånska Dagbladets tryckeri
Andersson, C. A., & Co., boktr.
Bröderna Forssells boktryckeri
Centraltryckeriet
Dahlstrand, D. (acc.-tr.)
Förlags-A.-B. i Malmö boktr.
Hammar, Carl (acc.-tr.)
Holms Pappershandel (acc.-tr.)
Jansson, Emil, Boktr. & Bokförlag
Krook, Otto, boktryckeri
Landby & Lundgrens boktryckeri
Malmö Lithografiska Anstalt
Skånska Litografiska Aktiebol. tr.
Sohlberg, M. (acc.-tr.)
Stenström & Barthelsons tryckeri
Tryckeriaktiebolaget Framtiden
Tryckeri- & Tidnings Aktiebolaget Södra Sverige

Mariefred:

Mariefreds Tidn. tryckeri

Mariestad:

Berg & C:o, Abr. A., boktryckeri
Mariestads Typografiska anstalt

Mellerud:

Gustafsson, Oskar (acc.-tr.)

Mjölby:

Græsén & Co., Sofie (acc.-tr.)

Moheda:

Lindström, Elof

Mora:

Dalarnes Tidn.- & Tryckeriaktie-bolags filial från Borlänge

Motala:

Arbetarens Tryckeri
Carlsson & Sjöströms tryckeri
Motala-Postens Aktiebolags tr.
Nilsson, Walfrid (acc.-tr.)
Segerbrand, Wilh. (acc.-tr.)

Mölndal:

Aktiebol. Papyrus tryckeri
Pettersson, Alfr. (acc.-tr.)

Nora:

Julius Kristianssons boktryckeri

Norberg:

Johanssons, Uno (acc.=tr.)

Norrköping:

Esping & Lundell (acc.=tr.)
Fröbergs, John, Filial, boktryckeri
Jönsson, Johan, Boktryckeri A.=B.
Liberth, Gideon (acc.=tr.)
Litogr. Aktiebolagets tryckeri
Norrköpings Förlags= & Boktr.= Aktiebolag
Norrköpings Tidningars aktiebo=lags tryckeri
Norrköpings Tryckeribolag
Tryckeriföreningen Norrköping u. p. a.
Östergötlands Dagblads Nya A.=B.
Österlund, H. F. (acc.=tr.)

Norrtelje:

Norrtelje Tidn. Boktryckeri A=B.

Nybro:

Ljungdahl, Sture (acc.=tr.)

Nyköping:

A.=B. Södermanlands Läns Tid=nings boktryckeri
Cederskog, E. D., tryckeri
Johansson, A. W. (acc.=tr.)
Södermanlands Nyheters tryckeri

Nässjö:

Thidell, E. (acc.=tr.)
Wallerström, Arvid, & C:o (acc.=tryckeri)

Orsa:

Ohlsen, Bröderna (acc.=tr.)

Oskarshamn:

Aktie=Bol. Oskarshamns=Postens tryckeri
Oskarshamns Tryckeriaktiebolag
Tryckeriföreningen Oskarshamns=bladet

Ousby:

Eriksson, A. (acc.=tr.)
Nilsson, C. W. (acc.=tr.)

Piteå:

Hällgren, Gust. (acc.=tr.)
Norrbottens Tryckeriaktiebolag
Piteå Tryckeriaktiebolags tryckeri

Qvidinge:

Stenquist, J. D., J:or

Ronneby:

Berling, G. (acc.=tr.)
Ronneby=Postens tryckeri

Sala:

Nylund, Enkan (acc.=tr.)
Sala=Postens tryckeri
Ågren & Holmbergs Boktryckeri=aktiebolag

Seffle:

Seffle Tryckeri Aktiebol. tryckeri

Sigtuna:

Sigtuna Tidnings tryckeri

Simrishamn:

Simrishamnsbladets tryckeri

Skara:

Berger, C. A. (acc.=tr.)
Granqvist & Co., A. (acc.=tr.)
Pettersonska boktr. Eftertr.
Vestergötlands Tryckeri Aktiebol.

Skellefteå:

Aktiebol. Skellefteå Nya Tidnings tryckeri
Hallbom, Erik, tryckeri

Skurup:

Lidberg, Pontus (acc.-tr.)

Sköfde:

Boktryckeriet i Sköfde (Vestgöta-Korrespondentens tryckeri)
Friberg, J. A. Tryckeri
Isakssonska Boktryckeri Aktiebol.
Strokirks, Aug., Bokh. (acc.-tr.)

Smedjebacken:

Lennmalm, C. F. (acc.-tr.)

Sollefteå:

Sollefteå Accidenstryckeri
Sollefteå Tryckeri Aktiebolag

Stockholm:

Aftonbladets Aktiebolag
Ahlberg, Josef, tryckeri
Ahlström, Otto, boktryckeri
Aktiebol. Arbetarnes tryckeri
Aktiebolaget Centraltryckeriet
Aktiebol. Fahlcrantz' boktryckeri
Aktiebol. Förenade Tidningars tr.
Aktiebolaget Föreningstryckeriet i Stockholm
Aktiebol. Jacob Bagges Sedeltr.
Aktiebol. P. Herzog & Söners tr.
Aktiebol. P. A. Norstedt & Söners boktryckeri
Aktiebol. Sjösteens Boktryckeri & Pappersaffär
Aktiebol. Hasse W. Tullbergs boktryckeri
Aktiebol. I. Nylunds Lith. Anst.
Andersson, Nils (acc.-tr.)
Andrén & Holms boktryckeri
Almqvist & Wiksells Boktr. Aktiebolags filial
Jacob Bagges Söners Aktiebol. tr.
Beckmans, K. L., boktryckeri
Behrens, J. W., tryckeri
Beijers bokförlagsaktiebolags tr.
Berg, Gust. (acc.-tr.)
Björkmans, John, Eftertr., bok- o. stentryckeri
Bonnier, Albert, boktryckeri
Boström, K. B., boktryckeri
Blomqvist, O. (acc.-tr.)
Bloms, Linkoln, Boktryckeri A.-B.
Brobergs bok- och accidenstr.
Brolins, Hj., tryckeri
Bröderna Lagerströms Aktiebol., boktryckeri
Börtzells, A., Boktryckeri A.-B.
Carlsson, C. G., boktryckeri
Cederquists Grafiska Aktiebol., tr.
Dagens Nyheters Aktiebolags tr.
Edmans, A. (acc.-tr.)
Eklunds, Oskar, tryckeri
Englunds, F., tryckeri
Franzén, Carl A. (acc.-tr.)
Fäderneslandets tryckeri
Generalstabens Litogr. Anstalt
Gellerstedt, H. F. A. (acc.-tr.)
Hæggströms, Ivar, Boktr.-aktieb.
Kongl. Hofboktr. Iduns Tryckeriaktiebolag
Konradsbergs tryckeri
Lindberg, Aug. (stentr.)
Lindberg, Wald. (acc.-tr.)
Lindenstein, E., tryckeri
Lindström, Gustaf, tryckeri
Litografiska Accidenstryckeriet
Ljung, Alb. (acc.-tr.)
Ljunglöf, Anton (stentr.)
Löjdqvist, C. A., tryckeri
Marcus, Isaak, Boktryckeri A.-B.
Melin & Nordholm, Lit. anstalt

Nilsson, Carl, ljustrycksanstalt
Nordiska Boktryckeriet
Nordisk Familjeboks Aktiebolag, tryckeri
Nya Tryckeriaktiebolaget
Nymans, P. A., Eftertr., tryckeri
Nyström, Semmy, Lit. anst.
Olsson, Emil (acc.-tr.)
Palmers, P. A., Eftertr., tryckeri
Påhlsons, C. P., boktryckeri
P. Palmquists Aktiebolags tr.
Pappershandeln, Odengatan 63, (acc.-tr.)
Pauli, F. (acc.-tr.)
Petterssons, Viktor, bokindustri- & handels-aktiebolag
Rehnströms, C., tryckeri
Riksbankens Sedeltryckeri
Rosén & Nilsson (acc.-tr.)
Sandberg, Harald, tryckeri
Sandihns, A. F. (f. d. Riis), tr.
Silfversparres, Warner, Nya Grafiska A.-B.
Smedbergs boktryckeri
Statlander, R. W., boktryckeri
Stockholms Bokindustri Aktieb., tryckeri
Stockholms Dagblads Aktiebol., tryckeri
Stockholms Kart. & Litografiska Aktiebolag
Stockholms-Tidningens Aktiebol. boktryckeri
Stockholms-Tryckeriet, N. Larsson
Stockholms Tryckeriaktiebolag
Stridsropets tryckeri
Ståls, Stellan, boktryckeri
Svanbäcks, O. L., boktryckeri
Svanström, Frans & Co., Pappershandels Aktiebol. (acc.-tr.)
Svanström, Victor, tryckeri
Svenska Boktryckeri A.-B.
Svenska Dagbladets Aktiebol., tr.
Svenska Folkförbundets Tryckeriaktiebolag
Svenska Morgonbladets tryckeri
Tidningsaktieb. Svenska Folkets tryckeri
Tryckeriaktiebolaget Ferm
Tryckeriet Grafia
Tryckeriaktiebolaget Skandia
Tryckeriaktiebolaget Svea
Wallén & Co., Axel, boktryckeri
Wasa Kommanditbolag, Olsson & Wennman (acc.-tr.)
Westerbergs, Ernst, boktryckeri
Westling, Gottfr., Tr.- & Handelsaktiebolag
Wilhelmssons Boktryckeriaktieb.
Wingborgs, F. A., boktryckeri
Wändahl & Anderssons Tryckeriaktiebolag
Zernell & Andrén, tryckeri
Zetterlund & Thelanders Boktr. aktiebolag
Zetterlund, John, tryckeri
Åsberg, Axel (acc.-tr.)

Strängnäs:

Westerlundska boktryckeriet

Strömstad:

Norra Bohusläns tryckeri
Larsson, L. A., tryckeri

Strömsund:

Schermans, J. R. (acc.-tr.)

Sundsvall:

Boktryckeri-Aktiebolaget
Flammén & Westerlund (acc.-tr.)
Halléns, E., tryckeri
Nordiska Centraltryckeriet
Norrköpings-Lithografens Norrlandstryckeri
Sahlins, Rob., Boktryckeri

Sundsvalls Tidnings Aktiebol., tr.
Tryckerifören. Nya Samhället

Sundbyberg:

Löwing, J. O., tryckeri

Sunne:

Sunne Accidenstryckeri

Svenljunga:

Broberg, R. (acc.-tr.)

Säter:

Aktiebol. Bröderna Johanssons tr.

Söderhamn:

Johansson, Enoch (acc.-tr.)
Molander, Ernst (acc.-tr.)
Söderhamns-Kurirens tryckeri
Söderhamns Lith. Aktiebolag
Söderhamns Tidnings tryckeri
Österlund, C. A., tryckeri

Söderköping:

Söderköpings Tryckeriaktiebolag
Thorén, Gustaf, boktryckeri

Södertelje:

Aktiebolaget Papper (acc.-tr.)
Lundmark, Axel, tryckeri
Södertelje Accidenstryckeri
Södertelje—Södertörns-Postens tr.
Södertelje Tidnings tryckeri

Sölvesborg:

Stålfors Accidenstryckeri
Sölvesborgs Boktryckeriaktiebol.

Tidaholm:

Nyberg & Svahns tryckeri
Tidaholms Tryckeriaktiebolag

Tranås:

Sjöberg, Josef (acc.-tr.)
Tranås Typografiska Anstalt

Trelleborg:

Crawfoord & Lindes tryckeri
Trelleborgs Nya Boktryckeri
Tryckeriaktiebolaget Allehanda

Trollhättan:

Malmroth, Oskar (acc.-tr.)
Trollhättans Acc.-tr., L. J. Östlund

Trosa:

Olander, Otto, tryckeri

Töreboda:

Svensson, Albin (acc.-tr.)

Uddevalla:

Hasselgren, A. E. (acc.-tr.)
Högström, C. R. (acc.-tr.)
Lidman, Jakob (acc.-tr.)
Malmgren, Ture, boktryckeri
Uddevalla Tryckeri, G. A. Käll

Ulricehamn:

Ekeskog, Martin, tryckeri

Umeå:

Aktiebolaget Nyheternas tr.
Aktiebolaget Umeå Tryckerier
Vesterbottens-Kurirens tryckeri

Uppsala:

Akademiska boktryckeriet
Aktiebol. Tidningen Upsalas tr.
Almqvist & Wiksells Boktryckeri-aktiebolag
Appelberg, K. Wilh., tryckeri
Pettersson, J. Aug. (acc.-tr.)

Uppsala Nya Tidnings Aktiebol. tryckeri
Uppsala Kontorsbokfabr. (acc.=tr.)
Weilands tryckeri
Wretmans boktryckeri

Vadstena:

Norén, John, tryckeri
Wallins, Erik, boktryckeri

Vanås:

Accidenstryckeriet (Emil Söder=ström)

Vara:

Norén, J. (acc.=tr.)
Vara Bok= & Pappersh. (acc.=tr.)

Varberg:

Bröderna Carlsson (acc.=tr.)
Kindvall, Adolf (acc.=tr.)
Nyberg, J. P., tryckeri
Tidningsaktieb. Varbergs=Postens tryckeri

Venersborg:

Carlssons, C. W., Eftertr., bok= & acc.=tr.
Petterssonska boktryckeriet, Brö=derna Petré
Vestgöta=Dals Boktryckeribolag

Vernamo:

Gustafsson, Ch. (acc.=tr.)
Vernamo Boktr. & Pappersaffär

Vestervik:

Ekblad & C:is, C. O., tryckeri
Lenander, C. E. (acc.=tr.)
Västerwikspostens Tryckeri A.=B.

Vesterås:

Andersson, Fredr., tryckeri
Berghs, A. F., tr. (Anders Pers)
Svensson, A. (acc.=tr.)
Vestmanlands Alleh., boktryckeri

Vexiö:

Blomgren, A. H., & Son (acc.=tr.)
Bröderna Andersson (acc.=tr.)
Lindström, Carl Oscar (acc.=tr.)
Nya Wexiöbladets tryckeri
Smålands=Postens Boktr.=aktieb.

Vimmerby:

Nya Postens tr. (Larsson & Co.)
Wimmerby Tidnings tryckeri

Visby:

Gotlands=Postens Tidnings=aktie=bolags tryckeri
Gotlands Allehandas Tr. A.=B.
Gotlänningens Tryckeri A.=B.
Lindby, Svante (acc.=tr.)
Missionsbokhandelns acc.=tr.
Segerdahl, Fredr. (acc.=tr.)

Ystad:

Bengtsson, A. G., boktryckeri
Bjurströms Boktryckeriaktiebol.
Tryckeriaktiebolaget Aurora
Jönsson, A. M. (acc.=tr.)

Åmål:

Bohlin, Carl (acc.=tr.)
Rahmns, Vilh., boktryckeri

Åsele:

Björkvall, J. S. (acc.=tr.)

Åstorp:

Åstorps Accidenstryckeri

Åtvidaberg:

Andersson, A. W., & Co. (acc.=tr.)
Åtvidabergs Snickerifabriks tr.

Örebro:

Aktiebolaget Centraltryckeriet
Aktiebol. Örebro Dagblad, boktr.
Eklund, G. (acc.=tr.)
Johnson & Hill (acc.=tr.)
Lindhska boktryckeriet
Littorin & Rydén, tryckeri
Länstidningens Tryckeriaktiebol.
Stentryckeriet i Örebro
Tornberg & Co., Ebba (acc.=tr.)
Tryckeriföreningen Nerike u. p. a.
Åsell, Erik (acc.=tr.)
Örebro Nya Tryckeriaktiebolag

Örnsköldsvik:

Aktiebol. Allehandas tryckeri
Bröderna Olsson (acc.=tr.)
Tryckeriaktiebol. Örnsköldsviks=Posten
Ågren, Gust., tryckeri

Östersund:

Aktiebol. Jämtlands Tidnings tr.
Berndtsson & Son, G. F. (acc.=tr.)
Hagbergs, John, boktryckeri
Jämtlandspostens tryckeri
Östersunds=Postens Tr.=aktiebol.

Östhammar:

Lindbergs, Algot, tryckeri

Bog= og Stentrykkerier i Norge

Aalesund:

Aarflot, J.
Gjörtz, Alb., Accidentstrykkeri
Hjelle, Ole P., Accidentstrykkeri
»Söndmöre Folkeblad»
»Söndmörsposten»

Aandalsnæs
(i Romsdalen):

Lereim, Erik, Bogtrykkeri

Arendal:

Arendals Bogtrykkeri Lmtd. (O. Abelsæd og Ludv. Olsen), Udg. af »Vestl. Tidende» og »Nedenæs Amts Landbotidende»
Danielsens Boghandel
Gjeruldsen, O. C. D.
Olsen, John S., Bogtrykkeri A/S
Svendsen, I., Udgivere af »Agderposten»

Askevold
(i Nordre Bergenhus Amt):

»Nordre Bergenhus» Bogtrykkeri Folkeblad (Interessentsk. disp. E. Natvik)

Askim:

Hemmy, F.
»Övre Smaalenene» (Askim Avis). Indeh. F. Hemmy

Bergen:

Aktietrykkeriet, Kong Oscarsg. 15
Anderssens, J., Bogtrykkeri Vaagsalm. 3
Andresen, Arnf., Kong Oscarsg.
Bang, Henrik, Accidentstrykkeri
»Bergens Aftenblads» Aktietrykkeri, Apothekersm. 5
»Bergens Annoncetidendes» Tr. Skostrædet 2
Beyer, I. D. (Bucher og Smith), Övre Korskirkesm. 2
Beyer, F. Accidentstryk., Strandg. 2 (indeh. Thorvald Beyer)
Brown, L., Eftflg., Strandgd. 60
Eides, I. W., Enke, Udg. af »Bergens Tidende», Engen 12
Garnæs, A., Torvet 8
Grieg, A/S, John, Bogtr., Litografisk Kunstanstalt, o. Reproduktionsatelier, Walkendorffsgd. 15
Hansen, H. F., Muralm. 6
Huse, J. E., Accidentstrykkeri
Huun, Chr. W., Strandgade 22
Kinhult, Z.
Klausen, Bjarne
Klyve, Mens, Östre Muralm. 1
Krausz, M., »Arbeidet», Haakonsgaden 5
Larssen, Lauritz I., Musægade 1
Lavik, Johs., Sukkerbagersmug. 6 Udg. af »Gula Tidend»
Martens, Eftflg., Accidentstrykk., Strandgaden 48
»Morgenavisens» Bogtrykkeri
Nilssen, N., Strandgaden 22
Olsen, P. A., Stokkebaksmuget 10
Paulson, Ragnvald, Strandgade 11
Pedersen, Louis, Trykkeri & Papirforretning, Strandgade 65
Rasmussen, Alex., Lille Markvei 12
Tollefsen, Jacob, Bogtrykkeri, lit. Anstalt, Allégade 3 og 5
Tornöe, L. W., Accidentstr., Papirforretning, Strandgade 18

Ulvedal, Alfred, Accidentstrykkeri, Strandgaden 54
Wæröe, Bernh., Bogtrykk., Strandgaden 91

Bodö:

Bodö Bogtrykkeri (Chr. Petersen)
»Bodö Tidendes» Bogtrykk., Best. Gerh. Hjelbak
Knudsen, A. F.
Nordlands Bogtrykkeri, Redaktør Helland
Sundems H., Boghandel
Wernes, Hudgar Daniel, Acc.-tr.

Brandbu:

»Vestoplændingen» A/S

Brevik:

»Bratsberg Blad», Axel Naper
»Brevikspostens» Trykkeri

Dahl:

»Eidsvolds Blad» Trykkeri

Drammen:

Cristiansen, C. A.
»Fremtiden», A/S
Johansen, Olaf, Accidentstrykkeri Bragernæs
»Luren, Buskerud Amtstidendes» Bogtrykkeri
Lyche, Harald, & Co.
Madsen, G. A., Accidentstrykkeri
Steen, O. (B. Warhuus), Bragernæs, Drammens Blad, trykkeri
Ström, Edv., Accidentstrykkeri

Dröbak:

Hansen, O. B., Udg. af »Akershus Amtstidende»

Egersund:

Lorentzen, A.
Ohme, P. O.

Elverum:

Halvorseth, O., Accidentstrykkeri
»Östlændingen» Magnus Hamlander
»Östlandske Tidende»

Fagernæs
(Valdres):

A/S »Valdres» Bogtrykkeri

Farsund:

Farsunds Aktiebogtrykkeri (Interessentskab), Udg. af »Farsunds Avis»
»Listers» Trykkeri
Stangeland, O., Accidentstrykkeri

Fauske
(pr Bodö):

»Saltværringen» Bogtrykk. (Joh. Davidsen)

Finsnes
(Tromsö Amt):

K. O. Kjörsvik, Bogtrykkeri

Flekkefjord:

A/S »Agders» Tryk., Papirhandel (Udg. »Agder»)
A/S Flekkefjords Trykkeri, Best. Ingolf Ingebretsen
Hansen, Kjönig, Accidentstryckeri
Hegland, S. Bernh., D:o

Flisen:

»Solungens» Trykkeri

Florö:

Johannesen, A.

»Nordre Bergenhus Amtstidende«
Stefansen, I.
»Söndfjords Avis« Trykkeri

Fredrikshald:

»Haldens« Interessentskab
Johansen, Carl E., Accidentstr.
Lund K., Christiansen, Chr. A/S »Fredrikshalds Tilskuer« Bogtr.
Sem, E., Bog- og Accidentstr.
»Smaalenenes Amtstidendes« A/S Bogtrykkeri

Fredriksstad:

Centraltrykkeriet John, Væmmestad, Exp. for »Fredriksstad Tilskuer«
»Fredriksstad Blads« Bogtrykkeri A/S
»Fredriksstad Dagblads« Bogtrykkeri
Fuglesang, Andr. N.
Johansen, Anton M., Accidentstr.
Larsen, Carl A., Accidentstr.
Lionæs, Einar, Accidentstrykkeri
Næsgaard, Olaf, Trykkeri
Olsen, Otto G., Accidentstrykkeri
Östberg, Sigurd, Bog- & Papirforretning & Trykkeri

Gjövik:

Baggethuns, E. O., Accid.-tr.
Enger, Johan, Samholds Bogtr.
Hovi, I. O., Accidentstrykkeri
Lange, F. O., Udg. af »Gjöviks Blad«
»Vælgerens« Trykkeri A/S

Gloppen:

»Nordfjord« A/S Bogtrykkeri

Grimstad:

»Grimstadspostens« Trykkeri
Rosenkilde, C., Udgiv. af »Grimstads Adressetidende«

Hamar:

»Hamar Stiftstidendes« Bogtrykkeri
Jörgensens, Olaf, Accidentstr.
Morbech, Chr.
»Norsk Skoletidendes« Trykkeri
»Oplandets« Bogtrykkeri
Pedersen, Peder, Bogtrykk., Udg. af »Opl. Avis«
Sæthers, A. K., Accidentstrykkeri

Hammerfest:

»Finmarkspostens« Trykkeri
Hagens, G., Accidentstrykkeri og Papirf.
»Nordkaps« Trykkeri

Harstad:

»Haalogaland« Bogtrykkeri
»Harstad Tidende« Martin Moe, Red. Ole R. V. Klem
Mosaas, O., Accidentstrykkeri

Haugesund:

Eriksen, Ludv., Accidentstrykkeri
»Haugesunds Avis«, Bog- & Acc.-trykkeri, Bernt Seland
Larsens, Thea, Accidentstrykkeri
Nilsen, S. A., Udg. af »Haugsunderen«
Nymanns, Chr. Enke, Udgiv. af »Karmsundsposten«
Sunds, S., Accidentstrykkeri

Hemnesberget:

Ranens Tidende, Ole Jensen

Holmestrand:

»Jarlsbergs» trykkeri, R. S. Normann
Schröders trykkeri

Horten:

Andersen, C.
Brönlunds Eftfl. Accidentstr.
»Gjengangeren» Bogtrykkeri
»Hortens Avis» Bogtrykkeri
Sollies Bogh. Accidentstr.

Hönefos:

Bye, Joh. E., Accidentstrykkeri
Krohns, Fr. Enke (Udg. af »Ringerikes Blad») J. Helseth
»Oplandspostens» Trykkeri

Jesseim:

Halvorsen, M. Jul., »Akershusingen»

Kabelvaag:

Bergs, Fru K., Bogtrykkeri
»Nordlændingen»

Kongsberg:

»Kongsberg Adresse»
»Kongsbergs Dagbl.» M. Vanberg Bogtrykkeri
Olsen & Stordalen, Bogtrykkeri
Wad, C. A. (»Laagendalsposten»)
Willens B., Accidentstrykkeri

Kongsvinger:

»Hedemarkens Amtstidende» A/S
Hess, F. Aug., accidentstrykkeri
Ingebretsen, Udg. af »Indlandsposten»
Lund, Einar, »Glommendalen»

Kopervik:

»Karmöens Tidende»

Kragerö:

Bundi, Carl, Udg. af »Vestmar»
Naper, Th., Red. af »Kragerö Blad»

Kristiania:

Aas & Wahl, Bogtrykkeri
»Aftenpostens Tr.», Akersgade 15
Aktietrykkeriet »Minerva», Kongensgade 9
»Allers Familiejournal», Nedre Voldgade 5/7
Almuevennens Aktietrykkeri, Storgaden 26
Amundsens, Amund, Accidentstr., Grændsen 19
Andersens, Oscar, Bogtrykkeri, Nedre Voldgade 5
Andvord, Rich., Accidentstr.
Arbeidernes Aktietrykkeri, Folkets hus
Arnesen, O. Fredr., Kongens Gade 9
A/S Bækkelagets Bogtrykkeri
Bentsen, B. Toldbodgaden 31/33
Berlinske Stempelfabrik og Accidentstrykkeri
Birkedals Accidentstrykkeri
Bjerch, A. Th., A/S, Accidentstr.
Björnstad, Johs., Arbeidergade 7
Brutzelius, H., Accidentstrykkeri
Brydes, S. M., Bogtrykkeri, Pilestrædet Hj. af Apothekergade
Bröggers, A. W., Bogtrykkeri, Karl Johans Gade 12
Centraltrykkeriet, Toldbodgd. 31
Christiania Accidentstrykkeri
Chr.:a Opfostringshus' Bogtrykkeri, Kongens gade 1
Christianssen, O., Alfheim
»Dagbladets» Bogtr., Storthingsgaden 4

Dahl, Fred. B., Raadhusgade 30
»Den 17 Mai», Citypassagen
Det Mallingske Bogtrykkeri A/S, Övre Slotsgade 18 & 20
Didriksen, A. S., Accidentstr.
Ellingsen, Emil, & Comp., Accidentstrykkeri
Eriksen, Gustaf O., Accidentstr.
Exprestrykkeriet
Fabritius, W. C., & Sönner, Övre Slotsgade 25
Frelsearmeens Trykkeri, Pilestrædet 22
Fehr, L., Bogtr. & Lithografisk Anstalt, Raadhusgade 9
Gaarserud, M., Storgade 23
Gjeruldsen, O.
Gresvig, Joh. H., Accidentstr.
Gröndahl & Sön, Toldbodgade 27
Gude—Smith, Axel, Accidentstr.
Gundersen, I. Chr., Nedre Voldgade 4
Halvorsen & Larsen Ltd, A/S.
Hanches, A. M., bog- & nodetrykkeri, A/S, Falbes Gade 5
Hausmann & Jensen, St. Olafsgade 24
Hvistendahl, H. K., Accidentstr.
Hübert, G., Accidentstrykkeri
Jensens, Joh., Papirh. Accidentstrykkeri
Johansen, Morten, Toldbodgaden 31/33
Johansen & Nielsen, Pilestr. 45 b
Kirste & Sieberth, Tolbodgade 31
Knudsen, Chr. H., Bogtrykkeri
»Kystens» Tr., Kirkegade 19
Küenholdt, J. H. Theatergade 16
»Landsbladets» Bogtrykkeri, Övre Slotsgade 4
Lie, Eduard, Möllergaden 33
Lind, Oscar, Accidentstrykkeri
Marcusen, C. J. E., Accidentstr.
»Menneskevennen» Möllergd. 20
Moltzau & Co. Accidentstrykkeri, Storgade 19
Moltzau, Brödr., Storgade 31
Mordt, C. P., Accidentstrykkeri
»Morgenbladets» Trykkeri, Central, Storthingspl. 7
»Morgenpostens» Bogtrykkeri, Nedre Voldgade 8 b
Museth & Jensen, Storgade 7
Moestue & Co., Thv., Accidentstrykkeri, Calmeyersgade 8
Moestue, Emil, Accidentstrykkeri, Skippergade 38
Nationaltrykkeriet (Det norske Aktieforlag), St. Olafsgade 24
Nielsen, Caspara, Accidentstr.
»Norges Sjöfartstidendes» Trykkeri, Nedre Slotsgade 5
Norsk Boktrykkeri A/S, Prinsensgade 11
»Norsk Familiejornals» Trykkeri, Apothekergade 10
Norsk Forlagsselskabs Trykkeri, Thv. Meyersgade 56
Norsk Litteraturselskabs Aktietr.
»Norske Intelligentssedlers» Tr., Grændsen 3
Olsen, Karl, Karl Johans Gade 12
Olsen, Nikolai, Trykkeri, Möllergaden 17
Oppi, Eberh. B.
Parmann & Co., A/S Accidentstrykkeri, Karl Johans Gd. 39
Petersen, Nils P., Accidentstr. Eftflg.
Pettersen, Ludvig, Accidentstr.
Petlitz, I., Accidentstrykkeri
Rössevold, M., Accidentstrykkeri
Schoubye, Joh. E., Accidentstr.
Schöien, Peter, Eftflg., Acc.-tr.
Schultz, Helge Eftflg., Prinsens Gade 11

Sogn, H., Akersgaden 8
Soleberg, P., Skippergade 36
Stamnes, Marius, Övre Slotsgd. 4
Steenske Bogtrykkeri & Forlag (Th. Steen), Raadhusgade 30
Stenersen, Otto, Accidentstr.
St. Olafs Trykkeri
Sörensen & C:os. Eftflg.
Sörensen, S. & Jul., Nedre Vold=gade 5
Tabernaklets Trykk., Hausmans=gade 22
Thronsen, Harald, & Co., Øvre Slotsgade 4
Tönsbergs Bogtrykkeri, Torvet 9
»Verdens Gangs» Bogtrykkeri, Akersgade 34
Werner & Co., Carl C., Citypass.
Wigaard, Brödrene, Bogtrykkeri, Akersgade 49
Wittusen & Jensen, Kirkgade 20
»Örebladets» Bogtrykk., Akers=gaden 49

Kristianssand S.:

Christianssands Aktiebogtrykkeri
Haugland, G. M., Accidentstr.
Johanssen & Tangen, Udgivere af »Fædrelandsvennen»
Johnsen, John, Accidentstrykkeri
Olsen, Thv.
Pettersens, Jens, Accidentstryk=keri
Söndenfjeldske Trykkeri
Sörlandets Socialdemokrats Bogtr.
Thoresen, S. T., Accidentstrykkeri
Torstensen, P., Accidentstrykkeri

Kristianssund N.:

Johnsen, John, Bogtryk. (»Roms=dalsposten»)
Loennechen, Henrich, Acc.=tr.
Normans, Marie, Eftflg., Bogtr. (G. Sverdrup)
Nordmöres Trykkeri
Selmers, I. F., Enkes Bogtrykkeri (»Romsdals Amtstidende»)
Thoresen, A., Bogtrykkeri (»Kri=stianssundsposten»)

Langesund:

Jensens, Louise, Bogtr. »Lange=sundsposten»
Toranger, P., Accidentstrykkeri

Larvik:

Andersen, M., Udg., af »Missio=næren»
Hövik, Paul, Accidentstrykkeri
»Jarlsberg og Larviks Amtstiden=des» Bogtrykkeri
Næss, L., Udg. af »Östlands=posten»

Lervik
(Stord):

Hystad, Jens
»Söndhordlands» trykkeri

Levanger:

Bergmann, O. M.
Jensen, Anton
Larsen, J., Accidentstrykkeri
»Nordenfjeldske Tidendes» Bog=trykkeri
Thurn=Paulsens, B., Accidentstr.

Lillehammer:

Belles, S., Eftflg., Acc.=trykkeri
Dahl, O., Accidentstrykkeri
Gudbrandsens, A., Acc.=trykkeri
»Gudbrandsdalens» Trykk. Red. Filseth, Joh.
»Gudbrandsdalens Blads» A/S

Sälfest, Örn, Udg. af »Lillehammer Tilskuer»

Lillesand:

Lillesands Bogtrykkeri
Lillesandsposten

Lilleström:

Arnesen, Magnus
Ingebregtsen, M., »Akershus Posten»

Lærdal:

Sogns Tidende

Lærem:

Lereims, Erik, Bogtrykkeri

Löveid:

»Skotfos Avis»

Mandal:

Duefjelds, N. N., Bogtr. »Samleren»
Lindesnæs Aktietrykkeri, Udg. af »Lindesnæs»
Mandals Bogtrykkeri, Udg. af »Lister og Mandals Amtstidende og Adresseavis»
Reiersons, R., Accidentstrykkeri
Sveindals, Anna, Accid.-trykkeri

Mo (Ranen):

Dunderlandsdölen, R. Knudsen
»Ranværingen»

Molde:

Dahl, George & Co., Accid.-tr.
Eeg, L.
Hansens, E. K., Accid.-trykkeri
»Romsdals Budstikke» & Trykkeri
»Romsdals Tidende» Trykkeri

Mosjöen:

Hustad, M. »Helgolands Tid.»
Try, Jon, »Nordlands Folkeblad

Moss:

Frisenfeldt, R., Accidentstr.
»Moss Aftenblads» Bogtrykkeri
Moss Aktiebogtrykkeri, »Moss Tilskuer»
Moss Bogtrykkeri, »Moss Avis»
Sæbös Boghandels Accidentstrykkeri

Mysen:

»Indre Smaalenenes Avis» (Udg. Redaktör Slotsvik)
Hansen, Alfons

Namsos:

Dahl, O. C., Accidentstrykkeri
Gjerp, I. I., Accidentstrykkeri
»Namdalens Blad» (Interessentskab)
»Nordtrönderens» Aktiesamlags Bogtrykkeri

Narvik:

A/S Ofotens Tidendes Trykkeri
»Narvik Tidende»
Narvik Boghandels Accidentstrykkeri
Arbeiderpartiets Trykkeri »Fremover» (A/S)

Noreimssund:

Skaar, Nils, Udg. af »Hordalands Folkeblad»

Nordfjordeid:

Fjordenes Blad, J. O. Olsen
Fjordenes Blads Bogtrykkeri
Heggen, Lauritz, Bogtrykkeri

Nordre Aurdal.
(Fagernæs):
»A/S Valdres»

Notodden:
Storeng, Ola »Teledölen»

Porsgrund:
Dyring, Brödrene, Udg. af »Gren=mar» (»Porsgrunds Blad»)
Dyrings, H. I., Accidentstrykkeri
Petersen, E. Ludv., Acc.=trykkeri
»Porsgrunds Tidendes» Bogtryk=keri
Wergeland, H., Accidentstrykkeri

Risör:
Hansson, And., Udg. af »Folke=tanken»
Halvorsen, Fr., Accidentstrykkeri

Rakkestad:
»Budstikkens» Bogtrykkeri

Röros:
»Dovres» Bogtrykkeri A/S
»Fjeldljoms» Bogtrykkeri

Sandefjord:
Foss, Ludv., Accidentstrykkeri
Hagtvedt, Th. I.
Olsens, Rich., Accidentstrykkeri
»Sandefjords Blads» Bogtrykkeri
»Vestfolds» Bog= & Accidents=trykkeri

Sandnæs:
Dahle, Ingv., Bogtrykkeri

Sandnessöen:
Sandnessöens Bogtrykkeri, »Hel=gelands Blad»

Sandviken:
Aktiesel. »Concordia» (»Asker og Bærums Budstikke»)

Sarpsborg:
»Glommen». Udg. G. Nordrok
Lohmann, S. Udg. af »Sarpen»
Wang=Henrichsen, L.

Selbo:
»Selbyggen», O. Aas

Sjöreisen:
Salangen Folkeblad

Skien:
A/S Telefylkets Bogtrykkeri
Beilegaard, G. G.
Bratsberg Demokratens Bogtr.
»Folkeröstens» Bogtrykkeri
»Fremskridts» Bogtrykkeri
Kroghs, J. A., Bog= og Accidents=trykkeri
Lutlaget Norigs Bogtrykkeri
Nilssen, Erik St., Accidentstr.
Thorstensen, Halvor, Accidentstr.
»Vardens» Bogtrykkeri

Stamsund:
Berg, Ø. I., Bogtrykkeri

Stavanger:
A/S Stavanger Aftenblads Bog=trykkeri
Bethania Vaisenhus Bogtrykkeri
Det norske Missionsselskabs Bog=trykkeri
Dreyers Bogtrykkeri
Gundersen, K. G.
Lœrdal & Gjösteins Bogtrykkeri
Michaelsens, R., Bog= & Acci=dentstrykkeri

Moes Aktietrykkeri, best. Alfred Johansen
Müller, Olaf L., Accidentstrykkeri
Samvirkende Fagforeningers Tr.
Sivertsen, O., Accidentstrykkeri
Stavanger lith. Anstalts Trykkeri
Stavanger Trykkeri A/S
Sand, Rasmus, Accidentstrykkeri
Vestlandets lith. Kunstanstalt
»Vestlandets» trykkeri

Stenkjær:

Andersen, Fr., »Indherreds=posten»
»Indtröndelagen»
Stenkjærs Bogtrykk., R. Weigner

Stjördalen:

»Stjördalens Avis»
»Stjördalens Tidende Blad»

Stokmarknes:

Aktietr., Bestyrer E. Johnsen

Svelvik:

»Svelviksposten»

Svolvær:

»Lofotpostens» Trykkeri, Interessentskab

Svorkmo:

Orkdölens Prenteverk

Söndefjord:

Lervaag, D., Trykkeri

Trondhjem:

»Adresseavisens» Bog= og Accidentstrykkeri, Söndregade 4 a
Aktietrykkeriet, »Dagsposten» og »Trönderen», Dron.=gade 10
Arbeidernes Trykkeri, »Ny Tid»
Centraltrykkeriet (Disponent E. Chr. Ellewsen)
Holbæk Eriksen, A. & C:o
Janssen, Waldemar, Olav Tryggv. gade 2 a
Knudsen, K. C., Accidentstr.
Myklebust, I. Kr., Udg. af Folketidende, Munkegade 21
»Nidaros» Trykkeri, Th:s Angells gade 12
Schiött, Chr., Bogtrykkeri
Stabells, A., Trykkeri, Dron.=gade 14
Sölvberg, E., Olaf Tryggv. gade 18
Vikan, Johan Ludv., Bratörgade 12 a

Tromsö:

Flood, Jahn L., Accidentstr.
Holmboes, W., Boghandel, Accidentstrykkeri
Kjeldseth, Hanna, Udgivere af »Tromsö Stiftstidende»
»Nordlys» A/S Bogtrykkeri
»Tromsö» Bogtrykkeri
»Tromsöpostens» Bogtrykkeri
Urdahl, M., Accidentstrykkeri

Tvedestrand:

Eskildsen, Th. N., Udg. af »Tvedestrandsposten»
»Tvedestrand og Omegns Avis»
Tvedestrand's Aktiebogtrykkeri

Tönsberg:

Dessen, I. Falck A/S Eftflg.
Falck, Carl
»Tunsbergerens» Trykkeri
Tönsbergs Aktietrykkeri, Udg. »Tönsbergs Blad»
Tönsbergs Papirsindustri, Accidentstrykkeri

Tönset:

Österdölen

Vadsö:

Olsen, Kildahl, Accidentstrykkeri
Vadsö Trykkeri, Udg. »Finmarkens Amtstidende»

Valdres:

»Valdres» trykkeri, Fagernæs
»Valdrissen» trykkeri

Vardö:

Brodtkorb, R., Accidentstrykkeri
»Vardöpostens» Trykkeri
»Finmarkens» Trykkeri

Vik i sogn:

A/S »Sogningen»

Vikersund:

Hansen, Anton E.

Vodlen:

Aarflots, M., Bogtrykkeri
Gjerders, P. M., Bogtrykkeri

Voss:

»Hordalands» Bogtrykkeri
Johannesen, B. J., Voss Avis

Vossevangen:

Kindem, L.

Værdalen:

Indherreds Folkeblad

Ørsten:

Söndmöre Avis (J. L. Bergmann)

Bog- og Stentrykkerier i Danmark

Aalborg:
Aalborg Amtstidende
Aalborg Lit. Anstalt
Exprestrykkeriet
Hansen, P.
Hestbech, F.
Holst, A.
Nielsen, J.
Nielsen, Leander
Nordjylland
Olufsen, O.
Stiftsbogtrykkeriet

Aalestrup:
Petersen, H. & Co.

Aarhus:
Aarhus Amtstidende
Aarhus ny Exprestrykkeri
Andelstrykkeriet
Backhausen, Brödr. (National-trykkeriet)
Christiansen, P. S., Litograf
Demokraten
Forenede Bogtrykkerier
Geertsen, M.
Heineckes Enke, Litograf
Holm, C.
Hestbek, E.
Hvilsted, A., Litograf
Jensen, Jörgen
Jyllandsposten
Möller, A. C.
Nielsen, Licius
Olsen, Chr., Litograf
Reklametrykkeriet
Stiftsbogtrykkeriet
Thrue, Th.
Zeuner, J.

Allinge:
Gornitzka, O.

Assens:
Assens Amts Avis
Assens Avis

Bogense:
Bogense Avis

Bramninge:
Hansen, M.

Brönderslev:
Madsen, M. S.
Vendsyssel Folkeblad

Ebeltoft:
Ebeltoft Avis

Esbjerg:
Centraltrykkeriet
Esbjerg Avis
Esbjerg Grafiske Anstalt, Akts.
Mikkelsen Harder
Rosendahl, K.

Faaborg:
Alström, F. C.
Faaborg Avis
Faaborg Exprestrykkeri, Akts.
Folketidenden
Frandsen, Carl

Fanö:
Hansen, J. N.

Faxe:
Larsen, Brödr.

Fredensborg:
Kongstad, Chr.

Fredericia:
Adressekontorets Bogtrykkeri
Fredericia Centraltrykkeri, Akts.
Fredericia Dagblad
Ottesen, R.
Wenck, H. C.

Frederikshavn:
Vogelius

Frederikssund:
Isefjordsposten

Grenaa:
Grenaa Avis
Grenaa Folketidende

Hadsten:
Hadstens Boktrykkeri, Akts.

Hammel:
Hammels Avis

Haslev:
Bagger, C.
Torkildsen, C.

Helsingör:
Andersen, L. H.
Helsingör Avis
Helsingör Centraltrykkeri, Akts.
Helsingör Dagblad

Herning:
Exprestrykkeriet
Herning Folkeblad

Hilleröd:
Frederiksborg Amts Avis
Frederiksborg Amts-Tidende
Jacobsen, E.
Nordlunde

Hjörring:
Ditzel, V.
Exprestrykkeriet
Hjörring Amtstidende
Hjörring Bogtrykkeri
Vendsyssel Tidende

Hobro:
Hobro Avis
Hobro Exprestrykkeri

Holbæk:
Holbæk Amts Avis
Holbæk Amts Dagblad
Holbæk Amts Vestreblad
Holbæk-Posten

Holstebro:
Holstebro Avis
Thomsen

Horsens:
Backhausen, A.
Centraltrykkeriet
Exprestrykkeriet
Horsens Avis
Horsens Dagblad
Horsens Folkeblad Akts.
Horsens Socialdemokrat
Knudsen, A.
Land og By
Möller, C. M.
Schur, F. & Co., Litograf

Hurup:
Andersen, A.

Höng:
Nielsen, A.

Hörsholm:

Hörsholm Bogtrykkeri

Kallundborg:

Holte, Fr.
Kallundborg Avis
Kallundborg Dagblad
Kallundborg Folkeblad

Kellerup:

Christensen, D.

Kerteminde:

Kerteminde Avis

Kjöge:

Clausen, F.
Östsjællands Avis
Östsjællands Folkeblad

Kolding:

Grün, P.
Jörgensen, Konr.
Kolding Avis
Kolding Bogtrykkeri
Kolding Folkeblad
Lumbye, Fr.
Schæffer, V.
Sjodt & Weiss

Korsör:

Korsør Avis

Köbenhavn og Frederiksberg:

Aamodt, Litograf, Kongens Ny=torv 18
Aller, Carl, Litograf & Bogtrykker, Valbygaardsvej 1
Andersen, P. Andr., Akts., Krystal=gade 15
Andersen, Georg, Litograf, St. Kongensgade 27
Athene, Frederiksberggade 28
Axelholm, Vandkunsten
Backhausen, Chr., Riberhus
Baden, Kronprinsessegade 34
Bagge, Fr. (Kgl. Hof=Bogtrykker), Gotersgade 14
Berg, E. E. & Co., Litograf, Farver=gade 15
Berlingske Tidende, Pilestræde 34
Bernsteen, S., Vodroffsvej 6
Birch, Chr.'s Enke, Gotersgade 48
Björnbak, Joh., Lille Strandstræde 14
Bording, F. E. (V. Petersen), Ny=brogade 12
Brandt, E., Frederiksberg Allé 29
Bærentzen, C. W., Nörre Vold=gade 78
Böhm, A. R., Römersgade 23
Calberg, St., Skindergade 22
Cato, Chr. J., Litograf, Farver=gade 8
Centraltrykkeriet (Ferslew), Over=gaden n. V. 17
Christensen, Alfred, St. Kongens=gade 63
Christensen, August, Kompagni=stræde 6
Christensen, C., Österbrogade 35
Christensen, N. L., St. Kongens=gade 63
Christensen, W. J., Pustervig 4
Christiansen, A., Hostrupsvej 6
Christtreu, Frantz, Niels Hem=mingsensgade 32
Citytrykkeriet (Laur. Madsen & V. Carlsen), Citygade 22
Cohen, I., Akts. (Georg A. Bach), Tordenskjoldsgade 16
Dansk Papirvarefabrik, Akts., Rantzausgade 62

Drachmann, A., St. Hansgade 8
Duplex=Trykkeriet, Köbmager=gade 52
Elektra, Vesterbrogade 80
Eltong, Chr. F., Sofievej 17
Enevoldsen & Andersen, Rosen=borggade 17
Exprestrykkeriet, Landemærket 9
Fagskolen for Boghaandværk
Ferslew, C. & Co., St. Kongens=gade 24
Fjeldsöe, F., Hestemöllestræde 6
Forlagstrykkeriet, Klareboderne 3
Frelsens Hær, Vesterbrogade 80
Geisler, F. A. & Sönner, St. Peder=stræde 34
Godthaab, Akts., Godthaabsvej 28
Grafisk Institut, Brolæggerstræde 11
Græbe, Studiestræde 19
Hafnia, Amagertorv 10
Hansen, A., Nörregade 41
Hansen, Ferd., Litograf, Vodroffs=vej 6
Hansen, Wilh., Fælledvej 6
Harder, Wimmelskaftet 39
Hass, Frode, Litograf, Amager=torv 10
Hastrup, M. Rolighedsvej 11
Hellerup Bogtrykkeri (J. Hen=riksen jun.) Strandvej 110
Henningsen, A. W., Gotersgd. 81
Henriksen, J., Römersgade 22
Herdahl, Pilestræde 52
Hertz's Bogtrykkeri, St. Peder=stræde
Heyde, C., Pilestræde 8
Hoff, Axel, Vesterbrogade 41 B
Hoffensbergske Etablissement, Kronprinsessegade 28
Hohlenberg, Akts., Niels Juels=gade 11
Hvilsom, F. C., Gotersgade 46
Ihrich, L., Vesterbrogade 9
Illustreret Familieblad, Akts., Stu=diestræde 34
Ipsen, A., St. Kongensgade 63
Iversen, A., Litograf, Wimmel=skaftet 36
Jarmers Bogtrykkeri, St. Peder=stræde 27
Jacobsen, C., Pilestræde 10
Jensen, F., Falkonerallé 58
Jensen, C. C., Köbmagergade 28
Jensen, C. E., Fiolstræde 34
Jensen, M., Gasværksvej 9
Jensen, H. E., Borgergade 71
Jensen, Harald, Admiralgade 24
Johansen, C., Willemoesgade 4
Jordan & Brix, Krystalgade 28
Justesen, C., Vester Boulevard 34
Jörgensen & Olsen, Litograf, Ny Adelgade 5
Jörgensen, Em., Gartnergade 8
Jörgensen, J. & Co. (M. A. Han=nover), Nörregade 33
Jörgensen, Jörgen, St. Pederstræde 41
Jörgensen, L. A., Rosengaarden 13
Keller, Vingaardstræde 6
Kihl, Graabrödretorv 8
Kleinsorg, Max, Forhaabningsh. Alle 47
Klemmert, Lille Torvegade 14
Knudsen, J., Vestergade 23
Knudtzon & Enevoldsen, Ny Toldbodgade 13
Krigsministeriets Trykkeri, Slots=holmsgade 10
Kristensen, Emil, Nörregade 3
Krause, Litograf, Kronprinsesse=gade 34
Kristeligt Dagblad, Vesterbrogade 17
Kruckow, S., Litograf, Pileallé 5
Köbenhavn, Vestergade 7

Langkjær, Köbmagergade 50
Larsen, W., Graabrödretorv 11
Lassen, Joh., Pilestræde 78
Laursen, L., Nörregade 36
Lindegaard, Litograf, Nytorv 3
Lund, Carl, Nörrebrogade 52
Luno, Bianco, Niels Hemming=sensgade 8
Lützhöft=Petersen, Amagertorv 10
Löser, E. C., Köbmagergade 26
Mayland, Akts., Löngangsstræde 25
Merkantil, Gotersgade 12
Meyer, H., Hestemöllestræde 6
Meyer, R., Adelgade 19
Missionstrykkeriet (Fischmann), Langelandsvej 6
Mohn, W., St. Kongensgade 31
Mohr & Co., Lille Strandstræde 22
Mortensen, V. E. & Sön, Nörrebro=gade 37
Möller, S. L., Hestemöllestræde 5
Möller, V., Kompagnistræde 16
Nationaltidende (Ferslew) Ved Stranden 18
Nationaltrykkeriet, Akts., Bred=gade 36
Nielsen og Lydiche, Vester Boule=vard 18
Nielsen, B., Vestervoldgade 7
Nielsen, C. L., Aaboulevard 20
Nielsen, G. & Co., Peder Hvit=feldtstræde 10
Nielsen, J. S., Monradsvej 1
Nielsen, L. A., Akts., Raadhus=stræde 6
Nielsen, O. A., Kompagnistr. 43
Nielsen, P. A., Ravnsborggade 6
Nielsen, Th., Regnegade 26
Nielsen, P., Litograf, Svanemose=gaardsvej 7
Nordisk Good=Templar Ordens Bogtrykkeri, Grönnegade 33
Nordisk Nodestik= og Trykkeri, Vingaardstræde 25
Nörrebros Bogtrykkeri, Pr. Jör=gensgade 5
Nörrebros Centraltrykkeri, Blaa=gaardsgade 29
Nörrebros graf. Etabl., Nörrebro=gade 49
Olsen, E., Litograf, Bianco Lunos Alle 1
Olsen, O. C & Co., Linnésgade 22
Otto, C.'s Eftf., Litograf, St. Pe=derstræde 45
Papyrus, Akts., Fortunstræde 4
Petersen, C. C., Studiestræde 32
Petersen, C., Havnegade 41
Petersen, Egmont H. (P. Peter=sen), Frederiksborggade 1
Philipsen & Co., Litograf, Vester=brogade 27
Politiken, Citygade 25
Quist, & Co. (Levison), Snareg. 10
Rasmussen & Olsen, Graabrödre=torv 14
Rasmussen & Rugh, Pilestræde 40
Recharté, Badstuestræde 16
Rigsdagstrykkeriet (J. H. Schultz) Fredericiagade 24
Rom, N. C., Vestergade 8
Rosenberg, A., Citygade 19
Sandberg, H. L., Litograf, Nörre=gade 30
Schouw & Co., Litograf, Rant=zausgade 14
Schultz, J. H., Akts. (Universi=tetsbogtrykkeriet), Niels Juels=gade 12
Schultz, V., Akts., Farvergade 15
Schönberg, J. A. & Co., Christian IX Gade 1
Simesen, A. J., Vesterbrogade 27
Sivertsen, Joh. Ludv., Litograf og Bogtryk, Farvergade 15

Skoletrykkeriet, Forchhammers-vej 18
Skou & Madsen, Gl. Mönt 13
Social-Demokraten, Nörre Farimagsgade 47
Staal, E., Raadhusplads 71
Steen, H. C., Vodroffsvej 22
Stenersen, E. E., Westend 6
Strandberg, O., Vingaardsstr. 18
Sunnerts Eftf., Teglgaardstræde 5
Svendsen, R., Peder Skramsgade 6
Svendsen, S. B., Studiestræde 34
Söeborgs Eftf., Litograf, Stormgade 8
Sörup, W., Gammelstrand 30
Tauber, Vesterbrogade 27
Thiele, H. H., Walkendorfsgade 7
Thomassen, T. R., Citygade 21
Thomsen, C. Th., Nyhavn 11
Trier (G. L. Lind), Bredgade 32
Truelsen, Martius, Stormgade 16
Valentin & Lund, Niels Juelsgade 9
Vort Land, Vestergade 10
Weiss, Fr., Köbmagergade 60
Winther, C., Köbmagergade 62
Writh, O., Eftf., Badstuestræde 7

Lemvig:
Hestbech

Lyngby:
Herdahl, M.
Nordre Birks Bogtrykkeri

Lögstör:
Knudsen, E.
Lögstör Avis

Maribo:
Andersen, Martin
Dein, J.

Marstal:
Ærö Avis

Middelfart:
Larsen, C.
Middelfart Avis
Middelfart Venstreblad

Nakskov:
Larsen, L.
Nakskov Tidende
Vestlollands Avis

Nexö:
Gornitzka, P. L.

Nyborg:
Nyborg Avis
Nyborg-Posten
Schönemann, V.

Nyköbing paa Falster:
Loll.-Falsters Folketidende
Loll.-Falsters Stiftstidende
Nyköbings Dagblad
Pontoppidan, C.

Nyköbing paa Mors:
Morsö Avis
Morsö Folkeblad
Morsö Social-Demokrat
Nielsen, G.

Nyköbing paa Sjælland:
Faxholm, A. M.
Jacobsen, Chr. M.
Nyköbing Dagblad

Nysted:
Sidenius, C. B. & Sön

Næstved:
Bang's Eftf., Christensen, N. P.

Christensen, Carl
Næstved Avis
Petersen, C. V.
Sydsjællands Social=Demokrat
Sydsjællands Venstreblad

Nörre Sundby:

Hansen, C. E.
Madsen, J.
Nörresundby Bogtrykkeri

Odder:

Odder Bogtrykkeri

Odense:

Andelsbogtrykkeriet
Andersen, J. S.
Clausen, C. F.
Expresstrykkeriet
Fyens Stiftsbogtrykkeri
Fyens Tidende
Güth, Carl
Hagen & Sivertsen, Litograf
Hansen, H., Litograf
Larsen, W., Litograf
Merkantiltrykkeriet
Miloske Etablissement
Mortensen, C. A. & Co., Litograf
Odense litografiske Anstalt
Petersen, K. E.
Söndergaard, P.
Thillerup, C. K.

Præstö:

Præstö Aften Avis
Præstö Avis
Præstö Venstreblad

Randers:

Elmenhoff, J. M. & Sön
Ethelberg, T.
Hansen, J.
Loria, Litograf
Nielsen, Chr.
Randers Venstreblad
Rye, C. J.

Ribe:

Centraltrykkeriet
Stiftsbogtrykkeriet

Ringe:

Ringe Avis

Ringköbing:

Rasmussen, A.
Ringköbing Amts Avis
Ringköbing Amts Dagblad

Ringsted:

Folketidende, Akts.
Midtsjællands Social=Demokrat
Venstres Folkeblad, Akts.

Roskilde:

Roskilde Avis, Akts.
Roskilde Dagblad
Roskilde Tidende

Rudköbing:

Langelands Avis
Ölandenes Dagblad

Rödby:

Rödby Avis

Rönne:

Bornholms Tidende
Colbergs Eftf.
Kieffer
Möller, P.
Tryde, F. V.

Samsö:

Laursen, P.

Silkeborg:
Silkeborg Avis
Silkeborg ny Bogtrykkeri
Silkeborg Social-Demokrat

Skagen:
Bindslev, J.

Skanderborg:
Larsen, A. B.
Skanderborg Amts Avis

Skelsör:
Larsen, Wm.
Skelskör Avis

Skern:
Skern Dagblad

Skive:
Hansen, B.
Pedersen, Lauritz
Skive Folkeblad

Slagelse:
Centraltrykkeriet
Exprestrykkeriet
Jacobsen, B.
Sorö Amtstidende
Louw, T. F.
Slagelseposten

Sorö:
Sorö Bogtrykkeri, Akts.
Sorö Amts Avis
Sorö Folketidende

Stege:
Möens Folkeblad
Tommerup, L. M.

Storehedinge:
Exprestrykkeriet
Olsen, Siegfr.

Struer:
Christensen, M.

Stubbeköbing:
Stubbeköbing Avis

Svendborg:
Behrens, A.
Folkebladet for Svendborg Amt
Fyens Centraltrykkeri
Pram, S.
Meyer, P., Litograf
Svendborg Accidenstrykkeri
Svendborg Amtstidende
Svendborg Avis

Sæby:
Andreassen, Chr. L.

Thisted:
Thisted Amtsbogtrykkeri
Thisted Amts Tidende

Varde:
Ribe Amtstidende
Varde Folkeblad

Vejen:
Centraltrykkeriet, Akts.

Vejle:
Bachhausen, C. A., Litograf
Exprestrykkeriet
Feltendahl, N. G.
Schweitzer
Udbye, Niels
Vejle Amts Folkeblad
Vejle Social-Demokrat

Viborg:
Backhausen, F. V.
Jacobsen, Adolf
Viborg Stifts Tidende
Viborg Stifts Folkeblad

Viborg Amtstidende
Wohlert, C.

Vordingborg:

Sommer, F.
Vordingborg Avis
Vordingborg Dagblad
Vordingborg Venstreblad
Willerup

Æröesköbing:

Ærö Folkeblad

Færöerne:

Aktieselskabet »Fram»
Færö Amtstidende

Grönland:

Godthaabs Bogtrykkeri

Island:

Akureyri:
  Bjarnarson, Oddur
  Jónsson, Björn
Arnafjördur:
  Arnfirdingurs Bogtrykkeri
Bessastadir:
  Thjódviljan
Isafjördur:
  Prentsmidja Isfirdinga
  Prentsmidja St. Runólfssonar
Reykjavik:
  Fjelagsprentsmidjan (Halldór Thordarson)
  Gutenberg
  Isafoldarprentsmidja (Björn Jónsson)
  Prentsmidja Aldar (Dagskrár)
  Östlund
Seydistfjördur:
  Thorsteinn Skaptason

Vestindien:

St. Thomas: L. Nolte
St. Croix: John T. Quin

Bok= och Stentryckerier i Finland

Björneborg:

Andersin, Otto
Lounas—Osuuskunta i. l.
Osuuskunta Kehitys r. l.
Satakunnan Kirjapaino
Wahlstein, Emil

Borgå:

O.=Y. Uusimaan Kirjapaino
Tryckeri= & Tidnings=A.=B.
Työläisen Kirjapaino=O.=K. r. l.
Werner Söderström O.=Y.

Brahestad:

Raahen Kirjapaino
Rossander, Rob.

Ekenäs:

Ekenäs Tryckeri=A.=B.

Fredrikshamn:

Haminan Suomal. Sanomalehtija Kirjapaino=O.=Y.
Tryckeri= & Tidnings=A.=B.
Uusi Kansan Kirjapaino O. Y.

Gamla Karleby:

Aktiebolaget Österbottningens tr.
Kokkolan Kirjapaino
O.=Y. Keski=Pohjalaisen Kirja=paino

Hangö:

Hangö Bladets Tryckeri=A.=B.
Hangö Tryckeri= & Tidnings=A.=B.

Heinola:

Wäänänen, A. G.

Helsingfors:

Aktiebolaget Handelstryckeriet
A.=B. Lilius & Hertzberg O.=Y.
A.=B. F. Tilgmanns Bok= & Sten=tryckeri samt Kemigrafi
Arvidssons, G., Litografiska An=stalt
Finlands Banks Sedeltryckeri
Frenckellska Tryckeri=A.=B.
Geidel, Hermann
Helsingfors Accidenstryckeri
Helsingfors Centraltryckeri= och Bokbinderi=Aktiebolag
Helsingfors Stämpelfabriks A.=B.
Helsingfors Stentryckeri
Hufvudstadsbladets Nya Tr.
Helsingin Uusi Kirjapaino=O.=Y.
Järnvägarnes biljett=tryckeri
Kartta=sigillata tryckeriet
Kejserliga Senatens Tryckeri
Kirjapaino Gutenberg Boktr.
Kirjapaino=Osakeyhtiö Sana
Kosonen, V., O.=Y.
Kustannusosakeyhtiö Otava
Liewendahls, F., Litogr. Tryckeri
Lindbergs Tryckeri=A.=B.
Martin & Mäkelä
Mercators Tryckeri=A.=B.
Nya Bok= & Accidenstryckeriet
O.=Y. O. J. Dahlberg, A.=B. (acc.=tryckeri)
O.=Y. Kirjapaino A.=B.
O.=Y. Weilin & Göës A.=B.
Puromies, K. F., Osakeyhtiö
Raittiuskansan Kirjapaino=O.=Y.
Simelii, J., Arfvingars boktryckeri aktiebolag.
Suomalaisen Kansan Sanomaleh=tija Kirjapaino=O.=Y.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seu-ran Kirjapaino O.-Y.
Suomalaisen Työväenliiton Sano-malehti- ja Kirjapaino-O.-Y.
Tidnings- & Tryckeri-A.-B.
Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiö
Wickberg, A. W. (acc.-tr.)
Wulff, Th. (acc.-tr.)
Öflund & Pettersson, bok- & sten-tryckeri

Iisalmi:

Styf, O. W.

Jakobstad:

Jakobstads Tryckeri- & Tidnings-Aktiebolag

Joensuu:

Joensuun Kirjapaino-Osakeyhtiö
Pohjois-Karjalan Kirjapaino-O.Y.

Jyväskylä:

Gummerus, K. J., O.-Y.
Keski-Suomen Työväen Kirjapa-ino-O.-K. i. l.
Sanomalehden O.-Y. Keski-Suomi
Sydän-Suomen Sanomalehtiosa-keyhtiö

Kajana:

Kajaanin Sanomalehti- ja Kirja-paino-Osakeyhtiö
Kirjapaino Saimaa Boktryckeri

Kemi:

Rautio, F. F.
Heilala, Juho

Kexholm:

Kaakkois-Karjalan Kirjapaino-O.-Y.
Käkisalmen Suomalainen Kirja-paino-O.-Y.

Kotka:

Etelä—Suomen Kirjapaino-O.-Y.
Kotka Tryckeri-Aktiebolag
Kyminlaakson Työväen Kirja-paino

Kristinestad:

Fontell, H.
Kansallis-Kirjapaino
Tapion Kirjapaino
Tryckeri- & Tidnings-A.-B.

Kuopio:

Kirjapaino Sanan Valta
Kuopion Kirjapaino- ja Sanoma-lehti-O.-Y.
O.-Y. Kuopion Uusi Kirjapaino
Savon Työväen Kirjapaino-O.-K. r. l.

Lahti:

Lahden Kirjapaino- ja Sanoma-lehti-O.-Y.
Lahden Uusi Kirjapaino, O.-R. Marjanen
Työväen Sanomalehti-O.-K. Rai-vaaja r. l.
Wasa-Postens Tryckeri
Unggrens, F. W., Boktryckeri

Lovisa:

Stenbergs, Axel, Accidenstryckeri
Östra Nylands Tidnings- och Tryckeri-A.-B.

Mariehamn:

Ålands Tidnings-tryckeri Aktie-bolag

Ny-Karleby:

Nessler, J. W.

Nyslott:

Etelä=Savon Kirjapaino=O.=Y.
Sanomalehti= ja Kirjapaino=Osa=keyhtiö Savolainen

Nystad:

Uudenkaupungin Sanomalehti=ja Kirjapaino=Osakeyhtiö
Vakka=Suomen Osakeyhtiö

Raumo:

Osuuskunta Länsi=Suomi r. l.
Rauman Kirjapaino=Osakeyhtiö

St. Michel:

Mikkelin Työväen Sanomalehti=ja Kirjapaino=Osuuskunta i. l.
Osuuskunta Sanoma r. l.
Suur=Savon Kirjapaino=Osake=yhtiö

Sordavala:

Karjalan Työväen Kirjapaino= ja Sanomalehti=Osuuskunta i. l.
Sortavalan Kirjapainon O.=Y.
Sortavalan Uusi Kirjapaino=O.=Y.

Tammerfors:

Aktiebolaget Tammerfors Nyhe=ters tryckeri
Julin, Isak
Kansalliskirjapaino, K. Halme
Kirjapaino G. E. Jansson & Co.
Kirjapaino=O.=Y. Sanoma
Kirjapaino Suomi
Luukkonen ja Kumpp
Paperipussitehdas ja Kauppa=O.=Y.
Syrén, Julius, & Co., Stentryckeri
Tampereen Kirjapaino=O.=Y.
Tampereen Sanomain O.=Y.
Tamperen Sentraalikirjapaino
Tammerfors Stentryckeri=A.=B.
Tampereen Työväen Sanomalehti O.=Y.

Tavastehus:

Leinonen, A. W.
O.=Y. Hämeenlinnan Uusi Kirja=paino=O.=Y.

Torneå:

Heickell, J. W.
Uusi Kirjapaino, G. A. Ryynänen

Uleåborg:

Kirjapaino=O.=Y. Kaleva
Marjamaa, H. W.
Osakeyhtiö Oma Kanta
Oulun Uusi Kirjapaino
Pohjanmaan Työväen Osuuskir=japaino r. l.
Sanomalehti=O.=K. Liitto i. l.
Sellman, A.
Uleåborgs Boktryckeri=Aktiebol.

Wasa:

Björkells, Jul., Litografiska Tr.
Heinze, C. A.
Pethman, A.
Pohjalaisen Kirjapaino
Pohjanmaan Kirjateollisuus=Osa=keyhtiö
Sanomalehti= ja Kirjapaino=O.=K. Vapaa Sana r. l.
Sanomalehti= Osuuskunta Ilkka r. l.

Wiborg:

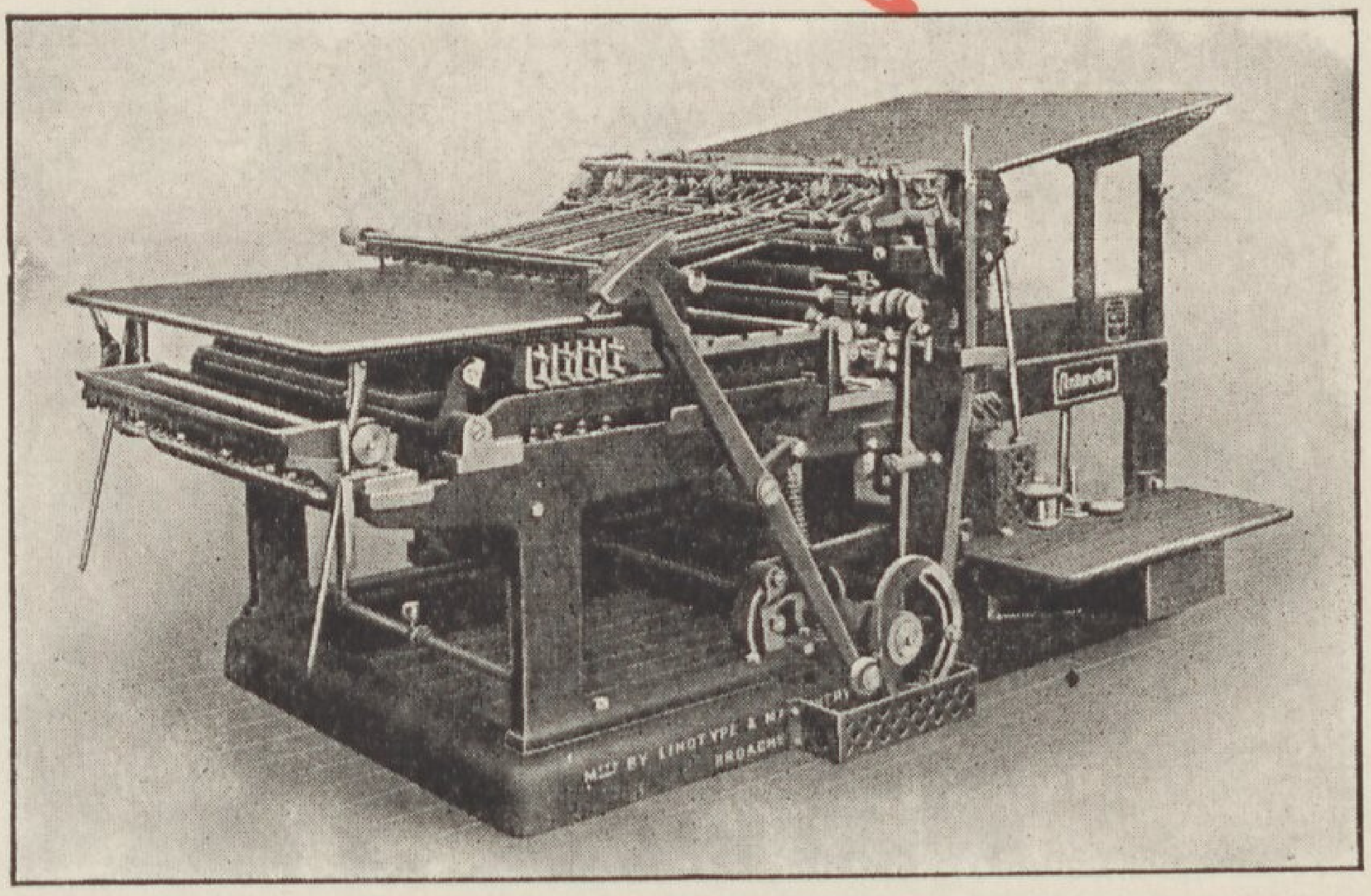
Karjalan Kirjapaino=O.=Y.
Lagerspetz, C. J., acc.=tr.
Tiedemann ja Kumpp.
Tilapäistöiden Kirjapaino, Paul Minkowitz

Willmanstrand:

Åbo:

Annonser

Centurette

»Centurette» är en liten tvåturspress för fina arbeten i mindre format. Maximalhastighet 3000 tryck i tim. Tryckyta 56 × 89 cm., pappersformat 61 × 94 cm.

Oumbärlig i hvarje tryckeri som gör fina arbeten.

BILLIG ∽ SNABBTRYCKANDE ∽ RÄNTABEL

ELETEM

den välkända tvåturspressen, tillverkas i **5** olika storlekar

ELETEM

är en Tvåturspress utan like

Linotype and Machinery Limited

London och Broadheath

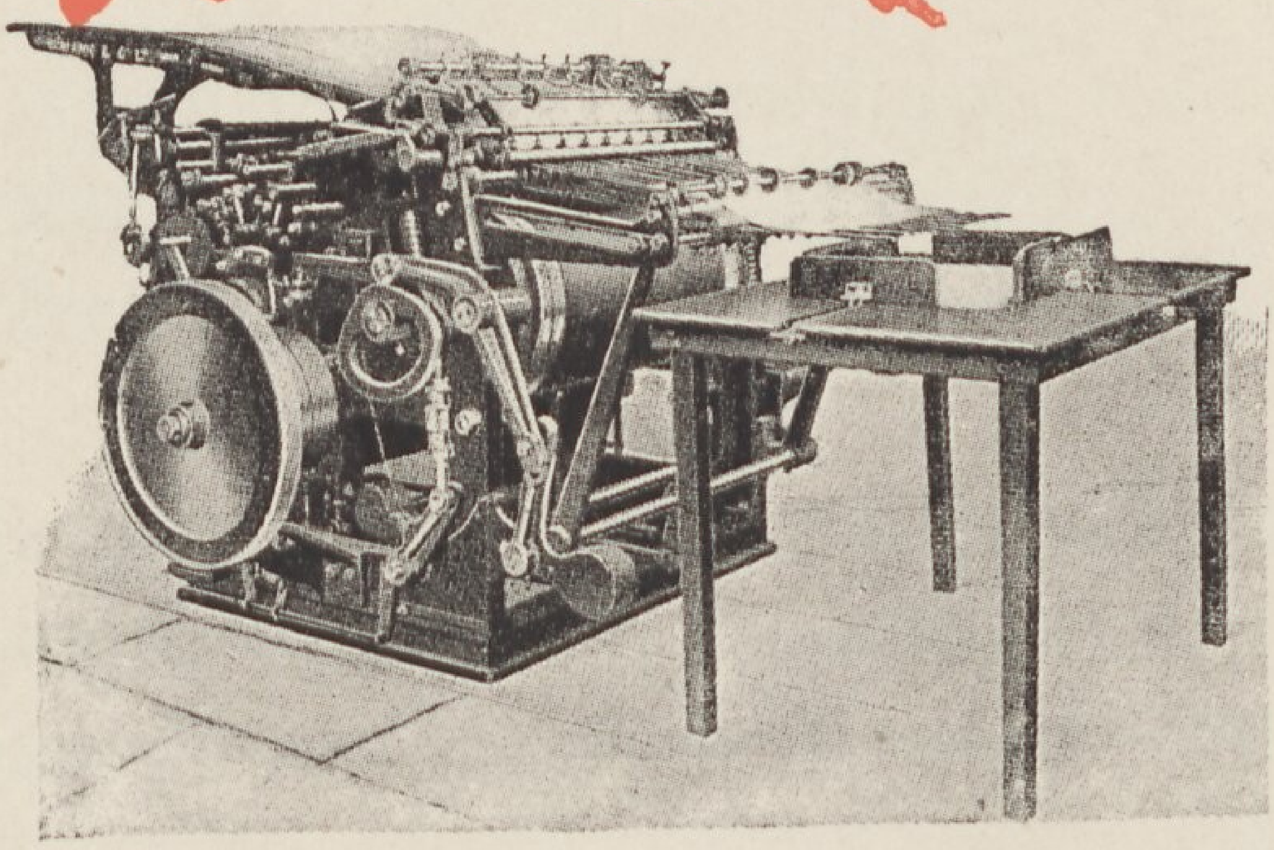
Ensamförsäljare för Sverige och Finland

A.-B. Gust. Carlsson & Co., Stockholm

George Mann & Co. Ltd., Leeds

tillverka i oöfverträffad konstruktion och solidt utförande

Offset-Rotary

Offset=Rotary är en rotationspress för litografiskt tryck. En press för såväl merkantila som de finaste illustra= tions= och flerfärgstryck och som trycker med en hastighet af upp till ***2000–2500 tryck i timmen,*** lämnande det finaste tryck äfven på gröfsta papper. Arbeten i gravyr, pennteckning och crayon, såväl i streckmanér som kornadt, utföras i pressen med samma lätthet. (Se profverna i textafdelningen).

Närmare upplysningar med offert och prisuppgifter lämnas på begäran af

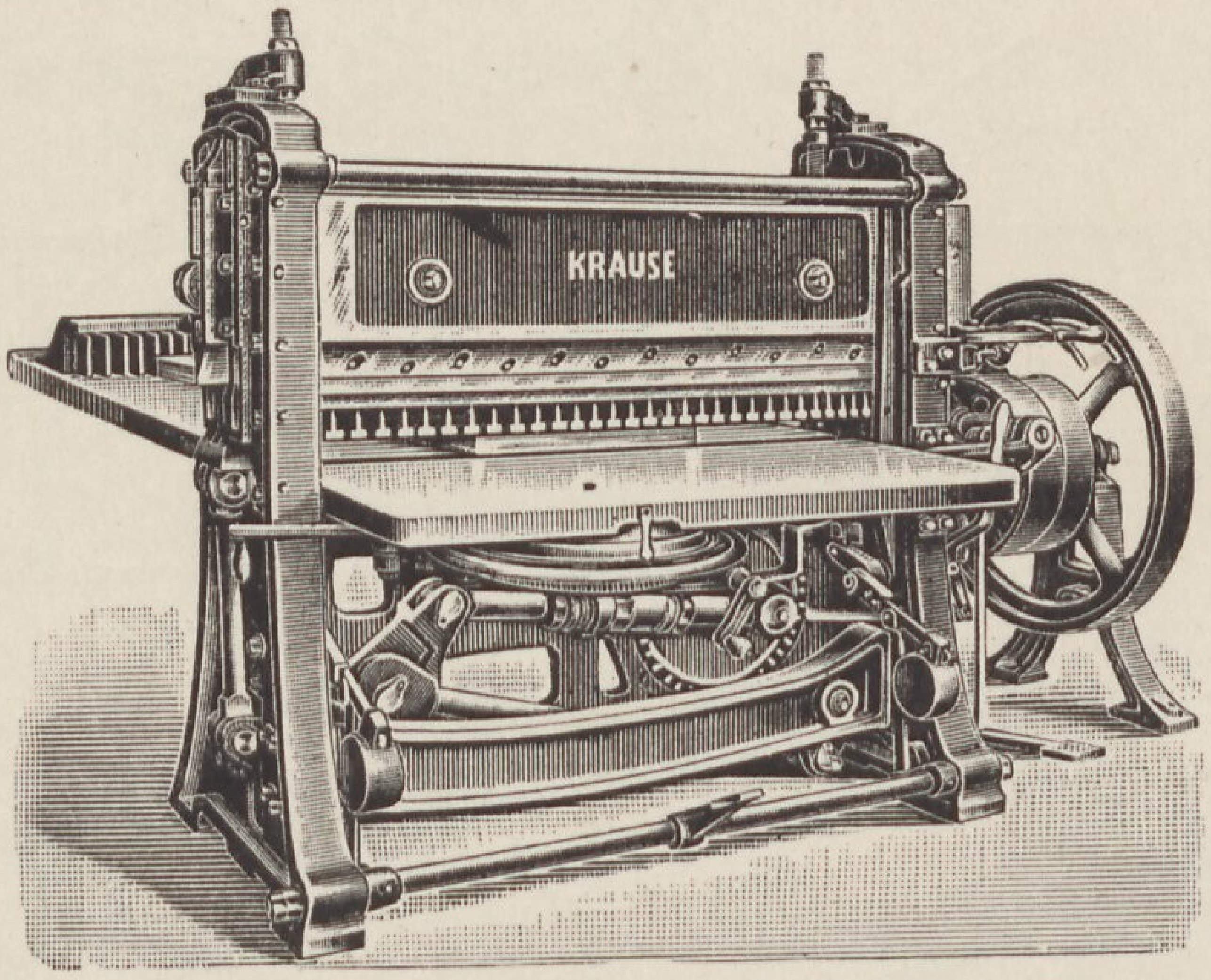
A.=B. Gust. Carlsson & Co.

STOCKHOLM

ENSAMFÖRSÄLJARE FÖR SVERIGE OCH FINLAND

Att arbeta med Krauses
Rapid-Skärmaskin
är att arbeta rationellt!

SPECIALMASKIN

FÖR ALLRA HÖGSTA ANSPRÅK

ALLTID RENT OCH ACKURAT SNITT

Den kraftiga pressningen D. R. P. 131991 håller hvarje materiel orubbligt fast och arbetar fullständigt automatiskt för alla stötar utan inställning och tilltager i styrka vid växande motstånd.

Tidsbesparande inrättningar såsom snittvisare, Schnellsattel med mikrometerskruf, smalskärningsapparat o. s. v. göra arbetet lätt och bekvämt. Ljudlös gång på grund af kullager, snäckdrift och frästa kugghjul. Lätt inryckning förmedelst förbättrad friktionskoppling.

Hundratals förstklassiga referenser!

Karl Krause · Leipzig

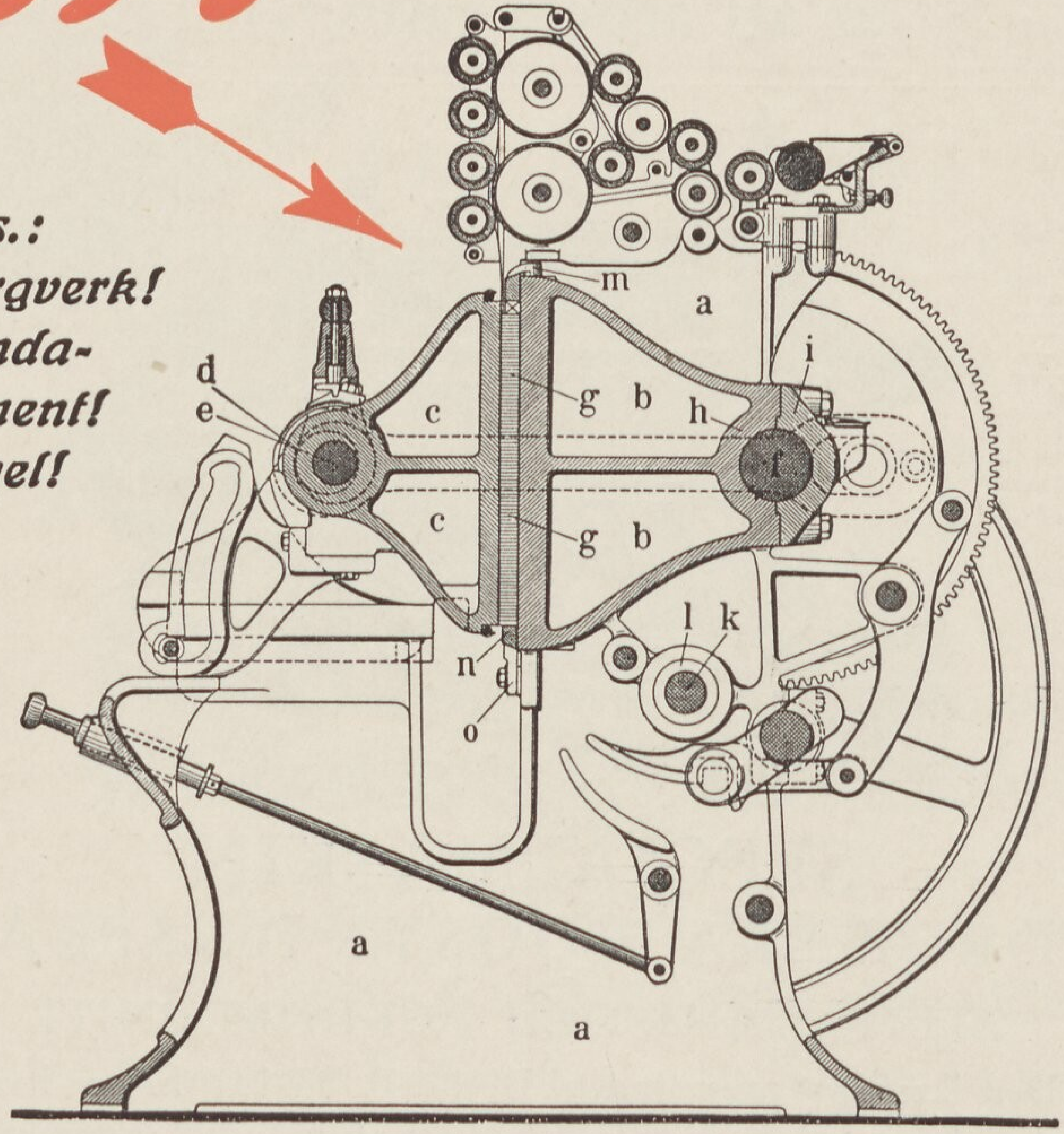
Generalagenter för Sverige och Finland:

A.-B. GUST. CARLSSON & Co.

Vasagatan 5. STOCKHOLM

SÅ ser "Phönix"-pressen ut i genomskärning!

Obs.:
Färgverk!
Fundament!
Digel!

6000 "Phönix" levererade vid 1909 års slut!

"Phönix" tillverkas i 7 nummer för såväl enklare accidenser som svåraste färg- och präglingstryck. Behöfver Ni en förstklassig digelpress, så köp Phönix!

J. G. Schelter & Giesecke
Leipzig

Generalagenter:
A.-B. Gust. Carlsson & Co., Stockholm

Stil: "Walgunde"

J. G. Schelter & Giesecke

Etabl. 1819 Leipzig **Etabl. 1819**

1

Världsfirma för grafisk industri

Levererar från sina nedanstående specialafdelningar, i **mest** förstklassiga utförande:

2 **STILGJUTERI**

Bröd- och Accidens-stilar i stort urval

3 **Trästilsfabrik**

Plakatstilar, infattningar och ornament i trä

4 **MESSINGS-LINIEFABRIK**

Messingslinier, ornament och linieutsmyckning

5 **Konstanstalt för högetsning**

Trefärgsetsningar i högsta fullkomning ∴ Effektfulla halftonetsningar ∴ Tryckplåtar i strecketsning m. m.

MASKINFABRIK 6

Digeltryckpressen "Phönix" Enturs- och tvåturspressar "Windsbraut". Stereotypiinrättningar, Hissar

SNICKERIFABRIK 7

Regaler, kaster, bräden, vaskbord, vaskborstar, sättskepp

MEK. VERKSTAD 8

Paginermaskiner, sifferverk, räkneapparater, underläggsplattor för stereotyper och etsningar m. fl. utensilier

Graveranstalt 9

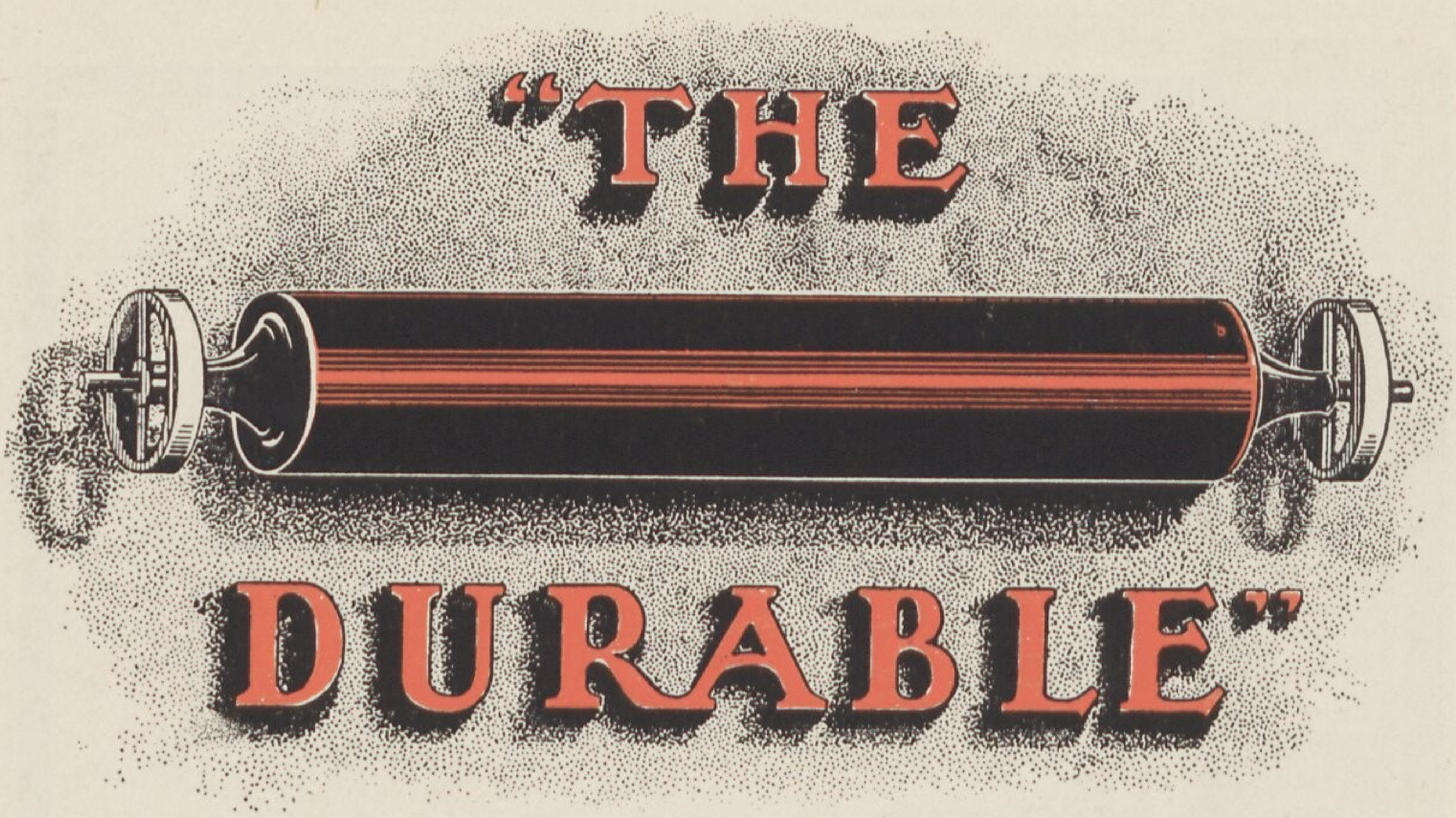
Messingsstilar och ornament för tryck och prägling i bokbinderier

Generalagenter i Sverige och Finland: 1

A.-B. GUST. CARLSSON & CO.

Stockholm, Vasagatan 5

1 Halbfette u. Schelter Antiqua. 2 Salzmannschrift. 3 Meierschrift. 4 Romanische Antiqua. 5 Kräftige u. Salzmannfraktur. 6 Leipziger Lateinschrift. 7 Rolandgrotesk. 8 Rolandkursiv. 9 Rousseau

PRINTERS' ROLLER COMPANY, LTD

ETABLERAD 1868

Fabriker: Charles St., Hatton Garden, London, E. C.

Leverantörer till

H. M. Tryckeri, Ostindiska Departementet, Styrelsen för inrikes intägterna och talrika offentliga inrättningar

"THE DURABLE" VALSMASSA

har varit känd inom tryckeribranschen i Sverige, Norge, Danmark och Finland sedan 40 år tillbaka och står fortfarande lika högt. Boktryckare, som vilja hafva full valuta af sina maskiner, böra använda valsar af denna massa, då de därigenom både ***spara tid*** och ***förtjäna pänningar*** och tryckets utseende blir oöfverträffadt

»The Durable» kan erhållas genom: **Gust. Carlsson & Co., Sthlm; Gumælius & Komp., Sthlm; Fredr. Wagner, Sthlm; E. C. Gjestvang, Sthlm—Christiania; Torsten Hedlund, Göteborg; Thorvald Hamann, Köpenh.; Voigt & Co., Köpenh.; Wilhelm Forsten, Helsingf.; Lampen & Lilius, Helsingf.** m. fl. framstående firmor

TRADE MARK "THE DURABLE" REGISTERED

GRANSHOLMS AKTIEBOLAG

PAPPERSBRUK (anlagdt 1790). Tillverkar Tryck=, Skrif=, Post=, Kon=cept= och Olifantpapper samt som *specialité:* finare Tryckpapper för en= och flerfärgstryck. Ljusäkta (färgäkta) Broschyrpapper, Skrifmaskinspapper, Skrif=maskinsdokument, Mimeografpapper, Papper för Ak=tiebref och Obligationer.

KUVERTFABRIK Tillverkar alla slag af Kuvert för privat= och affärsbruk, Prof= och Myntpåsar m. m. Årlig till=verkning öfver hundra millioner.

SKRIFBOKSFABRIK Största i Norden. Tillverkar *alla slag* af Skrif= och Ritböcker för allmänna eller en=skilda läroanstalter, Skrif= och Ritkurser samt Rit=materiel. Daglig tillverkning 20,000 böcker.

BOKBINDERI För masstillverkning af korta varor inom pappers=branschen såsom Dagböcker, Kladdar, Vaxduksböcker, Kontraböcker, Notes m. m.

Partinederlag för ***Stockholm*** af Papper & Kuvert hos

R. W. STARE

Rikstel. 4044 KUNGSGATAN 17 Sthlmt. 19230

Gransholms Aktiebolag, Gemla

Telegrafadress: ***Gransholm, Wexiö***

Rikstelefon: ***Gemla***

STILGJUTERI

GENZSCH & HEYSE

HAMBURG

AGENT FÖR SVERIGE: C. F. STRÖMBÄCK, STOCKHOLM · AGENT FÖR NORGE: OLAF GULOWSEN, CHRISTIANIA · AGENT FÖR FINLAND: KIRJATEOLLISUUSASIOIMISTO OSAKEYHTIÖ, HELSINGFORS

Uppsatt af vår »Nordisk Antikva»

Uppsatt af vår fet och halffet »Nordisk Antikva»

HERALDISK

TECKNING AF
OTTO HUPP

GENZSCH & HEYSE
STILGJUTERI • HAMBURG

AGENT FÖR SVERIGE: C. F. STRÖMBÄCK, STOCKHOLM
AGENT FÖR NORGE: OLAF GULOWSEN, CHRISTIANIA
AGENT FÖR FINLAND: KIRJATEOLLISUUSASIOIMISTO
OSAKEYHTIÖ, HELSINGFORS

Uppsatt af vår »Heraldisk»

Vid inköp af nya Stilgarnityr torde särskildt beaktas, att våra samtliga stilar äro gjutna på vår tyska Normallinje

Stilgjuteri Genzsch & Heyse Hamburg

Grundadt 1833

Agenter: för Sverige: C. F. Strömbäck, Stockholm, för Norge: Olaf Gulowsen, Christiania, för Finland: Kirjateollisuusasioimisto Osakeyhtiö, Helsingfors

Uppsatt af vår »Rosenborg»Kursiv»

Uppsatt af vår »Fränkisch»

Stilgjuteri

Genzsch & Heyse

Hamburg

Största fullkomlighet som kan uppnås i metallegering och största omsorg vid utförandet af alla beställningar

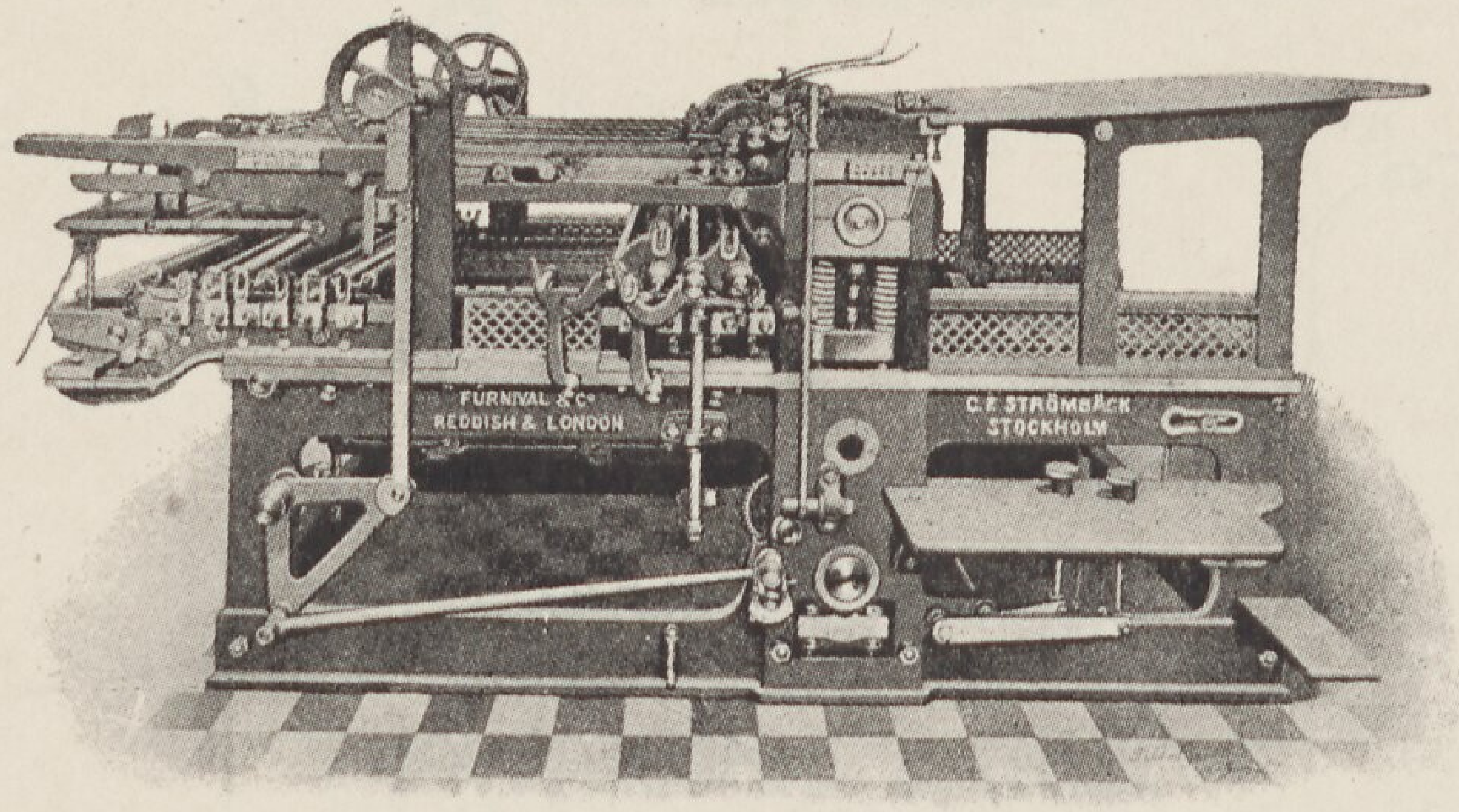
Agent för Sverige: C. F. Strömbäck, Stockholm · Agent för Norge: Olaf Gulowsen, Christiania · Agent för Finland: Kirjateollisuusasioimisto Osakeyhtiö, Helsingfors

Uppsatt af vår »Sirius» och »Saturn» — Auriol-Ornamenter

C. F. STRÖMBÄCK

TRYCKERIAGENTUR OCH PAPPERSAFFÄR

RÖDBODTORGET 2 ∽∽ STOCKHOLM
ALLM. TEL. 202 03. RIKSTEL. 88 47

Furnival & Co. Ltd, Reddish, England

Snabbgående Illustrationspressar (Two revolutions) **m. 4 formvalsar**

Byggda efter samma system som de amerikanska hafva dessa pressar visat sig fullt jämngoda med det förnämsta fabrikat i marknaden. Solidt arbete! Fullgodt materiel! Dessa pressar lämna det finaste autotypitryck, flerfärgs- såväl som enfärgs-; tryckhastighet för *helformat* från 1600—2200 ex. pr timme. Priset ställer sig ej obetydligt billigare än för de amerikanska.

OBS.! Automatisk afläggningsapparat, som för arket med *tryckta sidan uppåt äfven vid största hastighet!*

Representerar följande erkändt förstklassiga firmor:

Genzsch & Heyse, Hamburg
Stilgjuteri & Galvanoplastisk Anstalt

Gebr. Jänecke & Fr. Schneemann, Hannover
Bok- & Stentrycksfärger, Fernissor, Valsmassa m. m.

C. Rüger, Leipzig
Messingslinjer, Infattningar m. m.

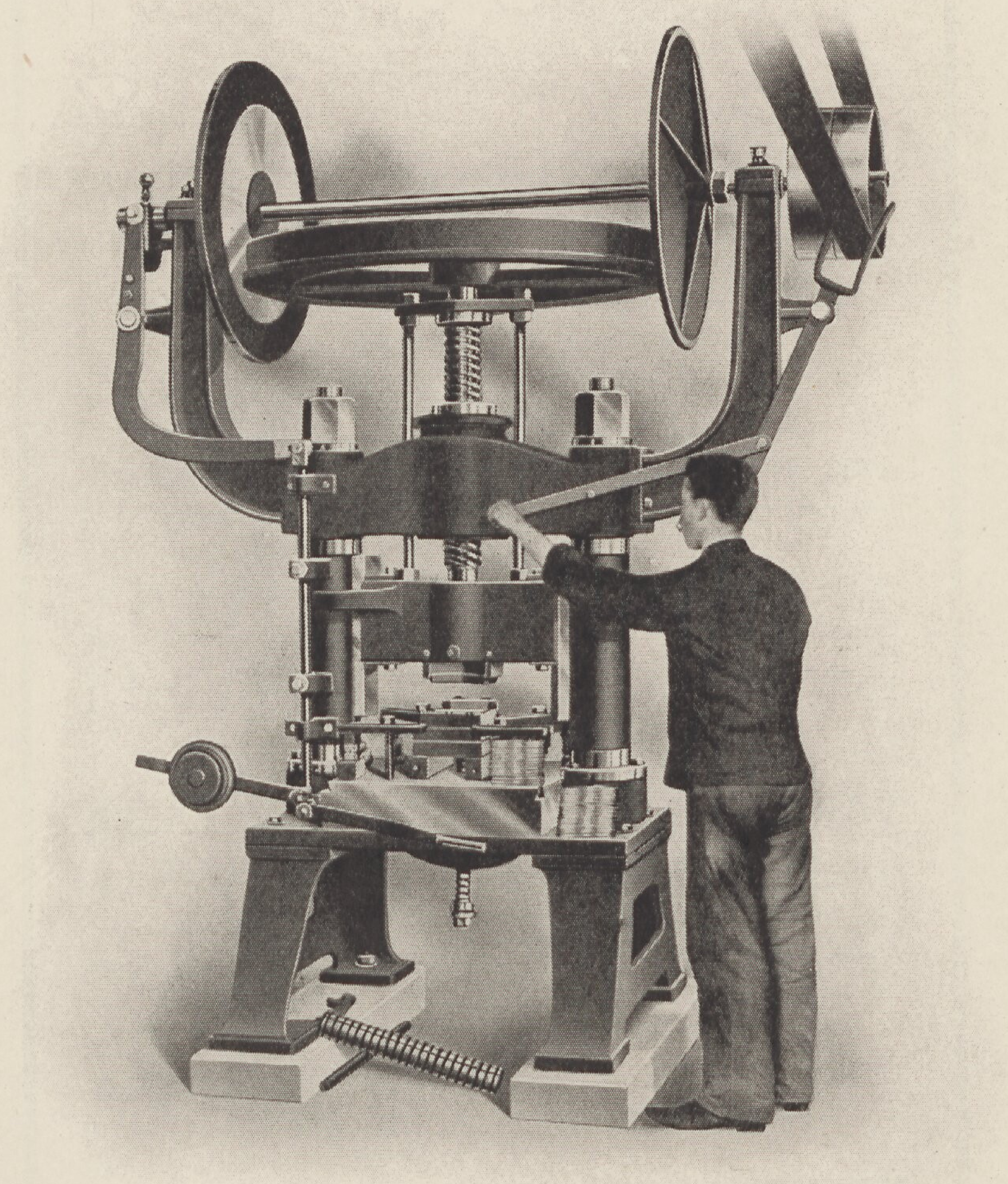
Furnival & Co. Ltd, Reddish
Tvåturspressar och Reddish Jobber

Bohn & Herber, Würzburg
Bok-, Sten- och Ljustrycks- samt Plåttryckspressar

Pommersche Papierfabrik, Hohenkrug
Post-, Skrif- och Bokpapper, Kartong m. m.

Samuel Jones & Co., London
Gummeradt Papper »Non-Curling»

Framställd med Schulzes patenterade Raster, 48 linjer pr cm.
Enkel etsning utan täckning

Klippans Pappersbruks A.B.

Klippan

Rekommenderar
sina
förstklassiga

Tillverkningar
af alla slags

Post-, Skrif- och Tryckpapper,
Konsttryckpapper, Klistrad Kartong
Emballeringspapper för silfvervaror,
Copie- och Silkepapper

AKTIEBOLAGET

Brusafors

Hällefors

Lönneberga

Rekommenderar sin tillverkning

af SKRIF-, POST-, KONSEPT-, TRYCK- OCH OLIFANTPAPPER

Specialité: Alla sorter bättre TRYCKPAPPER

Lager af SKRIF- & POSTPAPPER (plano) finnes i Stockholm och Göteborg

Agent i Stockholm: ***E. J. Ekendahl***

» » Göteborg: ***G. V. W. Kjellgren***

STILGJUTERIET D. STEMPEL • AG FRANKFURT AM MAIN

Moderna stilar, infattningar och vignetter

i fulländat tekniskt utförande efter teckningar af framstående konstnärer.

Messinglinjer av alla slag,

barocklinjer, assurélinjer, klammer, regletter, spaltlinjer m. m.

Typer för Handsättning

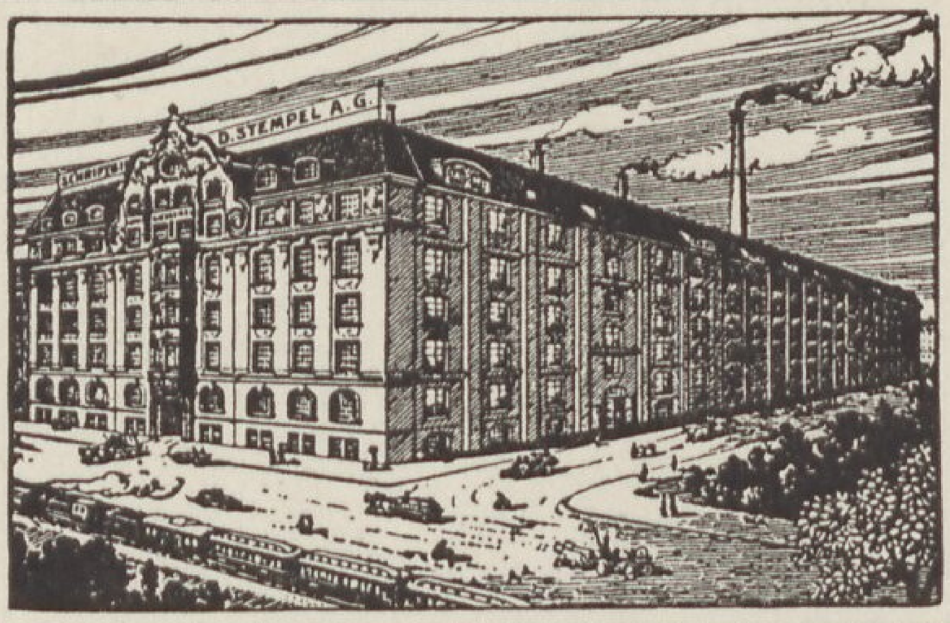
till alla stilar för Mergenthaler sättmaskiner. Då matriserna för typgjutning präglas med samma stämplar som matriserna för sättmaskinen, så garanteras deras fullständiga likhet med varandra. Vid beställningar behövs endast uppgivas numret i Mergenthalers stilprov.

Generalagent för Sverige:

Joseph Pichler, Stockholm

Riks Tel. 10825. Idungatan 2. Allm. Vasa 2920.

Uppsatt af vår »Ingeborg-Antiqua«

Stilgjuteriet D. Stempel

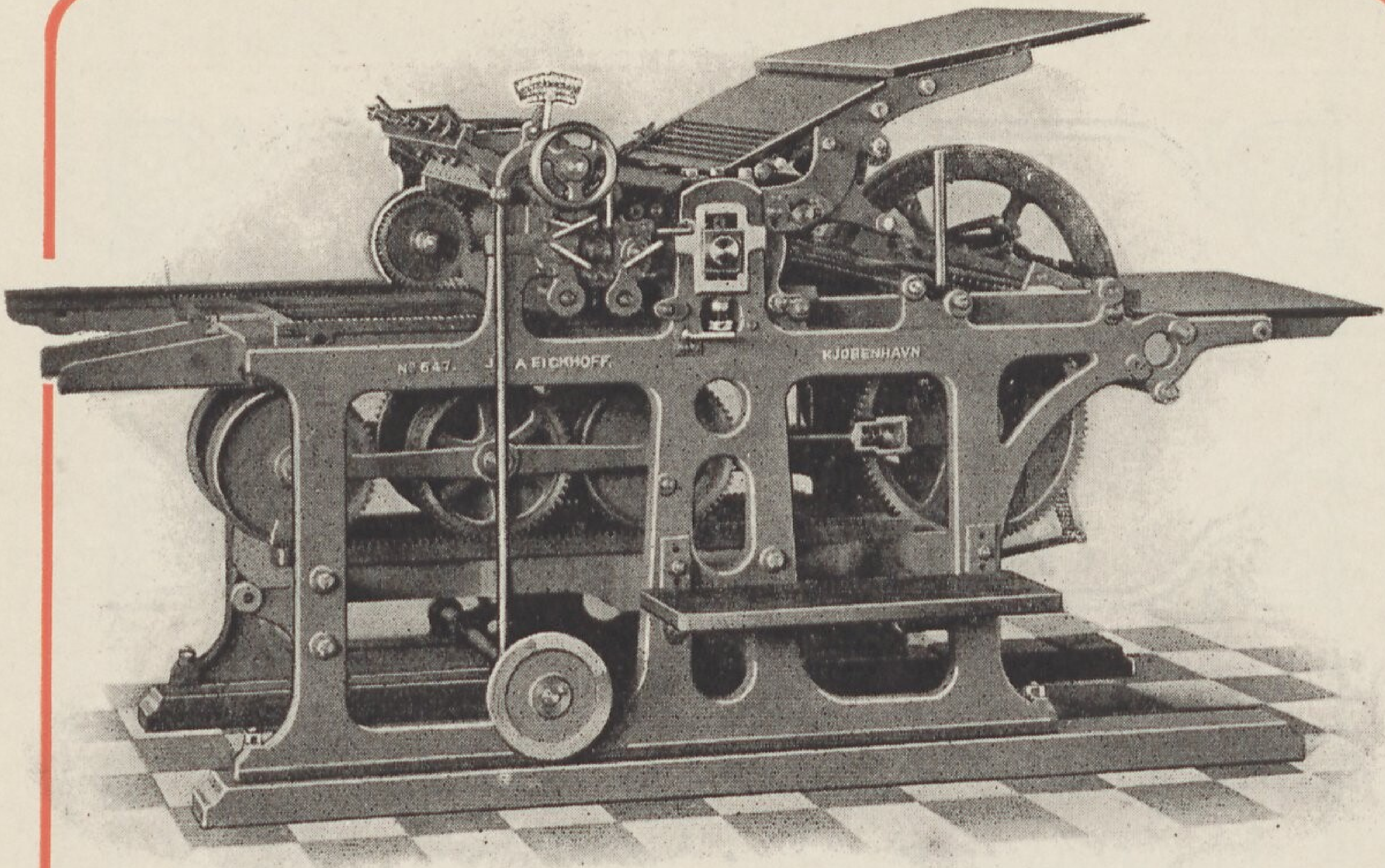
Aktiebolag — Frankfurt a. M.

Stort urval af bröd- och titelstilar,
vignetter och ornamenter i nyaste snitt.
Passande initialer och ornamenter
till alla grundstilar

Generalagent för Sverige:

Joseph Pichler, Stockholm

Riks Tel. 10825. — Idungatan 2. — Allm. Vasa 2920.

FINASTE ACCIDENS=SNÄLLPRESSAR
af olika konstruktioner och storlekar

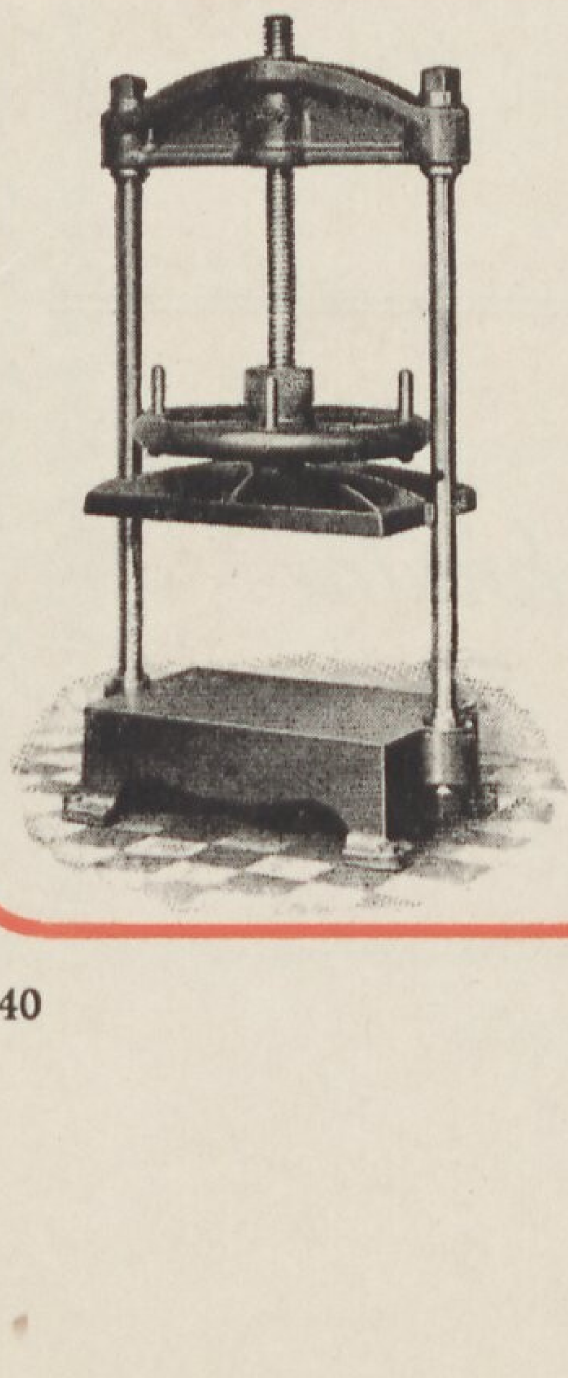
I. G. A. EICKHOFF

Maskinfabrik & Järngjuteri

Vesterbrogade 97 ∞ Köpenhamn

Fabrikation och lager af maskiner och apparater för Tidningstryck, Boktryck, Sten=tryck, Plåttryck och Stereotypi, Bokbinderi=, Kartong= och Pappersindustri, Mo=torer och Transmissioner.

Representant för Sverige: ***VILH. JOHNSEN, STOCKHOLM***

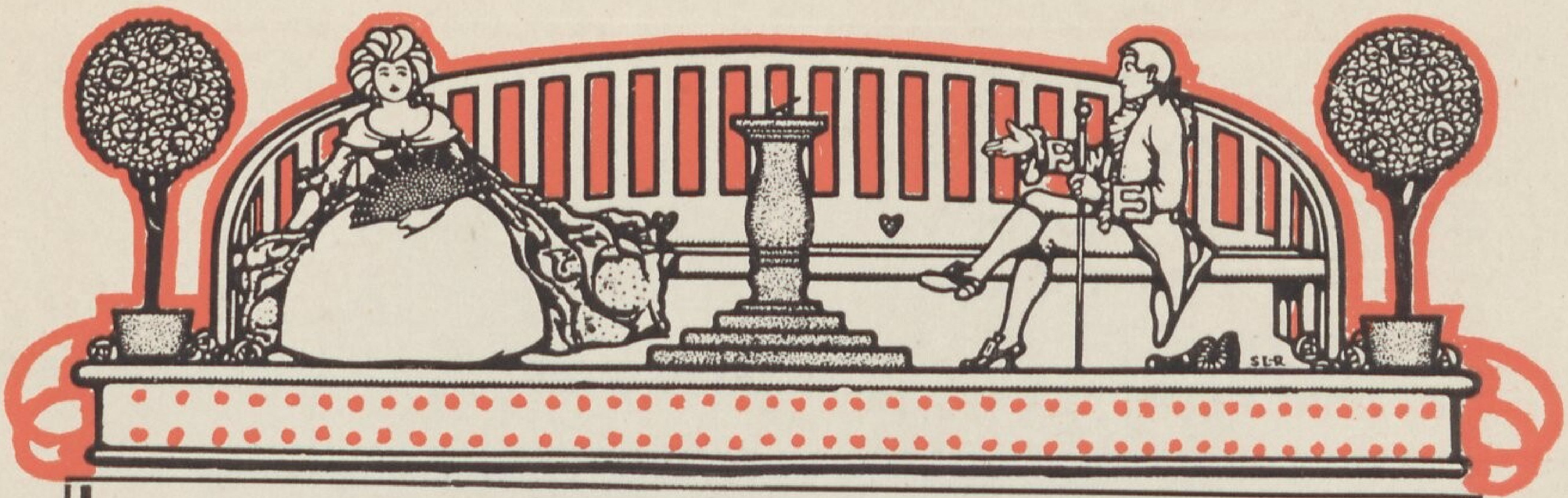
PRISBELÖNTA
WIEN
MOSKWA
ST. PETERSBURG
KÖPENHAMN
STOCKHOLM etc.

•

STADS= & STATSTEL.
26 50

TELEGRAMADRESS:
EICKHOFF
KÖPENHAMN

GERH. LOEBER
AMSTERDAM
GRONINGEN • HAMBURG

Pappers-

Export

Stilgjuteri

FLINSCH

Frankfurt am Main
Sankt Petersburg

NYHET:
Alpha-Beta-Antikva

PROVSIDA SATT MED
BETA-ANTIKVA

Grundformerna av denna nya stil, till vilken utkast gjorts av Willi Wegener, ha blivit tagna af Antikva och Grotesk, två karaktärer, som i Skandinavien äro synnerligen omtyckta. Även utstyrseln visar en anmärkningsvärd lutning åt nordisk smakriktning. Stilen levereras i två serier. Alpha är en ren Grotesk-Antikva; Beta omfattar till skillnad från Alpha typerna A B D E L M N P R, vilka giva stilen en annan karaktär med götiskt utseende. Man jämföre den till vänster stående titeln med boksidan till höger. Till båda serierna är en utmärkningsstil under arbete. Prisuppgift och prover på begäran från firmans representant, Vilhelm Johnsen, Stockholm 12.

Actiengesellschaft für Schriftgiesserei und Maschinenbau, Offenbach a. Main

.ya Stilar:

Magere Archiv-Gotisch. Corps 6—20

Boktryckerikale

Halbfette Archiv-Gotisch. Corps 6—66

Boktryckerikal

Schmale Schöffer-Gotisch. C. 8—108

Boktryckerikalender 1910-1

Schöffer-Gotisch. Corps 12—60

Boktryckerikalen

Magere Thetis. Corps 6—16

Boktryckerikal

Halbfette Thetis. Corps 6—72

Boktryckerikal

Magere Ideell. Corps 6—48

Boktryckerikal

Mars. Corps 8—72

Boktryckerikal

Fette Mars. Corps 8—96

Boktryckeri

Irene. Corps 8—72

Boktryckerikalende

Kontra. Corps 8—72

Boktryckerikalender 191

Lukrativ. Corps 8—108

Boktryckerikalender 1910-1911

Breite magere Groteske. Corps 5/6—36

Boktryckerikale

Breite halbf. Groteske. Corps 5/6—48

Boktryckerikal

Romanisch. Corps 6—40

Boktryckerikalen

Halbfette Romanisch. Corps 6—60

Boktryckerikal

Titus. Corps 6—72

Boktryckerikalen

Halbfette Titus. Corps 6—72

Boktryckerikal

Titus-Kursiv. Corps 6—72

Boktryckerikalen

Norma. Corps 8—40

Boktrykerikalend

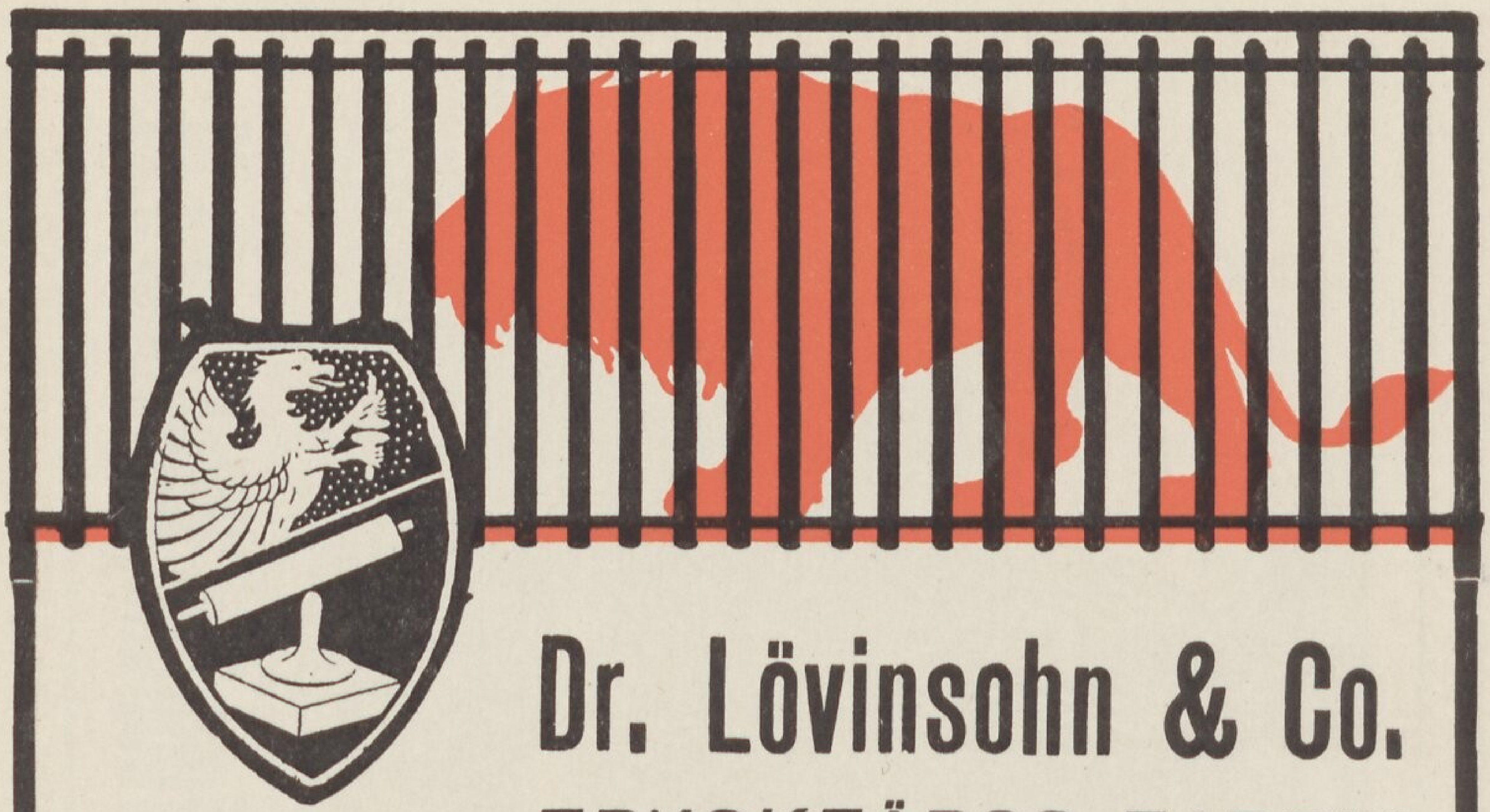
Hellas. Corps 8—36

Boktryckerikalen

Halbfette Hellas. Corps 8—36

Boktryckerikalen

Fullständiga boktryckeriuppsättningar ständigt på lager.

Dr. Lövinsohn & Co.

TRYCKFÄRGS-FABRIK

BERLIN-FRIEDRICHSFELDE

Finaste svarta och kulörta färger för alla grenar inom det grafiska facket. Kemiskt rena fernissor.

VALSMASSA

SPECIALITETER:

Finaste svarta och kulörta färger för autotypi=tryck av största tryckbarhet och intensitet.

Wild's Kopiefärger

Den Wild'ska fabrikationen, vars kopiefärger äro världsberömda, har genom köp av oss övertagits.

Reagerande (Säkerhets) Färger

för tryck av *Värdepapper, Frimärken, Cheque= och Sparkasseböcker.*

Duplicerings-färger

för broderimönster enligt Tyska Riks=Patentet N:o 203953. Garanterat tvätt= och kloräkta stämpelfärger.

Prislistor, Färg= och Tryckprover gratis och franko.

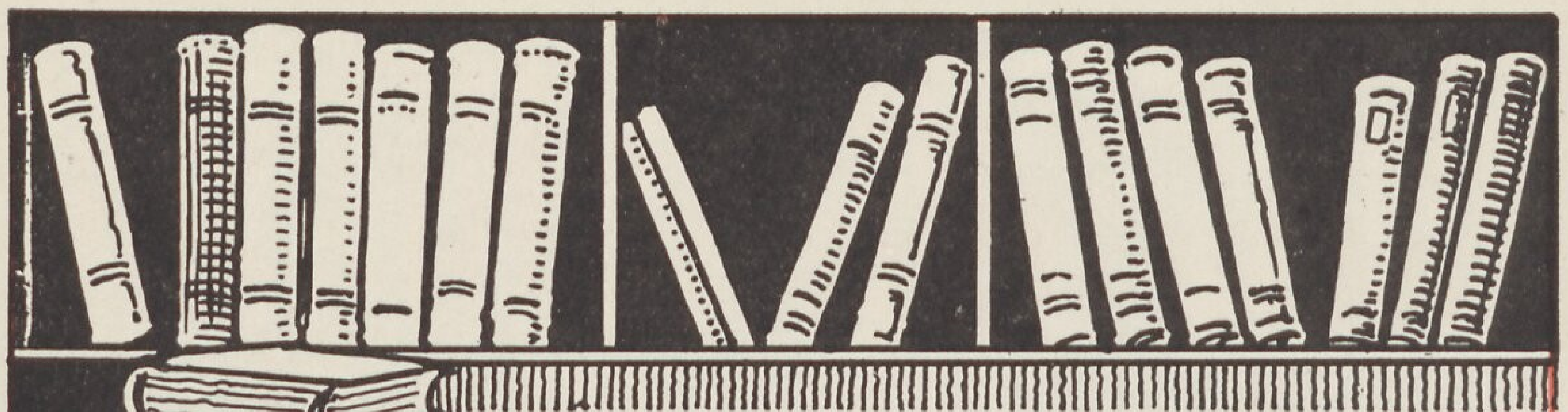
Chromopapper *till* Färgtryck

Chromokartong till reklamkort och plakater. ~ Brefkortskartong, hvit och kulört. ~ Chromo- och Glacépapper till montering af cigarrlådor. ~ Chromopapper till ljustryck. ~ Öfverföringspapper.

Gust. & Heinr. Beneke.

G. m. b. H.

LÖBAU, SACHSEN

Ni har luckor i Eder Boksamling så länge Ni saknar nedanstående böcker

Göteborgs Konstsamlingar. Endast några få exemplar finnas kvar. Inb. i klotb. Kr. 16: –.

Göteborgs Äldsta Historia af öfverstelöjtn. H. Fröding. Af stort kulturhistoriskt intresse. Inb. Kr. 7: 50.

Arbetets Herravälde af Andrew Carnegie. Ny reviderad upplaga. En bok för framåtsträfvande unga män. Inb. Kr. 2: –, häftad Kr. 1: 50.

Andrew Carnegie. Hans lif och verksamhet. Af Frigga Carlberg. Intressant skildring af denne märklige mans utvecklingshistoria. Inb. Kr. 5: –.

Med Roberts till Pretoria af G. A. Henty. Intressant skildring från sydafrikanska kriget. Öfversättn. af Frigga Carlberg. Häftad Kr. 2: 50, inb. i klotband Kr. 3: 50.

Det moderna Japan. Öfversättning och bearbetning efter skilda källor af Nils Siösteen. Inb. Kr. 6: 50.

Vagantsånger. Öfversättning och bearbetning af A. U. Bååth. Hvari medeltidens skolarer skildra sina öden. Originell bokutstyrsel. Inb. Kr. 2: 75.

Stockholms-, Norrlands-, Östgöta- och Malmö-Ciceronerna. Med intressanta illustrationer från vårt lands vackraste platser. Inb. Kr. 2: –.

Ny svensk ritbok för skola och hem af E. Hultman. Modern vägledning i de första grunderna i teckning. Lämpar sig för självstudium. Omfattar 3 serier, serien I kostar Kr. 1: 25, serien II Kr. 0: 90 och serien III Kr. 0: 50.

Hälsolärans Grunder af med. d:r P. Silfverskiöld. Särskildt lämplig för själfstudium. Pris Kr. 1: 75.

WALD. ZACHRISSONS BOKFÖRLAG
Göteborg

JOHN HADDON & Co.

Ägare af 'Caxton' Stilgjuteri och tillverkare af trämaterialier för Boktryckare, maskiner för Boktryckeri-branschen och därmed förbundna grenar.

HUFVUDKONTOR:

SALISBURY SQUARE,

LONDON, E.C.

Fabriker vid
Market Harborough, Stafford & London.

Maskiner

Å följande sidor visas 5 olika maskiner, konstruerade och byggda hos oss, men vi hafva flera andra maskiner som kunna vara af intresse för boktryckare, bokbindare etc. Närmare uppgifter lämnas på begäran.

Stilar, Infattningar, Linjer etc.

Vår nya profbok är nu färdig och hvarje boktryckare ombedes insända rekvisition å ett exemplar. Alla stilarna äro å Didot system, normal linje och normal höjd (på begäran annan höjd) och af stor varaktighet, en för våra stilar utmärkande världsbekant egenskap.

STILAR, MASKINER m. m.

KATALOG PÅ BEGÄRAN.

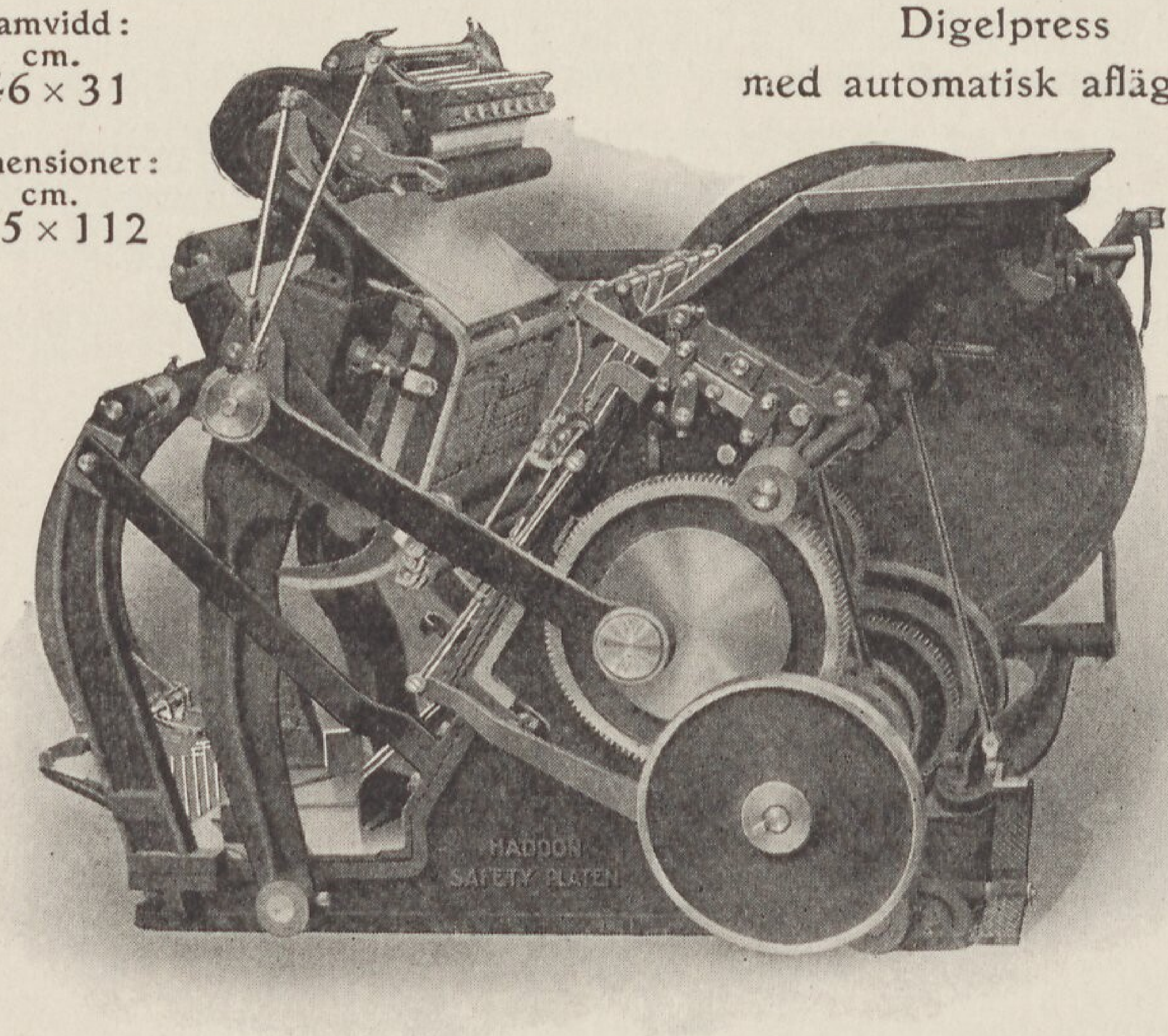
Satt med "Haddon" och "Hawarden". Infattningar "Advertising Border".

THE HADDON
GRIPPER-FED SAFETY

Ramvidd:
cm.
46 × 31

Dimensioner:
cm.
175 × 112

Digelpress
med automatisk afläggare

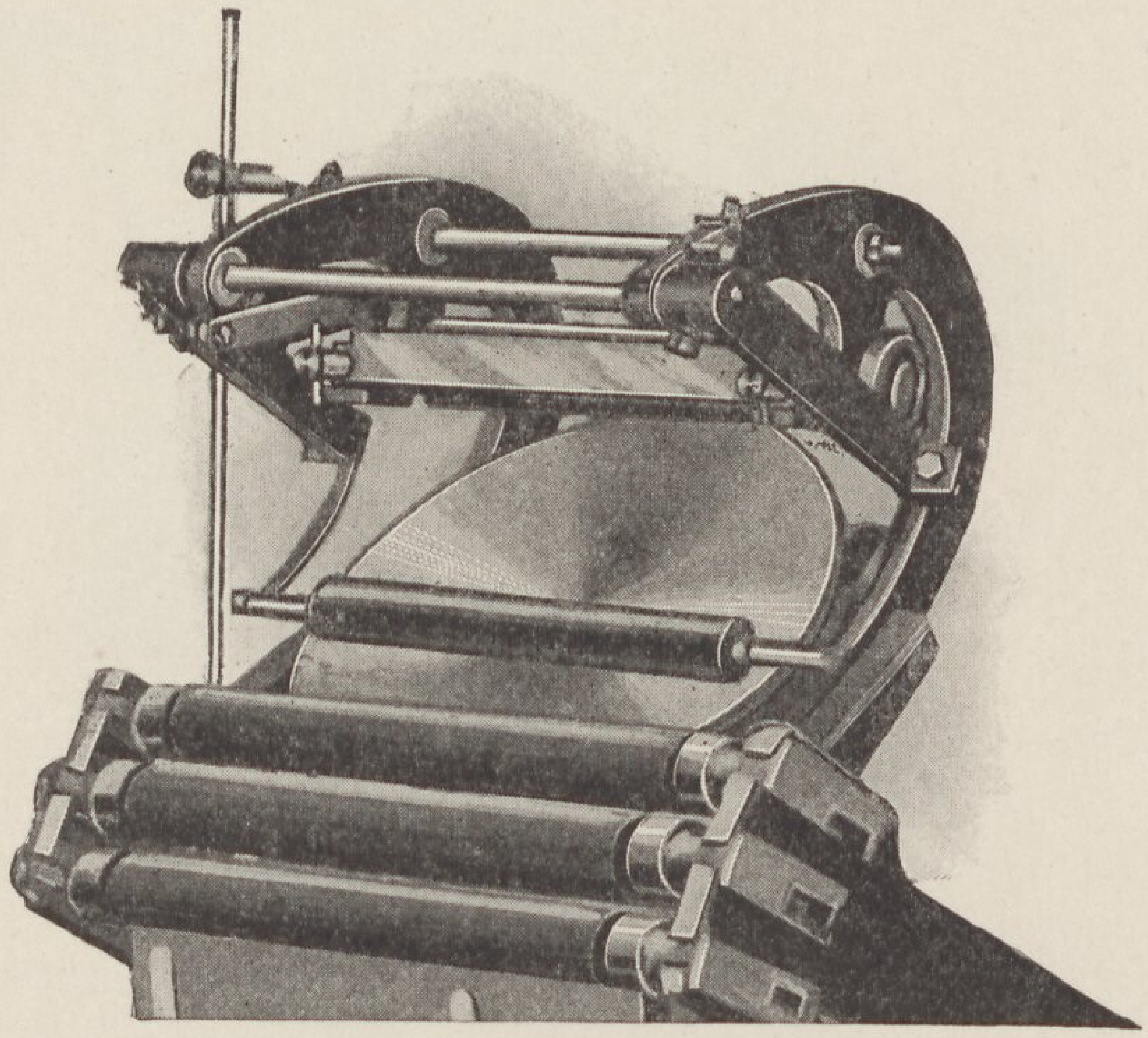
Den garanterade hastigheten utgör 2500 till 3000 ex. pr timma, beroende af den papperskvalité som användes. Digeln är fast och gifver ett mycket kraftigt tryck. Alla formvalsarna täcka en full form. Iläggningen är fullständigt tillförlitlig, då griparna användas såsom å "Warfedale". Arken kontrolleras hela tiden automatiskt från iläggningsögonblicket och tryckningen till afläggningen. Frånslagningen sker medelst en trampa, hvarigenom man har båda händerna fria. Pressen levereras komplett med arkafläggare, två uppsättningar valskärnor (den ena satsen klädd) och vanliga tillbehör. Ingen annan digelpress har iläggningsanordning och fast digel och bör särskildt bemärkas, att arken mekaniskt kontrolleras. Iläggningsgriparna hålla arket ända till dess att det är tryckt och afläggningsgriparna hafva fattat detsamma, hvarigenom det ej kan komma ifråga, att registret blir dåligt eller arkens afläggning felaktig.

John Haddon & Co., Salisbury Sq., London, E.C.

Satt med "Hugo". Infattningar: "Barrack Rule".

THE SWIFT PLATEN

Läſt gång, ſtor haſtighet, kraftigt tryck

TILLVERKAS I FYRA STORLEKAR

N:o 1 : 20¼ × 12¾ cm. N:o 3 : 28 × 17¾ cm.
N:o 2 : 22¾ × 15¼ cm. N:o 4 : 19½ × 34¼cm.

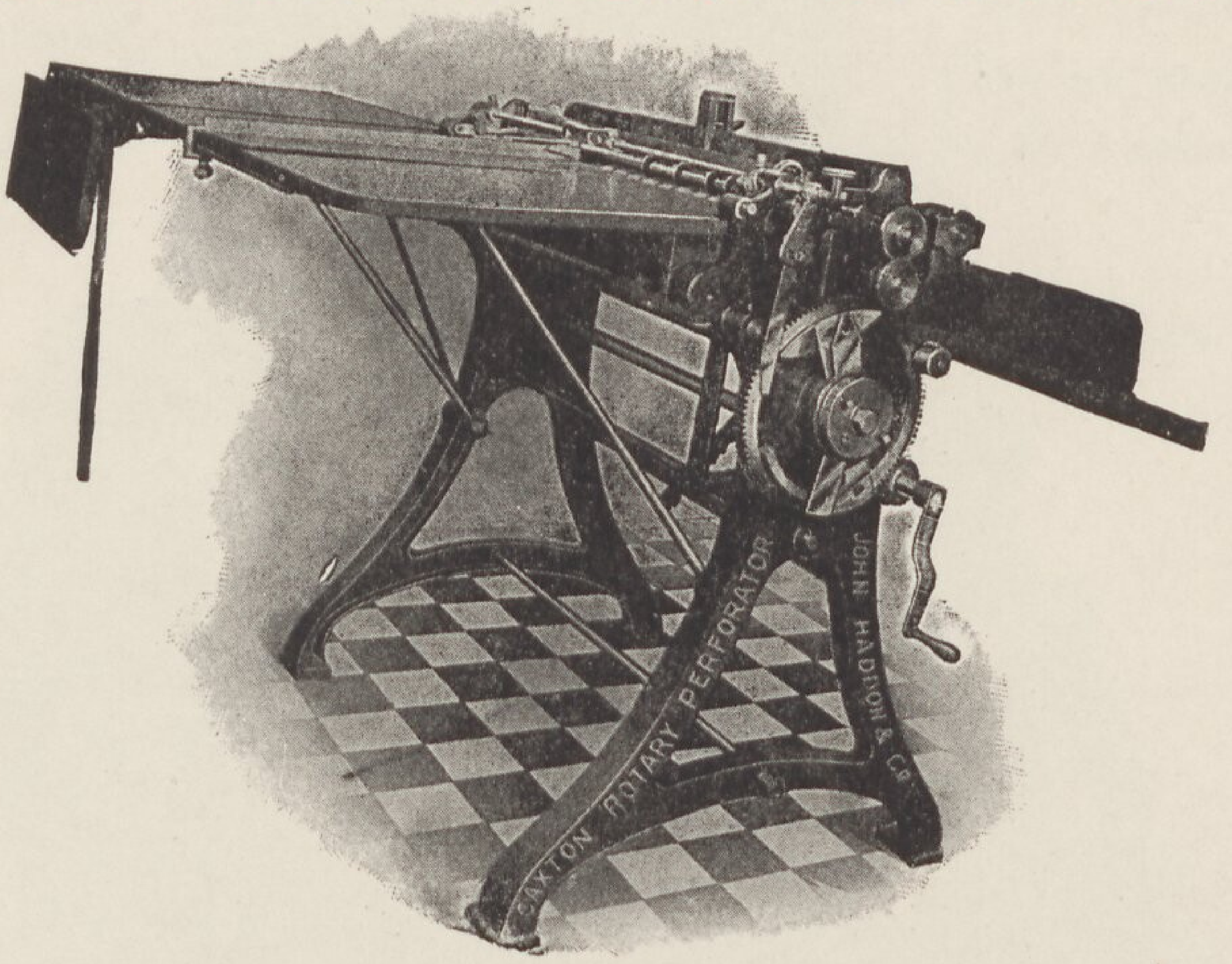
THE SWIFT PLATEN är genom det faſta ſtativet öfverlägsen flera ſtörre pressar. The Swift utmärker sig för god färgtillförsel, emedan den har en färgcylinder i full längd. Inga sidoarmar finnas och ark i hvilken ſtorlek som hälſt kunna tryckas utan aſt skrynklas. Hvarje press är kompleſt försedd med färgſten, valsverk, två uppsäſtningar valskärnor (ena uppsäſtningen klädd) två ramar och två skrufnycklar. Alla ſtorlekar äro försedda med frånslagning och digelſtällare.

JOHN HADDON & CO.
Salisbury Square, LONDON, E. C.

Satt med "Hurlingham". Infattningar: "Bambo Border".

THE CAXTON

ROTARY PERFORATOR

Vår roterande Perforer-maskins arbetsförmåga står vida öfver de vanliga modellernas och har därför blifvit oumbärlig i den moderna pappersindustrien. Den öfra knifven har tänder, hvilka skära hålen i papperet fullkomligt jämna, och spånen falla lätt af knifvarna. Knifvarna äro rörliga och därför reglerbara, en fördel som ingen annan maskin kan uppvisa. Papperet slinter icke vare sig mot den öfre eller undre knifven utan föres stadigt från maskinen till afläggningsbordet. Automatisk spärranordning finnes. Maskinen kan taga in ark af 76 cm. bredd och af hvilken längd som helst för rätvinklig perforering. Vid perforering med spärranordning är arkens maximum-storlek 76 cm. i bredd och 61 cm. i längd. Hvarje maskin levereras med 6 uppsättningar perforer-knifvar och en uppsättning slitsknifvar för perforering. En af denna maskins många fördelar är, att slitsningen utföres på samma gång som perforeringen.

Närmare uppgifter och arbetsprofver lämnas från

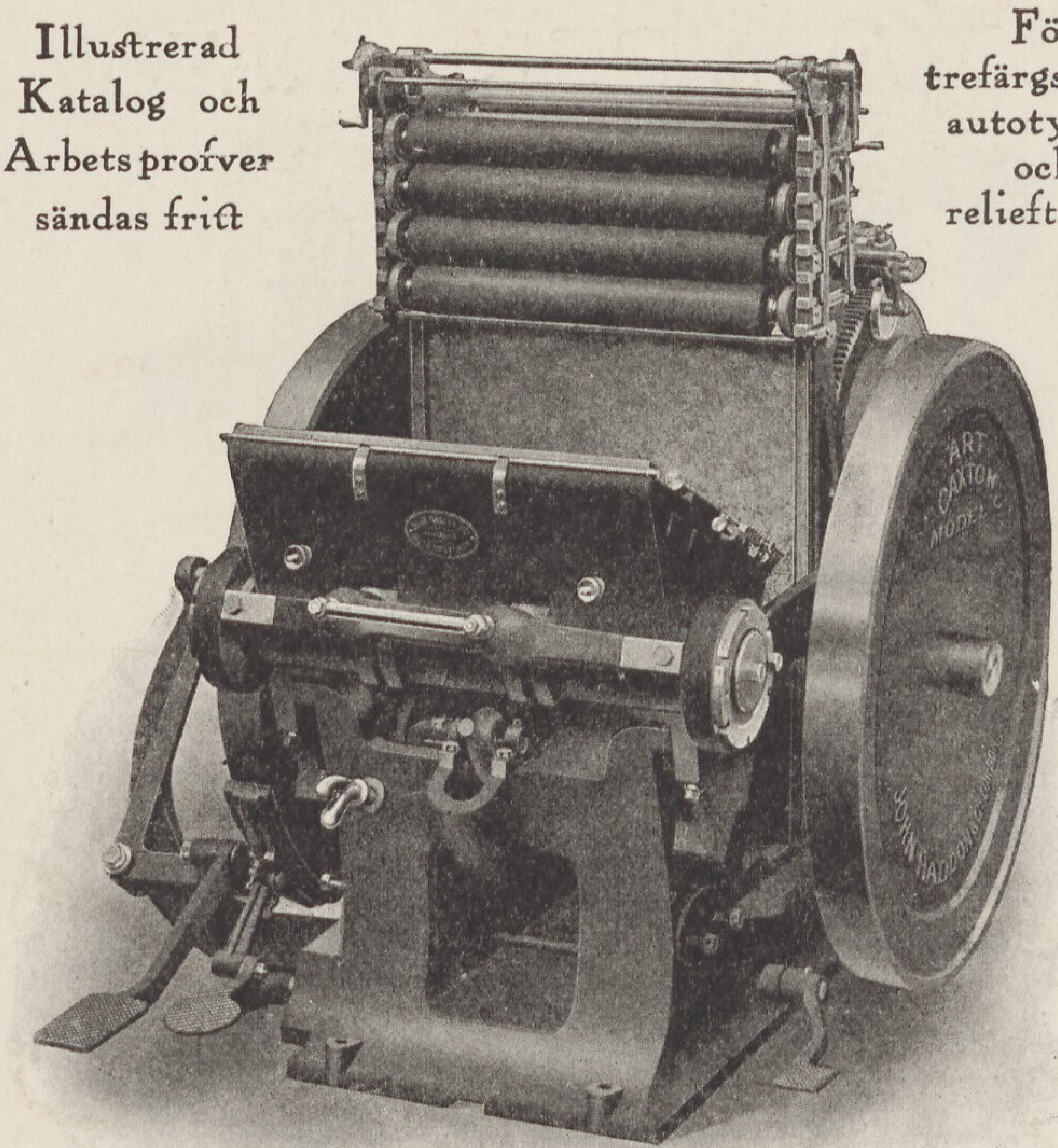
JOHN HADDON & CO.

Salisbury Square, LONDON, E.C.

THE ART CAXTON

Illustrerad Katalog och Arbets profver sändas frift

För trefärgstryck autotypier och relieftryck

THE ART CAXTON är tillverkad i 9 olika modeller, speciellt afsedda för olika grader af finare tryck, relief, gravyrer och bockning. Modell A, B och C äro försedda med 698 m/m formvalsar och färgvalsar. Ingen annan digelpress i världen har 4 valsar av mer än 587 m/m diameter. Modell A har 3 rifvalsar och modell B, afbildad här ovan, är dessutom försedd med en dubbel färgcylinder. The Art Caxton användes i hvarje land på jorden med undantag för Ryssland. Andra digelpressar kunna icke jämföras med The Art Caxton ifråga om styrka, stabilitet eller exakt konstruktion. De kända svagheterna hos konkurrerande maskiner förefinnas icke i The Art Caxton, å hvilken arbeten kunna frambringas, som hittills varit omöjliga att framställa å andra digelpressar. Äfven de billigare modellerna, som äro konstruerade för att täfla med lättare konkurrens maskiner, äro försedda med dubbel utväxling och hafva två svänghjul.

John Haddon & Co., Salisbury Square, London, E.C.

Satt med "Hotspur". Infattningar: TR 841.

SVENSKA
TRYCKBRONSEN

Holmia

Tillverkas endast af

Wilh. Lagerholms Tryckfärgsfabrik

Rikstel. 72 08 STOCKHOLM *Postadr.*
Allm. Tel. 32 48 *Liljeholmen*

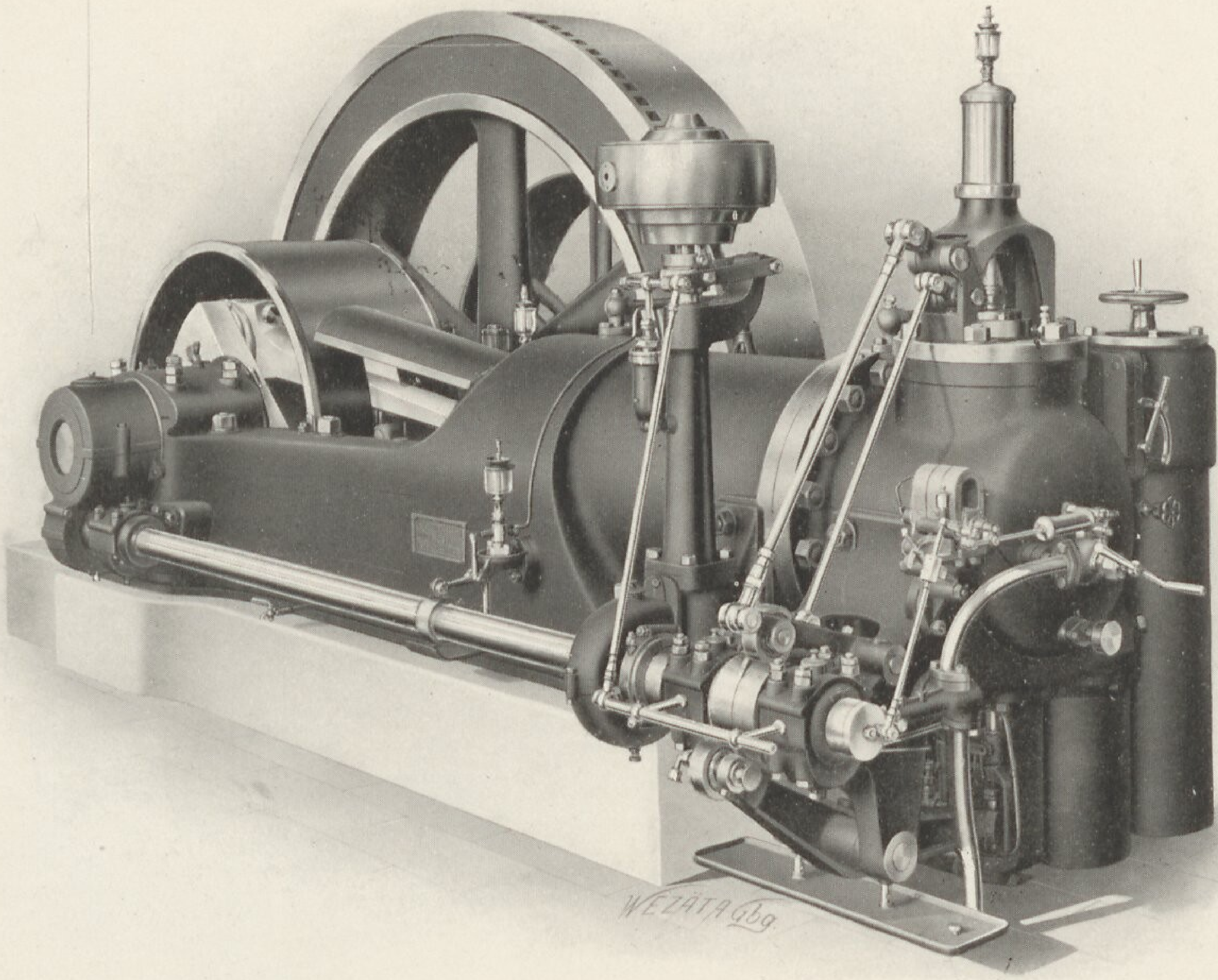
Enligt samstämmigt utlåtande från alla förbrukare är denna bronsfärg den bäst tryckbara af alla i handeln förekommande.

Användes som vanlig tryckfärg med iakttagande af bruks=anvisningens föreskrifter.

Bronsen tillverkas i följande nyanser:

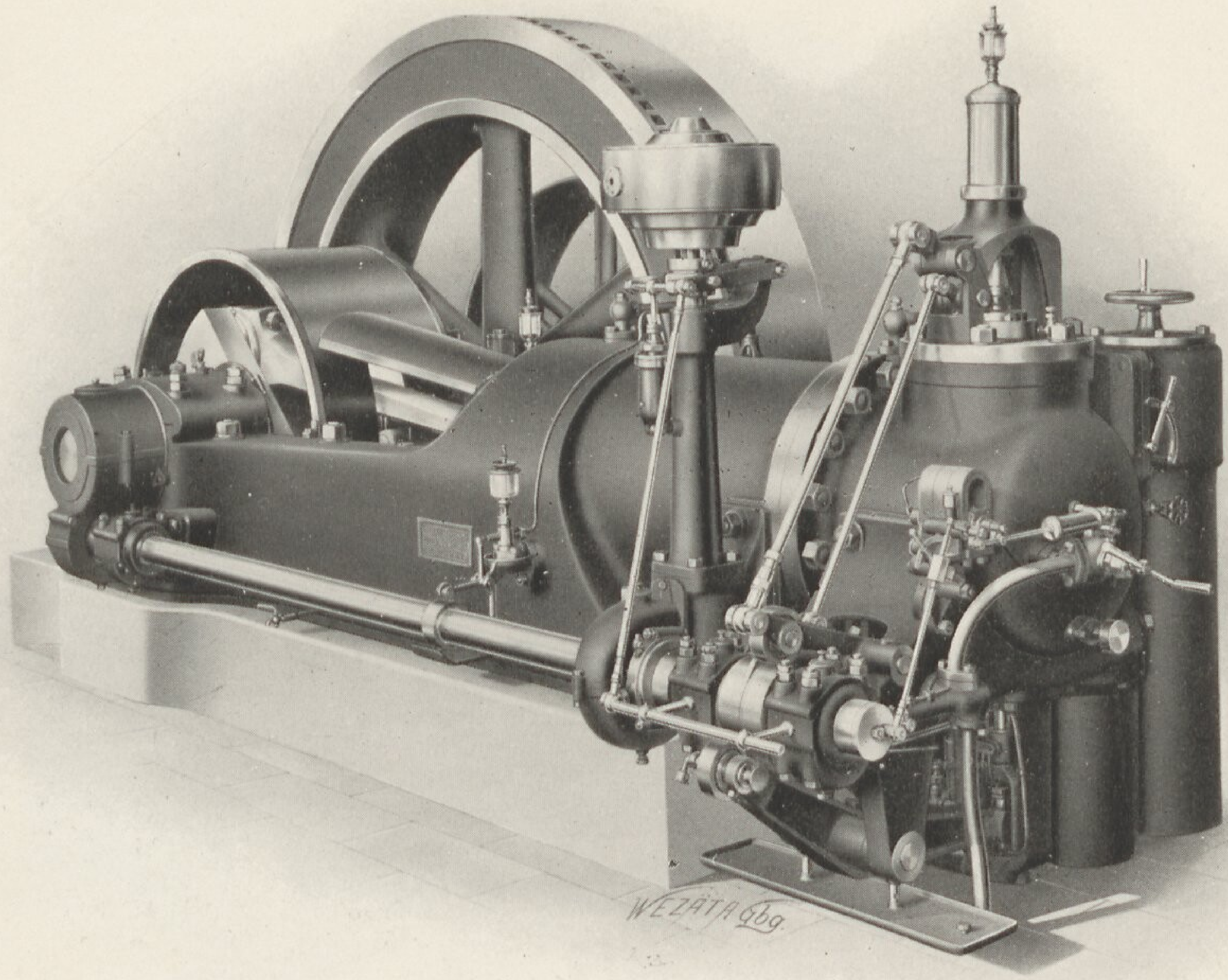
GULD N:o 1 ljus . .
» N:o 2 mörk . .
SILFVER . . . .
Pris pr kg. kr. 12: —

Detta tryck är utfördt med Holmia N:o 2 utan satinering eller polering

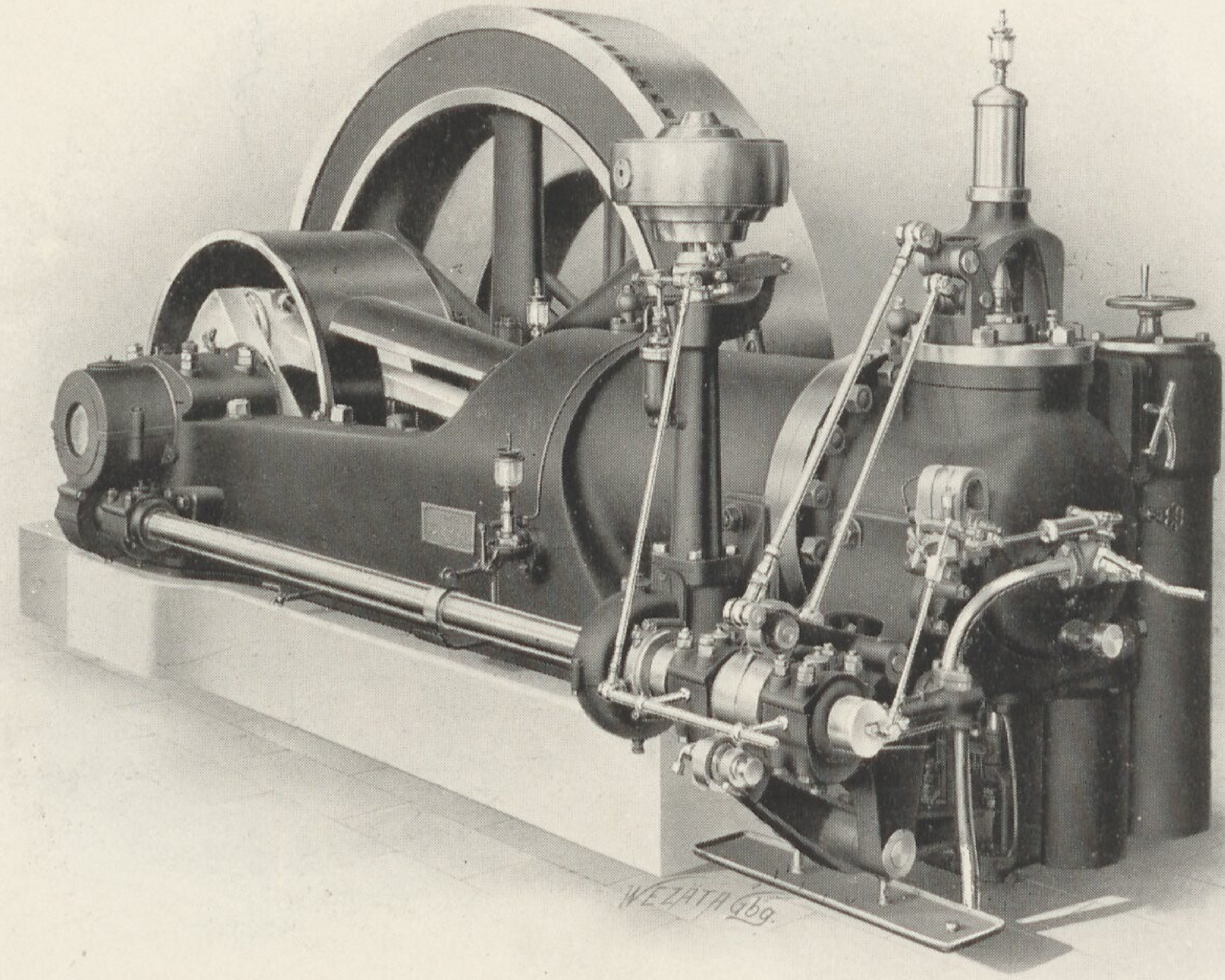
Gasmotor från Nydqvist & Holm, Trollhättan. — 200 linjers raster

Jemförelse mellan autotypier från samma original, reproducerade medelst olika raster

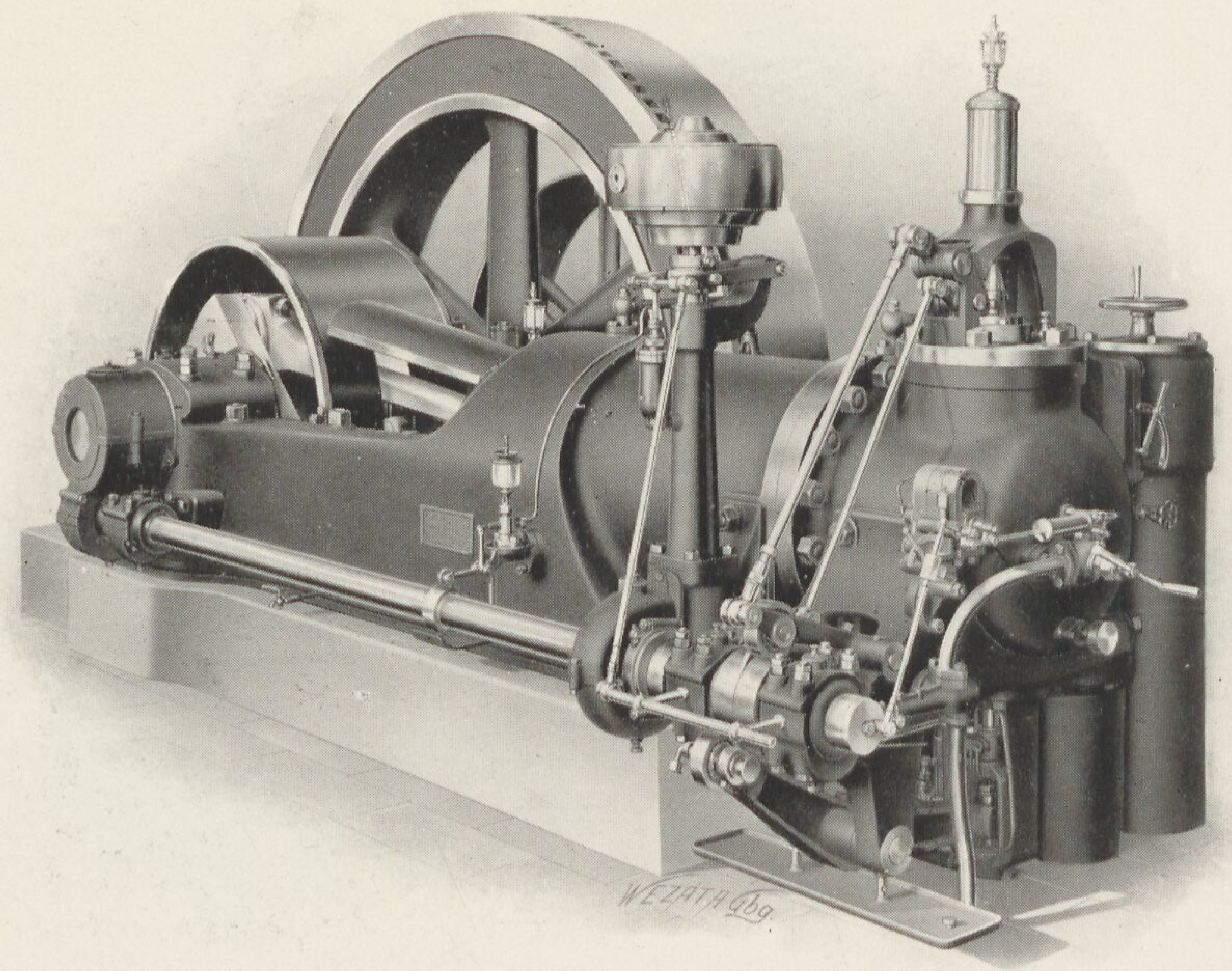
175 linjers raster

Autotypi i Wezätaretusch och Wezätametall från
Wald. Zachrissons Reproduktionsatelier, Göteborg och Stockholm

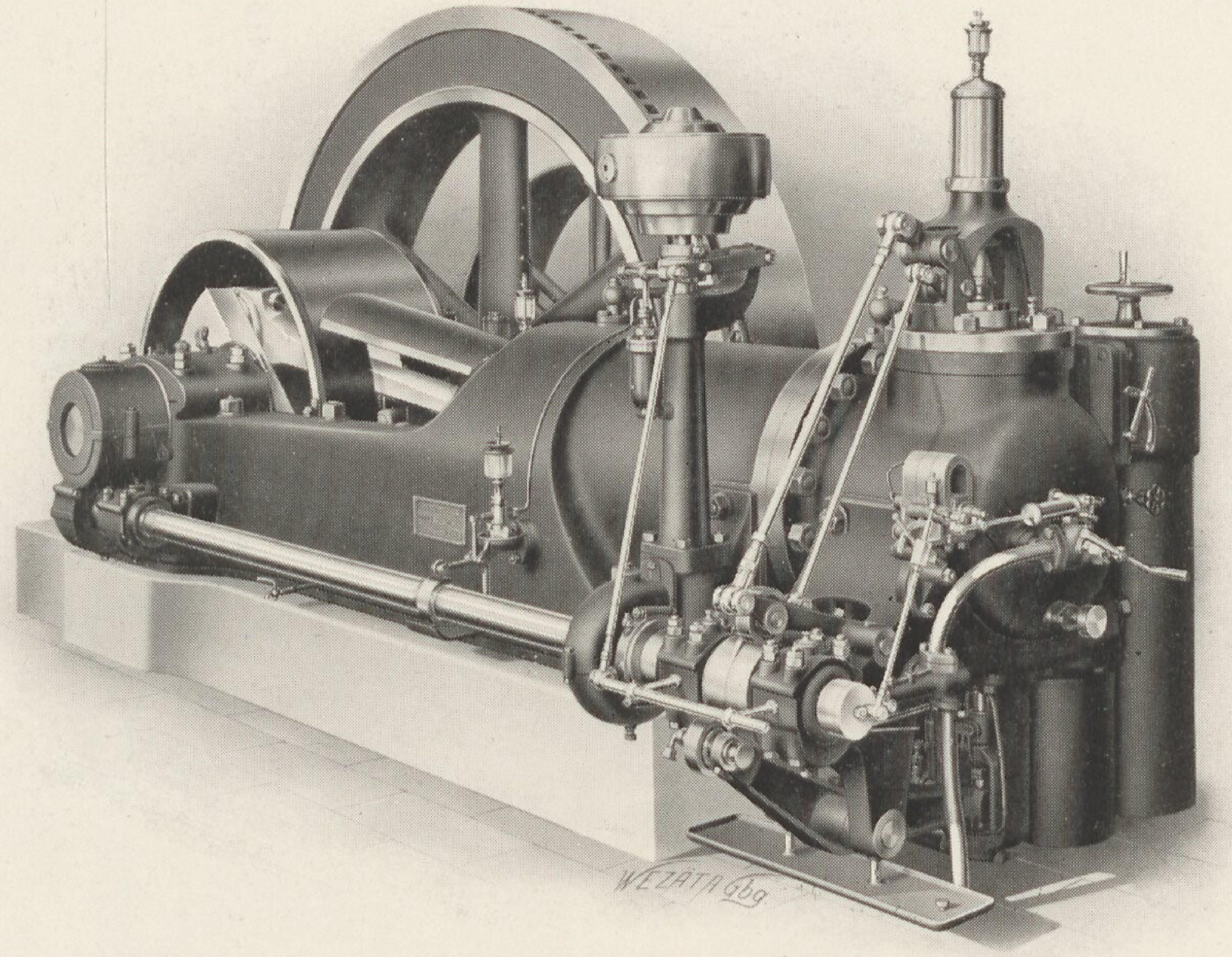
160 linjers raster

De täta rastren (200—150 linjer) gifva större detaljrikedom men fordra finaste papper

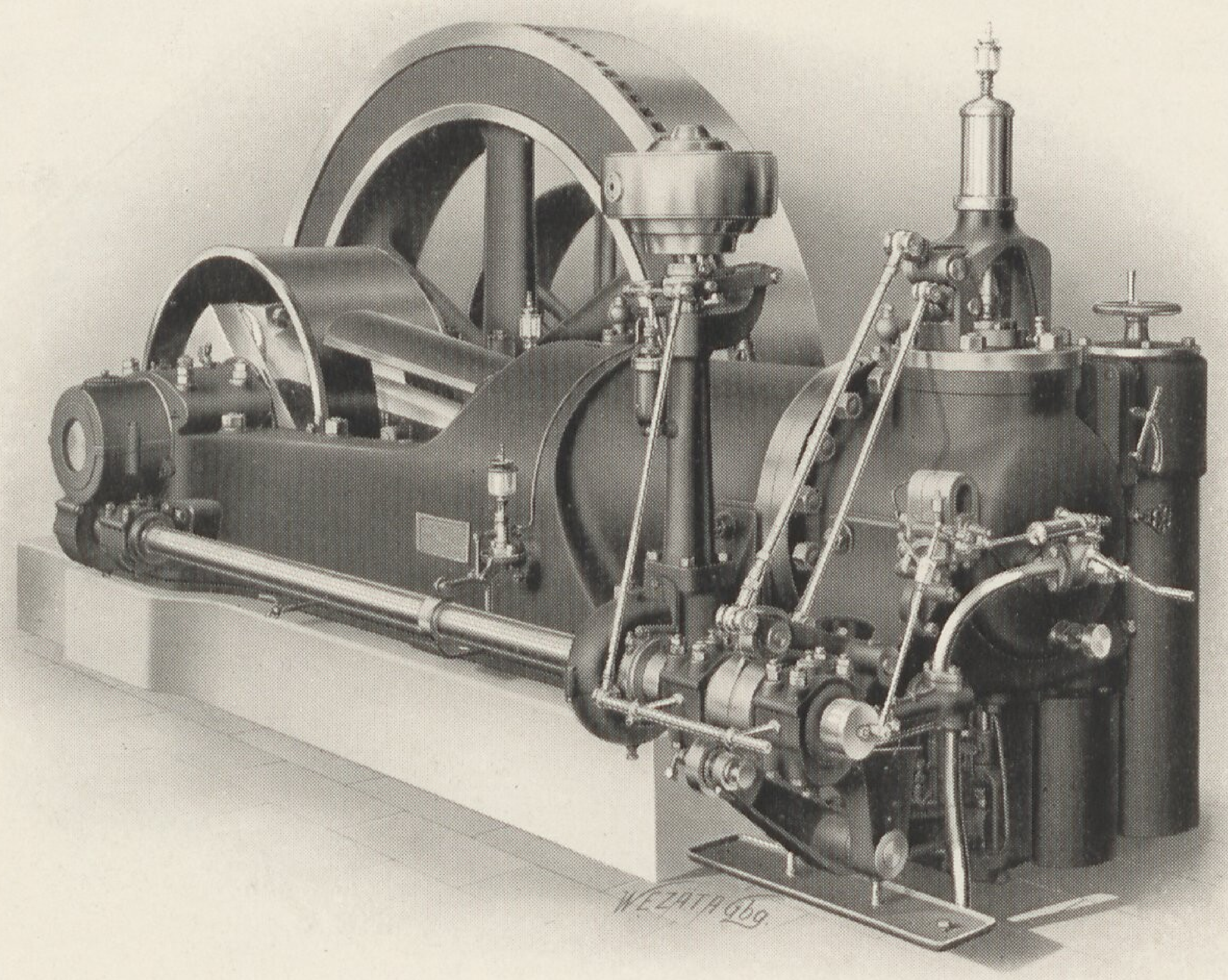
150 linjers raster

Autotypi i Wezätaretusch och Wezätametall från
Wald. Zachrissons Reproduktionsatelier, Göteborg och Stockholm

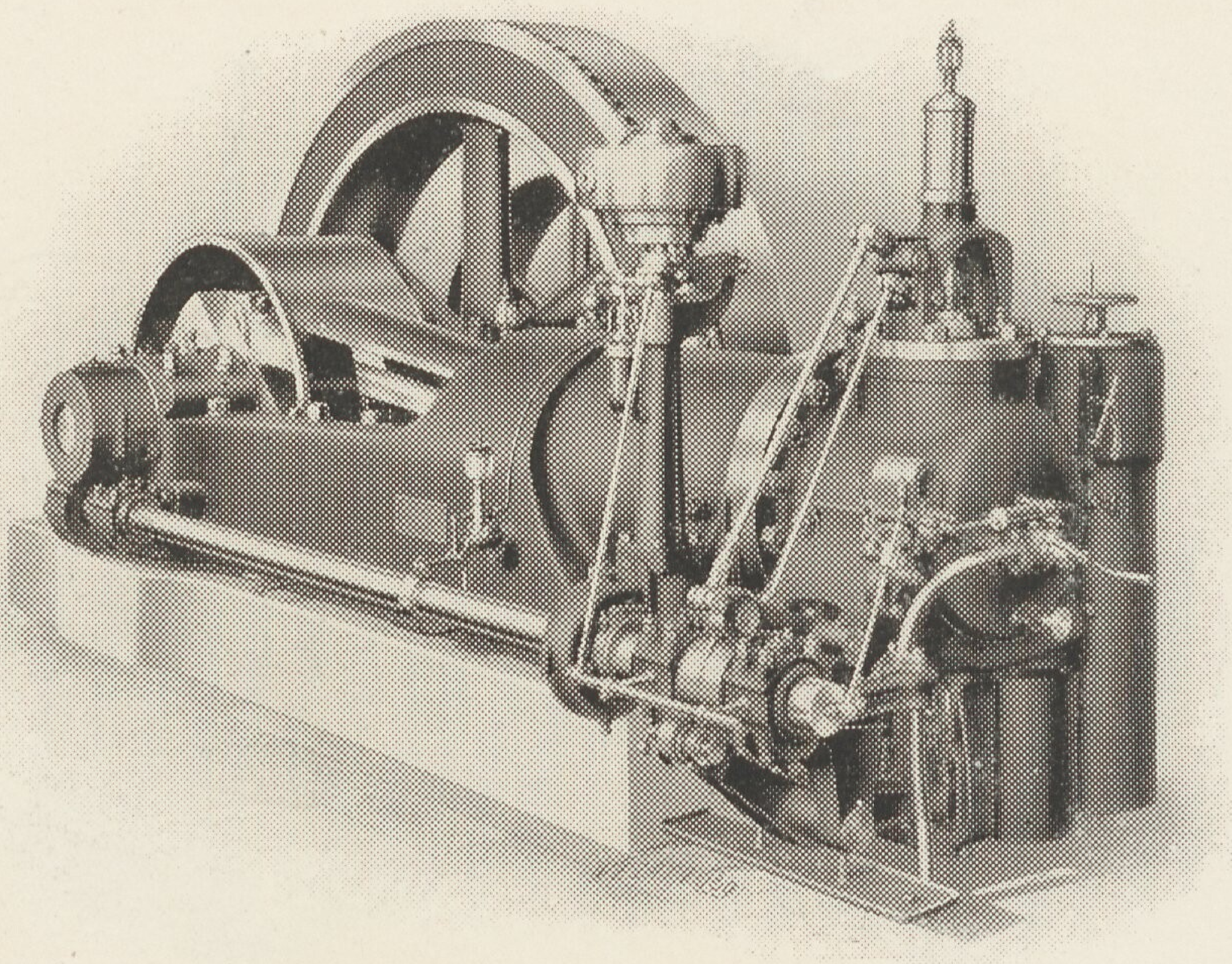
133 linjers raster

För obestruket, glättadt tryckpapper äro raster af 133—120 linjer lämpligt

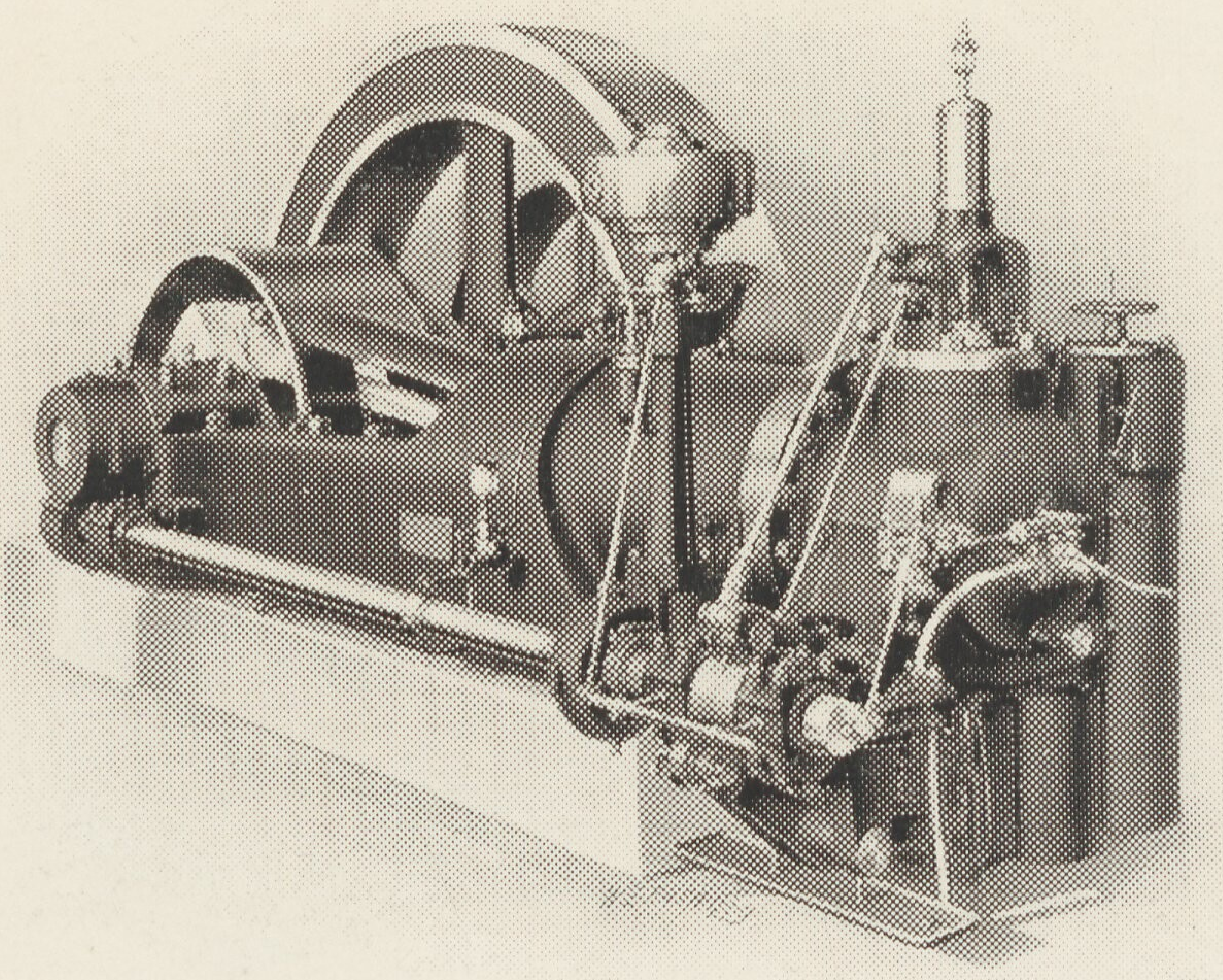
120 linjers raster

Autotypi i Wezätaretusch och Wezätametall från
Wald. Zachrissons Reproduktionsatelier, Göteborg och Stockholm

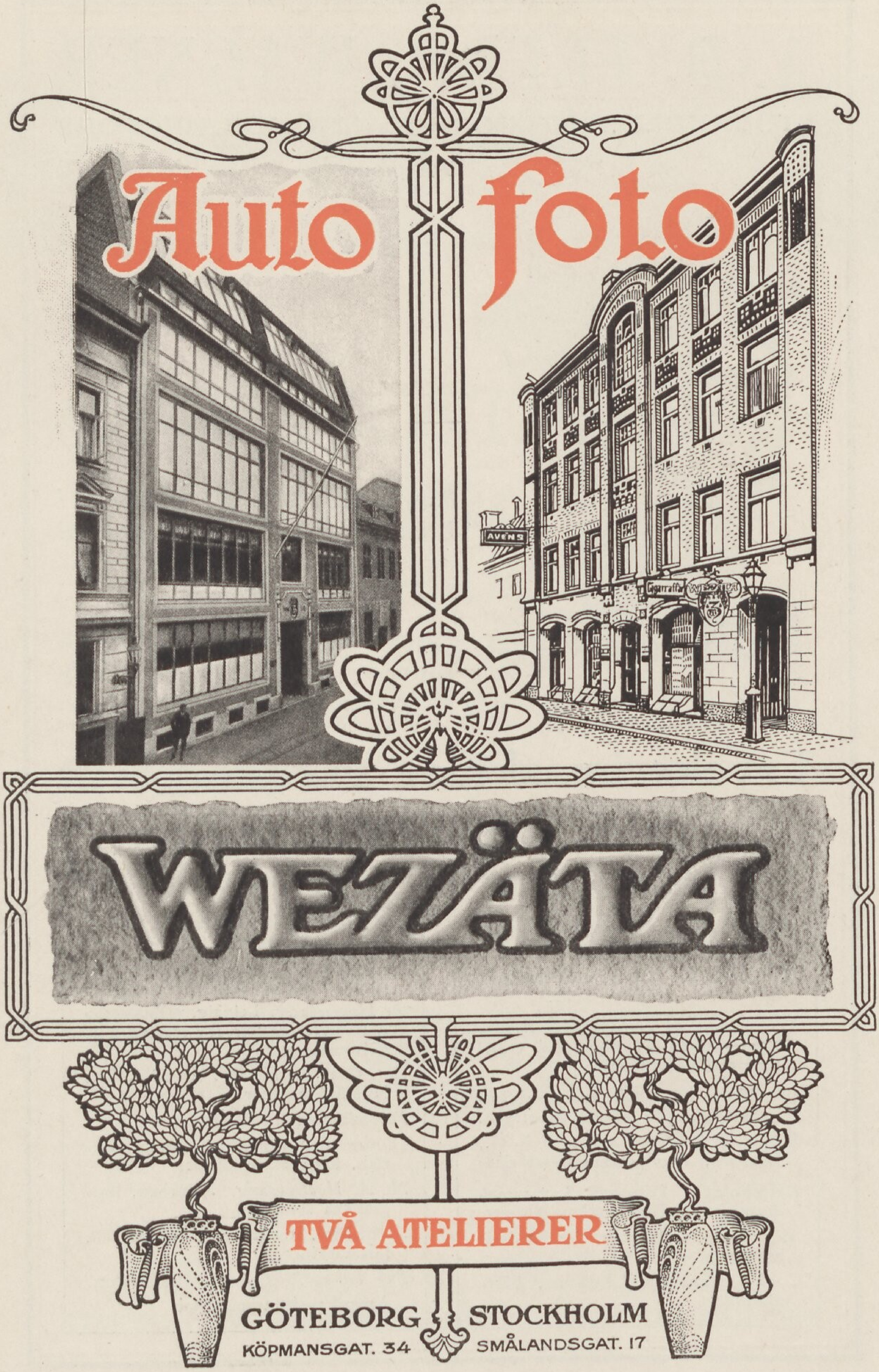
80 linjers raster

För Tidnings- och ännu gröfre papper är 80—48 linjers raster att föredraga

48 linjers raster

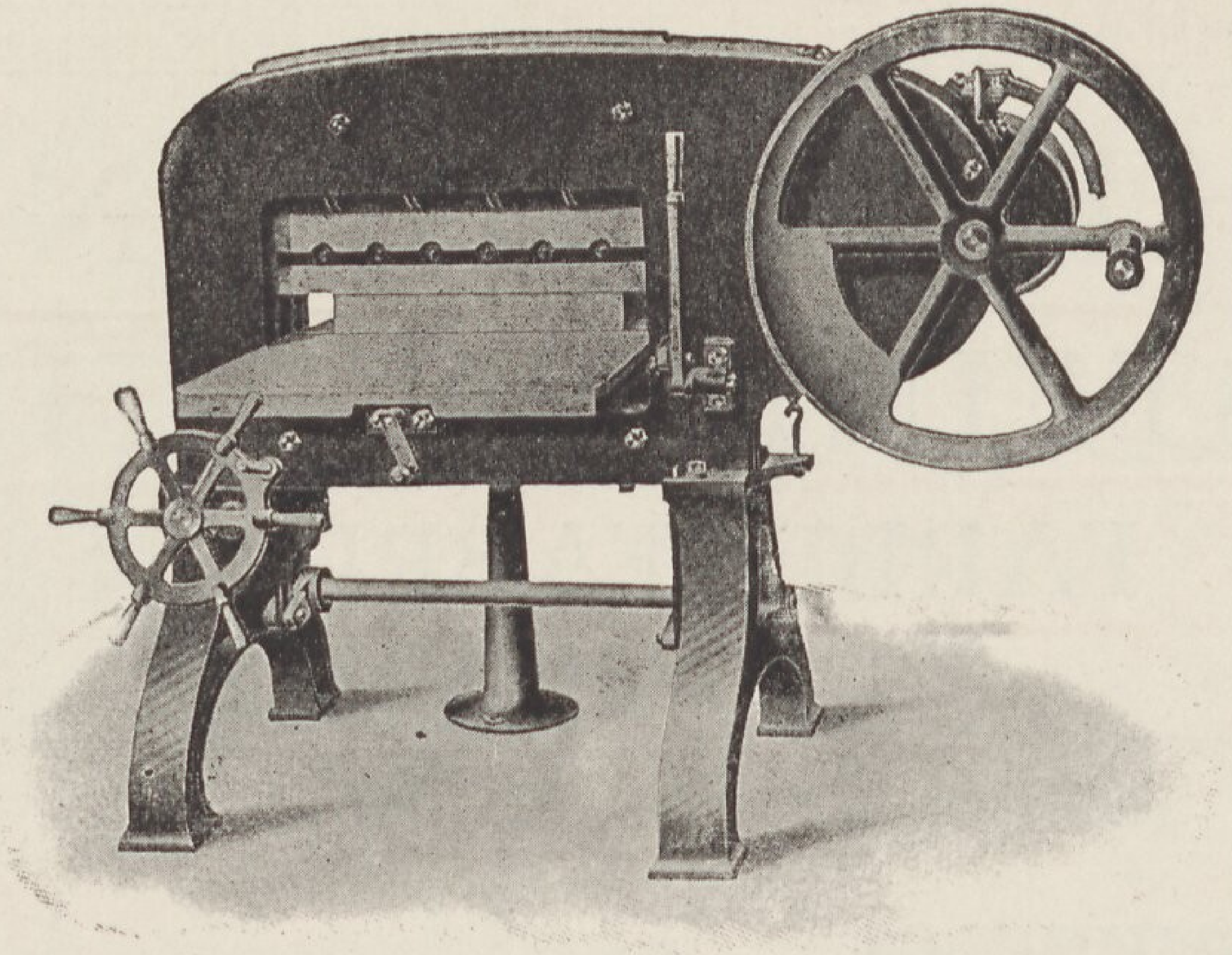
Autotypi i Wezätaretusch och Wezätametall från
Wald. Zachrissons Reproduktionsatelier, Göteborg och Stockholm

Auto foto
WEZÄTA
TVÅ ATELIERER
GÖTEBORG
KÖPMANSGAT. 34
STOCKHOLM
SMÅLANDSGAT. 17

PAPPERSSKÄRMASKINEN

"FOMM"

D. R. G. M. N:o 315889

Alla rörliga delar å denna maskin äro inneslutna i en huf, hvarigenom olycksfall under arbetet omöjliggöras

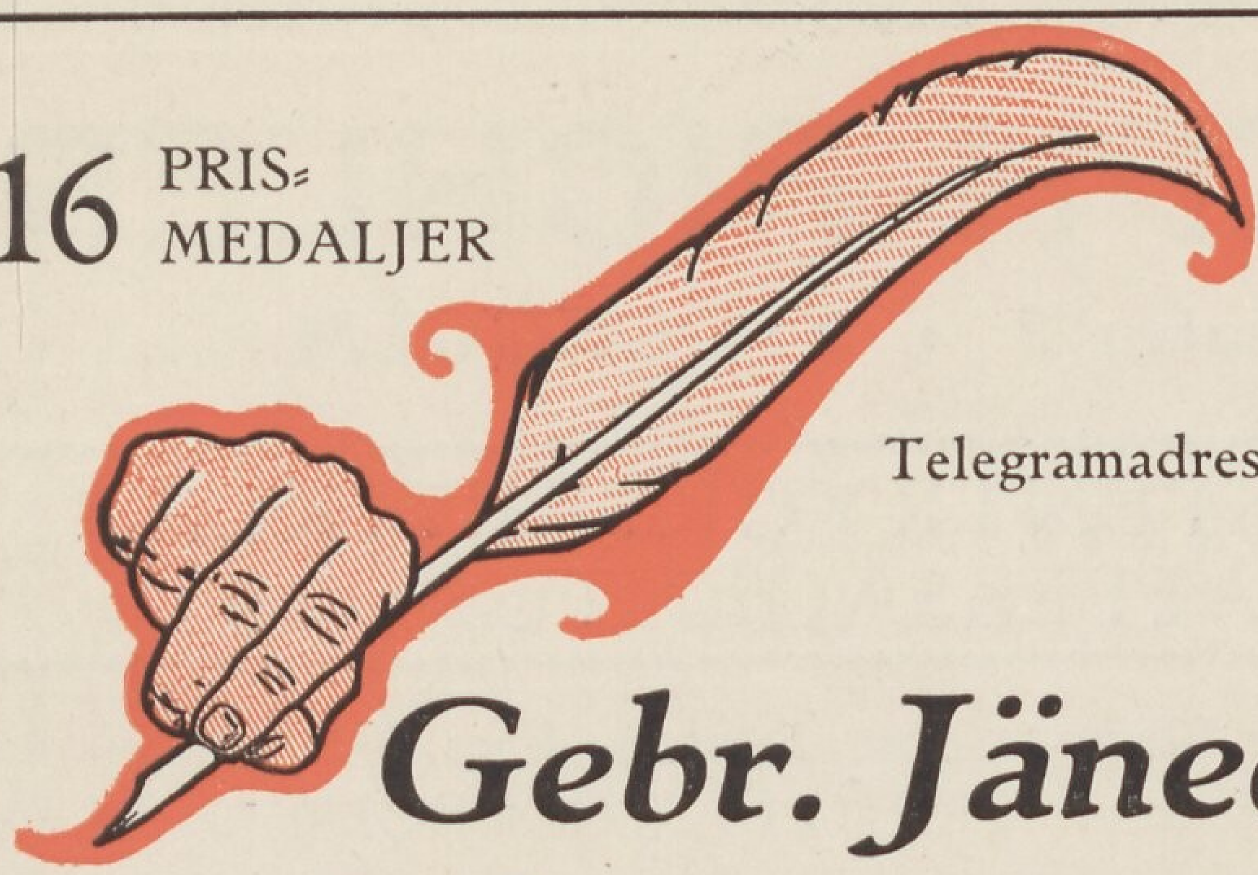
August Fomm — Leipzig

Representanter:

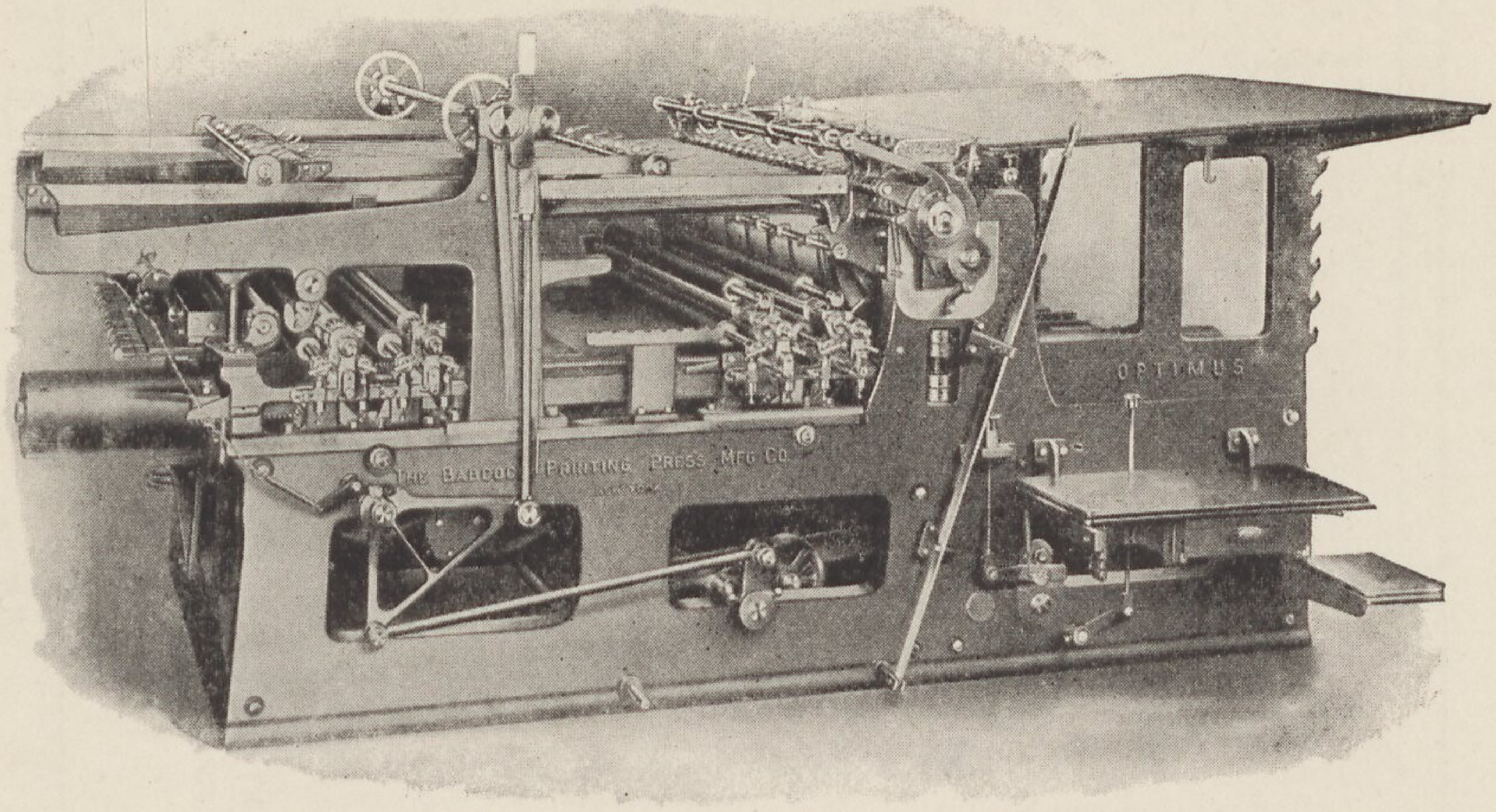
Aktiebolaget Fredr. Wagner, Stockholm

Göteborg Malmö Helsingfors

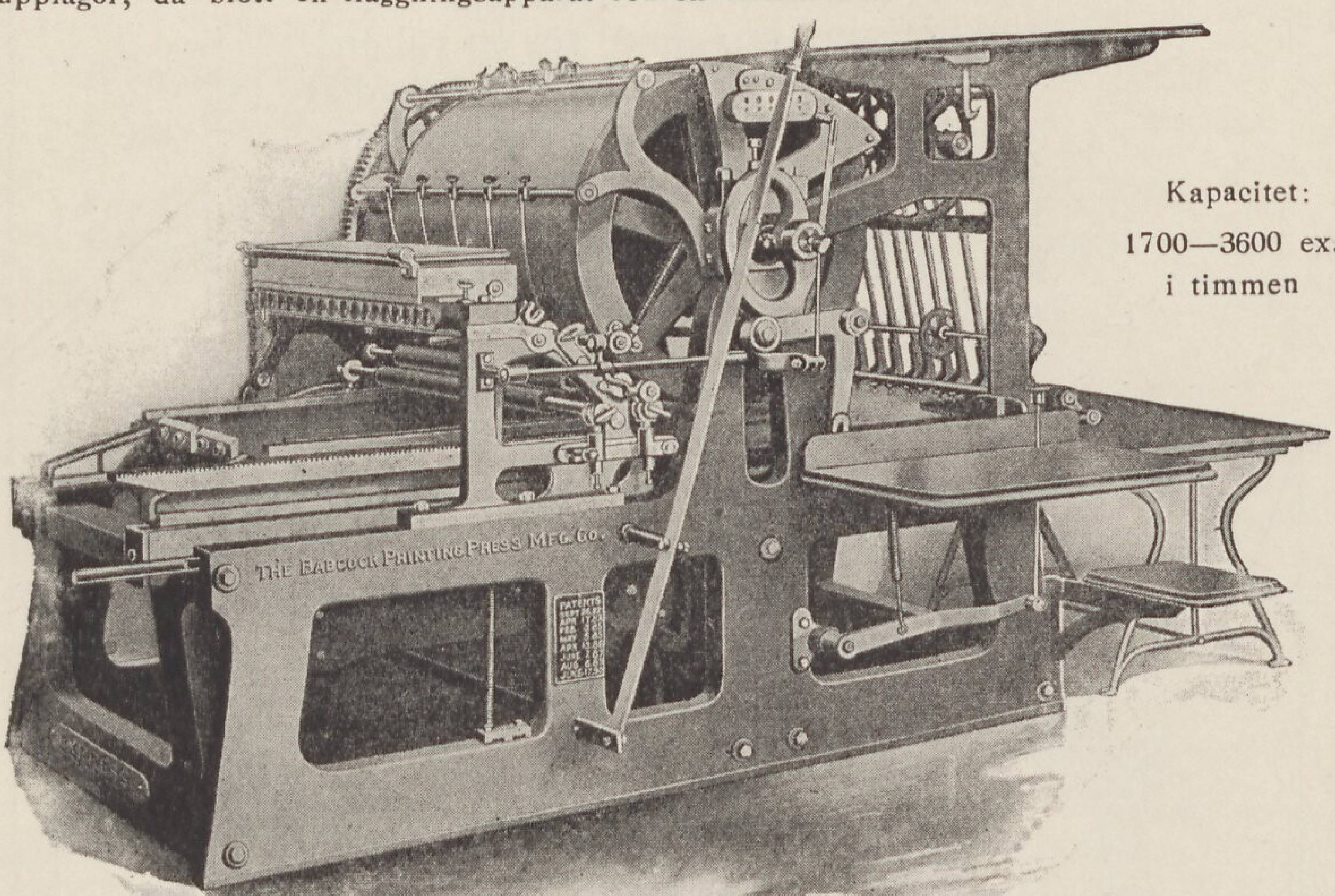

Babcocks "Optimus" framstående tvåtursnällpress för illustrationstryck m. m. En, två och tre ***"Optimus"*** användas af många tryckerier i Skandinavien och Finland. Kapacitet: 1500—3000 i timmen

Babcocks "Standard" & Babcocks "Standard-Express"

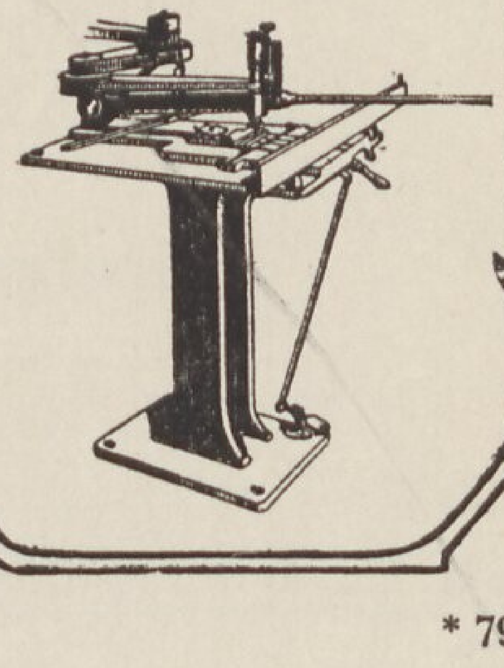
Illustrations-, bok- och tidningstryckpressar med ständigt roterande cylinder. Mycket snabbare gång än stoppcylinder-pressar och billigare än dessa. ***"Express"*** trycker med en stilyta af 84×119½ cm. 3000 i timmen. Bästa tidningspress för mindre och ordinära upplagor, då blott en iläggningsapparat och en falsmaskin behöfvas

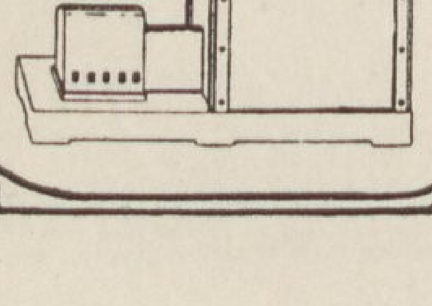

Kapacitet:
1700—3600 ex.
i timmen

Karl M. Grönberg, Stockholm, Bryggaregatan 6 B
Tryckerimaskiner & Materiel. Papper en gros
Rikst. *2006* Sthlmt. *18529*. Telegr.-adr. *Typmaskin* (A. B. C.-Code fifth edition)

WEZÄTAS

-FÄRGS-
TRYCK

Starka Koppar-
fällningar
på kortaste tid. Hög rabatt
vid större partier. Öfver 3,000
vignetter för annonser och acci-
denser föras ständigt i lager.
WALD. ZACHRISSONS
Reproduktionsatelier
Göteborg

GRAFISK KALENDER 1911

UTGIFVEN AF

J. Hyberg.

TREDJE ÅRGÅNGEN

Pris inb. Kr. 4:—
Erhålles genom alla boklådor

Annonsregister

Tryck och förlag: Wald. Zachrissons Boktryckeri A.-B., Göteborg. Illustrationer från Wald. Zachrissons Reproduktionsatelier. Tryckningen påbörjad den 5 Nov. och afslutad den 15 December 1910

Boktryckeri-
Kalendern
1910